

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ
POLİTİKASI: DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ
ÜZERİNE BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Zülfü DAĞDEVİREN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DALAR

BOLU 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Zülfü DAĞDEVİREN'e ait “TÜRKİYE’NİN IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ POLİTİKASI; DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ” adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında **Doktora Tezi** olarak oy birliğiyle / oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

01.09.2020

	Ünvan, Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Prof. Dr. Mehmet DALAR	
Üye :	Prof. Dr. Zafer AKBAŞ	
Üye :	Doç. Dr. İmran DEMİR	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN	

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak sunduğum, **“TÜRKİYE’NİN IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ POLİTİKASI: DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ”** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının veya bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zülfü DAĞDEVİREN
01.09.2020

ÖN SÖZ

Türkiye-İKBY ilişkilerini ayrı ayrı konularda ele alan birçok önemli araştırma ve akademik çalışma, literatüre önemli katkılar sunmuştur. Bu çalışmanın ise bütüncül bir yaklaşımla, birçok bilginin bir araya getirilmesi, on yılı aşkın bölgede değişik kademelerde yapılan resmi görevler esnasında, edinilen gözlemler sayesinde teori ile uygulamayı görmenin perspektifiyle yazılması, farklı bir bakış açısı ortaya koyması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu tezde bilimin etik değerlerine ve objektif yansızlığına azami bağlı kalınmak amacıyla incelenen analiz edilen hiç bir oluşum, yapı, düşünce meşrulaştırma veya gayrı meşrulaştırma ile yaftalanmamıştır.

Doktora öğrenimim boyunca ve tez çalışmasının yazım aşmasında destek olan, tez konusu ile ilgili yazdığı temel kaynak eser ve makalelerinden ilham aldığım, değerli bilgilerini benimle paylaşan, yoğun programında bana fedakârca zaman ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle destekleyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet DALAR'a saygıyla ve sonsuz minnetle teşekkür ederim.

Uluslararası İlişkiler Bölümünün ders aldığım saygın akademisyenlerine, saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Kamer KASIM, Prof. Dr. Ali YAMAN, Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ, Prof. Dr. Veysel AYHAN, Prof. Dr. Yaşar SARI, Doç. Dr. Gökhan TELATAR, Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAŞLI, Arş. Gör. Fatih ŞEN'e Lisansüstü Eğitim Enstitüsünün güler yüzlü, yardımsever personeline tüm içtenliğimle teşekkür ederim. Tez izleme komitesindeki değerli hocalarımın yönlendirmeleri, farklı bakış açıları ortaya koymaları, eleştirileri, yaptığımız tartışmalar bu tezin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI ve Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN'e değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Doktora eğitimine başlamamı teşvik eden, ağabeyim, Prof. Dr. Murat SUNKAR'a, aileme, eşime ve sevgili kızlarım Beren ve Behre DAĞDEVİREN'e teşekkür ederim.

Zülfü DAĞDEVİREN

01.09.2020

ÖZET

TÜRKİYE'NİN IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ POLİTİKASI: DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Zülfü DAĞDEVİREN

Doktora Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet DALAR

Eylül 2020, 234 + xiii Sayfa

Bu çalışmada milliyetçilikle ilgili kavramlar, Kürt milliyetçiliğinin tarihi kökenleri ve Osmanlı idaresinde, Kürt mirlikleri döneminden günümüze kadar Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin gelişimi tarihsel perspektifle, Osmanlı idaresinde özerklikten, günümüzde federal yapıya geçişleri, bütüncül bir yaklaşımla Kürtlerin genel siyasi tarihi, Türkiye ve IKBY politikası (devlet-hükümet ilişkileri) ana başlığı altında; siyasi, enerji ve ekonomi ilişkileri alt başlıkları altında, inşacılık, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği kuramsal çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Irak'ta 1991 Körfez Savaşı ve ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Bu süreçte yönetim modeli olarak derinden bölünmüş ve iç savaş potansiyeli barındıran ülkelerde çatışmaların çözümlenmesi amacıyla Irak'taki etnik grupların yönetimde güç paylaşımı esasına dayanan bir siyasi ve idari yapı meydana getirilmiştir. 2005'ten itibaren yeni bir siyasal sistem olarak federal yönetim uygulanmıştır. IKBY ise anayasal haklara sahip resmi bir federe bölge statüsüne kavuşmuştur. IKB'deki zengin petrol kaynaklarının ve ekonomik pazar varlığı devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. 2005'ten sonra Türkiye-IBKY ilişkilerinin niteliğini etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin bölgede resmi bir yapıya kavuşması ile enerji ve ekonomik ilişkilerinin ön plana çıkmasıdır. 2008 yılından itibaren IKBY ile yaşanan politik yumuşama ile taraflar, ekonomik ilişkilere yoğunlaşmıştır. 2012 yılından itibaren ise

Türkiye, IKBV ile enerji alanında yakınlaşmaya başlamış ve kamuoyunun dikkatini çeken önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye'nin IKBV ile ilişkilerinde temel dinamik haline gelmiştir. Bu çalışma, bölgenin bu günkü ana meselelerinin çözümüne bir katkı sağlamak için konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunmak, literatüre katkı sağlamak amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Sosyal İnşacılık, Enerji, Ekonomi.

ABSTRACT

TURKEY'S POLICY TOWARDS KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT OF IRAQ: AN ANALYSIS ON THE STATE-GOVERNMENT AND SOCIETY RELATIONS

Zülfü DAĞDEVİREN

PhD Thesis

Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet DALAR

September 2020, 234 + xiii Page

In this study, concepts related to nationalism, historical origins of Kurdish nationalism, the development of Kurdish nationalism and identity under the Ottoman administration from the period of Kurdish mirdoms to the present day, their transition from the autonomy under the Ottoman administration to the federal structure today with a historical perspective, and the general political history of the Kurds with a holistic approach have been analyzed in detail under the title of Turkey and the Kurdish Regional Government of Iraq (IKRG) policy (state-government relations) and the subtitles of policy, energy, and economy and within the theoretical frame of constructivism, mutual dependence and regional cooperation. A new era started in Iraq with the 1991 Gulf War and the US invasion of Iraq in 2003. In this process, the administrative model in the country was deeply divided and a new political and administrative structure based on the sharing of power among ethnic groups in Iraq was created to resolve the conflicts in the country with the potential of civil war. Since 2005, the federal government has been implemented as a new political system. The IKRG, on the other hand, has gained an official federal region status with constitutional rights. The rich oil resources and economic market presence in the IKRG have increased the interest of states in the region. After 2005, there have been some variables affecting the nature of Turkey-IKRG relations. These variables have changed the current relationship of both parties and gave it a new dimension. The main reason for this change is that Kurds reached a formal structure in the region and the energy and economic relations come to

the fore. With the political softening experienced with IKRG since 2008, the parties have focused on economic relations. From 2012, however, Turkey has begun to close with IKRG in the energy sector and there have been significant developments attracting the public attention. Especially the energy issues as a new parameter that engages in relations has become a key dynamic point in the relations of Turkey, an energy importing country, with IKRG. The present study aims to present a unique perspective to those interested in the subject to contribute to the solution of the main issues of the region and contribute to the literature in this regard.

Keywords: Turkey, Kurdistan Regional Government of Iraq (IKRG), Social Constructivism, Energy, Economy.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
 GİRİŞ	 1
 I. BÖLÜM	
1. TEORİK ÇERÇEVE	8
1.1. Sosyal İnşacılık ve Temel Varsayımları	10
1.2. İşbirliği Teorileri ve Temel Varsayımları	18
1.3. Karşılıklı Bağımlılık ve Temel Varsayımları	22
 II. BÖLÜM	
2. BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIMLA KÜRTLERİN GENEL SİYASİ TARİHİ VE TARİHSEL SÜREÇTE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ	26
2.1. Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği (1514-1918)	28
2.1.1. Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri	28
2.1.1.1. Şeref Han	29
2.1.1.2. Ahmedî Hani	29
2.1.1.3. Hacı Qadiri Koyî	30
2.1.2. Osmanlı İdaresinde Kürtler	31
2.1.3. 19. Yüzyılda Kürt Milliyetçiliği	33
2.2. 20. Yüzyılda Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği	34
2.2.1. Yeniden Kürt Milliyetçiliğini Tanımlama Dönemi (1900-1910)	34
2.2.2. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kürt milliyetçiliği (1914-1946)	34
2.2.3. İngiliz İdaresinde Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi (1918-1932)	36
2.2.3.1. Kürt Ayaklanmaları (1927-1932)	38
2.2.4. Irak İdaresinde Kürtler (1932- 1958)	38

2.2.5. Mustafa Barzani Liderliğinde Kürt Hareketi ve Kürt Milliyetçiliğinin Yükselişi (1958-1979)	40
2.2.5.1. 6 Mart 1975 Cezayir Antlaşması	45
2.2.6. İran-Irak Savaşı ve Kürt Hareketi (1979- 1990)	46
2.2.7. Körfez Savaşı ve Kürtler	50
2.2.7.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali	50
2.2.7.2. Şii ve Kürt Ayaklanmaları	52
2.2.7.3. KDP ve KYB Çatışması	54
2.3. 21. Yüzyılda Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği	55
2.3.1. ABD'nin Irak'ı İşgali ve Kürtler (2003-2010)	55
2.3.1.1. Kürtlerin Siyasal Yapılanma Süreci	57
2.3.1.2. Seçimler ve Anayasal Girişimler Süreci	58
2.3.2. Maliki'nin İkinci Döneminde Irak'ta Siyasi Durum	59
2.3.3. IŞİD'in Etkisi	60
2.3.4. IKBY'nin Referandum Kararı	61

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE'NİN IKBY POLİTİKASI: DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM

İLİŞKİLERİ	63
3.1. Türkiye ve IKBY Arasında Siyasi İlişkiler	63
3.1.1. Osmanlının Son Döneminde Kürtlerle İlişkiler (1891-1914)	63
3.1.2. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Kürtlerle İlişkiler (1914-1923)	64
3.1.3. Lozan Görüşmeleri ve Ankara Antlaşması (1923-1926)	65
3.1.3.1. Brüksel Sınırı'nın Çizilmesi ve Milletler Cemiyeti'nin Kararı	67
3.1.4. Cumhuriyet Dönemi IKB Politikaları (1926-1938)	69
3.1.5. 1938-1983 Yılları Arasında Türk Dış Politikası	70
3.1.6. Turgut Özal Liderliğinde IKB İlişkileri (1983-1993)	71
3.1.6.1. Körfez Savaşında IKB İlişkileri	73
3.1.6.1.1. Kürt Ayaklanmaları	77
3.1.7. 1993-2002 Yılları Arasında Türkiye-IKB İlişkileri	84
3.1.7.1. IKB'de İç Savaş (1994-2002)	86
3.1.8. Türkiye'de AK Parti İktidarı	89
3.1.8.1. AK Parti Döneminde Dış Politika Anlayışı	90
3.1.8.2. AK Parti Döneminde Dış Politikanın Temel İlkeleri	92
3.1.8.3. AK Parti Döneminde IKBY Politikası'nın Temel Prensipleri	94
3.1.8.4. 3 Kasım 2002-5 Kasım 2007 Arasında Türkiye-IKB İlişkileri	96
3.1.9. 5 Kasım 2007- 25 Eylül 2017 Arasında Türkiye-IKB İlişkileri	103

3.1.9.1. 5 Kasım 2007 Erdoğan ve Bush görüşmesi	103
3.1.9.2. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Terör Örgütü.....	110
3.1.9.2.1. İŞİD Eylemleri ve Ayaklanmalar	112
3.1.9.3. İŞİD'in Türkiye-IKBY İlişkilerine Etkileri.....	114
3.1.10. IKBY'nin Referandum Kararı Sürecinde İlişkiler	115
3.1.10.1. IKBY'nin Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self Determinasyon)	117
3.2. Türkiye ve IKB Arasında Toplumsal İlişkiler	122
3.2.1. Sinema ve Dizilerin Toplumsal İlişkilere Etkisi.....	125
3.2.1.1. Türk Dizilerinin Kültürel Diplomasideki Rolü ve Etkinliği.....	126

IV. BÖLÜM

4. TÜRKİYE-IKBY ENERJİ VE TİCARİ İLİŞKİLERİ	130
4.1. Türkiye-IKBY Enerji İlişkileri	130
4.1.1. Bölgede Petrolün Tarihi Arka Planı.....	131
4.1.2. Türkiye'nin Enerji Profili	132
4.1.3. IKBY'nin Enerji Profili	134
4.1.4. Federal Yönetim ve IKBY Arasındaki Enerji Anlaşmazlığı	136
4.1.5. Türkiye-IKBY İlişkilerinde Enerji.....	151
4.1.5.1. Enerji Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırılması	157
4.1.5.2. Kerkük-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.....	159
4.1.5.3. Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Amacı	160
4.2. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri.....	162
4.2.1. Ekonominin Dış Politikadaki Dinamik Yönü	162
4.2.2. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (1983-1993).....	164
4.2.3. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (1993-2002).....	168
4.2.4. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (2002-2008).....	169
4.2.5. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (2008-2017).....	170

V. BÖLÜM

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	177
--	------------

KAYNAKLAR	193
------------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu'nun
BAE	: Birleşik Arap Emirliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DP	: Demokrat Parti
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
İİD	: Irak İslam Devleti
IKB	: Irak Kürt Bölgesi
IKBY	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
IKC	: Irak Kürdistan Cephesi
IKDP	: Irak Kürdistan Demokrat Partisi
IKP	: Irak Komünist Partisi
IMTP	: Irak Milli Türkmen Partisi
IPC	: Irak Petrol Şirketi
İŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti
İD	: İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KEP	: Kürdistan Emekçi Partisi
KHDP	: Kürdistan Halk Demokratik Partisi
KOMO	: Kürdistan Petrol Pazarlama Şirketi
KSP	: Kürdistan Sosyalist Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MC	: Milletler Cemiyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu

MGSB	: Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
PAK	: Kürdistan Özgürlük Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
SDP	: Süryani Demokratik Partisi
SOFA	: Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması
SOMO	: Devlet Petrol Pazarlama Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UEA	: Uluslararası Enerji Ajansı

GİRİŞ

Tez çalışmasında Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin tarihsel süreçte oluşumu, bütüncül bir yaklaşımla Kürtlerin genel siyasi tarihi, Türkiye ile IKBY arasında siyasi, toplumsal, ekonomik ve enerji ilişkileri, Sosyal İnşacılık, Karşılıklı Bağımlılık ve Bölgesel İşbirliği yaklaşımları çerçevesinde incelenmiş nasıl geliştiği konu edilmiştir.

Türkiye'de Irak Kürdistan Bölgesi için farklı zamanlarda “Kuzey Irak”, “Irak'ın Kuzeyi”, “Kürt Bölgesel Yönetimi”, “Kuzey Irak Kürt Yönetimi” gibi çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2003'te, Irak'ı egemen bir devlet ilan etmiştir. 8 Mart 2004 tarihli Irak Geçici Anayasası federal sistemin genel niteliğini 4. maddede, coğrafi ve tarihi gerçeklikler ile güç paylaşımı üzerinde temellendirmiştir. Irak Kürt Bölgesinin statüsü 53. maddenin a fıkrasında; Kürdistan Bölgesel Yönetimi belirtilen vilayetlerin hükümeti olarak tanınarak taraflar arasında hukuksal olarak meşrulaşmıştır. Irak Cumhuriyeti'nin en üst yasal metni olan, 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasasının 117. maddesinde bölge “Kürdistan Bölgesi” olarak tanımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti de diplomatik ilişkilerini bu anayasaya göre şekillendirdiğinden dolayı, bu çalışmada resmiyete uygun bir şekilde yürürlükte bulunan Irak Anayasası'nca kabul edilen adlandırma esas alınmıştır. Sonuç olarak tez çalışmasında bölgenin adı, 2004 tarihine kadar Irak Kürt Bölgesi (IKB), 2004 tarihinden sonra ise Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı kullanılmıştır.

Bölgede sorunların temeli, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla bölge statüsünün nasıl belirleneceğiyle ilgili tartışmalara dayanır. Yıkılan Osmanlı düzeninin yerine, oluşan boşluğu doldurabilecek istikrarlı bir düzen günümüze kadar kurulamamıştır. Irak, İngilizlerin desteğiyle Sünni Arapların denetiminde, monarşi sistemine dayalı bir devlet olarak kurulmuştur. Monarşi rejiminin amacı, mezhepsel ve etnik bir ulus inşa etmektir. Ancak Irak'taki Kürtler doğal olarak bu ulus inşa politikasını benimsememiştir. Sünni Arapların, ülkede iktidarını güçlendirmek ve otoritesini kabul ettirmek için baskıcı ve yok sayıcı politikalara başvurması, Kürtler ile iktidar arasında şiddete varan anlaşmazlıkları arttırmıştır.

Kürtler, merkezi hükümetlerin bu tür politikalarına karşı, direnerek Irak içinde kendilerine özgü bir yapılanma için mücadele etmiştir. Irak'ta 1991 ve 2003 tarihlerinde yaşanan Körfez savaşları sonucu rejim değişikliğine gidilmiş, 2005'ten itibaren yeni bir siyasal sistem olarak federal yönetim uygulanmıştır. Bu şekilde toplulukların bir arada yaşamasının asgari koşullarının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu durum Sünni Araplara dayalı ulus-inşa politikasının da sonu olmuştur. Günümüzde, Irak'ta toplulukların siyasal temsilde sorunların yaşanmasının en önemli nedeni, federal sisteme, toplulukların uzlaşması ile değil, dış müdahale sonucu geçilmesidir. Federal yönetime geçiş, ülkedeki etnik-dinsel sorunları sonlandıramamıştır. Mevcut sorunlar geçici olarak, fiili uygulamalar şeklinde dondurulmuş vaziyettedir.

IKBY, yüzyıllık bir hareketin hukuksal bir isme bürünmüş halidir. Günümüzde uluslararası düzeyde birçok boşluk, bölgesel çalışmalar ile ikame edilmektedir. IKB birçok çalışmada, çatışmaların yüksek düzeylerde bulunduğu, yönetimlerin gerekli fonksiyonları yerine getiremediği bir alan konumundadır. IKB sınırlarla belirlenmiş olsun veya olmasın, kendine özgü karakteristik özellikleri olan bir alandır. Uzun yıllar Bağdat yönetiminin kontrolü dışında kalan IKB, 2005'ten sonra anayasal haklara sahip federe bir bölge konumundadır. Jeostratejik konumu küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkileri etkileyebilecek stratejik öneme sahiptir. IKB, bölgenin bir gerçekliği olarak var olmayı sürdüreceği gibi bölgedeki çatışmalı durumda devam etmektedir. IKBY'nin sahip olduğu gücü ile bölgesel ve uluslararası zeminde göz ardı edilemeyecek bir aktör olması ve uzmanlar, bölgesel ve uluslararası siyasal aktörler tarafından tartışılan aktüel bir konu olması nedeniyle tez için bu konu seçilmiştir.

Tezin temel hipotezi, bölgede ilişkilerin son yüz yıllık dönemdeki seyri ve IKBY'nin gelecekteki konumu, Türkiye'nin ve bölgenin geleceği için hayati öneme sahiptir. IKB'de dengelerin yeniden tanımlanmasına sebep olabilecek önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bölgenin yaşadığı bu değişim bölgeyi zorunlu olarak yeni bir düzene götürmektedir. Bölgede yaşayan toplumları temsil edebilecek demokratik siyasi bir sistem ve bölgesel bir düzen kurulacağı öngörülmektedir. İstikrarsız yönetimlerin bölgesel etkilerinin küresel etkilerinden daha yoğun olduğu bilinmektedir. Geçmişte yapılmış siyasi eksikliklerin düzeltilmesi için bir imkân doğmuştur. Bölgede karşılıklı bağımlılık prensibiyle işbirliği temelinde bölgesel bir düzen kurulabilir. Bölge halkı ile güçlü derin bağları olan Türkiye, bu sistemde merkezi bir konumda yer almak zorundadır. Türkiye bölgeye yapıcı çözümleri ile gitmediği takdirde bölge yıkıcı sorunlarıyla Türkiye'ye gelecektir. Bu nedenle tezin savunduğu ana argüman, içinde enerji unsurunun da olduğu ekonomik, teknik ve ticari ilişkilere yoğunlaşması halinde,

toplumların daha fazla yakınlaşacağı, asimetrikte olsa karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin teknik anlamda bütünleşmeye yol açacağı, bunda Türkiye'nin avantajına bir durum oluşturacağı ve başta terör gibi sorunlar olmak üzere siyasi nitelikli gibi görünen tüm sorunların çözüleceğini savunmaktadır.

Tezde aşağıdaki soruların cevapları araştırılmıştır:

- 1) İki toplumu birbirine yaklaştıran ve uzaklaştıran faktörler nelerdir?
- 2) Ticari ilişkiler, enerji bağımlılığı gibi ilişkiler bu faktörler üzerinde ne kadar etkili olmaktadır?
- 3) Devlet politikaları bu faktörler üzerinde ne kadar etkili olmuş ve ilişkilerin seyrini hangi yönde (olumlu veya olumsuz) etkilemiştir?
- 4) İki toplumun birbirine bağımlılığı, ekonomik bütünleşmeyi başarmış mı?, Başarmışsa ne ölçüde etkili olmuştur?

IKB'nin dengelerini anlamak için yalnız bir toplum açısından bakış terk edilip, bölge bir bütün olarak ele alınmalı ve bölgedeki değişimler doğru tespit edilmelidir. Günümüzde Türkiye-İKBY arasındaki ilişkileri analiz edebilmek için tarihi bir bakış açısı gereklidir. Çünkü toplumların ilişkilerini belirleyen, insanların dimağında yer edinen tarihi olaylardır. Türkiye-İKBY ilişkileri, yoğun bir tarihi derinliğe sahip olmakla birlikte, modern döneme yansıyan ve süreklilik arz eden bir mahiyettedir. Bu bağlantılar, İKBY'nin Türkiye ile ilişkilerini, diğer ülkelerle olan ilişkilerinden çok daha farklı boyutlara taşımaktadır. Türkiye-İKBY ilişkilerini ayrı ayrı konularda ele alan birçok önemli araştırma ve akademik çalışma, literatüre önemli katkılar sunmuştur. Bu çalışmanın ise bütüncül bir yaklaşımla, ayrı ayrı bulunan birçok bilginin bir araya getirilmesi, on yılı aşkın bölgede değişik kademelerde yapılan resmi görevler esnasında, edinilen gözlemler sayesinde teori ile uygulamayı birleştiren bir perspektifle yazılması ve farklı bir bakış açısı ortaya koyması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Bu bağlamda, tezin temel amacı; Osmanlı'dan günümüze İKB'nin siyasi tarihsel gelişimini (Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinin tarihsel gelişimini önceleyerek), tarihsel süreç içinde ele almak, saha çalışmasında yakın geçmişe ait elde edilen verilerle, elde edilen olgular arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve bölgeyi analiz edip bölgeye has değerleri taşıyan bir çözüm modeli geliştirmektir.

Bu maksatla klasik güvenlik odaklı geleneksel görüş ve uygulamaları bir kenara iterek, Türkiye'nin İKBY ile kuracağı ilişkiler için, stratejik analizler yapmak, olası durumları açıklamak, barışı bir misyon olarak temel alan yerli bir düzenin ortaya çıkmasına katkı sağlayacak pratik çözümler önerilmiştir. Bölgeye yönelik pazarlık

(zorlamak/mecbur etmek) politikası değil, iki halkın kardeşlik ilişkilerini esas alıp, her iki halkın çıkarları ile ticari, ekonomik ve teknik ilişkilerini ve bağımlılıklarını göz önünde bulunduran ortak çözümler ortaya konulmuştur. Bu çözümler, IKBY ile Türkiye arasında gerilim, tehdit ve çatışmadan uzak, mesafeyi kısaltan, bölge siyasetinin yeniden inşasında çatışmaya yol açabilecek etkilerin yok edilmesi dâhil geniş bir yelpazeyi kapsamıştır.

Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu inşa etmektir. Bu bağlamda tez çalışması, bölgenin bu günkü ana meselelerinin çözümüne mütevazı bir katkı sağlamak için günümüze ve geleceğe dair ipuçları tespit etmek konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunmak, literatüre ve bu konuda yürütülecek çalışmalara katkı sağlama amacı taşımaktadır.

Günümüzün olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihin eğilimlerinin bulunup, birbirinden kopuk olgulardan sistematik bir bütünlüğe ulaşmak gerekir. Aksi ise madencinin fenersiz maden ocağına girmesi gibi olur. IKB'nin özgün yapısının bütün olarak algılanabilmesi için tarihi bir altyapı gereklidir. Taraflarda bölgenin geçmişinden gereken dersleri çıkaramayan bir algılama noksanlığı vardır. Türkiye'de bölgenin siyasal ve tarihsel arka planının doğru bilinmemesi, Türkiye'nin bölgeyle ilgili yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu yanılsamayı yaşamamak için tezin tümünde, Kürtlerin tarih sahnesindeki mevcudiyetlerini koruyuşları, bunu bir atılım gücüne dönüştürebilme kabiliyetleri, bölgenin siyasi gelişimi, tarihsel perspektifle ele alınmıştır.

Sosyal inşacılığa göre bir toplumun özelliklerini, tarihsel ve toplumsal gelişimi yansıtır. Bu özelliklerin inşasında toplumsal koşullar etkilidir. İnşacılık kimlik-çıkar-dış politika ilişkisini kurumsal bir temele yerleştirmiştir. İnşacılık maddi açıklamaları etkileşime, uluslararası sistemi ise aktörlerce inşa edilmiş/edilen bir yapıya dönüştürmüştür. İnşacılığa göre yapı, aktörler ve dış politika, tarihi ve toplumsal süreçte inşa edilir. Bu nedenle toplum, oluşturunca bir yapı olarak görülür. Bu nedenle aktörler ile yapıların karşılıklı olarak birbirini inşa ettiği kabul edilir.

Bu bilgilerin yön göstericiliğinde, tarihsel süreçte tarafların kimliğinin oluşumu incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde birlikte yaşamış Türkler ve Kürtler Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kendi ulusal kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ile başlayan, Türklerin ulusal kimlik inşası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile kurumsallaşmıştır. IKB'de Kürtler ise Kürt kimliği üzerinden kendini tanımlamış ve diğer gruplarla farklılığını ortaya koyarak özgün bir kimlik

oluşturmuştur. IKBY'nin izlemiş olduğu dış politika tarihsel deneyimlerinin bir yansımasıdır ve uzun tarihsel bir süreç sonucunda şekillenmiştir. Bölgenin toplumsal ve siyasal yapısı incelendiğinde açıkça gözlemlenen bu olgu, IKBY'nin dış politika felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu kimlik konumlandırmasının, IKBY'nin politikalarındaki yansımaları da analize dâhil edilmiştir.

Türkiye'nin IKBY ile ilişkileri kimlik temelinde analiz edilmiştir. Bu nedenle Türkiye ve IKBY'nin dış politikasını belirleyen kimliğin değişimine neden olan olaylar incelenmiştir. Tarafların tarihsel süreçte kimlik değişimleri ayrıntılı incelenerek, günümüzdeki durumun, geçmiş olaylar ile değerlendirilmesine imkân vermesi sağlanmıştır. Türkiye-IKBY ilişkileri bu inşacı çerçevede ele alınmış ve tarafların dış politika ilkeleri ve tercihleri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Karşılıklı bağımlılık, genellikle devletlerarası ilişkileri açıklamasına rağmen, Nye ve Keohane dâhil çoğu teorisyen küreselleşme ile devlet dışı aktörlerinde varlığını kabul ederek sisteme dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Irak Federal yönetimine bağlı IKBY devlet dışı bir aktör olarak kabul edilmiştir.

Karşılıklı bağımlılığa göre, aktörler arasındaki enerji ve ticari ilişkiler siyasal ilişkilere öncülük edebilir. Bu bağlamda sosyal inşacılık kuramsal teori çerçevesinde karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği oluşturma düşüncesine dayalı, Türkiye-IKBY enerji ve ekonomik ilişkilerinin, yeniden inşa edilmesinin iki tarafa da kazanç sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin enerji bağımlılığının nedenleri, karar mekanizmasında etkili olan yapı ve aktörler, uluslararası enerji sistemi, IKBY ile enerji ilişkileri inşacı perspektif ile analize dâhil edilmiştir. IKB'de yeni dengelerin kurulması ile ülkeler bölgeye yönelik politikalarını, enerji üzerine şekillendirmiştir. Yüksek politika gerektiren enerji güvenliği sorunsalı, tarafların işbirliği alt yapısına sahip olmalarından dolayı Türkiye-IKBY ilişkilerine enerjinin etkisi, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği teorik çalışmalarıyla açıklanmıştır. Tez çalışmasının başlangıç tarihi Kürtlerin Osmanlı idaresine girdiği 1514 yılı, bitiş tarihi olarak da, ilişkilerinin devam ettiği ve hala net bir tablonun ortaya çıkmaması sebebiyle 2017 yılı sonu kabul edilmiştir.

Tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde; Türkiye-IKBY ilişkilerinin, neden sosyal inşacılık, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği kuramsal çerçevesinde analiz edildiği ve teorilerin temel varsayımları açıklanmıştır.

İkinci bölümde; Günümüzde Kürtlerin neden bağımsızlık konusunda ısrarcı oldukları hakkında derin bir bilgi sahibi olmak için önce milliyetçilikle ilgili kavramlar, Kürt milliyetçiliğinin tarihi kökenleri ve Osmanlı idaresinde Kürt Mirlikleri döneminden günümüze kadar Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin gelişimi tarihsel perspektifle incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı idaresinde özerklikten, günümüzde federe yapıya kavuşmalarına kadar, bütüncül bir yaklaşımla Kürtlerin genel siyasi tarihi incelenmiştir. Bölge, Osmanlı egemenliğinde bulunduğu 1514-1918 yılları arasında genel anlamda sorunsuz bir dönem yaşamıştır. Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi sınırlar, toplumların kültürel ve tarihi yaşamışlıklarından farklı olarak o günün egemen güçlerinin çıkarları çerçevesinde oluşturulmuştur. Irak'ta bu mantıkla kurulmuş ve Irak'ta bulunan Kürtler, Şii Araplara karşı Sünni Arapların yanında yer almalı planlanarak Irak yönetiminde bırakılmışlardır. Fakat Kürt toplumu 20. yüzyılın başından günümüze kadar bağımsızlık yolunda, mücadele etmiştir. Bu nedenle Kürt hareketinin tarihi arka planı bu bağlamda incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Türkiye'nin IKBY politikası; Devlet-Hükümet ve Toplum ilişkileri, Siyasi ilişkiler başlığı altında, tarihi olayların ve siyasi ilişkilerin tarihsel geri planı ele alınarak, tarafların dış politika ilkeleri ve tercihleri değerlendirilmiştir. 2008-2017 yılları arası dönemde, daha önce güvenlik sorunu olarak görülen birçok sorunun diyalogla, nasıl güvenliksizleştirildiği üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde; Türkiye ile IKBY ilişkileri, enerji ve ekonomi alt başlıkları altında incelenmiştir. Türkiye ile IKBY enerji ilişkileri başlığı altında; Türkiye ve IKBY'nin enerji profili, petrol ve doğalgaz kaynakları esas alınarak incelenmiştir. Çalışmanın yapıldığı tarihte, güvenilir kurumların yayınladığı güncel verilerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. IKBY'nin Türkiye'de bulunan boru hatlarından, enerji pazarlarına kaynaklarını ihraç etmesiyle, Federal yönetimle aralarında meydana gelen hukuksal sorunlar incelenmiştir. Enerji alanındaki yakınlaşmayı ortaya çıkaran sebepler ele alındıktan sonra bu alandaki gelişmeler incelenmiştir.

Türkiye ile IKBY ekonomi ilişkileri başlığı altında; 2001 yılında yaşadığı ekonomik krizle kemer sıkma politikalarıyla karşı karşıya kalan Türkiye'nin, güvenlik odaklı geleneksel politikasını, 2008 yılında terk etmesinden sonra, IKBY ile kurduğu yoğun ticari ve ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Ekonomik ilişkilerin gelişmesine ivme kazandıran nedenler ve Türkiye'nin IKBY'deki yatırımları, ticari faaliyetleri incelenmiş, değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç ve değerlendirmelerin yer aldığı beşinci bölümde, tezin amacına uygun olarak yapılan araştırma sonucunda, elde edilen bulgular sosyal inşacılık, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği teorileri çerçevesinde değerlendirilmiş, çalışmanın genelinde ispat edilmeye çalışılan hususlar özetlenmiştir.

I. BÖLÜM

1. TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkilerde teoriler, olayların açıklanmasında yardımcı olan önermelerdir ve olgular arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir (Knutsen, 2016: 12). Teorik önermelerin amacı karmaşık olgulardan soyutlamalar yaparak ilk bakışta görülemeyen bütüncül bir bilgi elde etmektir (Yalvaç, 2015: 35). Teoriler sayfalar dolusu veri yerine, bu verilerin soyut düşüncesini ve olgu hakkındaki fikri ortaya koyarak, bir tutum ve davranış kılavuzluğu sağlar (Arı, 2013: 60). Teorik düşünceden yoksun, anlık olaylara dayanan söylemler ve tarihi analiz temel alınmamış kuramlar, bilimsel kabul edilmemektedir (Knutsen, 2016: 353-354).

20. yüzyılın son çeyreğinde, uluslararası sistemde meydana gelen en önemli değişim, Soğuk Savaş'ın son bulmasıdır (Wendt, 2012: 18). Devletlerarası ideolojik gruplaşma ve Soğuk Savaş'ın uzun yıllar devam edeceği öngörülürken, uluslararası ilişkilerde maddi faktörlere vurgu yapan rasyonel yaklaşımlar, Sovyetler Birliği içinde meydana gelen beklenmedik bu büyük değişikliği açıklamakta kayıtsız ve yetersiz kalmıştır (Wendt, 1999: 4). İnşacılar göre, Soğuk Savaş'ın son bulması, kuralları devletler tarafından inşa edilen uluslararası sistemin, değişmez olmadığını ortaya koymuştur. Rasyonalistler, yapının tarihi yönünü ihmal ederek, güncel küresel değişimleri açıklamakta yetersiz kalmışlardır (Karacasulu, 2012: 112-113). İnşacılık birbiriyle irtibatsızmış gibi kabul edilen olgular arasında bağlantıyı sağlayan bir çerçeve sunmuştur (Onuf, 1998: 58). 1990'lardan itibaren kimlik, olgusal olarak önemli bir hale gelmiştir. Bu nedenle ilişkileri kimlik dışında okumak yöntemsal veya kuramsal olarak sorunlu ve sınırlı bir nitelik içermektedir (Keyman, 2012: 44). İnşacılık uluslararası ilişkiler disiplinine sosyal olguların tarihsel ve toplumsal oluşumunu inceleyerek, toplumsal ve tarihsel bir perspektif getirmiştir (Ertem, 2012: 184). Ticaretin yumuşatıcı ve barışçıl ilişkilere yol açan bir etkisi vardır (Erdoğan, 2003: 22). Tarafları işbirliğine sevk eden, işbirliği sonucunda taraflara kazanç sağlayacağı beklentisidir (Haas, 1964: 34-35). İşbirliğinin temel amacı, barışçıl bir ilişkiyi tesis etmek, kapasiteleri arttırmak birbirini tamamlayıcı ekonomik ilişkileri geliştirmek ve kolektif kimlik oluşturmaktır.

Yeni-İşlevselci teorinin varsayımlarının 1970'li yıllarda eleştirilmesiyle, Yeni-İşlevselci araştırmacılarda karşılıklı bağımlılık teorisinin içinde yer almıştır ve karşılıklı bağımlılık kavramına odaklanmışlardır (Nelsen ve Stubb, 2003: 152). Yeni-İşlevselci teoriyi gözden geçiren, siyasi bütünleşmeyi otomatik bir süreç olarak görmeyen teorisyenler, kuramların devlet merkezli anlayışlarını sorgulamaya başlamışlardır (Toprak, 2013: 17). Genel olarak çalışmalar, ekonomi ve siyaset alanlarındaki entegrasyonun ayrı ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, Ulus-devletlerin hassasiyetleri gözönünde bulundurularak, Ulus-devletlerin temel ulusal egemenlik haklarına dokunmaması esasını kabul eden ve siyasi entegrasyondan ziyade, ekonomik işbirliğini savunan teorik çerçevede ilişkiler incelenmiştir.

1970'li yıllardan itibaren devlet dışı aktörlerin artan rolleri ve dış faktörler uluslararası ilişkiler analizlerinde önem kazanırken (Arı, 2014: 10-11), 1980'li yıllarda akademik eğilim, karşılıklı bağımlılık ve işbirliği teorilerinin kullanılması yönünde olmuştur. 1990'lı yıllarda uluslararası sistemde artmaya devam eden karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme, aktörler arasındaki etkileşimi ve işbirliğini önemli bir konuma taşımıştır (Toprak, 2013: 11). Soğuk savaş sonrası en çok tartışılan olgulardan biride bölgesel işbirliği hareketleridir. Keohane ve Nye, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığın birbirlerini desteklediğini belirtmişlerdir. Küreselleşmenin hızla büyüdüğü günümüzde içe kapanık modeli benimseyen aktörlerin uluslararası ticari aktörler ile rekabetinin zorluğu devletleri bölgesel işbirliğine yöneltmiştir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 80). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa devletleri askeri, ekonomik ve siyasi sorunları, bölgesel işbirliği ile çözmüştür.

Uluslararası ticari ilişkilerin artmasıyla karşılıklı bağımlılığın oluşması neticesinde, uluslar kendi ekonomik yapılarını bölgesel ekonomi işbirliğine uygun bir duruma getirmeye çalışmaktadırlar. Zaman içerisinde, bölgesel işbirliği gelişmelerinin başarılı sonuçları tecrübe edildikçe, daha farklı alanlara da uyarlanmıştır (Rosamond, 2000: 64). İşbirliğinin ekonomide başarılı olması ve Gümrük Birliği'nin sonuçlarının başarılı olarak yorumlanması, yaklaşımı destekler niteliktedir.

Günümüzde yapılan analizlerde, toplumların etkileşiminin fazlaşmasıyla, doğru orantılı olarak gelişmekte olan karşılıklı bağımlılık koşulları, küreselleşmeye bağlı olarak daha da yaygınlaşarak devam edeceği ileri sürülebilir. Çünkü kısa vadede değişmeyeceği öngörülen siyasi ve ekonomik eğilimler, bu öngörüğü güçlendirmektedir. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye-İKBY ilişkileri sosyal inşacılık, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel işbirliği kuramsal çerçevesinde analiz edilmiştir.

1.1. Sosyal İnşacılık ve Temel Varsayımları

Sosyal İnşacılık kavramını disiplin alanında ilk defa 1989'da Nicholas Greenwood Onuf kullanmış, popülerliğini artıran ise Alexander Wendt olmuştur (Köroğlu, 2015: 67). İnşacılar, aktörler arası ilişkilerde rasyonalistlerce önemsenmeyen kimliği, analizlere eklemiştir (Ruggie, 1998: 878-883). İnşacı teoriye göre, analiz kimlik ile başlamalı, çıkar ve dış politikaya yönelmelidir (Wendt, 1999: 193). İnşacılar göre kimlikler çıkarları, çıkarlarda eylemleri belirlemektedir (Reus-Smit, 2013: 290).

Kimlik Kavramı ve Kimliğin İnşası: Kimlik kavramı, 1960'lı yıllarda siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disipliniinde kullanılmaya başlanmıştır (Keyman, 2012: 44). Kimlik olgusu ve siyasetinin 1990'lardan itibaren, disiplin içinde kullanımı artmış ve siyasal stratejilere eklemenebilen kavramlardan biri haline gelmiştir (Appiah, 2010: 163). Günümüzde, kimliğin ne olduğu ve inşasında nelerin etkili olduğunun cevapları önem kazanmıştır.

Kimlikle ilgili literatürde yer edinmiş tanımlamalar şunlardır. Kimlik; kimsiniz, kimlerdensiniz? (Güvenç, 1994: 3), veya biz kimiz?, sorusuna içinde bulunulan sosyal dünya (dil, din ve tarih gibi kolektif hafızayı oluşturan siyasi ve sosyal çevre, kültürel pratik, ortak mit, sembol, fikir, söylem ve bilgiler gibi sübjektif unsurlarla inşa edilmesi) göz önüne alınarak verilen cevabın karşılığıdır (Smith, 1999: 24). Bunların sürekli tekrarlanması ve ulusun kendisini bu mirasla tanımlamasıdır (Smith, 2000: 796). Felsefi perspektiften kimlik, özgün bir varoluş olgusudur. Benlik duygusu, değerler bütünü, aktörlerin kim veya ne olduğudur (Wendt, 1999: 287). Devletin kendisini, yapı içerisinde nereye yerleştirdiği de önemlidir (Ertem, 2012: 192). Bu nedenle kimlik, aktörün varoluş niteliklerini belirleyen kendini, ötekilerden veya diğerlerinden ayırarak aidiyet olgusunu şekillendiren karakteristik özelliğini oluşturan yapısal unsurlardır (Yurdusev, 1997: 18).

Ulusal kimlik, uluslararası ilişkilerin ilgilendiği devlet kimliği olarak ele alınmaktadır (Bilgin, 2007: 13). Bu nedenle kimlik oluşumu, modern çağın bir ürünüdür. Çünkü modern zamandan önce devletlerde, meşruiyetin temeli geleneksel bir zemine oturtulmuş, genel hukuk kuralları yerine soy çizgileri ve dini otoriteyle meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır, ancak modern devletlerle beraber siyasal sistemler yaygın bir kitlesel sadakatle beslenmeye muhtaç hale gelmiştir (Yıldız, 2007: 10-11).

İnşacı teori, siyasi eylemlere yön verdiğine inandığı aktörlerin kimliğini anlamaya, izah etmeye ve kimliğin inşa sürecini araştırmaya odaklanmıştır (Ertem,

2012: 183). Bu nedenle aktörlerin kimliği, inşacı teorisinin en önemli olgusudur. Kimlik olgusu, epistemik olarak, ilişkilerde bilgi üretimiyle ilgili merkezi sorulardan biridir. Ontolojik düzeyde ise uluslararası ilişkiler kuramının tarih, zaman, mekân anlayışının kültür ve toplum çözümlemesinde görünen sorunları anlamada yönlendirici olan bir kavramdır (Keyman, 2012: 42).

Kimlik konusunda uzlaşılan bir noktada, ötekinin varlığı ile kimliğin inşa edilebileceğidir. Ötekinin belirgin varlık ölçüsü, kimliğe o ölçüde güç kazandırmaktadır (Akdemir, 2009: 7). Bu nedenle uluslar genellikle öteki olarak gördükleri uluslar ile kendilerini karşılaştırmışlardır. Bu bağlamda kimlik öteki ile ilişkisi üzerinden inşa edilmektedir denilebilir (Yurdusev, 1997: 102). Bu durum kimliğin içsel ve dışsal yapılarca inşa edildiğinin de bir göstergesidir (Wendt, 2012: 279). Devlet kimliği öncelikle ulusal düzeyde tarihsel ve toplumsal değişkenlere ve siyasi ilişkilere bağlı olarak tarihsel süreç içerisinde oluşmaktadır (Ruggie, 1998: 878). Bu oluşum bundan sonrada uluslararası düzeyde, dış politika perspektifinden çeşitli sosyal çevrelerle (ötekilerle) girdiği karşılıklı etkileşim süreci sonucunda tasarlanan, biçimlendirilen ve zamanla yeniden tanımlanan bir olgu olmaktadır (Jepperson, Wendt ve Katzenstein, 1996: 42-45). Meydana gelen ve birbirlerinden bağımsız olmayan değişimler, karşılıklı etkileşimle kimliklerin, yeniden biçimlendirilmesinde oluşturuıcı rol oynamaktadır (Larrai, 1995: 195-197). İnşacılığa göre aktörlerin kimlikleri dışarıdan dayatılan yapılara değil, birbirleriyle olan etkileşimleri sayesinde iletişim sürecine içkin olup belli bir öğrenme süreci sonucu şekillenir. Bu etkileşimler devletlere, farklı işbirliği biçimleri geliştirmelerini, yeni aktörler arası anlayışlarla kimliklerini yeniden oluşturmalarını sağlamaktadır (Yalvaç, 2011: 82).

Toplumlar, yapılarına göre farklı zamanlarda kimliğin farklı unsurlarını önde tutmaktadırlar. Bu durum kimliğin hangi unsurunun tehlikede hissedildiği ile ilgilidir. Bu durumda, ulusal kimliğini tehlike altında gören, ulusal aidiyeti, dini kimliğini tehdit altında gören ise dini aidiyetini ön planda tutmaktadır. Bu nedenle kimliğin unsurları arasında değişen bir sıralama vardır, dönem dönem farklılaşabilir. Bunun sonucunda ise aktörler inşa edilen bu yeni kimlik çerçevesinde, yeni davranışlar sergileyebilirler (Ertem, 2012: 194).

İnşacılara göre kimlikler sabit veriler değildir. Ortak düşünceler tarafından etkileşim süreci sonucunda, tekrar inşa edilen ve dönüşebilen bir kavramdır (Wendt, 2012: 15). Devlet'in (aktör) dört çeşit kimliği bulunur. Bunlar kişisel, tip, rol ve kolektif kimliklerdir. Kişisel Kimlik; Toprak ve insan unsurundan oluşur. Tip Kimlik; paylaşılan

inanç, değer ve tarihten gelen ortak yönlerdir. Rol Kimlik; Benlik ve öteki ayrımına dayanır. Rol kimlik aktörün yapı içinde edindiği kimlikle öteki olarak algıladıklarına karşı sergilediği davranış neticesinde oluşan kimliktir. Kolektif Kimlik: Rol ile Tip kimliklerinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Bu durumda tip kimliğinin sosyal öğeleri kolektif kimliği oluşturup yeni bir kimlik oluşturmaktadır (Wendt, 2012: 279-283).

İnşacılık, iletişim ve ulaşımda meydana gelen gelişmelerin aktörler arası etkileşimi artırması nedeniyle, kolektif kimlik kurulmasını gerekli görmüştür (Adler, 2002: 99). İnşacılığa göre taraflar, kimlikleri doğrultusunda ortak kimlikler inşa edebilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007:154). Biz olgusuyla bir arada bulunabilen taraflar, özdeşleşim ile kolektif kimlik inşa edebilmektedir. Özdeşleşme, kendinden olmayanı, kendisinin uzantısı olarak algılama sürecidir (Wendt, 2013: 684). Kolektif kimlik ise "ben"in, "biz"e dönüşmesidir (Fominaya, 2010: 393-394). Kolektif kimlik oluşumu kimliğin aynı olması değil, kolektif biz hissinin gelişmesi demektir. Kolektif kimliklerin temelini "biz" hissi oluşturmakta, buda söylemler aracılığıyla inşa edilmektedir (Lebow, 2008: 474). Kolektif kimlik oluşum süreci, taraflar arasında yeteri kadar etkinliğe ulaşırsa, ben kimliği biz kimliğine dönüşecek ve aradaki ilişkiler pozitif yapıcı bir norm haline dönüşecektir. Bu yapı içerisinde savaş olasılığı ve beklentisi düşünülemez hale gelecektir. Taraflar dost normlar altında birleştikçe, çatışmalar azalacak ve işbirliği yönelimi artacaktır (Ertem, 2012: 221). Kolektif kimlik, kimlikten vazgeçiş değil kimliği güçlendirmedir. Kolektif kimlik eğer olumlu ve dostluk şeklinde oluşmuşsa, kimliğin gelişmesine katkıda bulunur. Bu kimlik bir "biz" hissi vermekte ve bu bilinç sayesinde, aktif bir ötekine yardım etme eğilimi doğmaktadır (Ertem, 2012: 203). Yapının işleyişi, aktörlerin ötekilerle ilişkisi sonucunda yeni kimlik edinme süreci şeklinde gerçekleşmektedir (Wendt, 2012: 39).

Ortak dine inanan toplumlar, kolektif kimlik oluşturmada daha başarılıdır. Çünkü aynı dini inanç yapısı, norm inşasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle farklı dini inanca sahip toplumlar arasında işbirliği ve kolektif kimlik daha güç inşa edilmektedir (Warner ve Manfred, 2001: 119-121). Ayrıca kolektif kimlik oluşumunda tarihsellik ön planda tutulmaktadır. Aktörler kendilerini ortak geçmişte tanıdıkları için kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilmektedir (Bilgin, 1999: 51-65).

İnşacılığa göre kolektif kimlik oluşumunda; yapısal bağlam, sistemsal süreç ve stratejik pratik unsurları, etkili olmaktadır. Yapısal Bağlam; Sorunlar ve tehditlere ilişkin ortak algılamalar öznelar arası olgulardır. Bu olgular, maddi yapılara anlam kazandırır ve aktörler bu anlamlara göre hareket ederler. Aktörler, aynı anlayış ve

beklentiler ile kimlik ve çıkar tanımları yapmaktadırlar. Bu nedenle çatışmalar genellikle maddi olmaktan öte söylemseldir. Sistemsel Süreç; Karşılıklı bağımlılık ve ortak değerlerin bulunmasıdır. İnşacılığa göre ötekine karşı ortak hareket etmek, aktörler arasında karşılıklı bağımlılık sürecine yol açmaktadır. Aynı zamanda artan karşılıklı bağımlılık, aktörlerin ortak bir kaderi paylaşma derecesini de arttırmaktadır. Stratejik Pratik: Stratejik aktörler, etkileşimle yapı ve kimliklerini devamlı inşa etmektedirler (Wendt, 2013: 690-694).

Küreselleşmenin etkisiyle algının yeniden şekillendiği günümüzde, aktörler, kendi kimliğini korumak için kolektif kimliğini ön planda tutmaktadır (Falk, 2004: 49-50). Çünkü aktörler, aynı kimliğe sahip olanlar arasında, kendilerini güvende, öteki kimliklerin arasında ise tehdit altında hissederler. Bu nedenle İnşacılar kolektif kimlik edinimi ile güvenlik ikileminin aşılanacağını belirtmektedirler (Adler ve Barnett, 1998: 59). Kolektif bir kimlik inşa ederek, aynı normları paylaşabilen aktörler, sorunları uzlaşma ile çözebilmekte ve benzer politikalar üretebilmektedirler (Küçük, 2009: 775).

İnşacılığın Güvenlik Yaklaşımı: Güvenlik, Soğuk Savaş sürecinde devlet çıkarlarının korunması ile özdeşleştirilerek askeri güce odaklanmış bir kavramdır (Walt, 1991: 211-239). Sosyal ve ekonomik konular, bu dönemde önemsenmemiş ve güvenliğin unsurları olarak kabul edilmemiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve askeri tehditlerin azalması başka sorunların ortaya çıkmasıyla, güvenliğe farklı perspektiften bakma gereksinimi ortaya çıkmıştır (Buzan, 1998: 2-4). Yeni sorunlar Soğuk Savaş dönemi kavramlarla açıklanamadığı için güvenlik askeri tehditler dışında tanımlanmıştır.

Günümüzde güvenlik, benliği tanımlayan değerlerin tehdit altında olmaması olarak ifade edilebilir (Baylis, 2005: 300). Bu bağlamda güvenlik, kimlik ile bağlantılı bir kavramdır (Özcan, 1998: 13). Bir aktörün dost ve düşmanlarını belirleyen kimliği, onun tehdit altında olup olmama yönündeki algılamalarına da yön vermektedir. Ayrıca bir devlette içte sağlanmış bütünleşmenin, dış ilişkileri daha kolaylaştırması da güvenlik ve kimlik arasındaki irtibatın bir başka göstergesidir (Kowert, 2002: 53). İnşacılar rasyonel teorilerin güç perspektifinden açıkladığı güvenlik kavramını kimlik merkezinde açıklamaya çalışmışlardır.

Güvenlik göreceli bir algı meselesidir. Dış dünyanın zihinde yansıma şekilleri olan “algılar” aktörden aktöre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple güvenlik öznel parametrelerle belirlenmektedir (Ertem, 2012: 227). Bir devletin diğer devletlerden hissettiği tehdit, güvenlik algısıyla ilişkilidir. İnşacılar göre güvenlik ve tehdit aktörün

algısında şekillendiği bir ilişki türüdür (Welton ve Piccoli, 2003: 93-94). Bu bağlamda, kimlik güvenlikle ilgili algılara da şekil vermektedir. Dost ve düşman tanımlamaları, kimlik temelinde inşa edilmektedir. Bir aktörün güvenlik ve tehdit algılaması, ötekini algılamasıyla ilgilidir. Bu nedenle, günümüzde yaşanan birçok iç çatışmanın temelinde kimliğin tanınması bulunmaktadır (İşyar, 2008: 265). Toplumların birbirlerine önyargı ile yaklaşmaları, inşacılığın güvenlik konusunda kimliğe yaptığı vurguyu doğrulamaktadır. Bu önyargılar, 21. yüzyıla özgü yeni bir durum değil, uzun bir tarihi geçmişi olan bir olgudur. Günümüzde kimliğe dayalı bu önyargılar pratikle sınırlı kalmayıp kuramsal alana da sirayet etmektedir (Davutoğlu, 1997: 1-4).

İnşacıların disipline getirdiği bir diğer yenilik, güvenlik ikilemi yaklaşımını sorgulayarak yeniden inşa etmeleridir. Rasyonalizmin "bir devletin kendi güvenliğini artırırken, ötekini güvenliğini tehdit etmesi" olarak ifade ettiği geleneksel güvenlik ikilemini (Glaser, 1997: 174), inşacılar, devletlerin inşa ettikleri kimlik üzerinden algılamaları ve kabulleri olarak açıklamıştır (Wendt, 1995: 73). Ayrıca güvenlik ikilemini, deneyim ve inançların sonucu olarak kabul etmişlerdir (Wendt, 1995: 77). Güvenlik algılaması kimliğin inşa süreci içinde şekillendiği için güvenlik ve kimlik arasında yakın ve dönüştürücü bir ilişki olduğu söylenebilir (Ertem, 2012: 227).

Tam bir güvenlik için, kimliğin güvenliği de zorunludur. Buna göre, bir ulusun güvenliği, yalnız fiziki tehditten korunması değil, ulusun kimliğini oluşturan bütün unsurları da güvende hissetmesine bağlıdır. Hiçbir ulus kimliğini tehlike altında hissetmek istemez veya önemsizleştirildiğini kabul etmez (Ertem, 2012: 227). Bu nedenle her devlet olabilecekleri tahmin edebilmek, geleceğini planlayabilmek ve kendisini güvende hissetmek için çevresinde istikrar ve netlik olması için sürekli bir çaba içindedir (Wendt, 1999: 131). Bölgesel politikalar da toplumsal olarak inşa edilen bir süreçtir. Bu nedenle bölgesel olayların hangilerinin tehdit içerip içermediği, aktörün inşa edilmiş kimliğine bağlıdır.

Bölgesellik Soğuk Savaş sonrası oluşan yapının kilit kavramlarından. Toplumların bir arada var olabilmesinin şartı ortaklaşa bir anlayış geliştirmeleri ve toplumlararası diyalogun kurulmasıdır. Devletler yerel çatışmaları çözebilmek için bölgesel güvenlik anlaşmaları yapmaktadırlar (Hettne, 2008: 87-106). İnşacılığa göre, sosyal etkileşimle beraber bölgesel bir işbirliği çerçevesinde yapılan kimlik tanımlaması, çatışmaları azaltarak güvenlik topluluğunu ortaya çıkaracaktır.

Yapı (uluslararası sistem) ve Yapan (Aktör) Karşılıklı İnşa İlişkileri: Rasyonalistlere göre yapı, anarşiktir ve askeri güçle ilgilidir (Karacasulu, 2012: 122). İnşacılara göre ise, uluslararası sistem, verili değil, devletler tarafından belirli zamanda oluşturulmuş olan uluslararası kurallar, normlar, kurumlar, düşünsel unsurlar, bilişsel faktörler ve fikirler sistemidir (Zehfuss, 2002:4). Aktörler birer sosyal varlık, uluslararası sistem ise sosyal bir yapıdır (Wendt, 2012: 184). Uluslararası yapı, aktörlerin kimlikleri yoluyla tercih ettikleri davranışlar, güce verdikleri anlam ve sosyal olarak inşa edilen bir olgudur (Özev, 2013: 513). Yapı sadece silahlanma, güç, ekonomik kapasite gibi maddi kapasitelerden değil (Jackson ve Sorensen, 2013: 209-212), büyük ölçüde ortak düşüncelerden ortak bilgi/anlayış/beklentiler, inançlar ve sosyal ilişkilerden oluşur (Wendt, 2012: 15). Rasyonalist görüşe göre uluslararası ilişkilerde maddi unsurlar uluslararası politikada yönlendirici unsurdur. İnşacılara göre ise, maddi unsurları planlayan, organize eden, yönlendiren ve hayata geçiren düşünsel unsurlardır. İnşacılar maddi unsurları kabul etmekle beraber, düşünsel unsurları öncel kabul ederler (Nagtzaam, 2009: 57).

Uluslararası yapıyla beraber ele alınan bir kavramda anarşidir. Anarşi kavramı temel olarak; merkezi üst otoritenin yokluğu ve egemen devletlerin varlığından doğan siyasal sorunları ifade etmektedir (Wendt, 1999: 247). Bu, bir kuralı kabul halidir. Bu anlamda kural yokluğu kaostur (Onuf, 1998: 63). İnşacılığın anarşi kavramına yüklediği anlamda ana-akımdan farklıdır (Wendt, 1995: 73). İnşacılığa göre, somut gerçeklik dışında, bazı gerçeklerde anlamlar atfediliyor olduğu için kabul edilmektedir (Guzzini, 2000: 160). Bu bağlamda inşacıların ontolojik bakış açısına göre toplumu doğayla beraber bilinçsel yapı meydana getirmiştir (Wendt, 1999: 24). Örneğin bir kâğıda para amacıyla, iktisadi önem verilmesi ve ekonominin altyapısını oluşturması, benzer anlayış, beklenti ve uygulamaların bir neticesidir (Küçük, 2015: 331). Bu durum inşacıların ortak paydası olarak, epistemolojik yönden bilginin sosyal inşası, ontolojik yönden ise gerçekliğin inşasıdır (Küçük, 2009: 774).

İnşacılara göre gerçek ona atfedilen anlamla şekillenmektedir. Bu nedenle, anarşi devletlerin yapıya verdikleri anlamdır ve devletlerin yapıyı nasıl adlandırdığıdır (Wendt, 1992: 395). Bu bağlamda Wendt "*anarşi biz ne yaparsak odur*" diyerek yapının anarşik görünümünün bu şekilde inşa edildiğini ifade etmiştir (Rumelili, 2014: 155).

İnşacılara göre anarşinin tek başına bir anlamı yoktur. Devletler tarafından belli bir tarihsel süreç içerisinde oluşturulmuştur. Sistem içindeki ilişki, anarşiye anlam vermektedir (Wendt, 2012: 378). Ayrıca yapı içinde gücün dağılımı aktörlerin

hesaplamalarını etkilemektedir. Ancak bu dağılımın nasıl olacağı aktörün öteki ile ilgili düşüncesini belirleyen aktörlerarası anlayış, beklenti ve bilgi paylaşımıyla şekillenmektedir (Wendt, 2013: 9). Yani bir devletin dost veya düşman olarak algılanması gücü nispetinde değil, ilişkiler sonucunda oluşan anlamlara bağlıdır. Buna göre dost ve düşman olarak kabul edilen devletlerin güçlerinin algılanması da farklı olmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2012: 129-130).

İnşacılara göre, devletler materyalist unsurları yorumlar veya anlamlandırır. Temelde bunu belirleyen ise düşüncelerdir (Karacasulu, 2012: 121). İnşacılık maddi öğelerin sahip olduğu anlamı bulmaya çalışmaktadır. Mesela güvenlikle ilgili askeri gücün büyüklüğündense, bunun nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığı daha fazla önem kazanmaktadır (Karacasulu, 2012: 119). Bu nedenle, askeri gücün önemi öteki aktörlerin üstünde oluşturduğu anlamla açıklanabilir (Wendt, 1995: 73). Bunun için dost ve düşman ülkelerin güç kaynaklarına yüklenen anlam, farklı değerlendirilmektedir (Reus-Smit, 1998: 290).

İnşacılara göre ABD için İngiltere'de bulunan beş yüz nükleer silahın, Kuzey Kore'de olan beş nükleer silahtan daha az tehdit oluşturması rasyonel yaklaşımlarla açıklanamaz. İnşacılara göre bu durum, dostluk ve düşmanlık gibi taraflar arasında paylaşılan anlayışların bir fonksiyonudur. Bu nedenle kimlik, hangi devletin dost veya düşman olarak görüleceğinde belirleyici bir etkidir (Wendt, 1995: 73-77). ABD ile İngiltere arasında ittifak olsa da realistler, devletin güvenlik çıkarını hiçbir zaman başkasına emanet etmeyeceğini belirtmektedir. İnşacılık ise bu durumu, ABD'nin kendi kimliği üzerinden bu iki ülkeyi dost veya düşman olarak tanımlaması ile açıklamıştır. ABD İngiltere'yi dost bir ülke, Kuzey Kore'yi ise otoriter, saldırgan, fevri ve irrasyonel harekette bulunabilecek düşman bir ülke olarak görmektedir (Rumelili, 2014: 159). ABD devlet kimliği, İngiliz devlet kimliğini dost kabul eden bir algıya sahiptir (Wendt, 1995: 73). Bu nedenle, devletler düşmanlarını kuvvetli, dostlarını daha zayıf olduğu için değil, düşmanlarını tehdit edici, dostlarını ise işbirliğine yatkın görmektedirler (Knutsen, 2016: 371-373). Yani inşacılığa göre bir ülkenin öteki ülkeleri tehditkâr görüp görmeyeceği kendi kimliği üstünden ötekini algılamasına bağlıdır (Welton ve Piccoli, 2003: 93-94). Tehditler ise inşa edilmiştir, doğal değildir. Bir devletin eylemi öteki devletin eylemlerinden etkilenmektedir. Öteki ile etkileşimden önce olasılıkları saptamak için hiçbir sistemsel temel yoktur. İletişim, anlamlandırma ve tepki verme süreci sosyal ilişkiyi tanımlamaktadır (Wendt, 2013: 17). Bu etkileşim bir nevi pekiştirmedir. Diğer bir deyişle karşılıklı etkileşimin yeterli süre tekrarlanması sayesinde kimlik ve çıkarlar tanımlanır ve kalıcı bir yapı inşa edilir (Wendt, 2013: 18).

Devletler birbirleriyle düşman, rakip veya dost olabilirler (Wendt, 1999: 247). Örneğin Güvenlik İkilemi, bir devletin ötekinin niyeti hususunda tehdit anlamlandırmasıyla meydana gelir. Mesela taraflardan biri silahlanırsa, öteki bunu tehdit olarak algılayıp silahlanmaya başlar. Bu durum ise güvenlik ikilemi ile sonuçlanır. Bu bağlamda anarşi, statükocu devletler için silahlanma yarışı demektir (Özev, 2013: 500). İnşacılar düşmanlık ve silahlanma yarışını kaçınılmaz bir son olarak kabul etmezler. İnşacıların geliştirdiği Güvenlik Toplumu ise bu durumun aksine, tarafların birbirine güven duyduğu, savaşırsız bir biçimde çatışmaları çözebildikleri bir yapı çeşididir (Wendt, 1995: 73-77).

İnşacılara göre yapıda sabit ve değişmez bir olgu değildir. Çünkü paylaşılan anlayış ve beklentiler, aktörlerin birbirleriyle ilişkilerini dost veya düşman olacak şekilde oluşturmaktadır (Wendt, 1999: 247). Bu nedenle aktörler, anarşik olan yapıyı, işbirliğinin olduğu bir yapıya dönüştürebilirler (Karacasulu, 2012: 123). Çünkü yapı-yapan, birbirine bağlı ve karşılıklı etkilenen olgulardır (Wendt, 2009: 7). İnşacılar yapının aktörler aracılığıyla yeniden üretildiğini ve dönüşüme uğradığını, aynı zamanda sosyal bir ortam olan yapının da aktörleri dönüştürdüğünü ve onlara belli kimlikler kazandırdığını ileri sürmektedir (Bozdağlıoğlu, 2003: 15).

İnşacılara göre yapının değişmesi için kolektif kimliğin oluşturulması gerekir (Wendt, 1999: 338). Yapı, aktör eylemleri sonucu oluştuğu için değişime açıktır. Eylemler yapıyı dönüştürüp yeniden inşa edebilir (Dessler, 1989: 459). Özetle inşacılar, rasyonalistlerin önemsemediği unsurları incelemiştir. Yapı aktörlerin etkilemeyeceği bir alan görülmemektedir. Sistem doğal olarak oluşmamıştır. Aktörlerin inşa ettiği bir alandır. Bu nedenle yapıyı meydana getiren düşünce ve anlamlandırmaların değişmesiyle, yapıda değişebilir (Karacasulu, 2012: 121).

Kimlik, Çıkar ve Dış Politika İlişkisi: İnşacılığa göre kimlikler çıkarların, çıkarlarda eylemlerin kaynağıdır (Wendt, 2012: 169). Wendt'e göre kimlik, oluşturu bir unsurdur. Bu nedenle kimlik çerçevesinde çıkarların ne olduğu tanımlandıktan sonra dış politika eylemi gerçekleşir (Büyükbay, 2013: 250). Bu bağlamda inşacılara göre verili bir çıkar yoktur (Demirtaş, 2012: 157). İnşacı yaklaşım, devletlerin bir sosyal ortamda karşılıklı etkileşim kurduklarını, bu etkileşim üzerinden de çıkarlarını belirlediklerini kabul etmektedir. Bu nedenle bu etkileşimin gidişatına göre devletler çıkarlarını yeniden tanımlayabilir, böylece çıkarlar değişim gösterebilir (Bozdağlıoğlu, 2007: 154).

Dış politika, bir devletin uluslararası olayları kendi amacı doğrultusunda değerlendirmesidir (Arı, 2004: 48). Bir başka açıdan ise bir aktörün kendi dışındakiler ile kurduğu ilişkiler bütünüdür (Weber, 2005: 60). İnşacılar devletin dış politika davranışıyla kimliği arasında bağlantı kurmaya çalışır ve kimlik-çıkar-dış politika etkileşimi sürecinde açıklar (Connolly, 1995: 25-81). Buna göre aktörler inşa ettikleri kimliklerine göre, politikalarını belirler (Brown ve Ainley 2008: 44).

Norm, kural ve değerlerden oluşan sistemin bazı yapısal özellikleri vardır ve yapı siyasal eylemi etkiler. Bu bağlamda edinilen kimlik devletlerin ne yönde davranacağına ilişkin bilgi verir. Kimlik ve çıkar sabit değil, değişkendir. Bu nedenle kimlik ve çıkar etkileşimden önce tanımlı değildir (Weber, 2005: 60). Kimlik yalnızca dış politika ile görünür hale geldiğinden, kimlikteki bir değişimin de gözlenebildiği alan dış politika eylemleridir. Ayrıca, aktörün dış politika ve kimliği arasında bulunan etkileşimde önemlidir (McSweeney, 1999: 166). Kimlik, aktörlerin dış politikalarının tahmin edilebilirliğini sağlar ve belirsizliği azaltır (Ertem, 2012: 227).

Sonuç itibariyle, uluslararası ilişkiler disiplinde yeni bir yaklaşım olan İnşacılık, hâkim teorilerin gözardı ettiği olguları da analize dâhil etmiştir. Yapıların ve aktörlerin karşılıklı olarak inşa edildiğini savunan İnşacılar, kimlik-çıkar-dış politika arasındaki etkileşimin önemine vurgu yapmakta ve bu kavramların sabit değil, değişebilir olduğunu savunmaktadırlar.

1.2. İşbirliği Teorileri ve Temel Varsayımları

İşbirliği kavramı disiplinde, aktörlerin birbirleriyle uyum içinde, ortak politikalar geliştirerek uygulaması olarak tanımlanabilir (Toprak, 2013: 3-4). İşbirliği sürecinde taraflar arasında karşılıklı bağımlılık ve ortak fayda kavramları yer almaktadır. İşbirliğinin amacı; muhafaza edilen bir barış inşa etmek, güçlü ekonomik kapasiteye ulaşmaktır. Tarafları işbirliğine sevk eden temel neden, işbirliğinin çıkar sağlaması yönünde oluşan beklentilerdir (Haas, 1964: 34-35). 1950'li yıllardan itibaren işbirliğini açıklamaya yönelik çabalar sonucunda ortaya çıkan teoriler; İşlevselcilik, yeni-işlevselcilik ve hükümetlerarası işbirliğidir.

İşlevselcilik (Fonksiyonalizm): İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barışın nasıl sağlanacağı konusu üzerinde çalışan Mitrany, belirli fonksiyonlara sahip uluslararası kurumların kurularak, barışa buralarda bulunan teknik insanların yaptıklarıyla ulaşılabileceğini savunmuştur. Burada temel varsayım, aktörlerin Ulus-devletler yerine uluslararası örgütlere duyacakları bağlılık ile uluslararası sorunların

azalacağı beklentisidir (Toprak, 2013: 17). İşbirliği üzerine inşa edilen teoriye esin kaynağı, 19. yüzyılda kurulan Posta ve Telgraf Birliği'dir (Güvenç, 1997: 33). Mitrany "İşleyen Bir Barış Sistemi" kitabında işlevselciliğin amacını çatışmaların sonlandırılması için fonksiyonları, teorik yapıda oluşturmak olarak özetlemiştir (Rosamond, 2000: 33).

Mitrany, uluslararası çatışmalara ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın neden olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, devletlerarasında siyasi endişelerden arınmış işlevsel temeller üzerine kurulmuş bir işbirliği, istikrara katkı sağlayabilir (Açıkmeşe, 2004: 12). Bu işbirliği, egemenliği devretmeden, belirlenen işleve odaklanan yapılara, kısmi yetkilerin devredilmesini öngörmektedir (Mitrany, 1948: 356-359).

Siyasal istikrarsızlıkların ana sebebi ulus-devlet yapılanması ve milliyetçilik akımlarıdır. Karşılıklı işbirliğini esas alan yapılanmalar ise, aktörler arasında sadakati sağlayarak, çatışma kıvılcımları olan aşırı milliyetçilik davranışları engelleyecektir. Bu bağlamda savaşlar insan doğasının değil, devletlerin irrasyonel politikalarının bir ürünüdür (Bock, 1992: 534). İşlevselcilere göre ekonomide istikrarsızlık çatışma nedeni iken, ekonomide refah ise barışın temelidir. Uluslararası ticarete, yayılma ile belirli alanlarda etkin olan işbirliği, karşılıklı çıkarları optimize edecek bununla beraber uluslararası işbirliği güçlenecektir.

Mitrany, modern toplumlarda birçok sorunun çözümünde siyasetçilerin dışında uzman çözümlerine öncelik verilmesini önermektedir. Bu nedenle, işlevselcilik önce teknik alanlarda işbirliğini ön görmüştür (Arı, 2013: 403). Mitrany, teknik alanlarda oluşan başarılı bir işbirliğinin diğer alanlarda sirayet ederek benzer işbirliğine yardımcı olacağını belirtmiştir. Bu etkileşimi de yayılma olarak tanımlamıştır. Dallanma olarak da isimlendirilen bu duruma göre belirli alanlardaki işlevsel örgütlenmeler farklı alanlarda da işbirliğini beraberinde getirecektir. Mesela ortak pazarın kurulması, hizmet ve fiyat gibi alanlarda da benzer yapılanmayı ortaya çıkaracaktır (Açıkmeşe, 2004: 6). Bunun sonucunda devletler, bu işbirliği sonucunda elde edilen faydaları gördüklerinde bu işbirliğinin daha fazla alana yayılmasını destekleyeceklerdir (Viotti, 2016: 138).

İşlevselciler, farklılaşan ihtiyaçların önceliğinin sağlanmasında, uluslararası yapılanmaların önemine dikkat çekmişlerdir (Rosamond, 2000: 34). Mitrany, işlevlerine göre birbirlerinden farklı yapılanmaların, uluslararası sistemde bir uluslararası örgütler ağı oluşturacağını belirtmiştir (Arı, 2013: 448). Bu durum aynı zamanda aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın pekişmesini sağlayacaktır. Aktörler arası ilişkilerde artma ve bunun sonucunda etkilenme ile oluşan bu karşılıklı bağımlılık, uluslararası

sorunların yaşanması olasılığını azaltacak ve barışın devamını sağlayacaktır. İşlevselciliğe göre, uluslararası örgütlerin kurulmasının faydaları görüldükçe milliyetçi akımlar azalacak ve sonuçta çatışmalar sona erecektir (Toprak, 2013: 4).

Yeni-İşlevselcilik (Neofonksiyonalizm): Yeni-İşlevselcilik yaklaşımı, 1958 yılında teorinin kurucusu olan Ernest Haas'ın, AKÇT üzerine yazdığı "Avrupa Bütünleşmesi: Politik, Sosyal ve Ekonomik Güç" eserine dayanmaktadır. Haas, bu eserinde, Mitrany'nin işlevselcilik yaklaşımında değişiklik yaparak yeni-işlevselciliği tanımlamıştır. Yeni-İşlevselcilik yaklaşımı, Mitrany'nin işlevselciliği temeli üzerine inşa edilmiş ve kuramın eleştirilen tarafları tamamlanmıştır (Arı, 2013: 443). Yaklaşım, İKİNCİ Dünya Savaşı sonrası bölgesel işbirliğini kurma teşebbüsüdür (Toprak, 2013: 5). Savaşın sona Avrupa ülkelerinin kurduğu, ulusüstü ortaklığı açıklayarak Avrupa bütünleşmesini kurumsallaştırmıştır (Cini, 2007: 86). Başlıca savunucuları; Ernst Haas, Philippe Schmitter, Leon Lindberg, Joseph Nye, Robert Kheohane ve Lawrence Scheinman, Amitai Etzioni'dir. Teknik uzmanların, siyaset dışı teknik alanlarda kurduğu işlevsel işbirliği örgütlerinin, diğer alanlardaki işbirliklerini tetikleyeceği, anlamında özetlenen, işbirliğinin dinamiği olan "spill-over" (yayılma) ifadesi, yaklaşımın temelini oluşturmuştur (Toprak, 2013: 5). Yayılma, belli alanlarda yaşanan işbirliği avantajlarının, diğer alanlardada aynı tecrübeyi teşvik etmesi demektir (Haas, 1964: 495). Yeni-işlevselciliğe göre işbirliği, durağan olmayan üç adım olarak nitelenen bir olgudur (Toprak, 2013: 5)

Bu adımların ilki; Endüstri ekonomisinde farklı sektörler, birbirlerine karşılıklı bağımlı olup, her alanda işbirliğinin başarılı olması, tüm alanlardaki işbirliğinin derecesine bağlıdır. İkicisi; Adaptasyon sürecidir. Beklentinin değiştiği ve ulusüstü çıkarın olduğu bir adımdır. Üçüncüsü ise tarafların işbirliğine ulaşamadıkları süreçte karşılıklı özverilerle işbirliğini tekrar sağlamalarıdır (Burley ve Marie 1993: 55-56).

Yeni-İşlevselciliğe göre işbirliği, ulusal çıkarla çelişmeyen ekonomik alanda desteklenmelidir. Ayrıca ulusüstü grupların gelişimi desteklenmeli ve teknokratlarla aralarında iletişim kurularak işbirliği özendirilmelidir (Burley ve Marie, 1993: 55). Taraflarda işbirliğinin motive edici yönü, yapının oluşması sonucunda beraberinde getireceği fayda beklentisidir (Haas, 1958: 16). Bu bağlamda, taraflar, kazanımları olduğunu gördükçe süreci destekleyecektir (Haas, 1998: 142).

Teori sözcüleri hükümet dışı piyasa aktörlerini önemsemektedirler. Sürecin tümünde menfaat grupları aktifken, devlet veya hükümet ise pasif bir durumda bulunmalıdır (Milward ve Sorensen, 1993: 8). Hükümetin bu aşamada vazifesi iç ve dış

baskıları dengeleyebilmektir (Burley ve Marie, 1993: 53-55). Böylece ihtilafları silahlı güce başvurarak çözme eğilimi azalacak, işbirliğini önceleyen kamuoyu oluşacak ve iletişimle barışın sürekliliği sağlanacaktır. Haas ve Lindberg sürecin, tarafların karşılıklı çıkarları algılamaları üzerine inşa edildiğini belirtmişlerdir. Süreç sonunda, menfaatlerin ulusal olmakla beraber, bölgesel olduğu da görülmeye başlanacaktır. Lindberg, Haas'ın siyasi entegrasyonuna daha az önem atfederek, ulusüstü siyasi yapının oluşacağı iddiası yerine, ortak karar mekanizmalarının işleyişi ve siyasi aktörlerin işbirliğine yönelik davranışları üzerinde yoğunlaşmıştır (Lindberg, 1963: 6-7).

Haas, bölgesel temellere dayalı işbirliğinin başarıya ulaşmasını şu üç şarta bağlı kılmıştır: İlki çıkar gruplarının içinde yer aldığı yapılar olmalıdır (Haas, 1964: 476-477). İkincisi ekonomi ve endüstride gelişmiş bir seviyede olunmalıdır. Üçüncüsü gruplar arası benzer görüşler yer almalıdır.

Yeni-İşlevselciliğin, entegrasyondan sonraki sürecin, ulus-devlet yapısına zarar vereceği endişesi temel eleştiri konusudur. Fakat küreselleşme olgusu, göz önünde bulundurulduğunda işbirliğine yönelen alan sayısında gözlenen yükseliş, teorinin günümüzde de takip edildiğini göstermektedir (Toprak, 2013: 9).

Hükümetler Arası Yaklaşımı: Bu yaklaşım siyasi aktörleri merkeze alarak işbirliğinin nasıl olacağını analiz etmektedir (Cini, 2007: 100). Hükümetlerarasıcılık, siyasi entegrasyondan ziyade, işbirliği kavramını yoğun bir şekilde kullanmıştır. İşbirliği sürecinde hükümetlerin merkezi rolüne önem vermiştir. Yaklaşım aktörlerin düşük politika gerektiren ekonomik konulara izin verdiğini savunmaktadır (Huelshoff, 1993: 621). Sonuç olarak, aktörlerin çıkarlarına uygun olduğu sürece işbirliği, taraflarca desteklenmektedir (Huelshoff, 1993: 623). İşbirliğini, Hükümetler Arası İşbirliği çerçevesinde açıklayan 1960'lı yıllarda Stanley Hoffmann ve 1990'lı yıllarda Andrew Moravcsik, uluslararası arenada temel aktör olan devlet ve hükümetlerin, kendi ulusal çıkarlarına uyduğu sürece, öteki aktörlerle işbirliği yapılabileceğini belirtmişlerdir. Moravcsik'in hükümetlerarası yaklaşımına göre, sistemde var olan güç dağılımına bağlı olarak devletlerin çıkarları doğrultusunda, kurumlar aracılığıyla işbirliği mümkün olabilir. Bu bağlamda, kurumlar devletler tarafından şekillendirilen yapılardır (Toprak, 2013: 12). Hükümetler Arası teori, işbirliğini, taraflara fayda sağlayan ve iletişim maliyetlerini azaltan ilişki bütünü olarak görmektedir. Ulusüstü aktörlerin siyasi güce sahip olamayacağını belirtmektedir. Çıkar gruplarını hükümetlerin çıkarları yönlendirmektedir. Aktörler kısa zaman aralıklarıyla otoritelerinin bir kısmını çıkarları gereği ve çizilen sınır çerçevesinde bu kurumlara geçici olarak devredebilmektedir.

1.3. Karşılıklı Bağımlılık ve Temel Varsayımları

Karşılıklı bağımlılık teorisi; devletler, toplumlar ve diğer aktörler arasında artan sayıda iletişim kanalının oluşturduğu karşılıklı etkileşimin varlığını, konular ve ilişkiler arasında hiyerarşinin olmadığını ve askeri konuların her zaman ön planda olmayıp, ekonomik ve sosyal konularında önemli olabileceğini ifade eden karmaşık koşullar bütünlüğü olarak tanımlanmıştır (Keohane ve Nye, 2001: 7). Bir başka tanımda ise bir aktörün ötekine egemenliği altında kalması ve dış politikasının ötekince belirlendiği tek yönlü bir iletişimi tanımlayan bağımlılığın aksine, devletlerarasındaki ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı etkileşimi içermektedir (Dalar, 2015: 50).

Bu teori, uluslararası ilişkiler alanındaki siyasal gelişmelere, devletlerin dış politikalarında belirleyici bir etkiye sahip ekonomik açıklamalar getirmiştir (Arı, 2009: 409). Karşılıklı bağımlılık, parasal, mali, toplumsal ve güvenlik gibi konularda farklı ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşimi analiz etmektedir (Arı, 2006: 422).

Karşılıklı Bağımlılık ve İşbirliği: Keohane ve Nye, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığın birbirlerini desteklediğini belirtmişlerdir (Keohane ve Nye, 2001: 17). Devletler için uluslararası sistem, Soğuk Savaş'ın bitmesi ile uluslararası işbirliği ihtiyacının öne çıktığı bir yapıya dönüşmüştür (Keohane, 2002: 27-29). Karşılıklı bağımlılık ilişkisi, aynı zamanda devletlerarasında işbirliğini de beraberinde getirmiştir. Uluslararası alanda teknik konuların önem kazandığı, sorunlara siyasal kaygılardan uzak teknik çözümlerin getirilmesi yönünde yaklaşımlar getirerek belli fonksiyonları yerine getirecek yapıların oluşturulmasını savunmuştur (Vries, 1990: 429).

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımının öncülerinden Keohane ve Nye'de etkileşim sonucu, bölgesel blokların oluştuğunu ve bunların uluslararası tanınırlıklarının artarak devam ettiğini belirtmişlerdir. Bu şekilde ulusüstü yapılarla sonuçlanan örgütlenmeler mümkün olabilmektedir. Nye, ortaya koyduğu mekanizmaların bir bölgede işbirliği potansiyelini olumlu etkileyebilmeleri için dört koşul belirlemiştir. Bunlar; tarafların ekonomilerinde asgari simetri ve paralellik olması, yöneticilerin ortak normları kabul etmeleri, demokratik toplum yapılarının olması ve iç işlerinde uygulama ve uyum kapasitelerinin bulunmasıdır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1990: 443-445).

Günümüz bölgesel işbirliklerinin tarihsel arka planına bakıldığında, genelde ekonomi temelli bir süreç görülmektedir (Atabey, Saraç ve Develi, 2006: 24). Bölgesel işbirliği, yapılan bölgesel bir antlaşma çerçevesinde, bir sinerji oluşturmaya amaçlamaktadır. Bölgesel işbirliği, benzer normlar üzerinden uygulanan politikalarla

günümüzde etkinliğini artırmıştır (Heywood, 2006: 44). Bölgesel işbirliğinin faydalarından bazıları; Aktörler arasında barışın oluşması, ticari engellerin kaldırılması, insanların serbest dolaşımını sağlaması, işbirliği piyasalarının kurulmasıdır (Kızıltan ve Kaya, 2005: 3). Devletler İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımı, askeri, ekonomik ve siyasi sorunları, bölgesel işbirliği ile çözmüştür (Cini, 2007: 10).

Keohane ve Nye, küreselleşme neticesinde her devletin dış politikasını belirleyen faaliyetlerin çoğaldığını, uluslararası sistemin aktörleri, işbirliğine yönelttiğini, dış politikalarını değişen bu dinamiklere uygun olarak yeniden şekillendirdiklerini, bu nedenle karşılıklı bağımlılık teorisinin, ana akım teorilerden farklı bir dış politika perspektifi sunduğunu belirtmişlerdir (Keohane ve Nye, 2001: 20-21). Soğuk Savaş'tan sonra, özellikle ekonomik alandaki değişim süreci, dış politika kavramında belirgin bir sorgulamaya neden olmuştur. İç ve dış ekonomik faaliyetlerin ilişkilerinin artmasıyla iç ve dış politika birbirini tamamlar bir niteliğe bürünmüştür (Sevim, 2006: 89). Ulusların çıkarları, başkalarıyla ortak hareket etme yönünde değişmiştir. Bu nedenle aktörler, ulusal çıkar anlayışlarını, artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle gözden geçirmek durumunda kalmış (Toprak, 2013: 11), günümüzde birçok uluslararası ilişkiler konusu karşılıklı bağımlılığın kapsamına dâhil olmuştur (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 77).

Devletlerin ekonomik güçleri farklı olduğu için dış değişkenlere hassasiyetleri ve etkilenebilirlikleri de farklı olmaktadır. Tarafların birbirlerini etkileme kapasitesi gücüyle aynı derecede olmayabilir (Dalar, 2015: 52). Karşılıklı bağımlılıkta, toplumlararası ilişkilerde önemslenmektedir. Ulusötesi anlayışa göre, özel veya tüzel aktörler arasındaki sınırları aşan etkileşimler, aktörlerin hareket kabiliyetlerini etkilemektedir. Dolayısıyla, başka aktörlerinde devletler kadar önemli olduğu görüşü güçlenmiştir (Toprak, 2013: 17). Günümüzde hükümetlerin karşı karşıya kaldığı güçlüklerden biride baskı gruplarının çıkarları ile ulusal çıkarlar arasında uyumu sağlayabilecek bir dış politika stratejisi belirlemektir.

Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık: Uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimler nedeniyle yaklaşımlarda değişime uğramıştır (Aydın, 2004: 34). Keohane ve Nye'in geliştirdikleri karşılıklı bağımlılık kuramı da sistemde yaşanan belirgin değişikliklerinde etkisiyle farklılaşmış dönüşüm içine girmiş ve çeşitli aşamalardan geçmiştir (Keyman, 2006: 1). Uluslararası aktörler arasındaki etkileşimin çatısını oluşturan yapı, "karmaşık karşılıklı bağımlılık" kavramı ile açıklanmaktadır. Keohane ve Nye karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisini, iletişim kanallarının çokluğu, konular

arasında öncelik sırasının olmaması ve askeri güç olgusunun ehemmiyetinin azalması olmak üzere üç temel nitelik üzerine inşa etmiştir (Dalar, 2015: 52).

1. Uluslararası iletişim kanallarının çokluğu; 1980'lerden itibaren toplumları birbirine bağlayan, toplumlar arasında iletişim kuran kanalların sayısında belirgin bir artış başlamıştır. Bunun sonucunda aktörler arası etkileşimde artış gözlenmiş buda karşılıklı bağımlılık düzeyini yükseltmiştir (Holsti, 1978: 521). Keohane ve Nye, uluslararası ilişkilerin sadece devletlerin resmi yetkililerince belirlenmediğini devlet dışı kişi ve kurumlar tarafından da belirlendiğini, bu aktörlerin aynı zamanda hükümetlerin politikalarını yaklaştıran ve aralarındaki anlaşmazlıkları giderebilen işlevlere de sahip olduklarını belirtmişlerdir (Dalar, 2015: 52).

2. İlişkilerde Hiyerarşinin Olmaması; Nye ve Keohane realist gelenekte öncelikli konu olarak değerlendirilen güç elde etme politikalarının artık ilk sırada yer almadığını belirterek, enerji sorunu gibi birçok sorunun gündemde yer aldığını ve bu sorunlar arasında önem sırasına göre bir hiyerarşinin olmadığını savunmuşlardır (Gürkaynak ve Yalçınar, 2009: 79).

3. Askeri Güce Verilen Önemin Azalması; Sanayileşmiş demokratik ülkeler arasında ön plana çıkan karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkileri, ülkeler arasındaki sorunlarda askeri gücün kullanım olasılığını oldukça azaltmıştır. Örneğin Fransa ve Almanya arasında tarihi ihtilaf ve çatışmalar olmasına rağmen günümüzde birbirlerini tehditkâr olarak görmemektedirler (Keohane ve Nye, 1998: 87).

Devletin güvenliğiyle ilgili hayati bir sorun söz konusu olduğunda ekonomi unsurları ile desteklenen askeri gücün, daha etkin bir güç olduğu görülmüştür. Devletlerarasındaki sorunlar nedeniyle güce başvurmak, birçok daha faydalı kurulabilecek ilişki fırsatını engelleyebilmektedir. Keohane ve Nye, devletin güvenliğiyle ilgili bir sorun olmadığı takdirde askeri güç ve güvenliği birinci sıraya koymanın anlamlı olmadığını belirtmektedirler. Karmaşık Karşılıklı bağımlılık, her zaman görece birbirine denk olan iki ülkenin ilişkilerinde aynı orantıda değildir. Askeri ve ekonomik yönden çok güçlü olan devletler zayıf olan devletlerin petrol ve doğal gaz gibi bazı kaynaklarına bağımlı olabilmektedir. Bu bağlamda dünyada “kendi kendisine yeten” devlet bulunmamaktadır. Devletlerarasındaki ilişkilerin özünü de gerçekte bu durum oluşturmaktadır (Dalar, 2015: 49-52).

Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme İlişkisi: Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle hükümetler, karşılıklı bağımlılık koşulları altında dış politikalarını

şekillendirmek zorunda kalmıştır (Hardt ve Negri, 2004: 306-312). 1970'li yıllarda oluşan karşılıklı bağımlılık koşulları, 1990'larda yerini küreselleşmeye bıraktığına dair eleştirilere, Nye ve Keohane, küreselleşmenin, karşılıklı bağımlılığın türlerinden biri olduğunu belirtmişlerdir (Keohane ve Nye, 2001: 228). Karmaşık karşılıklı bağımlılık süreci, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan küreselleşme söylemiyle birlikte daha da güçlenmiştir (Keyman, 2006: 1). Günümüzde çok-uluslu şirketlerinin öncelikli konumdaki ekonomik niteliklerinin yanı sıra, faaliyet gösterdikleri ülkelerin kültürel yapılarındaki etki ettikleri bilinmektedir (Keohane ve Nye, 2001: 233).

II. BÖLÜM

2. BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIMLA KÜRTLERİN GENEL SİYASİ TARİHİ VE TARİHSEL SÜREÇTE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Sosyal İnşacılığın disipline getirdiği tarihi perspektife göre; Tarihi bir inceleme bir ölçüde nedenlerin incelenmesidir. Geçmiş olaylar, olay olarak değişmez fakat olayların yorumu değişir. Tarih, geçmiş anlamda ölüdür, yaşayan tarih ise yorumdur. Yorum yeni bilgi edinimi ve yeni bakış açıları nedeniyle değişir. Tarih dünden bugüne ve yarına akan eğilimi olan bir harekettir. Günümüzün olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihin eğilimlerini bulmak gerekir. Tarihi olayların açıklamasında, çözümlemeci yaklaşımla "Ne oldu?" sorusuna neden-sonuç ilişkisiyle yanıt aranır. Tarihi perspektif göz ardı edilerek yapılan stratejik analizlerde gözden kaçan birçok olgu olacağı için sağlıklı bir analiz yapılamaz. Anlık dönüşümleri fotoğraflayan bir bakış açısı bu kareleri bir bütün haline getirip bütüncül bir yaklaşımla sürecin tümünü yorumlayamazsa yapılan analiz birçok yönüyle eksiklikler barındırır. Bu bağlamda derinliği olan analiz ve yorum yapabilmek için, olguların anlık yanıltıcı görünümlerinin etkisinde kalmayarak yapılmalıdır (Davutoğlu, 2004: 37).

Siyasi ilişkilerde olguların kamuoyunda görülebilen siyasi yönü, buzdağının su üzerinde görünen kısmı kadardır. Küçük bir kısım ile bütünle ilgili bilgilere ulaşmak ne kadar zorsa, ilişkilerin görünen yönleriyle geleceğe dair öngörülerde bulunmakta o derece güçtür. Bir toplumun ulusal örgütlenmesi konusunda temel düşüncelerini bilmeden tarihteki ilişkilerine ve yaşanmışlıklarına değinmeden, dış politikasının çözümlemesini yapmak yüzeysel olur. Tarihin derinliğinden gelen unsurların, bölge toplumlarının sosyolojik ve psikolojik yapıları üzerindeki etkilerini anlamaksızın bir stratejik analiz yapmaya çalışmak görünenin yüzeyselliğine mahkûm olmak demektir. Bölge halklarının dünyasını oluşturan tarihi toplumsal öğeleri göremeden, toplumları dönüştüren sosyal olguların etkisini anlamadan bölgesel olaylar için öngörülerde bulunmak, anlık görünenle, bütünün tümünü hesaplamaya yeltenmektir. Tarihsel bir perspektiften kaçınarak yapılan bir yorum, birbiriyle birleştirilmesi gereken olgular arasındaki ilişkiyi kuramayan bir bakış açısına dönüşür (Davutoğlu, 2004: 3-6).

Bu bağlamda, bölgede geçmişten gereken dersleri çıkaramayan bir algılama noksanlığı vardır. IKB'nin özgün yapısının bir bütün olarak kavranabilmesi, sorunun derinlemesine algılanabilmesi için köklü bir altyapı gereklidir. Bölge sistemini anlamak için tarihi gelişimine bakmak gerekir. Türkiye'de bölgenin siyasal ve tarihsel arka planının doğru bilinmemesi, Türkiye'nin bölgeyle ilgili yaklaşımını olumsuz etkilemektedir (Dalar, 2016: V). Bu yanılsamayı yaşamamak için bu bölümde, Osmanlı'dan günümüze bölgenin siyasi tarihsel gelişimi (kimlik gelişimi öncelenerek), tarihsel süreç içinde ele alınacaktır.

Ayrıca Kürt tarih yazımında, Kürtlerin kökenine ilişkin, ilk dönem kaynakların yetersizliği, tarihi belgelerin okunmasında takınılan ideolojik tavır nedeniyle, tarih yazımında sıkça düşülen yanlışlarla karşılaşmaktadır. Kürt tarih yazımındaki bu zorluk, Kürtlerin kendilerine ait bir devleti olmamasına bağlanmıştır (Izady, 2011: 56). Kürt milliyetçiliğinin toplum tarafından büyük bir güç olarak değerlendirilmesi, modern bir olgudur. Fakat bu durum geçmiş zamanlarda milli bir Kürt bilincinin olmadığı anlamını taşımamaktadır.

Kimlik konusunda uzlaşılan nokta, ötekinin varlığı ile kimliğin inşa edilebileceğidir. Ötekinin belirgin varlık ölçüsü, kimliğe o ölçüde güç kazandırmaktadır (Akdemir, 2009: 7). Biz ve ötekiler anlayışı kimlik kavramını açıklamada kullanılır (Delanty, 1995: 5). Bu nedenle uluslar genellikle öteki olarak gördükleri uluslar ile kendilerini karşılaştırmışlardır. Bu bağlamda kimlik öteki ile ilişkisi üzerinden inşa edilmektedir (Yurdusev, 1997: 102).

Kürtlerin komşularıyla aralarındaki dil farklılığı aşikârdır. Bu nedenle Kürtler kendilerini Arap, Türk ve Farslarla benzer görmemektedirler. Kürtler, bölgede yaşayan farklı bir halk olduklarını bilmektedirler. Kimlerin Kürt olduğu kimlerin olmadığı ve Kürtlerin genel olarak yaşadığı coğrafya ile ilgili somut fikirlere sahiptirler.

Tarihte Türklerle birlikte özerk bir şekilde yaşayan Kürtlerde, milliyetçilik genelde diğer halkların milliyetçiliklerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Modernliğin sancısını yaşamış toplumlar, kendi öz benliğini koruyabilmek, güvende olduğunu bilmek için kimlik olgusunu önde tutmuştur. Dost veya düşman tanımlamaları, kimlik temelinde inşa edilmiştir. Yaşanan birçok iç çatışmanın temelinde kimliğin tanınması bulunmaktadır (İşyar, 2008: 265). İngilizlerin Osmanlı toprağı olan Mezopotamya bölgesindeki üç vilayeti işgal ve ardından birleştirerek oluşturduğu Irak'ta, yönetici gruplarla özdeş kabul edilmemeleri ve çoğunluğun sahip olduğu hukuki ve siyasal haklardan mahrum bırakılmaları ötekileştirme, asimilasyon, Araplaştırma ve katliama

maruz kalmaları nedeniyle, Kürtler yönetime karşı kendi kaderlerine karar vermek için mücadele etmişlerdir (Dalar, 2016: VI-VII). Milliyetçilik kavramı ve olgusu bağlamında, toplulukların yücelteceği milliyetçiliğin, etnik milliyetçilik olması nedeniyle, Kürt milliyetçiliği de doğası, doğuşu ve gelişimi itibariyle etnik milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir.

2.1. Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği (1514-1918)

2.1.1. Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri

Kürt milliyetçiliği, modern milliyetçiliği oluşturan temel faktörler olarak sayılan kırlardan kentlere göçle veya toplumsal dönüşümlerle oluşmamıştır, fakat kitleselleşmeye dönüşmesinde bu unsurlarında katkısı bulunmaktadır. Ayrıca sınırlarının belirgin olduğu bir Kürt toplumu, yüzyıllarca mevcut olmasına rağmen, bugünkü kadar popülist değildi (Bruinessen, 2005: 44). Kürtlerde etnik yapı, grup dayanışmasının ağırlıklı olarak primordial¹ ilişkilere dayandığı ve bireylerin kendilerini kültürel açıdan farklı gördükleri sosyo-politik yapılardır (Özoğlu, 2005: 60-62). Milletlerin kökeninde mutlaka bir etnik çekirdek bulunmaktadır ve varlığını sürdürmek için bu etnik çekirdeğe ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede ulus; bir toplum inşa etme bilinciyle, aynı kültürel değerleri paylaşmış, sınırları belirli bir coğrafya parçasında yerleşmiş, aynı tarihe ve geleceği ortak inşa etme projeksiyonuna inanmış ve yönetim hakkını edinmiş bir grup olarak tanımlanabilir (Guibernau, 1997: 92). Bu bağlamda Kürt etnisitesi Kürt milliyetçiliğinden çok daha eskidir (Dalar, 2016: 17).

Kürtlerde etnik yapı; Aynı atalara dayandırılan, örgütlenmesinin temelinde akraba bağları bulunan, sabit toprağı ve bütünlüğünün olduğu, özgün içyapısıyla sosyal ve politik bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Bruinessen, 2003: 82-83). Kürtlerde "biz" tanımlaması uzunca bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. Kürtlerdeki aşiret sisteminde ön plana çıkan unsurlar ortak soy ve teritoryal bağlılık olmuştur (McDowall, 2004: 29-31). Fakat bu durumun hep böyle devam etmediği daha sonraki dönemlerde Kürtlerin kendilerini diğerlerinden ayırt etmek için din unsuruna vurgu yaptıkları görülmüştür.

19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devletinde merkezileşme çabaları sonrasında bölgede iktidar boşluğunun Şeyhler tarafından doldurulmasıyla, aşiretin üstünde daha bütünleştirici bir tutunum sağlayan din unsuru görünür hale gelmiştir (Jwaideh, 2012:

¹ Primordial kavramı modern zaman öncesi, başlangıçtan beri var olan anlamında, primordialist (yada ilkçi) ise ulusların çok eski zamanlarda var olduğunu kabul görenleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

143-144). Günümüzde ise dinden çok dil ve kültürel unsurlarla kendilerini tanımladıkları görülmektedir. Bu durum, etnisitenin değişmez olmadığı Kürtler örneğinde de görülmektedir. Bu nedenle milliyetçilik, önceden var olan kültürleri dönüştürmesi, yeniden inşa etmesi veya mevcut olanları yok etmesi yollarıyla oluşmaktadır. Milliyetçilik bunu, bütün halkı içine dâhil eden standart, türdeş bir üst kültür yaratarak gerçekleştirmektedir (Gellner, 1992: 104-105).

Kürt milliyetçiliğinin tarihsel arka planında sembol olan üç tarihi figüre ait fikirlere atıfta bulunmaktadır. Şeref Han, Ahmedî Hani ve Hacı Qadiri Koyî.

2.1.1.1. Şeref Han

16. yüzyılda yaşamış olan Şeref (Şerafeddin Bin Şemsettin) Han'ın Farsça kaleme aldığı, 1596-97 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Şerefname adlı eseri, Kürtlerin incelendiği siyasi, tarih, coğrafya ve sosyal yaşamlarına dair bilinen en eski kaynaktır. Şerefname'de Kürt aşiretlerinin ve mirliklerinin tarihi, diğer kavimlerden soyutlanarak ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Kürtleri ayrı bir topluluk olarak ele aldığı için Şeref Han, Kürt milliyetçiliğinin bir habercisi olarak görülmüştür (Bruinessen, 2005: 44). Kürt tarih yazımında, Kürtlerin bütün yönetici ailelerinin detaylı bir tarihinin yazıldığı ve bölge nüfusunun Kürt olarak tanımlandığı Şerefname'yi mihenk taşı olarak gören bazı tarih yazıcılarına göre, kitapta geçen Ekrad kullanımı Kürt kelimesinin çoğuludur. Bu nedenle Ekrad çevirilerde genellikle Kürtler olarak aktarılmıştır (Sevgen, 1982: 50).

2.1.1.2. Ahmedî Hani

Kürt milliyetçiliğin kökeni, bazı Kürt kaynaklarda, 17. yüzyılda yaşamış Kürt şairi ve Müslüman ilim adamı Ahmedî Hani² (Ehmedê Xani) (1650-1706)'ye dayandırılmaktadır. Hani'nin Mem û Zin adlı mesnevi eseri, dramatik bir aşk hikâyesidir. 1692 yılında bir aşk destanı olarak kurgulanan eser, dönemin sosyal ve siyasal sorunlarına da gönderme yapan ifadeler içermektedir. Zaten Hani'de bu ifadeler sayesinde milliyetçilik ile ilişkilendirilmektedir. Eserin Kürtçe yazılması, aynı zamanda bir Kürt padişah özlemi ve Kürt devleti arzusu taşıdığı için Kürtlerin milli destanı ve Kürt milliyetçiliğini başlatan temel bir kıvılcım olarak görülmüştür (Bruinessen, 2005: 64-65). Hani'nin milli duygularla veya bölünmüşlüğü verdiği hüznle yazdığının bilinmemesi eserin Kürtlerde Milli destan olarak görülmesini engellemiştir (Özoğlu, 2005: 46-47). Kürt aydınları, Kürt milliyetçiliğini tanımlarken Hani'ye atıfta bulunarak

² 1706 yılında vefat ettiği düşünülen Hani'nin, Mem û Zin'in dışında, Nubahar, İman Akidesi ve Çar Kuşe isimli eserleri bulunmaktadır (Altıntop, 2011: 91).

Kürt milliyetçiliği düşüncesinin yerli bir düşünce olup 17. yüzyılın ilk döneminden beri mevcut olduğunu belirtmiştir (Vali, 2005: 105).

Eserin, "Derdimiz" başlıklı bölümünde, Kürtlerin, Türkler ve Acemler arasında kalarak zarar gördüğünden, aşiretlerin bölünmüşlüğünden, Kürtlerin tek bir liderleri olmamasından ve kendi kendilerini yönetememelerinden şikâyet edilmektedir (Xani, 1968: 54). Mem û Zin'de ilk kez Türkler, Araplar ve Farslardan farklı, bir Kürt milleti fikri formüle edilmiştir (Hassanpour, 2005: 128). Bu millet tahayyülünün varlığı, pek çok kuramcıya göre milliyetçi düşüncenin işareti sayılmaktadır. İzady, Mem û Zin'in yurtsever temalar içerdiğini ve Şerefname ile birlikte modern milliyetçiliğin olmasada bir milli bilincin ilk somut ifadesi olduğunu belirtmektedir (İzady, 2011: 117). Faik Bulut, Hani'nin Kürt milliyetçiliğinin ana unsurlarını yakaladığını ve onun bir Kürt milliyetçisi olduğunu belirtmiştir (Bulut, 2003: 30-61). Mem ü Zin'in günümüzde Kürt milliyetçileri tarafından kaynak eser olarak algılandığına ve etnik Kürt hareketi tarafından kullanıldığına şüphe yoktur. Hani eserinde, Kürtlüğe büyük paye biçmiş ve Kürtlerin diğer komşu halklar gibi "millet" özelliği taşıdığını ifade etmiştir (Şakeli 1996: 62). Bu eser Kürtlerde bir gurur kaynağı olarak görülmüştür (Bruinessen, 2005: 45). IKB'de Hani'nin eserlerine artan bir ilgi vardır. El yazmalarının büyük bir kısmı çoğaltılarak korunmuş haldedir. Öğrencilere Kuran sureleri, şairlerin dizelerinin yanı sıra, Hani'nin eserinden de parçalar ezberletilmektedir.

Hani'nin fikirleri konusunda Bruinessen ve Abbas Vali'nin farklı tespitleri bulunmaktadır. Bruinessen, Hani bir devlet hayal ettiyse bile, bunun bir ulus-devlet değil ancak çok etnikli ve ilahi ilkelerle örülü bir monarşi olabileceğini hatırlatmaktadır (Bruinessen, 2003: 41-45). Abbas Vali'de Hani'nin kendi döneminin şartlarında hayal edebileceği devletin ancak Osmanlı ve Safevi gibi bir monarşi olabileceğini, savunmaktadır (Vali, 2013: 88-90).

2.1.1.3. Hacı Qadiri Koyi

Mem u Zin'de belirtilen milliyetçilik söylemlerini devam ettiren, IKB'de yaşamış Hacı Qadiri Koyi'dir. Koyi (1817-1897)'nin, IKB'de Kürt milli uyanışına büyük etkisi olmuştur (Vali, 2005: 71). Koyi, Osmanlı tarafından kaldırılan Kürt mirlikleri döneminin sonunda, Bedirhan bey ve Rewandızlı Mir Muhammed zamanında yaşamıştır. Kürtlerde milliyetçiliğin Avrupa tarzı, Koyi ile başlamıştır. Koyi, Kürt halkına vurgu yapmış, geleneksel feodal temsilcileri ve dini liderleri reddederek, Kürtlerin birleşmesini teşvik ederek milliyetçiliğe öncülük etmiştir. Koyi, Kürtlere bağımsızlığını kazanmış güçlü bir devlet kurma çağrısı yapmıştır (İzady, 2011: 122).

Hani, Kürt bir padişahın söz ederken Koyi ise Kürt halkından söz etmiştir. Yani Koyi, değişimin öznesine hükümdar değil Kürt halkını yerleştirmiştir (Vali, 2005: 121). Koyi ve Hani'nin fikirleri büyük benzerlikler göstermesine karşın, farklı dönemlerde yaşadıkları için aşiret ve siyasete dair görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır (Hassanpour, 2005: 180).

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliği, 16. yüzyılda ilk olarak Şeref Han tarafından Kürtleri ayrı bir topluluk olarak ele almasıyla ortaya çıkmış, 17. yüzyılda Ahmedî Hani tarafından bir padişah özlemi ile dile getirilmiş ve 18. yüzyılda Hacı Qadiri Koyi tarafından halka önem veren özgün yapısıyla şekillenmiştir. Kürtlerde milliyetçilik halkın iktidarına yaptığı vurgu ile günümüz modern anlayışı ile örtüşmektedir. Şeref Han, Hani ve Koyi'nin Kürt milliyetçiliğine en önemli katkıları, haklarında yeterli yazılı tarihi veri olmayan Kürt halkına ilişkin net bilgiler sunmalarıdır. Ayrıca Hani ve Koyi'nin Kürt dili konusundaki hassasiyetleri ve eserlerini Kürtçe kaleme almaları, Kürt milliyetçiliği ile özdeşleştiğini göstermektedir.

2.1.2. Osmanlı İdaresinde Kürtler

Kürtler coğrafi olarak geniş topraklara ve tarihsel olarak da eski köklere sahip bir millet olarak Mezopotamya denilen bölgede yaşamıştır. 14. yüzyılda kaleme alınan Mukaddime'de bu bölgenin Kürtlerin meskeni olduğu belirtilmiştir (Uludağ, 2017: 247). İKB'nin içinde bulunduğu Mezopotamya bölgesi, sırasıyla Sümer, Akad, Babil, Asur ve Perslerin yönetiminde kalmıştır. Sonra Grek, Roma, Bizans ve Sasaniler'in hâkimiyetinde kalmıştır. İslam'ın yayılmasıyla bölge, Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra bölgede, sırasıyla farklı Anadolu beylikleri hüküm sürmüştür. 16. yüzyılın başında Kürt aşiretlerinin bulunduğu coğrafya, Osmanlı ve Safevi devletlerinin doğal çatışma alanı olmuştur (Nikitine, 2010: 344). Safeviler'inde hâkimiyetinde kalan bölgelerde, Safeviler iktidarlarını Şii ve Sünniler arasında bulunan ihtilafların derinleşmesine dayandırmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1316). Bu nedenle Osmanlılar ve Safeviler arasında bölgenin hâkimiyeti için kaçınılmaz savaşın eşiğine gelinmiştir. Şah İsmail'in bölgeyi istilâya hazırlanması gündeme geldiğinde, Kürt aşiret liderleri birleşerek Osmanlı ile müttefikliği tercih etmişlerdir. Bu fikirlerini "Arıza" isimli bir tarihi bildiriye yansıtan Kürt Beyleri, İdris-i Bitlisi temsilciliği ile metni, Yavuz Sultan Selim'e iletmişlerdir. İdris-i Bitlisi bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölge politikasının da etkin olan isim olmuştur. 1514 yılında, Amasya'da yapılan antlaşma, iki halkın zaruri ve gönüllü bir ittifak sözleşmesi olarak kabul edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'da

yayınladığı bir fermanla bu anlaşmanın daima yürürlükte kalacağını ve sonraki her padişahın bunu onaylamasını emretmiştir (Dalar, 2016: 23).

1514 yılında Osmanlılar ve Safeviler arasındaki savaş Çaldıran Ovası'nda gerçekleşmiş ve Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Tarihte Türk-Kürt kardeşliğinin tesisinde İdris-i Bitlisi ve Yavuz Sultan Selim isimleri bu dönemde ön plana çıkmıştır. Kürtler nazarında Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi kadar kıymetli, Türkler nazarında da İdris-i Bitlisi Yavuz Sultan Selim kadar kıymetlidir. Bitlisi'nin basiretli siyaseti sayesinde, Kürt yöneticilerin Osmanlı'ya bağlanması sağlanmış ve bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kürtler tarafından kabul edilebilir bir politika yürütmüş, doğu politikaları konusunda kendisine danışmanlık yapan İdris-i Bitlisi aracılığıyla (Özcan, 2000: 585), bölgede destek kazanmak için, fetihlerinden önce var olan toprak ve iktidarın yerel feodallerin elinde kalması toplumsal düzeni, kural olarak, muhafaza etmiştir. Sultan Selim ve Bitlisi'nin çabalarıyla ile Kürt mirlikleri (aşiret konfederasyonları), içişlerinde bağımsız birimler olarak Osmanlı'ya bağlanmıştır (Akgündüz, 1997: 39). Mirliklerin Osmanlı'ya bağlanmalarının ardından bölge, devletin resmen tanıdığı mirler tarafından, bir otonomi ile yönetilmiştir. Mirlikler güçlendirilmiş ve yapısında köklü değişimler yapılmıştır. Kürt mirlikler, düzeni korudukları, gerekli olduğunda asker sağladıkları, İran'a karşı sınır bölgelerini savundukları ve hepsinden önemlisi Osmanlı'nın hâkimiyetini kabul ettikleri için uzun bir dönem bu yapı devam etmiştir (McDowall, 2004: 28).

Bölge, Osmanlıya bağlı olduğu, dört yüz yıllık zamanda barış içinde yaşamıştır. Osmanlı Devleti Safevilerle olan mücadelesinde Kürtlerin desteğiyle başarı elde edince, bölgede âdem-i merkeziyet, millet ve eyaletler stratejisiyle idari bir yapılanma kurmuş ve bölge 1918'e kadar bu düzende yönetilmiştir (Uslubaş, 2013: 219-220).

Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlı'da Millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir (Dalar, 2016: 8). Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İslam Ümmeti'nin üyeleri olarak kabul edilmiştir (Lewis, 1968: 329). Osmanlı'daki Millet sistemi çerçevesinde Müslüman olanlar Millet-i Hâkime, gayrimüslimler ise Millet-i Mahkume adıyla sınıflandırılmıştır. Sistemde müslüman olan halklar diğerlerine üstün sayılmıştır. Kürtler bu dönemde, genel olarak kendilerini asli kurucu unsur olarak kabul ettikleri için Millet-i Hâkime içinde tanımlamışlardır. Bu dönemde, Avrupa'da görülen millet ve milliyetçilik kavramı bölgede henüz kabul edilmemiştir. İslâmi öğretilerde ailelerin ve aşiretlerin ötesinde görülen birleştirici güç İslâm ümmetçiliği olmuştur. Kürtler bu süreçte, halk tabanında İslam kimliğini

içselleştirdikleri için batılı anlamda milliyetçilik kavramına büyük ölçüde uzak durmuşlardır. Bu nedenle, bu dönemde milliyetçiliğin izlerini arayan çalışmaların tıkanıdığı nokta Osmanlı ve İslam kimliği olmuştur.

2.1.3. 19. Yüzyılda Kürt Milliyetçiliği

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresi, Avrupa'nın iç işlerine karışma baskısı altında, merkezi otoriteyi güçlendirmek için idari reformlar yapmıştır. Bu merkezileşme çabaları, Kürtler tarafından meşru olarak kabul edilen, kurumsallaşmış Mirlik düzenini değiştirmiştir. Osmanlı, merkezden atadığı yöneticilerle bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde aşiretler emirliğin birer parçası olmuştur. Aşiretler arasındaki tüm çatışmalar üst otorite olan emirliklerce çözülmekteydi. Emirliklerin kaldırılmasıyla Kürt aşiretleri birbirleriyle çatışmalara başlamıştır. Bu dönemde otoriteleri aşiret sınırlarını aşan şeyhler, emirliklerden boşalan otoriteyi doldurmak üzere Kürtler arasında ön plana çıkmıştır (Dalar, 2016: 23-24). Osmanlıdaki bu merkezileşme ve sekülerleşme sonucu oluşan süreçle, Kürt milliyetçiliğini dönüştürücü bir etki olmuştur (Yeğen, 1999: 14-16). Kürt milliyetçiliği bu tarihten itibaren kendine özgü yapısı ile şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kürt Emirliklerinin yıkılması Kürt milliyetçi hareketine katkı sunmuştur (Jwaideh, 2012: 8).

Kürt milliyetçiliğinin Şeyhler aracılığı ile üstlenilmiş olması Kürtlere has bir özelliktir. Şeyhler milliyetçilik hareketlerini dışlayan İslami öğretiyle yetişmelerine rağmen Kürtlerde milliyetçiliğin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kürtler şeyhlere sahip oldukları dini kimlikleri nedeniyle saygı duyuyorlardı. Şeyhlerin ön planda olmasının önemli bir sebebi de aşiret liderlerinin bölgede değil genelde İstanbul'da yaşamalarıdır. Kürt milliyetçiliğinin erken bir dönemde ortaya çıkmasına karşın ayrılıkçı milliyetçi akımlardan etkilenmemiş olmasının temel nedenlerinden ilki, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasından itibaren, Kürt aydınları, Şeyhler ve Kürt liderleri tarafından sahiplenilmesi ve toplumsal tabana yayılmamış olmasıdır. İkincisi Kürt toplumsal tabanın güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak gören Kürtleri, ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinden uzak tutmuştur (Dalar, 2016: 22).

Nakşibendîlik tarikatı 19. yüzyılda bölgede etkin bir hale gelmiştir. Tarikatların nüfuzunun aşiretlerin sınırlarını aşmasıyla, tarikat şeyhleri aşiretlerin sorunlarını çözen hakem ve arabulucu konuma gelmiştir. Tarikatlar dil ve mezhep ayrışmalarının üstünde dayanışmayı sağlayan bir birlik bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Tarikatlara aşiretler dışında köylüler ve zanaatkârlarında katılması, yönetici dışındaki katmanlarının Kürt milliyetçiliğine, entegre olmasında önemli bir rol oynamıştır (Bruinessen, 2005: 54-58).

Ortaya çıkan ilk Kürt siyasal hareketleri, modern milliyetçiliğin unsurlarından yoksun, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan siyasal hareketlerdir. Bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin gelişimine Ermeni milliyetçiliğinin de önemli katkısı olmuştur. Kürt emirliklerini kaldıran II. Mahmut'tan farklı olarak, II. Abdülhamit Ermenilere karşı Kürtlerle ittifak kurmuştur. Ermenilere karşı savaşmak için Gayri Nizami Harp (GNH) Harekâtı yapabilecek Sünni Kürtlerden 1891 yılında Hamidiye alaylarını kurmuştur (Dalar, 2016: 25-26). Hamidiye alaylarının da etkisiyle ve Kürt aşiretlerin padişaha bağlılıkları, Kürtler arasında modern anlamda milliyetçiliğin yayılmasından ve Kürtlerin öteki bağlılıklarından üstün gelmiştir.

2.2. 20. Yüzyılda Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği

2.2.1. Yeniden Kürt Milliyetçiliğini Tanımlama Dönemi (1900-1910)

Modern milliyetçilik akımlarının Osmanlı'nın topraklarının tamamında güçlendiği bu dönemde, Kürtler milliyetçilikle bu dönemde tekrar tanışmaya başlamıştır. Küçük çaplı aşiret temelli isyanlar çıksa da Kürt milliyetçiliği, bu dönemde Balkanlar'da oluşan yıkıcı bir milliyetçilik hüviyetine bürünmemiştir.

Kürt milliyetçiliği bu dönemde "ön-milliyetçilik" olarak nitelenebilir. Kürt örgütleri bu dönemde, kurulmuştur (Özoğlu, 2009: 94). Düzenlenen toplantıların birçoğunda Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve gelecekteki konumlanması gibi düşünceler tartışılmıştır. Bu dönemde milliyetçilik fikirleri tarikatlarda daha fazla yaygınlaşmaya başlamıştır. Kürt milliyetçiliği düşüncesinin şeyhlerin desteğini kazanması, farklı bir dönüm noktası olmuştur. Şeyhlerin gözündeki ideal Halife olan Abdülhamid'in devrilmesi ve Hamidiye alaylarının İttihat ve Terakki Partisi tarafından 1910'da kaldırılmasıyla, Şeyhler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır (Jwaideh, 2012: 209).

2.2.2. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kürt milliyetçiliği (1914-1946)

Birinci dünya savaşı sonrasında Kürt kulüpleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin Avrupa temsilcisi olan Şerif Paşa ve Emin Ali Bedirhan Kürt bağımsızlığını savunurken, cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir ise Türklerle Kürtlerin birliği çerçevesinde Kürtlere özerkliği savunmuştur (Olson, 1992: 48-49). Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı esnasında elit Kürtler, aşiretlerin milliyetçilik mesajlarına ilgi göstermediklerini görmüştür. Kürtler padişah tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermeyi tercih etmişlerdir (Bruinessen, 2005: 40). Bu desteğin verilmesinde hem Ermenilerin geri dönmesi endişesi, hem de milli

mücadelenin Kürt-Türk birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması etkili olmuştur (Bozarslan, 2003: 847). 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde kurtarılabilecek topraklar olarak kabul edilmesi ve bölgenin yeni devlete bağlanmasını savunan Mustafa Kemal'in öncülük ettiği, Milli Mücadele hareketi sırasında Kürtlerin büyük bir kısmı ittifak içinde olmuştur (Jwaideh, 2012: 360-361). Türkler ve Kürtler o dönemde, aynı dine mensup halifelige bağlı ortak paydalarında buluşmuş birlikte hareket etmişlerdir. Bu nedenle Kürtler Kurtuluş Savaşını güçlü bir şekilde desteklemiştir. Milli Mücadele yıllarında, Atatürk ve arkadaşları çoğulcu bir siyasal söylemle Türk kavramı yerine, Türkiye Ahalisi ve Türkiye Devleti, Anadolu ve Trakya'nın Müslüman Halkı, kavramları üzerine vurgu yapmıştır (Dalar, 2016: 58-67). Cumhuriyetin kuruluşuyla Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşma belirtileri görülmeye başlanmış ve yerini "homojenleştirici-üniter" bir söyleme bırakmıştır. Artık altı çizilen "Türklük" olmuştur. Yeni devletin egemen doktrininin din kardeşliği olmayacağı, Kürt seçkinleri tarafından anlaşılmıştır. Aslında daha öncede var olan bu söylem dönemin koşulları (ortak düşman tanımlaması ve ona karşı başarılı olmada, en kapsayıcı kimliğe vurgunun zorunluluğu) dolayısıyla geri planda tutulmuştur (Yıldız, 2004a: 124).

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması da Kürt seçkinlerinin bu kanaatini desteklemiştir (Bozarslan, 2006: 109). Halifeliğin kaldırılmasıyla Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur (Kürkçüoğlu, 1978: 309). Bu dönemde milliyetçilik akımlarıyla ilgilenmeyen Kürtlerin, tercihlerini Irak'tan yana değil Türkiye'den yana kullanmalarının temel sebebi İslam ve Halifeye bağlı olmalarıydı (Kürkçüoğlu, 1978: 309). Bu gelişme, Osmanlıyı güçlü kılan yöneticilerle Kürt halkı arasında bulunan "zımni sözleşme"yi ortadan kaldırmıştır (Mardin, 2006: 106-120). Ardından Ankara Anlaşması ile Kerkük ve Musul'un İngiltere'ye bırakılması, Kürt topraklarının düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmıştır (Bozarslan, 2006: 106-108). Fakat Türkiye'nin, Ali Şefik El-Mısri (Özdemir Bey) aracılığıyla Berzenci'ye destek vermesi ve Ankara anlaşmasına kadar TBMM'de yapılan görüşmeler bu yorumu gölgelemektedir (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 260). 1926'da çizilen sınırlar, Kürtlerin kültürel, ekonomik ve siyasal hareketinin belirleyici unsuru olmuştur.

Bu süreç Kürt milliyetçiliği çerçevesinde değerlendirilirse, 19. yüzyıl sonlarında beylerin yerini şeyhlerin aldığı, aşiretin üstünde ondan daha geniş bir tutunum sağlayan dinin önemli hale geldiği, batıcı reformlara karşı tepkide birleştiği bir ortamda; bir ideoloji olarak 1908'in yarattığı özgürlük ortamında, Türk milliyetçiliği faaliyetlerinin gözlemlenmesi, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalar izlemesi nedenleriyle (Oran, 2009: 168-175), Kürt milliyetçiliği bugünkü "çok-katmanlı" niteliğe bürünmüştür.

2.2.3. İngiliz İdaresinde Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi (1918-1932)

Musul 10 Kasım 1918'de İngiltere tarafından işgale uğramıştır (Jwaideh, 2012: 230). İngiltere San Remo Konferansı'yla (19 Nisan 1920) bölgede (Musul, Bağdat ve Basra) manda yönetimi kurmuştur. Antlaşmalar sürecinden sonra Irak'ta kurulması planlanan yapının çerçevesi, Mart 1921'de Mısır'da Winston Churchill tarafından belirlenmiştir. Bu çerçevede, Osmanlıya ait üç vilayet Irak adı altında birleştirilerek Meşrutî Krallık kurulmuştur (Arı, 2004: 145).

İngiltere bu dönemde Irak'ı yalnız kendi yönetmek istemişse de halkta bu talebin karşılık bulmaması üzerine, Mekke Emir'inin oğlu Faysal'ı 23 Ağustos 1921'de Bağdat'ta Kral yapmıştır. İngiltere bu yöntemle hâkimiyet kurmayı hedeflemiştir. İngiltere'nin isteğiyle yapılan göstermelik referandum sonucunda Kral, oyların %96'sını almıştır. Fakat bölgenin büyük bir nüfusunu oluşturan Kürtler ve Şii Araplar bu referanduma katılmamıştır (Yeşilbursa, 2009: 1319-1320).

İngiltere'nin Osmanlı'nın üç eyaletini (Bağdat, Basra ve Musul) birleştirerek oluşturduğu Irak, yeni yapay bir devlet olarak kurulmuştur. Tarihte Irak adında bir devlet ve Iraklılar adında bir ulus yoktur (Yeşilbursa, 2009: 1319). İngiltere ve Fransa bölgede tarihi ve sosyal yapıyı görmemezlikten gelerek menfaatleri istikametinde siyasi haritayı çizmiş, sınırları da bu doğrultuda belirleyerek sorunu başlatmışlardır. Osmanlı'nın dağılmaya başlaması IKB'de ayaklanmalara yol açmıştır (Bruinessen, 2013: 387). Mondros'tan Lozan'a kadarki dönem, Kürtler için sancılı bir dönem olmuştur (Şen ve Coşkun, 2004: 59).

28 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisinin son birleşiminde Misakı Milli (Ulusal Ant) belgesi kabul edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclis kürsüsünden Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu belirtmiştir (Dalar, 2016: 58-67). Buna karşılık İngilizler, sürgüne yollamış oldukları Şeyh Mahmud Berzenci'yi Hindistan'dan geri çağırarak Süleymaniye valiliğine atamıştır. Şeyh Mahmud Berzenci'nin "Kürdistan için bağımsızlık" düşüncesiyle 10 Ekim 1922'de bir Kürdistan hükümeti kurup kendini "Kürdistan Şahı" ilan etmesi, İngilizleri kendi kontrollerinden fazla güçlenmesi nedeniyle rahatsız etmiştir (Jwaideh, 2012: 315). İngilizler Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'den çekilmesini istemiş reddedilince İngilizler şehri bombalamış, Şeyh Mahmud İran'a gitmek zorunda kalmıştır (Sunar, 2007: 33). Kürtlerin siyasi statü talebiyle yaptıkları bu ayaklanmanın şiddetle bastırılması, sonraki dönemlerde ayaklanmaların devamına neden olmuştur.

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, Kürtlerin yaşadığı bölgede Türkiye'nin iddialarını çürütmüştür (Kürkçüoğlu, 1978: 309). Çatışmalar nedeniyle Türkiye'nin başvurusu üzerine Milletler Cemiyeti, Brüksel Hattı olarak belirlediği sınırı deklare etmiş ve Musul sorununun çözümüne kadar İngiltere ve Türkiye arasında çıkan çatışmaların sonlandırılmasını sağlamıştır. Türkiye ve İngiltere 5 Haziran 1926'da Ankara Anlaşmasını imzalamıştır. Bugünkü Türkiye-Irak sınırı kesin olarak bu anlaşmayla belirlenmiş, Musul Vilayeti, İngiliz mandasına bırakılmıştır (Dalar, 2016: 76-77).

1926 Ankara Anlaşmasından sonra ise Kürt milliyetçiliği ivme kazanmıştır denilebilir. Ayrıca Osmanlı kavramı bütünüyle ortadan kaldırılıp yerine Türk milliyetçiliğinin, getirilmesi Kürtlerde milliyetçilik duygusunun artmasına sebep olmuştur. Osmanlıda ümmetçilik anlayışının yerini zamanla Millet, devamında Türk milleti ve sonunda Türkçülüğe bırakması, Kürtleri doğal olarak Türklerden ayrı Kürt milliyetçiliği bilincine yöneltmiştir (Beg, 2012: 23). Kürtlerde "biz" tanımlaması uzunca bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. Fakat 1926'dan sonra aşiret etkisi hâlâ söz konusu olsa da, Kürtlerde biz tanımlaması daha çok dil ve kültür temeline dayalı olarak yapılmıştır. Din, önemli bir unsur olsa da, Kürtlerde etnik açıdan artık ayırt edici bir unsur olmamıştır (McDowall, 2004: 31). Kürtler 1926'dan sonra ise İslami unsurlar yerine milliyetçi hassasiyetlere ve Kürt kimliğine vurgu yapmışlardır (Abdulla, 2009: 306-310). Bu dönemden sonra Kürtler kökenlerini araştırmaya başlamış milliyetçilik fikirleri çerçevesinde tartışmalar yapmışlardır. Kürtlerde milliyetçiliğin temel belirleyici öğeleri olan dil ve kültür ile ilgili gelişmelere yoğunlaşmıştır (Bruinessen, 1992: 202).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta bulunan Kürtlerin, Şii Araplara karşı Sünni Arapların yanında yer alacakları düşünülerek Irak yönetiminde bırakılmışlardır (Galbraith, 2007: 143). 20. yüzyılda self determinasyon kavramı halklar ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Kürtler self determinasyon çerçevesinde bir ulusu meydana getirdiklerini ispatlayabilmek için gayret sarf etmişlerdir. Aslında Irakta yaşayan Kürtler kendine has tarihi ve kültürel yapılarıyla literatürde tanımlanan ve Wilson tarafından belirlenen standart ulus öğelerine sahipti. Fakat bu dönemde Kürtler, milliyetçilik söylemlerini destekleyecek uluslararası etkili bir güce sahip değillerdi (Bruinessen, 2005: 13). Kürtler, 1926'dan günümüze kadar kendi kaderini tayin hakkı için mücadele etmişlerdir (Dalar, 2016: 51). Kürtler bu tarihten, Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de, bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi içine alan halkçı bir temelden kaynaklanmamıştır. Bilakis aşiretin önemli olduğu ve liderin krallık kurma düşüncesiyle

beslenmiştir. Başka bir söylemle liderlerin isteği, Kürt kimliğinden ziyade aşiret çıkarlarının korunması olmuştur. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek milli bir bütünleşmeyi zorlaştırmıştır. Yinede milliyetçi çizgi, mücadele gücünü tamamen bu yapıdan almıştır (Bruinessen, 2005: 54-58). Bu aşiret yapılanmalarındaki ilk organize kırım, İran'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla meydana gelmiştir (Hassanpor, 1994: 4-5).

2.2.3.1. Kürt Ayaklanmaları (1927-1932)

Bölgede ilk petrol üretiminin 1927'de Kerkük'te başlanması ve petrolün yabancıların menfaatleri doğrultusunda kullanılması Kürtleri rahatsız etmiş ve yönetimle anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Şeyh Ahmed Barzani 1927'de Kürt topraklarındaki petrolün İngilizler tarafından sömürüldüğü gerekçesiyle ayaklanma başlatmış, bu ayaklanma İngiliz güçleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Arı, 2006: 32-33). İngiltere'nin Irak hükümetiyle 1930 yılında imzaladığı anlaşmada Kürtleri ilgilendiren maddelerin olmaması Kürtleri tepki vermeye sevk etmiştir. Kürtler Milletler Cemiyeti'ne mektuplar göndererek bu durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir (Yıldız, 2005: 34). IKB'nin birçok merkezinde gösterilerle bu durum protesto edilmiştir. Celal Talabani Eylül 1930'daki bu gösterilere öğrencilerin, işçilerin ve ticaret erbabının katılmasıyla, Kürt hareketinin siyasi üssünün kırsaldan şehirlere yayıldığını belirtmiştir (Edmonds, 2003: 93). 1931'de Şeyh Ahmed Barzani önderliğinde yeni bir ayaklanma daha başlamıştır. Irak Hükümeti, İngiliz hava kuvvetlerinin desteğiyle, 1932 yılında bu ayaklanmayı da bastırmıştır (Jwaideh, 2012: 435-440). Ahmed Barzani ve Mustafa Barzani, Türkiye'ye mülteci olarak gitmiştir. 1934 yılında Irak Hükümeti'nin ilan ettiği genel aften yararlanan aşiret üyeleri Irak'a dönmüş, Şeyh Ahmed Barzani ise İngilizlere teslim edilmiştir (Eagleton, 1968: 71). Mustafa Barzani ise 1943 yılına kadar Süleymaniye'de zorunlu ikamete tabi tutulmuştur (Ballı, 1992: 433). Bu dönemden itibaren Kürt hareketinin lideri Ahmet Barzani'nin kardeşi Molla (Mele) Mustafa Barzani olmuştur (Arı, 2006: 32-33). Irak Hükümeti 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak katılmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1321).

2.2.4. Irak İdaresinde Kürtler (1932- 1958)

İngiliz muhalifi aslen Kürt olan Bekir Sıtkı 29 Ekim 1936'da askeri darbe yapmıştır. Irak'ta, milliyetçi bir çizgi sergileyen ordu tarafından yapılan bu darbeye Irak'ın siyasi tarihinin darbeler sürecinde başlamıştır (Folk, 2007: 105). Yeni yönetim Atatürk'ün yaptığı devrimleri Irak'ta da uygulamayı düşünmüştür. Irak ve Türkiye'nin

bu süreçte ilişkilerinin artması sonucu 9 Temmuz 1937'de Sadabat Paketi kurulmuştur (Yeşilbursa, 2009: 1322).

Mustafa Barzani Kürt Özerk Bölge Yönetimi'nin kurulmasını ve Bağdat hükümetinde bu bölgeyi yönetecek bir bakanlık benzeri yapının oluşturulmasını, Kürtçenin bölgede resmi dil olarak kabul edilmesini içeren taleplerini, Bağdat yönetimine iletmiştir (Jwaideh, 2012: 449-450). Mustafa Barzani talepleri kabul edilmeyince Ekim 1943'te Barzan'a gelmiş ve buradan Irak sınır karakollarına baskınlar düzenleyerek, yeni bir ayaklanma başlatmış, teslim olması için gönderilen Irak kuvvetlerini de yenmiştir (Dalar, 2016: 81). İngilizler bu Kürt ayaklanmasına karşı Irak yönetimini desteklemiştir (Yavuz, 1993: 32-33). Irak Hükümeti, Ağustos 1945'te İngilizlerin hava desteği ile Barzan bölgesini işgal etmiş, ayaklanma Barzani güçlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Mayıs 1945'te Sovyet Rusya'nın Kürtlere direndikleri takdirde destek olacağı konusunda güvence vermesine rağmen (Barzani, 2003: 115), Sovyetlerin vaat ettiği yardım yapılmamıştır (Jwaideh, 2012: 453-461). Barzaniler tek çıkış kapısı olan İran'da Sovyet işgali altındaki Mahabad bölgesine göç etmiş (Yavuz, 1993: 25), ve bağımsızlıklarını ilan etme sürecindeki Mahabad Kürtlere katılmıştır (Eagleton, 1963: 51). İran'da Kadı Muhammed'in liderliğini yaptığı Mahabad yöresinde bulunan Kürtler, Sovyet desteğini alarak 22 Ocak 1946'da (Oran, 2004: 649), Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini kurmuşlardır (Eagleton, 1976: 152). Mustafa Barzani ve arkadaşları bu devletin askeri gücüne katılmıştır (Sunar, 2007: 43).

Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) örgütlenmesini tamamlayarak Hevi (Umut), Soreş (Devrim) ve Rızgari (Kurtuluş) örgütleriyle de anlaşarak Bağdat'ta 16 Ağustos 1946'da gizlilik içinde ilk kongresini yapmış (Barzani, 2003: 185-186), başkanlığına ise Mustafa Barzani seçilmiştir (Dalar, 2016: 85). Sovyet birliklerinin Mayıs 1946'da İran'dan çekilmesiyle, İran birlikleri 17 Aralık 1946'da Kürt bölgesine girip Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini ortadan kaldırmıştır (Kasımlo, 1999: 32). Kadı Muhammed ve Kürt yöneticilerin büyük bir kısmı askeri mahkemede yargılanmış, 30 Mart 1947'de ise idam edilmişlerdir (Pısyen, 2001: 121-125). Mustafa Barzani ise Irak'a geri dönmüştür. 6 Mayıs 1947'de Sovyetler Birliği'ne göç etmeye karar vermiş ve 19 Mayıs-18 Haziran 1947 tarihleri arasında 506 erkek aşiret mensubu ile İran ve Türkiye sınırı boyunca yürüyerek SSCB'ne ulaşmıştır (Bruinessen, 2013: 456). Mustafa Barzani 1958 Irak darbesine kadar SSCB'nde kalmıştır (Turgut, 2008: 250).

2.2.5. Mustafa Barzani Liderliğinde Kürt Hareketi ve Kürt Milliyetçiliğinin Yükselişi (1958-1979)

Savaşlar, kurucu vasa sahiptir. Irak'taki kurucu şiddetin denkleme dâhil ettiği en önemli aktörlerden biri KDP'dir. Milliyetçiliğin bir iç savaş ideolojisi olmasından dolayı da KDP'nin beslendiği temel kanal milliyetçilik olmuştur. Aynı soydan gelen, ortak tarih, kültür, toprak, dil ve beraberlik duygusunu paylaşan, milliyetçilik bilincine sahip bir topluluğun, siyasallaşması halinde ulusçuluk söylemini kabullenmeleri diğer yapılanmalardan daha kolay olmaktadır (Bruinessen, 2005: 44).

Etnik bir milliyetçi hareketin niteliklerini genellikle toplumun modernleşmişlik ve liderlik düzeyi belirler. Bu tür milliyetçi hareketlerin ulusçu duygularına ivme kazandıran, ulusçu ideolojiyle hareket edebilen bir lider öncülüğündeki güçlü yapılardır. Bunun sayesinde güçlü bir biz hissi oluşturulabilir ve grubun sadakati aşiretten öte ulusa yönlilebilir. Kürt hareketi dinsel otoritelerce değil de KDP tarafından yönetildiği dönemde yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, Kürtlerin geleneksel aşirete dayalı toplum yapısında temel değişiklikler meydana getirmiştir. Aşiret yapısı kalkmamış fakat göç ve aşiretler içinde çıkan sınıfsal çatışmalar keskinleştiği için zayıflamıştır. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 devrimi ile başlamıştır. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin desteğini alan General Abdülkerim Kasım ve Abdüsselam Arif yönetiminde 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen darbeyle, Irak'ta Batı taraftarı hükümet devrilmiş ve monarşik yapı yıkılarak, yerine Irak Demokratik Halk Cumhuriyetini ilan edilmiş ve Abdüsselam Arif Başbakan olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 60-68). İngiltere'nin Irak'la olan 37 yıllık bağı 1958 darbesi ile kesilmiştir (Yeşilbursa, 2009: 1325). Arap milliyetçiliği söylemleriyle yönetimi ele geçiren darbeciler, Mısır'da uygulanan milliyetçi siyasi uygulamaları benimsemeyerek, Irak siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan Kürt siyasi hareketiyle uzlaşma yöntemini ve hareketi sisteme entegre etmeyi tercih etmişlerdir (Yavuz, 1993: 33). Genel af çıkarılarak, Irak Komünist Partisi (IKP) ve KDP'nin faaliyetlerine izin verilmiş ve Barzani'ye Sovyetlerden geri dönmesi için çağrı yapılmıştır. Mustafa Barzani, Eylül 1958'de Irak'a gelince fiili olarak Kürt hareketinin başına geçmiştir (Bruinessen, 2013: 49). Kasım, muhalifler karşısında daha güçlü olmak için Barzani'yi ve taraftarlarını safına çekerek daha güçlü olmayı düşünmüştür (Barzani, 2006: 323).

27 Temmuz 1958 tarihli geçici anayasasında, Kürt ve Arapların işbirliğinin esas olduğu ve Kürtlerin haklarının güvence altına alındığı ifade edilmiştir. Irak ve Kürt tarihinde ilk defa Arap ve Kürtlerin aynı vatanın ortak vatandaşları olduğu kararlaştırılmıştır (Barzani, 2005: 33). Arap milliyetçisi olan ve Irak'ın Mısır ve Suriye ile birleşmesi fikrini savunan Abdüsselam Arif ve yanlıları 1959'da Musul'da ayaklanma başlatmış, fakat ayaklanma Arif'in tutuklanmasıyla son bulmuştur (Heykel, 1974: 143). Bu ayaklanmayı bastıran General Kasım, milliyetçilerin tepkilerini engellemek maksadıyla Kürtler üzerinde yaptırımlar uygulamaya başlamış, Kürtçe yayın yapan gazeteler yasaklanmış ve KDP yöneticileri tutuklanmıştır (Chailand, 1994: 54-56).

Ardından yönetimin yapmayı istediği toprak reformu karşısında Barzani'nin büyük arazi ağalarını desteklemesi anlaşmazlığa sebep olmuştur (Bruinessen, 2013: 49). Bu krizin dinamikleri, uzlaş döneminin sonu olmuş ve Kürtlerle Irak yönetimini tekrar savaşın eşiğine getirmiştir (Salucci, 2005: 34). Ekim 1959 tarihli, KDP parti kongresinin sonuç bildirgesinde Irak'ın birliği çerçevesinde Kürtlere otonomi verilmesi kararı alınınca, General Kasım'ın tutumu daha da sertleşmiştir. Derinleşen kriz üzerine Irak yönetimi, Barzani'yi tasfiye etme girişiminde bulunmuştur. Bunu fark eden Barzani ise dış destek arayışına girmiştir.

Barzani, Eylül 1960'da Sovyetler Birliği'ne gitmiş ve Kasım yönetimine baskı yapılmasını talep etmiştir. Sovyetler Birliği Kasım-Barzani arasındaki sorunlarla ilgilenmemiş, sadece KDP ile IKP arasında bulunan sorunlara çözüm bulmuş ve silah yardımı yapmayı kabul etmiştir (Jwaideh, 2012: 544-545). Bu durum gerginliğin daha fazla artmasına neden olmuştur (Barzani, 2006: 395-396). KDP'nin devlet içinde devlet gibi hareket etmesi, Kasım'ın zihninde Irak'ın bütünlüğünün tehlikede olduğu endişesine neden olmuştur. Yönetiminde olan şovenist karar alıcılarda bunu kullanıp Kasım'ı kendi saflarına çekmiştir (Barzani, 2005: 18).

KDP, 3 Temmuz 1961'de Kürtlerin anayasal tanınma, güvenlik, sağlık ve eğitim ile ilgili taleplerini General Kasım'a iletmış, dikkate alınmadığı için ayrılık derinleşmiş ve 12 Temmuz 1961'de Celal Talabani KDP politbürosunun aldığı fiili ayaklanma kararını açıklamıştır (Barzani, 2005: 33). 6 Eylül'de halkın büyük oranda katılımı ile grev ilan edilmiştir. 11 Eylül 1961'de hükümet kuvvetlerinin hava ve Barzani'nin eski düşmanları olan aşiretlerin kara saldırısı karşısında büyük ayaklanma başlamıştır (Aziz, 2013: 107). Halkın büyük bölümünün bu ayaklanmaya katılması ulusal bilincin varlığının göstergesi olmuştur. 16 Eylül'de Barzan bölgesi ve tüm köyleri bombalanmıştır. General Kasım 23 Eylül 1961'de ayaklanmanın sona erdiğini ilan

etmiş, fakat ayaklanmalar devam etmiştir (Barzani, 2005: 35-56). Diğer devletler buna bir iç mesele olarak bakmış ve müdahale etmemiştir. Soğuk Savaş'ın tarafları olan ABD ve SSCB her konuda ihtilaf yaşarken bu olaya karışmamak hususunda hemfikir olmuşlardır (Barzani, 2005: 20-21).

General Kasım, ayaklanmanın devam ettiğini görünce bir yardımcısını Barzani ile görüşmelere başlamak için bölgeye göndermiştir. 17 Ekim'de Barzani belirlenen yere gitmemiş ve Kasım'ın yardımcısını buluşma yerinden aldrıp başka yere götürmüştür. Barzani'nin sezgisi doğru çıkmış, Kasım buluşma yerini bombardımana tutmuştur (Barzani, 2005: 57-58). Hükümetin silahlandığı ezeli düşman Zibariler ile Barzaniler arasında ciddi çatışmalar yaşanmaya başlamış, Irak ordusunun da savaşa müdahil olmasıyla daha fazla direnemeyeceğini anlayan Barzani, Barzan'dan ayrılarak Zaho dağlarına çekilmiş ve 1961-1962 kışını burada geçirmiştir (Kutschera, 2013: 276-278).

15 Mart 1962'de Barzani ile hükümet yetkilileri görüşmüştür. Barzani Temmuz 1961 parti raporunda dile getirilen talepler yerine getirilirse ülkeyi terk edeceğini belirtmiştir. Görüşme anlaşmaya varılmadan sonlanmıştır. 20 Mayıs 1962'de Mesud Barzani'nin peşmerge olarak ilk katıldığı ayaklanma sonucunda, Bahdinan bölgesi KDP'nin kontrolüne geçmiştir (Barzani, 2005: 59-64).

Arap milliyetçisi Abdüsselam Arif ve Nasırcı Arap milliyetçisi Baasçı subaylar 8 Şubat 1963'te yeni bir darbeyle iktidarı ele geçirmiş, General Kasım öldürülmüş ve Abdüsselam Arif, Irak devlet başkanı olarak kendisine mareşal rütbesi vermiştir (Yılmaz, 2004: 85). Mesud Barzani'ye göre bu darbenin önemli etkeni Eylül ayaklanmasıydı. Darbeciler darbe hazırlığı aşamasındayken, KDP'ye Kürtlerin siyasi taleplerini yerine getireceklerini vaat etmişlerdi (Barzani, 2005: 88-89). Mesud Barzani'ye göre KDP ve Mustafa Barzani, Kasım'ın yanında kalıp ayaklansaydı, 1963 darbesi olmayacak ve Arap milliyetçileri iktidara gelmeyecekti (Barzani, 2005: 18). Barzani'nin yönetime karşı başlatmış olduğu ayaklanma hareketi, Kasım'ın öldürülmesi neticesinde durmuştur.

Barzani ile hükümet yetkilileri arasında görüşmeler tekrar başlamış, Barzani istedikleri otonomi projesini heyete sunmuş ve Mart 1963'e kadar taslağın içeriği kabul edilmezse savaşı tekrar başlatacağını belirtmiştir (Barzani, 2005: 92). Hükümetin 11 Mart 1963'te yayınladığı bildiride; Kürtlerin nüfusları oranında orduda Kürt asker ve merkezi hükümette bakan bulunacak, petrol gelirinin üçte biri Kürdistan'a ayrılacak, otonom bölgede hükümet kurulacaktı. Hükümet uygulamada yavaş davranınca, Barzani Kürtlerin geniş katılımıyla 18-22 Mart 1963'te bir kongre toplamış, alınan kararlar Celal

Talabani başkanlığında bir heyetle 30 Mart 1963'te Bağdat'ta hükümete sunulmuştur (Barzani, 2005: 93-95). Hükümet Bağdat'a görüşmeye giden Kürt heyetini tutuklamış ve Barzani karşıtı Kürt ve Arap aşiretlerini silahlandırıp ekonomik destekte bulunmuştur. Kürt işbirlikçi kuvvetlere Selahaddin'in Aslanları, Arap işbirlikçi kuvvetlere Halid Bin Velid Aslanları adı verilmiştir. Bu dönemde Kürtler hapis ve işkencelere maruz kalmış, malları müsadere edilmiştir (Barzani, 2005: 99). Kürt halkından hükümetin tarafına geçip Kürtlere karşı savaşınlara ise Kürtler tarafından CAHŞ (hain işbirlikçi kavramlarıyla eş anlamlı) denilmiştir (Barzani, 2005: 34-35).

20 Mayıs 1963'te IKB'ye ekonomik ambargo uygulanmış, 1 Haziran 1963'te Süleymaniye'de beş bin kişi tutuklanmış ve Barzan köyüne saldırı başlamıştır (Barzani, 2005: 103-104). Bu savaş Kürtler için bir ölüm kalım savaşına dönüşmüştür. Eylül 1963'e kadar şiddetli çarpışmalar yaşanmış, Hükümetin kara birlikleri yenilgi ile geri çekilmek zorunda kalmıştır (Barzani, 2005: 105-118). Bağdat yöneticileri Kürt ulusal hareketini kuvvet kullanarak bastırmanın mümkün olmadığını Kürt sorununun savaşla değil anlaşma ve diyalog ile çözülebileceğini, anlamıştır (Barzani, 2005: 130). 10 Şubat 1964'te taraflar arasında af, ambargonun kaldırılması ve bölgenin imarı maddelerini içeren bir anlaşma imzalanmıştır (Barzani, 2005: 133-134). Irak yönetimi, Geçici Anayasada Kürtlerin haklarını tanıyacağını, ifade etmiştir (Özdağ, 2007: 24).

Abdüsselam Arif 13 Nisan 1966'da, şaibeli bir helikopter kazasında ölmüş, ağabeyi Abdurrahman Arif devlet başkanı olmuştur. Abdurrahman Arif, 2-3 Mayıs gecesi kırk bin kişiden oluşan askeri birlikle IKB'ye saldırı başlatmıştır (Barzani, 2005: 173-174). İran'ın Barzani'ye destek vermesiyle Irak güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda 15 Haziran 1966'da Irak hükümeti Kürtlere geniş haklar verecek barış görüşmelerine başlamıştır (Barzani, 2005: 183).

17 Temmuz 1968'de Baas taraftarlarından oluşan muhalifler, çatışmasız bir darbe yaparak Abdurrahman Arif yerine Hasan El-Bekr ve yardımcısı 31 yaşındaki Saddam Hüseyin'i getirmiştir. Baas partisinin sol kanadının bu darbeye güçlenmesiyle Irak-SSCB ilişkileri derinleşmiştir. Tüm politikalarında Arap milliyetçiliğini savunan bu yönetim, Barzani'nin gücünü kırmak ve siyasi olarak Kürtleri zayıflatmak için İbrahim Ahmed ve damadı Celal Talabani'yi desteklemiştir. Barzani ise yakın ilişki kurduğu İran'dan askeri ve ekonomik yardımlar almaya devam etmiştir (Dalar, 2016: 93).

Kürtler bu dönemde İran ve Irak arasındaki güç mücadelesinde önemli bir faktör olmuştur. Bağdat yönetimini uyarmak isteyen İran, Barzani'ye Sepilek ve Revanduz'u ele geçirmeyi teklif etmiştir. Irak yönetimi 21 Ocak 1969'da altmış bin kişilik bir güçle

yeniden saldırıya geçmiş, Barzani'nin İran'dan yardım istemesi üzerine, İran birlikleri ilk kez Irak'a girip Kürtlere fiili destekte bulunmuştur (Kutschera, 2013: 321). İran Şahı, Barzani'ye Bağdat hükümetiyle anlaşma imzalamazsa tüm taleplerinin karşılanacağını bildirmiştir (Barzani, 2005: 234-235).

1970 yılında Irak'ın temel silah tedarikçisi Sovyetler Birliğine giden, Irak devlet başkanı yardımcısı Saddam Hüseyin'e, Barzani ile anlaşma yapması şartı koşulmuştur (Yavuz, 1993: 41). Bunun üzerine Saddam Hüseyin ile Mustafa Barzani arasında 11 Mart 1970'te 15 maddeden oluşan ve dört yıl içinde uygulanması planlanan bir özerklik (otonomi) anlaşması yapılmıştır (Bilgin, 1992: 231). Barzani'nin 1960'ta başlattığı silahlı mücadele 1970 yılında otonomi anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiştir. Anlaşmaya göre Kürtlerde Araplar gibi Irak'ta asli unsur olarak kabul edilmiş, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerler Kürdistan bölgesinin sınırlarına dâhil edilmiş, tarafların hak iddia ettiği tartışmalı bölgelerde ise referandum yapılmasına karar verilmiştir (Lazarev ve Mihoyan, 2013: 318-324). Kerkük'ün statüsünün ise referandum sonucuyla açıklığa kavuşturulması kararlaştırılmıştır (Özdağ, 2007: 26).

İlk anlaşmazlık Kürt otonomisinin uygulanacağı bölgenin sınırlarının belirlenmesinde ortaya çıkmıştır. Baas hükümeti 1957 nüfus sayım sonuçlarını esas almayı önermiştir. Mustafa Barzani ise özellikle Kerkük'te yaşanan 1959 olayları nedeniyle Türkmenlerin Baas'ı tercih edeceği endişesiyle reddetmiştir (Dalar, 2016: 95).

Taraflarca özerklik anlaşmasının dört yıl içinde hayata geçirilmesi kararına rağmen, Irak yönetiminin Kerkük'ünde içinde olduğu referandumun yapılacağı yerlerde Araplar lehine nüfus değişimi girişiminde bulunulması gerginliğe neden olmuştur. 1974 yılına kadar tartışmalı bölgelerde referanduma gidilmediği için sorun aşılamamıştır. Referandum sonucunun aleyhte çıkacağını düşünen Irak yönetimi, referandumu bahanelerle ertelemiştir (Lazarev ve Mihoyan, 2013: 327-329). Barzani, Kerkük'ten ödün vermelerinin imkânsız olduğunu, Kerkük uğruna her şeye hazır olduklarını belirtmiştir (Barzani, 2005: 295-308).

Irak ile Sovyetler Birliği 1972 yılında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamasıyla Irak yönetimi, dış destekle güçlenerek 1970 Özerklik anlaşmasının maddelerinde tavizsiz bir yaklaşım izlemiştir. Irak yönetimi 11 Mart 1974'te Özerklik anlaşmasını pasifize eden, petrol geliri ile özerk bölgenin sınırları hususunda Kürtleri rahatsız eden bir yasa çıkarmıştır (Oran, 1998: 32). Irak yönetimi bu yasayla yeni bir Kürt Otonomi Bölgesi kurmuştur (Lazarev ve Mihoyan, 2013: 327-329). 33 sayılı yasayı kabul etmeyen, Barzani tekrar silaha sarılmış ve ayaklanma başlatmıştır (Özcan,

2003b: 85-105). Mart 1974'te top atışlarıyla çatışmalar başlamış ve yıl boyunca devam etmiştir. Sonbaharda İran Şahı'ndan gelen yardımlar sayesinde Mustafa Barzani Baas güçlerine karşı ciddi bir üstünlük sağlamıştır (Barzani, 2005: 326).

2.2.5.1. 6 Mart 1975 Cezayir Antlaşması

Cezayir'de yapılan OPEC zirvesinde ABD'nin teşviki ile İran Şahı ile Saddam Hüseyin arasında, 6 Mart 1975'te Cezayir Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İran'ın, Irak'taki Kürtlere desteğini çekmesi karşılığında, Irak Şattül Arap üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir (Miller ve Mylroie, 1990: 103). Barzani ABD'den, İran'ın Irak'a askeri desteğini engellemesini istemiş, ABD'nin bu konuda bir şey yapamayacağını bildirmesi üzerine, Barzani ile ABD arasındaki bütün ilişkiler kesilmiştir (Barzani, 2005: 337-338). 23 Mart 1975'te Barzani bu anlaşma ile İran üzerinden gerçekleştirilen yardımdan mahrum kalması neticesinde Kürt hareketini sona erdirdiğini ilan etmiştir (Galbraith, 2007: 145). Barzani ve ailesi İran'a giderek mülteci kampında kalmıştır (Barzani, 2005: 18).

1975 yılına kadar yönetimlere karşı ayaklanan, yaptığı silahlı mücadele sonucunda elde ettiği tüm siyasi kazanımları, Soğuk Savaş'ın iki kutbu arasındaki güç mücadelesi ortamında kaybeden 72 yaşındaki Mustafa Barzani'nin ilan ettiği bu "Son", Barzani muhalifi diğer Kürtler tarafından kabul edilmemiştir (Barzani, 2005: 26-27). Mesud Barzani'ye göre, Mustafa Barzani Kerkük'ün otonomi bölgesi dışında kalmasını kabul etseydi böyle bir sonuçla karşılaşmayacaktı (Barzani, 2005: 24). Barzani'nin hastalığı ile liderlik sorunu ortaya çıkmış, bu durum sol görüşlü ve İslami Kürt grupların KDP'den ayrılmasına sebep olmuştur. Muhalif ve sosyalist kimliğe sahip Celal Talabani 1 Haziran 1975'te KDP'den ayrılarak Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurmuştur. Daha çok IKB'nin güney bölgesinde, etkin olmaya başlayan KYB, şehirli Kürtler tarafından desteklenmiştir. Bu ayrılmadan sonra KDP'nin etkinliği bölgenin kuzeyi ile sınırlanmıştır (Gunter, 1996: 225-241).

Cezayir Anlaşması ile İran, Şattül Arabı kazanmış, ABD ise Irak rejiminin Sovyet nüfuz alanından çıkıp kendi nüfuz alanına girmesini sağlamıştır (Barzani, 2005: 344-345). 1975 yenilgisinden sonra Baas rejimi IKB'ye daha sert bir tavır takınmıştır (Barzani, 2005: 347). Antlaşmadan bir gün sonra İran'ın askeri gücü IKB'den çekilmiş, Irak ordusu ağır bir saldırıya geçmiştir. Birkaç gün içinde Kürt hareketi çökmüş, tüm bölgelerden halk İran'a göç etmiştir.

Daha sonra Irak yönetimi ayaklanmaya katılanlara af yasası çıkarmış, peşmergeler teslim olmuş, halk birkaç ay sonra Irak'a dönmüştür. İran yönetimi, kalanları asimile etmek maksadıyla ülkenin farklı bölgelerine yerleştirmiştir (Bruinessen, 2013: 29).

Irak'ta Cezayir Antlaşması ile 1975-1978 yılları arasında Kürtlere karşı "etnik temizlik" ve "Kürt asimilasyonu" adı altında bir baskı ortamı oluşmuştur (Barzani, 2005: 26-27). Irak yönetimi, 1976'da Kerkük'ün nüfus yapısını Arap lehine çevirmek amacıyla sınırlarını değiştirerek yeni bir idari yapıya dönüştürmüş, adını ise "Millileştirme" anlamına gelen "El-Tamim" olarak değiştirmiştir (Saatçi, 2004: 238-240). Kimliksizleştirme politikasının sonucunda Kürtçe dilinin kullanılması yasaklanmış, Kürtçe yerleşim isimleri değiştirilip Arapça isimler verilmiştir. IKB'de Araplardan oluşan yerleşim yerleri oluşturmak için Irak'ın diğer yerleşim merkezlerinden Araplar getirilmiş ve bölgeye yerleşmeleri sağlanmıştır. Saddam Hüseyin 1977'de, İran ve Türkiye sınırından 10-20 km uzaklıktaki köyleri zorla boşaltmıştır (Bruinessen, 2013: 31). 19 Haziran 1976'da sağlık sorunları nedeniyle ABD'ne giden Mustafa Barzani, 1 Mart 1979'da vefat etmiştir. Naaşı 5 Mart'ta Şino'da (Tahran) Şeyh Babo'nun mezarı yanına defnedilmiştir (Barzani, 2005: 389-413). Mustafa Barzani ve oğlu İdris Barzani'nin naaşları 6 Kasım 1993'te buradan alınarak Barzan bölgesine defnedilmiştir. Molla Mustafa Barzani, Kürtlerin nazarında 20. yüzyılın en büyük Kürt önderi olarak kabul edilmektedir.

2.2.6. İran-Irak Savaşı ve Kürt Hareketi (1979- 1990)

4 Mart 1979'da Mustafa Barzani'nin ölümü üzerine, Parti başkanlığına oğlu Mesud Barzani seçilmiş ve partinin İran'ın Rezaiyye'de bulunan karargâhı Irak'ın kuzeyindeki Revanduz kentine taşınmıştır. 1968 yılından beri iktidarda olan Ahmet Hasan El-Bekir 16 Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin'in yönetimin başına geçmesi için görevini bırakmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1327). Saddam'ın Baas iktidarı döneminde Kürtlerin Irak'ta can ve mal güvenliği ortadan kalkmıştır (Talabani, 2005: 49-51). Saddam, Kuzeydeki Kürtlerin Türkiye ve İran'daki Kürtlerle irtibatlarını kesmek maksadıyla sınır boyunca 10 kilometre derinlikte "tampon bölge" ilan etmiş ve buralarda görülecek her türlü canlının imha edileceğini açıklamıştır (Sunar, 2007: 110).

İran'da 1979 yılında Ayetullah Humeyni Şah'ı devirerek yönetimi ele geçirmiştir. Ayetullah Humeyni Irak'ı yöneten Baas partisini aşağılayarak, bu rejimin bağınaz ve ırkçı olmasının İslam'a aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Irak'ta bulunan Şiiilere Saddam'ı devirme çağrısı yapmış, Baas rejimine karşı yeniden ayaklanmaları için

Kürtleri desteklemiş, Irak ordusundan kaçan Kürtlere sınır kapılarını açmıştır (Cleveland, 2008: 460-461).

Irak yönetiminde güçlü ve sağlam bir yer edinmiş Saddam Hüseyin, Şattül Arab'ın tüm denetiminden vazgeçmek zorunda kalmış olmaktan pişmanlık duymuştur (Bruinessen, 2013: 66). ABD Irak'ın yenilmesi durumunda körfezde zengin petrol yatakları bulunan ülkelerin batı karşıtı İran'ın yanında yer alabileceğinden endişelenmesi sebebiyle, Irak'ı desteklemiş sonlanan ilişkilerini yeniden başlatmıştır (Cleveland, 2008: 462-464). Saddam Hüseyin, İslam devriminin yarattığı karışıklıktan faydalanarak; Şattül Arab'ın doğu yakasını ele geçirerek bu suyolundaki Irak egemenliğini sağlamlaştırmak (1937 Anlaşması koşullarına dönmek), İran'ın Arap yoğunluklu bölgesi olan Kuzistan'ı İran'dan ayırmak ve böylece Pers olmayan diğer azınlıklarda ayrılık hareketlerini başlatarak, İran'ı zayıflatmak ve Tahran rejimini devirmek istemiştir (Miller ve Mylroie, 1990: 109). Saddam Hüseyin 17 Eylül 1980'de televizyonlar önünde 1975'te İran'la imzaladığı Cezayir Antlaşmasını yırtarak bu anlaşmayı artık tanımadığını ifade etmiştir.

1980-1988 yılları arasındaki İran-Irak savaşının temel nedenleri; Şattül Arap suyolu sorunu ve Irak'taki Kürt ve Şiilerin, İran tarafından Irak yönetimine karşı desteklenmesi, diğer taraftan İran'ın Kuzistan bölgesinde yaşayan Arapların Irak tarafından İran yönetimine karşı desteklenmesidir (Lewis, 1995: 368). 1937 yılında yapılan anlaşmaya göre Şattül Arap'ta sınır İran kıyılarından geçiyordu. Suyoluna Irak hâkimdi. Ancak İran'a nehir üzerinde seyrüsefer serbestisi tanınmıştı. Zamanla nehir üzerindeki kontrol yetkisi konusunda anlaşmazlıklar çıkması üzerine, İran 1937 anlaşmasını feshetmiştir (Türel, 2004: 236).

Irak 22 Eylül 1980'de İran'a hava saldırısı başlatmıştır. Irak kuvvetleri, İran topraklarına girmesi üzerine İran-Irak Savaşı başlamıştır. Irak ordusu İran'da tahmin ettiğinden daha sert bir direnişle karşılaşmıştır. İran 1981 yılındaki genel karşı taarruzla, Irak birliklerini ülkesinden çıkarmış ve savaşı Irak topraklarına intikal ettirmiştir. Bundan sonra her yıl yapılan taarruzlardan iki tarafta sonuç alamamış ve savaş stabil hale gelmiştir (Miller ve Mylroie, 1990: 106).

Kürtler, İran ve Irak'ta otoritenin kaybolması sonucunda uygun bir ortam yakaladıklarını düşünerek harekete geçmiştir. İran'da oluşan otorite boşluğu, sınırın İran kısmında kalan bölgelerini, Kürtler için güvenli bir bölge durumuna getirmiş ve böylece Kürtler İran'ın bu bölgelerine rahatlıkla sığınabilmiştir. İran-Irak Savaşı, Kürtlerin toplanarak Irak yönetimine başkaldırımları için iyi bir fırsat olmuştur. KDP, 1983'ten

itibaren askeri gücünü sınır boyunca, klasik savunma alanlarına yığmıştır (Bruinessen, 2013: 68). Ayrıca Irak, savaşın başlangıcında bütün birliklerini İran'a yönelik stratejik bölgelere yerleştirdiği için IKB'deki stratejik bölgeler tahliye edilmiş, bölgedeki askeri denetimde zayıflamıştır. Bu nedenle KDP bu dönemde daha serbest hareket etme imkânı bulmuştur (Bruinessen, 2013: 72).

İran-Irak Savaşı devam ederken, Ekim 1986'ya kadar İran ile KYB arasında birçok askeri, politik ve ekonomik anlaşma imzalanmıştır. KYB ve KDP, İran'ın arabuluculuğuyla beraber hareket etmeye başlamıştır (Gent, 2004: 18-19). 1986 yılında Talabani'ye bağlı Peşmergeler Irak kuvvetlerine ve Kerkük üzerine saldırılarda bulunmuştur. Aynı şekilde Mesud Barzani'de Saddam'a karşı ayaklanma başlatmıştır. Mesud Barzani'nin ağabeyi İdris Barzani İran'ın Urmiye (Rızaiye) kentinde 31 Ocak 1987 yılında kalp krizi sonucu vefat etmiştir. İdris Barzani'nin ölmesinden sonra Mesud Barzani hem aşiretin hem de partinin tek lideri olmuştur (Turgut, 2008: 448).

Savaşın sonlarına doğru Kürt ayaklanması yeniden alevlenmiş mücadele Kürtlerle Bağdat savaşına dönüşmüştür (Gent, 2004: 18-19). Kürtler 1987 yılında Kürdistan Cephesi'ni kurmuştur (Aziz, 2013: 119).

Kürtlerin bu birleşimi Irak yönetimini endişelendirmiş. Bunun üzerine Saddam, Kimyasal Ali lakaplı, Ali Hasan El-Macid'i (daha sonraları "Kuveyt Kasabı" olarak tanınacak olan kişi) Kuzey sorumlusu olarak atamıştır (McDowall, 2004: 469-470). El-Macid'e tüm askeri ve sivil otoritelerin üstünde tam yetki verilmiştir. El-Macid Haziran 1987'de yayımlandığı yasayla IKB'nin birçok yerleşim alanını girilmez yasaklanmış yerler olduğunu ve burada görülecek her canlının yok edileceğini belirtmiştir. Bu yasa çerçevesinde yılsonuna kadar yaklaşık beş yüz yerleşim alanı boşaltılmış veya yok edilmiştir (Aziz, 2013: 119).

İran, Mayıs 1987'de, IKB'deki Revanduz Kasabası'na saldırmış, Barzani ve Talabani peşmergeleri de İran güçlerinin yanında yer almıştır. Bağdat yönetimi, büyük kasabalar, şehirler, karayolları ve otoyollar haricinde bölgenin kontrolünü tamamen kaybetmiştir (Turgut, 2008: 448). Güneyde cephenin stabil duruma gelmesi üzerine İran birlikleri kuzeye yönelmiştir. İran kuvvetlerinin Irak topraklarına girmesiyle Irak'ın askeri kuvvetleri bölgeden çekilmiştir. İran'ın Irak Kürtlerinin desteği ile 1988 yılı başlarında Halepçe ve Hurmal şehirlerini ele geçirmesi, Enfal operasyonlarının meydana gelmesine giden yolu açmıştır (Gent, 2004: 21).

Irak uçakları 16 Mart 1988'de Halepçe ve etrafındaki yerleşim yerlerine yaptığı hava saldırısında sinir gazı içeren kimyasal bombalar kullanmıştır. Üç saat devam eden bombardımanda çoğunluğu kadınlar ve çocuklardan oluşan beş bin Kürt zehirlenme veya yanma sonucunda ölmüştür (Özdağ, 2007: 27).

16 Mart-6 Eylül 1988 tarihleri arası Kürtlerin yaşadığı altı farklı yerleşim alanlarında, toplamda sekiz katliam tarzı saldırı düzenlenmiştir. Saldırlara Saddam, "Kutsal savaş ganimetleri" anlamına gelen ve Kur'an-ı Kerim'de bulunan "Enfal" suresinin adını vermiştir (Gent, 2004: 19). Ayaklanmayı bastırmak üzere yapılmış bu operasyonda bağımsız kaynaklara göre 150-200 bin arasında insanın katledildiği, planlı bir etnik temizlik yapılmıştır (Dalar, 2016: 102). Savaş sürecinde İran'ı destekleyen Kürtlerin her hangi bir siyasi kazanımları olmamakla beraber Halepçe katliamını yaşamışlardır (Kalkan, 1991: 34).

Kuzeydeki Kürt-İran cephesi Halepçe katliamından sonra çökmüştür. Saddam'ın kendi şehirlerine de kimyasal silahla saldırmasından çekinen İran, Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısını kabul edeceğini açıklamıştır (Oran, 1998: 138). Saddam'da ateşkes çağrısını uymuş ve 20 Ağustos 1988'de ateşkesin imzalanmasıyla savaş sona ermiştir (Yeşilbursa, 2009: 1317).

Sekiz yıl boyunca "yıpratma savaşı" şeklinde cereyan eden savaş, her iki taraftan bir milyondan fazla insan ölümüne yol açmıştır (Sander, 1989: 482). Savaş taraflardan birinin kesin zaferi ile sonuçlanmamakla birlikte, ateşkesi kabul eden taraf İran olduğu için Saddam Hüseyin bu durumu büyük bir zafer olarak ilan etmiştir. Savaşta ABD'den destek gören Saddam İran Savaşı'nın bitiminde daha ılımlı bir iç politika ve kısmen Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlamıştır (Bulloc ve Morris, 1991: 85). Irak savaştan aynı zamanda önemli bir askeri güç olarak çıkmıştır (Miller ve Mylroie, 1990: 58). Irak eğitilmiş ve savaş deneyimli bir milyon askerlik bir orduya sahip olmuştur (Salinger, 1991: 1-3).

Saddam, Irak-İran savaşında, İran'ı destekleyen Kürtleri cezalandırmak için 25 Ağustos'ta IKB'ye askeri saldırı emri vermiştir (Özdağ, 2007: 27). Kürtler ikinci bir soykırım korkusuyla yerleşim yerlerini terk ederek Türkiye'ye sığınmıştır. Irak ordusuna bağlı savaş uçakları, Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye kaçışları sırasında hava saldırısı düzenlemiş ve çoğunlukla kadın ve çocuk 2.800 kişi IKB'nin Kani Masi bölgesinde yaşamını yitirmiştir (Sunar, 2007: 120).

Irak, Türkiye ile 1984 yılında imzaladığı sıcak takip protokolüne göre Türkiye topraklarına girmek istemiştir. Türkiye, sığınan insanların silahsız olduğunu, sığınmacıların Irak'ın aleyhine askeri ve siyasi bir faaliyette bulunmalarına müsaade etmeyeceğini belirterek bu isteği reddetmiştir. Irak bunun üzerine anlaşmayı tek taraflı olarak fesih ettiğini açıklamıştır. Yaklaşık 65.000 kişi sınırı geçerek Türkiye'ye sığınmıştır. Bu sayının birkaç katı mültecede İran'a sığınmıştır (Bruinessen, 2013: 74). Irak'ın kimyasal silah teçhizatının (rejimin bunları Kürtlere karşı kullanmakta gösterdiği kararlılığın ispatlanmış olmasının) yaydığı terör havası Kürtlerin pasif bir duruma gelmesine sebep olmuştur. Kürtler, silahlı mücadeleden vazgeçerek, gayretlerini dış politika ve diplomatik alanda yoğunlaştırmıştır (Bruinessen, 2013: 75). 1958'den sonra Kürt milliyetçiliği Arap milliyetçiliğine tepki olarak hızla gelişmiştir. Baas rejimi Irak'ta Sünni Arapları esas alıp Kürtleri ötekileştirme ve asimile etme üzerine kurduğu baskı politikaları, Kürt milliyetçiliğinin artmasına neden olmuş, buda sayısız çatışmalara yol açmıştır (Dalar, 2016: 1).

2.2.7. Körfez Savaşı ve Kürtler

2.2.7.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali

Irak, Kuveyt'i Basra Körfezi'ne açılmasının önünde engel olarak görmüştür (Greenwood ve Weller 1991: 29-33). Irak, yıllar önce ortaya attığı ve İran-Irak savaşı sebebiyle dile getirmediği Kuveyt topraklarının bir kısmı üzerindeki hak iddiasını yeniden gündeme getirmiştir (Sander, 1989: 568-576). Saddam Hüseyin, Kuveyt'in Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kotalarını aşarak petrol üretmesi sonucunda petrol fiyatlarının düşmesinin, Irak'a zarar verdiğini belirtmiştir. 21 Ağustos 1988'den itibaren Kuveyt'in, OPEC'te imzalanan anlaşmalara uymayarak, Irak'ın taleplerinin olduğu Irak-Kuveyt sınırında bulunan Ramallah petrol bölgesinde, işletme kapasitesini büyütme suretiyle petrol üretimini artırma kararı, Irak yönetimini rahatsız etmiştir (Salinger ve Laurent, 1991: 32). Irak ekonomisi sekiz yıl süren İran-Irak savaşı sebebiyle önemli ölçüde zarar görmüş ve savaş esnasında aldığı borçları ödeyemez bir duruma gelmiştir. Dünya genelinde petrolün satış fiyatının düşmesiyle ve Irak'ın, Arap ülkelerden aldığı borçları ödeyememesi yönetimi zor durumda bırakmıştır (Anderson ve 2004: 84). Mayıs 1990'da yapılan Arap Birliği toplantısında, Suudi Arabistan ve Kuveyt temsilcileri İran-Irak Savaşı sırasında Irak'a verdikleri borç parayı gündeme getirmiş ve ödenmesini talep etmiştir (Keegan, 2005: 87-88). Saddam Hüseyin bu çıkmazda, yüklü miktarda borçlu olduğu komşusu Kuveyt'in işgal planını, Irak için bir kurtuluş reçetesi olarak görmüştür (Baram, 1993: 37).

Kuveyt Krizi, esas olarak Irak yönetiminin, Arap Birliği Genel Sekreterliği nezdinde Kuveyt'in tartışmalı bölgeden petrol çıkararak, Irak'ın petrolünü kullandığı ve ayrıca petrol fiyatlarını düşük tutarak zarar verdiği gerekçesiyle Kuveyt'e ultimatoma vermesiyle başlamıştır (Hume, 1994: 19). Saddam İran-Irak savaşı esnasında ABD'den gördüğü desteği bir fırsat olarak değerlendirmek istemiş ve 26 Temmuz 1990'da otuz bin askerini Kuveyt sınırına yığmıştır (Salinger ve Laurent, 1991: 32). Saddam'ın gittikçe sertleşen tutumları ve buna paralel olarak Kuveyt sınırına asker yığması, ABD'nin ve bölge ülkelerinin Saddam'ın niyetini doğru anlayamamaları, ABD'nin Saddam'a karşı yatıştırma politikası izlemesi, hatta cesaretlendirici mesajlar göndermesi krizi savaşa dönüştürmüştür (O'Neill, 1996: 123).

ABD'yi arkasına aldığı düşünülen Saddam 1 Ağustos 1990'da Kuveyt'i topraklarına kattığını ilan etmiştir. 2 Ağustos'ta ise Irak'ın askeri birlikleri sınırı geçerek Kuveyt'i işgale başlamıştır. Saddam birkaç saat içinde bütün dünyada üretilen petrolün yaklaşık beşte birini kontrol eder hale gelmiştir (Tragert, 2003: 185). İşgal süratle tamamlanmış, Kuveyt ordusu işgale direnememiştir. Saddam 8 Ağustos'ta Kuveyt'in ilhak edildiğini ilan etmiştir (Miller ve Mylroie, 1990: 193).

2 Ağustos 1990'da olağanüstü olarak toplanan BMGK, 660 sayılı ilk kararı almış ve işgali kınayarak, Irak askerlerinin Kuveyt'ten derhal ve koşul sürmeden geri çekilmesini talep ederek, Irak ile Kuveyt arasındaki problemlerin Arap Birliği nezdinde gerçekleştirilecek müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir (United Nations, 2008: 568-710). Rusya ve Çin bu kararın alınmasını talep eden ABD, Fransa ve İngiltere'nin yanında yer almıştır.

Kuveyt'in işgal edilmesi sonucunda Suudi Arabistan'da geniş petrol yataklarının olduğu Hama'nın da işgal edilebileceği endişesi ortaya çıkmıştır. Irak'ın bölgeyi ele geçirmesi dünya petrol rezervinin %65'nin sahibi olacağı ve fiyatların tek belirleyicisi olarak önemli güç elde edeceği anlamı taşımıştır (Kona, 2004a; 356). 3 Ağustos'ta Başkan Bush, ABD'nin Suudi Arabistan'ı savunmak için askeri birlik gönderebileceğini açıklamıştır (Powel, 1995: 464-465). Tehdit konusunda ikna edilen Kral Fahd, görevleri biter bitmez geri dönmeleri ve kalıcı üs kurmamaları koşulu ile ABD birliklerinin, ülkesinde konuşlanmasına izin vermiştir (Clarke, 2004: 57-59). ABD öncülüğünde 33 ülke, Irak'ın Kuveyt'ten sonra Suudi Arabistan'a veya diğer bir Ortadoğu Ülkesi'ne olabilecek herhangi bir saldırısını önlemek amacıyla (Brands, 2004: 113-131), Çöl Kalkanı adı verilen harekâtla bölgeye askeri birlik göndermiştir (Telhami, 1994: 153).

BMGK, aldığı 661 sayılı kararla, Irak'a ekonomik yaptırım ve silah ambargosu uygulanmıştır. Irak'a sadece ilaç ve gıda ithalatı yapabilme izni verilmiştir. 29 Kasım 1990'da aldığı 678 sayılı kararla, Irak'ın 15 Ocak 1991'e kadar işgal ettiği Kuveyt'ten çekilmemesi durumunda güç kullanılmasına karar verilmiştir. Irak'ın Kuveyt'ten çıkmaması üzerine 17 Ocak'ta uluslararası koalisyonun, hava saldırısına geçmesiyle Körfez Savaşı başlamıştır. Irak'ın stratejik hedefleri uçaklar tarafından bombalanmış, 24-28 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirilen ve "Çöl Fırtınası" adı verilen kara harekâtı ile Kuveyt'teki Irak birlikleri imha edilmiş ve çok sayıda Irak askeri esir alınmıştır (Marolda ve Schneller, 2001: 47).

3 Mart 1991'de Körfez Savaşı'na katılan koalisyon gücü ve Irak heyeti arasında ateşkes görüşmeleri yapılmıştır. Irak, Kuveyt'i işgal kararından vazgeçmek ve yüklü miktarda savaş tazminatını ödemek dâhil sunulan tüm şartları kabul etmiş böylelikle savaş son bulmuştur (Allawi, 2007: 48). BMGK, 687 nolu kararında, ateşkes koşullarını belirlemiş, ayrıca Irak-Kuveyt sınırına BM gözlemcilerinin yerleştirilmesi, savaş nedeniyle meydana gelen kayıplardan Irak'ın sorumlu tutulmasına karar vermiştir (Kaya, 2001: 102-107). Savaş sonrası bölgede oluşan yeni güç dengesinde Irak, petrol üreticisi Körfez ülkelerini tehdit edemeyecek kadar zayıflatılmış, fakat İran'a karşı bir güç boşluğu yaratmayacak kadar güçlü bırakılmıştır. Saddam Hüseyin'in ayakta kalması kendisine güvenini artırmış, koalisyon tarafından dikte edilen ateşkes koşullarına zamanla uymamaya başlamıştır (O'Neill, 1996: 123).

2.2.7.2. Şii ve Kürt Ayaklanmaları

Çöl Fırtınası Harekâtıyla, Birleşmiş Milletlerin görev tanımındaki sınırlı hedeflerin imha edilmesine rağmen, Saddam iktidarda kalmıştır. Başkan Bush kara harekâtı başlamadan önce yaptığı konuşmada "*Kanı durdurmanın bir yolu da, Irak ordusunun ve Irak halkının kendi sorunlarına kendilerinin sahip çıkmaları ve diktatör Saddam Hüseyin'i uzaklaştırmaları, Irak'ı BM kararlarına uyan ve barışı seven ülkeler ailesinin bir üyesi yapmalarıdır*" demiştir (Galbraith, 2007: 44). Bu mesaj aynı gün dünya televizyonlarında, yayınlanmış ve ABD uçaklarından Iraklıları ayaklanmaya davet eden propaganda kâğıtları atılmıştır (Ricks, 2006: 4).

Irak Kürtleri ve Şiiler, bu ifadeleri Saddam rejimine karşı ayaklandıkları takdirde, ABD'nin kendilerini destekleyeceği şeklinde algılamışlardır. Bu algılamının etkisiyle 4 Mart'ta Irak'ın güneyinde muhalif Şii gruplar ayaklanmıştır. İran kendi ülkesindeki Iraklı esirleri serbest bırakarak ayaklanmayı desteklemiştir. Bush yönetimi ayaklanmayı desteklemek için Irak'ın iç işlerine karışmama kararı almıştır (Fisk, 2005:

663). Mart-Eylül arasında Irak güvenlik güçleri Amerikalıların gözü önünde altmış bin kadar Şii'yi öldürmüştür (Pollack, 2002: 51).

İki büyük Kürt grubu (KYB ve KDP), IKB'deki diğer altı Kürt grubuyla birleşerek, 40 bin Peşmerge ile Irak Kürdistan Cephesi (IKC)'ni oluşturmuşlardır (Gözen, 2004: 773). 7 Mart'ta Kürtler IKB'de ayaklanmıştır. Ayaklanma halkın büyük katılımıyla gerçekleşmiştir (Yavuz, 1993: 141-147). Kürtler 14 Mart'ta IKB'nin büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve 21 Mart'ta Kerkük'ü ele geçirmiştir (Galbraith, 2007: 49). Kürt ayaklanması mart ayının sonuna kadar sürmüştür (McDowall, 2004: 370-372). Saddam güneydeki Şii ayaklanmasını bastırdıktan sonra kuzeyde ayaklanan Kürtlere karşı toplu bir imha girişiminde bulunmuştur. Kürt peşmergeler başta Kerkük olmak üzere şehir merkezlerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır (Gunter, 1993: 295-305). Rejime bağlı kuvvetler güneyde olduğu gibi, kuzeyde de ayaklanmayı aşırı şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış ve çoğu sivil olmak üzere binlerce Kürt öldürülmüştür (Pollack, 2002: 51). Irak yönetiminin Kürtler açısından önemli şehirlerde kontrolü ele geçirmesi ve 1988 Halepçe olaylarının yarattığı toplumsal hafızanın etkisiyle Kürtler, Türkiye ve İran sınırlarına yönelmiştir (Oran, 1998: 51-53). Saddam'ın saldırılarına, ABD'nin müdahale etmemesi ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur (Ballı, 1992: 439).

Irak birliklerinden kaçan yaklaşık iki milyon Kürdün, Türkiye ve İran sınırına yığılmaları, olayın insani boyutunu öne çıkaran kitlesel bir mülteci krizine dönüşmüştür (Pollack, 2002: 47). Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumak için IKB'de çok uluslu bir askeri gücün bulundurulmasına karar verilmiştir (Çakmak, 2004: 161). Ayrıca Nisan 1991'de 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin hava sahası, Irak Hava Kuvvetleri'ne yasaklanmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1328).

Böylece, Irak egemenliğinin fiilen sona erdiği güvenli bir bölge Kürtlere sağlanmıştır. 688 sayılı kararla başlayan hareket, Türkiye'de konuşlu Çekiç Güç sayesinde, Irak'ın kuzeyinde oluşan güvenli alanda Kürtlere otonom bir yapı kurma fırsatı vermiştir (Dalar, 2016: 113).

Saddam, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, bölgede bulunan tüm kamu personelinin çekmiştir (Bengio, 1996: 64-65). Saddam'ın düşüncesinin aksine Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak kamu idare eksikliğini doldurmak için geçici idari bir yapı

oluşturmuştur. Irak merkezi yönetiminin hiçbir etkisinin kalmadığı bölgede 17 Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Parlamento kurulmuştur (David ve Phillips, 2008: 112).

Bir milyona yakın seçmenin katıldığı seçim sonucunda, KDP %44.5, KYB %43.6 Kürdistan İslâmi Hareketi %5, Kürdistan Sosyalist Partisi %3, Kürdistan Cephesine bağlı diğer Kürt örgütler %2 oranında oy almıştır. Parlamento 105 vekilden oluşmuştur (Mcdowall, 2004: 381-382). Ellişer vekil olarak birbirine üstünlük sağlayamayan iki parti beraber çalışmak zorunda kalmıştır (Gunter, 1993: 299).

9 Haziran 1992'de, Talabani Kuzey Irak'taki Kürt hükümetinin ilk başkanı olarak göreve başlamıştır (Özcan, 2004: 876). Seçim sonuçlarına göre Erbil'de hükümet kurulmuştur. Ayrıca kurulan on yedi bakanlıktan, yedisini KDP, yedisini KYB üçünü ise azınlıklar almıştır. Meclis Başkanlığı KDP'ye, Başbakanlık ise KYB'ye verilmiştir (Oran, 1998: 113). Meclis 4 Ekim 1992'de "Kürt Federe Devleti"ni ilan etmiş ve özerk bölgenin, Irak merkezi yönetimine bağlı olduğunu açıklamıştır (Gunter, 1993: 312). Kürt halkı, otonom yapıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu dönemden sonra Kürt milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine yönelmiştir (Stansfield, 2003: 14-15).

Eğer bir toplum için öteki tehdit oluşturursa veya tehditkâr algılanırsa, kimlik tanınmanın dışında, güçlenme yönünde değişime uğramaktadır (Ertem, 2012: 194). Tam bir güvenlik için, kimliğin güvenliği de zorunludur. Buna göre, bir ulusun güvenliği, yalnız fiziki tehditten korunması değil, ulusun kimliğini oluşturan bütün unsurları da güvende hissetmesine bağlıdır. Hiçbir ulus kimliğini tehlike altında hissetmek istemez veya önemsizleştirildiğini kabul etmez (Ertem, 2012: 227). Bu bağlamda Kürt hareketinin de süreç içinde nihai hedeflerinde değişimler gözlemlenmiştir. 1991'e kadar siyasal bir özerklik hedefi, 1991'den sonra federasyon olarak değişmiştir. Kürtler Soğuk Savaş sonrası tekrar gündeme gelen milliyetçilik akımlarının etkisiyle kendi kendilerini yönetme hakkının ancak güçlü bir federasyon çatısı altında gerçekleşebileceğine inanmış ve federasyon hedefini benimsemeye başlamışlardır.

2.2.7.3. KDP ve KYB Çatışması

Mayıs 1994'ten itibaren Mesud Barzani ve Celal Talabani arasında uzun süredir var olan anlaşmazlık had safhaya çıkmış, silahlı bir çatışmaya dönüşmüş ve Federe Kürt Devleti işlemez duruma gelmiştir (Özdağ, 1999: 95). IKB iç savaşa sürüklenmiş (Ahmed, 2012: 7-9), her iki tarafta ciddi kayıplar vermiş ve bölgesel yönetim, Erbil

merkezli Barzani yönetimi ve Süleymaniye merkezli Talabani yönetimi şeklinde ikiye ayrılmıştır (Gunter, 1996: 225).

Çekiç Güç Aralık 1996'da Keşif Gücü olarak değiştirilerek yine altı aylık sürelerle görev süresi uzatılmaya devam etmiştir. Ancak sadece hava gücünden ibaret kalan Keşif Gücünün görevi Irak yönetiminin 36. paralelinin kuzeyinde oluşturulan uçuşa yasak bölgedeki faaliyetleri denetleme ile sınırlanmıştır. ABD, Eylül 1998'de Barzani ve Talabani'nin Washington'da anlaşmalarını sağlamak için tarafları bir araya getirmiştir. 17 Eylül 1998'de bölgede yeni bir devletin kurucu programı niteliğindeki Washington anlaşması ABD Dışişleri Bakanı, Barzani ve Talabani arasında imza altına alınmıştır (Yılmaz, 2006: 152-153).

27 Ekim 1997'de Irak Parlamentosu BM heyetiyle işbirliği yapılmayacağına dair kararı alması, BM ve Irak arasında bir dönüm noktası olmuştur. BMGK Kasım 1997'de Irak tarafından işbirliğinin engellenmesi kınanmış, kararı alanlar ve üst düzey yöneticiler hakkında kısıtlayıcı kararlar alınmıştır. Buna karşılık 13 Kasım 1997'de Irak Hükümeti BM heyetinin ülkeyi derhal terk etmesini istemiştir (Richie, 2003: 47). Kriz Rusya arabuluculuğunda Irak'ın, 20 Kasım 1997'de heyetin çalışmalarına tekrar izin vermesiyle aşılmıştır (Brune ve Burns, 2003: 1305). Irak, 31 Ekim 1998'de Irak'ta bulunan yasaklı silahlarının imhasına nezaret eden BM komisyonu ile işbirliği yapmayı durdurmuştur (Yeşilbursa, 2009: 1329).

23 Kasım 1998'de Londra'da yapılan Irak Ulusal Kongresinde bir araya gelen KDP-KYB temsilcileri ve Irak'ta bulunan Saddam muhalifleri Saddam'ı devirmek için anlaşmışlardır. CIA'nin bu amaçla Erbil merkezli başlattığı bir girişim ise Saddam Hüseyin'in tedbir almasıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Falk ve Friel, 2004: 114). Bu dönemden sonra ABD, Irak'a müdahale konusunu daha sık gündeme getirmeye başlamış ve 16 Aralık 1998'den itibaren ABD ve İngiltere tarafından oluşturulan müttefik hava gücü Irak'ta bulunan kitle imha silah mevzi ve depolarını imhaya yönelik "Çöl Tilkisi Operasyonu" ismiyle harekât yapmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1329).

2.3. 21. Yüzyılda Kürtlerin Genel Siyasi Tarihi ve Kürt Milliyetçiliği

2.3.1. ABD'nin Irak'ı İşgali ve Kürtler (2003-2010)

11 Eylül 2001 günü toplam 19 terörist tarafından kaçırılan dört yolcu uçağıyla New York ikiz kulelerine ve Washington'da Pentagon'un merkezine saldırı düzenlenmiştir (Lieber, 2005: 12). 11 Eylül saldırısı dünya çapında eylem yapabilen,

kullanacağı şiddetin ölçüsünde hiçbir sınır tanımayan, ABD ve Batılı müttefiklerine yönelik yeni bir tehdidin ortaya çıktığını göstermiştir. ABD Terörizmle Küresel Savaş adı altında yeni bir savaşı başlatarak aktif karşılık vermiştir (Örtlek, 2005: 15-16).

ABD, bu terör saldırı sonrasında, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur (Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, 2007: 14). 11 Eylül saldırıları beraberinde yeni bir düşman tanımını beraberinde getirmiştir. Küresel Terör ve Radikal İslami Terör yeni düşman olarak kabul edilmiştir. (Çakmak, 2004: 39). Temmuz 2002'de Irak ve BM arasındaki görüşmelerde, Irak tarafından silah denetçilerinin ülkeye gelişlerinin reddedilmesi üzerine, BMGK aldığı bir kararla silah denetçilerinin yetkilerini artırmış, Irak yönetiminin işbirliğini engellemesi halinde ağır yaptırımlara maruz kalacağı uyarısını yapmıştır (Hamby, Clack ve Neely, 2006: 247).

ABD savaş öncesinde, Irak halkını ve silahlı kuvvetlerini psikolojik olarak da etkilemek amacıyla, yoğun bir psikolojik harekât icra etmiştir. Bu kapsamda Irak halkına ve silahlı kuvvetlerine savaş halinde Koalisyon birliklerine direnmemelerini bildiren milyonlarca propaganda kâğıdı uçaklardan atılmış, bölgede uçan bir elektronik harp uçağı ile aynı propaganda içerikli radyo ve televizyon yayını yapılmıştır. En önemlisi Irak birliklerinin üst düzey komutanları satın alınmıştır. Altı Irak tümeninin komutanı, savaş başladığında, ABD birliklerine karşı koymadan birliklerini dağıtacakları konusunda CIA ajanları ile anlaşmıştır. Yapılan görüşmelerde Şii gruplar Irak'ta İslami esaslarla kurulacak bir devleti, Kürtler federalizm temelli bir devleti, Sünni gruplar ise kendi iktidarlarında Bağdat merkezli bir devleti tercih ettiklerine dair görüş bildirmiştir (Galbraith, 2007: 115-116). 1994'ten beri kapalı olan Kürt Meclisi bu dönemde 4 Ekim 2002'de yeniden açılmıştır.

1 Mart 2003'te TBMM'nin tezkereyi reddetmesiyle, ABD'nin Kürtlere ihtiyacı artmış ve savaş planları değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda KDP ve KYB yetmiş bin silahlı peşmergeyle ABD ve İngiltere öncülüğündeki müttefik kuvvetlerine destek olacaklarını açıklamışlardır (Demirel, 2004: 135-136). İngiltere, 17 Mart'ta BM silah denetçilerinin Irak'tan çıkarıldığını açıklamıştır (Yeşilbursa, 2009: 1329). ABD, BMGK'nın Irak'a saldırıyı veto edeceğini düşündüğü için alternatif yöntemler bulmaya çalışmıştır (Cleveland, 2008: 595-596). ABD, Saddam'ın icraatlarının BMGK'nın 1441 nolu kararına muhalefetini gerekçe göstererek, 17 Mart'tan itibaren, Saddam ve ailesine 48 saat içinde Irak'tan çıkmaları konusunda ultimatoom vermiştir (Fontenot, 2005: 86).

20 Mart 2003'te koalisyonla bağlı güçler "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adı ile bilinen işgal operasyonunu başlatmış ve askeri birlikler 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş

(Lowry ve Gerrard, 2006: 8), 15 Nisan'da Irak tamamen koalisyon güçlerinin kontrolüne geçmiştir (Cleveland, 2008: 596). ABD Başkanı Bush 1 Mayıs'ta savaşın bittiğini ilan etmiştir (Pehlivanoglu, 2004: 397). Irak'ı yönetmek üzere Geçici bir Koalisyon kurulmuş ve ilk icraat olarak, Irak'ı 35 yıldır idare eden Baas Partisi'nin tüm yapılanmasını ortadan kaldırmıştır. Sünni Arapların kamuda görevlerine son verilmiş ve Baas Partisi'nin askeri kanadı lağvedilmiştir (Galbraith, 2007: 119).

2.3.1.1. Kürtlerin Siyasal Yapılanma Süreci

Irak'ta işgalden sonra kurulacak devletin inşası sürecinde Kürt, Şii ve Sünni yapılanmasından oluşan Iraklı tüm kesimlerin yönetime katılabileceği bir yönetim şeklinin çerçevesi çizilmiştir (Dalar, 2016: 121-122). Irak'ta yeni Anayasal düzen olarak konsesyonizm yönetiminin, Irak'ın içinde bulunduğu mezhep ve etnik temelli çatışmaları önleyebileceği düşünülmüştür. Iraklı muhaliflerin oluşturduğu yirmi beş üyeli bu hükümette Şii Araplardan on üç, Sünni Araplardan beş, Kürtlerden beş, Türkmenlerden bir ve Asurîlerden bir kişi bulunmuştur (Pirinççi, 2004: 6). Irak yönetim konseyi kota sistemi kullanılarak etnik ve mezhepsel temel üzerine paylaştırılmıştır. Geçici Yönetim Konseyi BMGK'nin 1500 numaralı tavsiye kararına istinaden, BM tarafından tanınmıştır (Pirinççi, 2004: 5-6). Konseyin dönüşümlü yapılacak başkanlık üyeliğine beş Şii Arap, iki Sünni Arap ve iki Kürt üye belirlenmiştir (Duman, 2010: 56). BMGK, 30 Haziran 2003 tarihinden itibaren işgalin sona erdiğini ve Irak'ın egemen bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Irak'ta ABD güdümünde kurulan yönetim BM kararı ile meşrulaştırılmıştır (Sinkaya, 2006: 384).

Saddam Hüseyin'in, 15 Aralık 2003'te Tikrit'te bir kuyuda yakalanması ile Irak'ta Baas dönemi son bulmuştur (Cleveland, 2008: 596). Saddam Hüseyin, 30 Aralık 2006'da idam edilmiştir. ABD'nin Irak'ı işgali yaklaşık bir milyon Iraklı'nın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009: 30-31). BM'nin tahminlerine göre 4 milyon Iraklı savaş nedeniyle ülkeyi terk etmiştir (Baker ve Hamilton, 2006: 4). Bu rakam ülke nüfusunun o dönem %20'sine yakındır.

8 Mart 2004 tarihli Irak Geçici Anayasası federal sistemin genel niteliğini 4. maddede, coğrafi ve tarihi gerçeklikler ile güç paylaşımı üzerinde temellendirmiştir. Irak Kürt Bölgesinin statüsü 53. maddenin a fıkrasında; Kürdistan Bölgesel Yönetimi belirtilen vilayetlerin hükümeti olarak tanınarak taraflar arasında hukuksal olarak meşrulaştırılmıştır (Dinç, 2004: 30-35). Bu yasada peşmergenin IKBY'nin güvenlik kuvvetleri olduğuna, Kürtçenin IKB'nin resmi dili olduğuna ve bütçeden IKBY'ye yüzde 17 oranında maddi gelir aktarılmasına yer verilmiştir (Gunter, 2008b: 19).

28 Haziran 2004'te ABD güdümündeki hükümetin sahip olduğu yetkiler Gazi Yaver başkanlığındaki yönetime devredilmiştir (Jawad, 2013: 7). ABD yönetiminin Irak'ta vilayetleri esas alan federe birimler oluşturmak istemesi tartışmalara neden olmuştur. Bağımsızlık talepleri ABD tarafından kabul edilmeyen Irak Kürtleri arasında merkezi yönetime zayıf bir şekilde bağlı olunacak federasyon sistemi tartışılmıştır (Galbraith, 2007: 134).

2.3.1.2. Seçimler ve Anayasal Girişimler Süreci

30 Ocak 2005'te Irak'ta son 50 yıldır ilk kez çok partili bir seçim gerçekleşmiş ve Sünni grupların katılmadığı genel seçim sonucuna göre parlamento, çoğunluğu Şii ve Kürt vekillerden meydana gelmiştir. KDP, KYB ve diğer Kürt partilerden oluşan ittifak, Irak parlamentosunda 53 sandalye kazanmıştır. 6 Nisan 2005'te Celal Talabani Cumhurbaşkanı seçilmiş, Mesud Barzani ise IKB'de başkan seçilmiştir. 15 Ekim 2005'de anayasa için referandum yapılmış %78.59'la yeni Irak Anayasası kabul edilmiştir (Dalar, 2016: 125). Irak anayasanın 140. maddesinde Musul, Diyala, Kerkük ve Selahaddin kentleri tartışmalı bölge statüsünde kabul edilmiştir. Anayasaya göre, Kerkük'ün üç aşama (normalleşme, nüfus sayımı ve referandum) sonucunda, Aralık 2007 sonuna kadar Bağdat veya Erbil yönetimine bağlanması planlanmıştır (Söylemez ve Şanlı 2006: 1). Fakat referandum günümüze kadar çatışma ve siyasi nedenlerle yapılmamıştır (Dalar, 2016: 135).

Irak'ta yapılan ikinci 15 Aralık 2005 genel seçim sonucunda hükümet kurma görevi Nuri El-Maliki'ye tevdi edilmiştir. Maliki başbakanlığında kurulan hükümet 20 Mayıs 2006'da güvenoyu alarak göreve başlamıştır (Baştürk, 2013: 59). ABD işgalden sonra Irak'ta, kurulu emniyet güçlerini dağıtmıştır. El-Muhabarar istihbarat örgütü dâhil tüm güvenlik personeli görevden uzaklaştırılmıştır. Irak'ta güvenlik alanlarında doğan boşluğu silahlı milis güçleri almıştır. İşgal sonrası süreçte, yapılan bu uygulamalar Irak'ın kuruluşundan itibaren yönetici sınıfta yer alan Sünni Araplarda derin öfke oluşturmuştur. ABD'nin Ebu Gureyb hapishanesi dâhil cezaevlerinde uluslararası hukukun en temel hak olarak gördüğü yaşam hakkını ihlal eden işkence dâhil her türlü kötü muameleyi içinde barındıran yaklaşım, terör dâhil birçok direniş örgütünün kurulmasına, istikrarsızlığın daha fazla derinleşmesine ve ülke genelinde engellenemeyen çatışmaların başlamasına neden olmuştur (Pirinççi, 2004: 16). Halkın tüm kesimlerinden katılımların olduğu bu direniş örgütleri aktif veya pasif direniş uygulamalarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Sünni isyancılar; Irak El-Kaidesi, Baas taraftarları, cihatçılar, aşiretlerden oluşmuştur. Tabanları ise kendi iç taraftarları

yanında, mağduriyet yaşayarak haksızlığa uğradığını düşünenler, iş bulamayanlar, Sünni Arap kabile ve aşiretleri, tarikat mensupları ve Vahabi/Selefilerden oluşmuştur (Eisenstadt ve White, 2015: 15).

Bununla birlikte Maliki tarafından Sünni liderlerin terörist ilan edilmesi, Sünni Araplarla Kürtler arasında yakınlaşmaya sebep olmuştur. Maliki darbe yapılacağı hezeyanlarıyla, ABD'nin uyguladığı politikaları sürdürerek, niyetinden bile ufacak şüphe duyduğu kişilerin tümünü yönetimden uzaklaştırmıştır. Böylece Irak'ta resmi kurum ve kuruluşların tümü Şii Arapların denetimine geçmiştir (Stansfield, 2009: 150). Maliki döneminde bu ötekileştirme 2006'dan itibaren daha fazla derinleşerek etnik ve mezhepsel çatışmaları başlatmıştır.

Irak'ta güvenliğin sağlanamaması nedeniyle ABD muharip askerlerini geri çekememiştir. Direnişlerle, sadece silahlı zor güç kullanımıyla etkin mücadele edemeyeceğini tecrübe eden ABD, siyasi ve ekonomik çözüm yolları arayışına girmiştir. ABD başta El-Kaide olmak üzere terör örgütlerine karşı, ılımlı gruplarla uzlaşarak, maddi yardımlar yapmıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009: 36-37).

25 Temmuz 2009'da IKB'de Başkan, meclis üyeleri ve yerel yöneticileri belirlemek için üç seçim aynı günde yapılmıştır. 111 üyelik mecliste, Kürtlere 100 üye, Asuri ve Keldani'lere beş üye, Türkmenlere beş üye ve Ermenilere bir üye kontenjanı verilmiştir (Özpek, 2009: 54). Seçim sonucunda, Kürdistan İttifak Listesi oyların %57.34'ünü, Gorran grubu %23.75'ini, Hizmet ve Reform grubu oyların %13.53'ini, almıştır. Mesud Barzani IKB Başkanı, Berham Salih Başbakan olarak Ağustos 2009'da mecliste göreve başlamıştır (Katzman, 2010: 4).

2.3.2. Maliki'nin İkinci Döneminde Irak'ta Siyasi Durum

07 Mart 2010 tarihli Irak genel seçimi sonucunda KDP 29 sandalye kazanmış, azınlıklara ayrılan kontenjandan iki milletvekilinin de KDP'li olmasıyla KDP'nin mecliste 31 milletvekili olmuştur (Ayhan, 2010: 46). 2003'ten sonra yapılan seçimlerin sonucunda, Bağdat'ta kurulacak hükümetler Kürtlerin milletvekili oylarına ihtiyaç duymuştur. 2010 yılında Maliki, hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamamış Barzani'nin desteğini alınca hükümeti kurabilmiştir. Bunun karşılığında peşmergelerin Irak'ın silahlı gücü olarak görülmesi ve merkezi bütçeden düzenli maaş verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Kürtler, Irak Cumhurbaşkanlığı makamını ellerinde tutarak, sorunlu konularda sonuçların Kürtlerin lehine olmasını planlamıştır (Zeydan, 2011: 3). ABD, 15 Aralık 2011'de tüm askeri gücünü Irak'tan çekmiştir (Gökşen, 2013: 72-73).

ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle, ülkede siyasi istikrarsızlık belirginleşmiş, Maliki'nin Sünni Araplar üzerindeki baskısı artmıştır. Maliki El-Kaide'yi yok etme kisvesi altında Sünnilerin yoğun yaşadığı yerleşim yerlerinde orantısız güç kullanılan operasyon emirleri vermiştir. Sünnilerin çoğunlukta bulunduğu vilayetlerde yerel meclisler bu baskıcı uygulamalar nedeniyle Bağdat'a bağlı olmaktan kurtulmak için özerk vilayet olma yönünde oylamalar yapmışlardır.

Maliki'nin, Sünni Arapları dışlayan otoriter yaklaşımı, politikacılara karşı izlediği tecrit politikaları Irak'ta sosyal ayrışmalara neden olmuştur. Ayrıca Irak'ta mezhep temelli çatışmaların artmasına ve El-Kaide'nin güçlenmesine neden olmuştur. Maliki tarafından 15 Aralık 2011'de teröristleri desteklediği suçlamasıyla Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni Tarık El-Haşimi hakkında tutuklama emrinin çıkarılması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Haşimi IKB'ye sığınmıştır. IKBY bu krizde Haşimi'den yana tavır takınmış ve Haşimi'yi merkezi yönetime iade etmemiştir.

2.3.3. IŞİD'in Etkisi

Mesud Barzani'nin 2013'te görev süresi dolmuş ancak IKBY Parlamentosu Barzani'nin görev süresini 20 Ağustos 2015'e kadar uzatmıştır. Irak'ta 30 Nisan 2014'te yapılan seçimler öncesinde karmaşık siyasi durum seçimlere de yansımıştır. Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) terör örgütü 10 Haziran 2014'te Musul'u alarak, buradan Kerkük'e saldırmayı planlamıştır. Bu saldırı karşısında Irak ordusu yetersiz kalmış IKBY güçleri Kerkük ve çevresini kontrol altında tutmuştur (Dalar, 2016: 137-138). IŞİD'in Musul'u tamamen kontrolü altına alması üzerine ABD ve AB'nin, Irak'la ilgili projeleri eleştirilmiştir (Stansfield, 2014: 33). IŞİD terör örgütünün Irak'ın üçte bir bölümünü kontrolü altına alması birçok tartışmalara neden olmuştur. IŞİD kontrolü altına aldığı Irak ve Suriye kentlerini birleştirerek İslam Devletini (İD) kurduğunu ilan etmiştir. IŞİD'in bu öngörülemeyen yükselişi ile Irak'ın genel siyasetinde IŞİD'in aktör olarak etkili olduğu bir döneme girilmiştir (Duman, 2014: 7-8).

Irak'ta hükümet kurma çalışmaları Kürtlerin Maliki'ye destek vermemesi ve IŞİD'in oluşturduğu siyasi kaos nedeniyle kurulamamıştır. 24 Temmuz 2014'te Irak meclisinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini KYB'nin adayı Fuad Masum kazanmıştır. Fuad Masum hükümet kurma görevini Haydar El Abadiye vermiştir. Bununla, Kürtlerin bu defa desteklemediği, sekiz yıllık Maliki yönetimi son bulmuştur. ABD ordusu IŞİD nedeniyle tekrar bölgeye konuşlanmıştır. 17 Ekim 2016'da ABD'nin girişimiyle başlayan Musul'u IŞİD'in elinden alma harekâtı 9 Temmuz 2017'de tamamlanabilmiştir.

2.3.4. IKBY'nin Referandum Kararı

Arap Baharı sonrası Kürt milliyetçiliği için yeni bir aşama olmuştur. 2013 Kürt Konferansında Arap Baharı ile birlikte IKB'de geline nokta, Kürt milliyetçiliğinin etkinliği olarak yorumlanmıştır. Arap Baharı sonrası Irak'ta yaşananlar IKBY'nin güçlenmesine ve Kürt milliyetçiliğinde bir yükseliş trendine sebep olmuştur.

Etnik topluluğun ekonomik ve sosyal gelişiminin artması, nüfus büyüklüğü ve ortak kimlik bilinci ile bağlı olduğu yönetimin, grubun kimliğine karşı tutumu, etnik topluluk ile yönetim arasında gelişen ilişkilerin yönünü belirlemektedir. IKBY'nin federal yönetimle yaşadığı gerilimler bağımsızlık ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Barzani'nin belirli bir ulus-devlet ideali sürecinde ilerliyor görünmesi modernist yaklaşımçı düşünürlerin bakış açılarına uymaktadır. Örneğin, Kedouire'ye göre ideoloji, milliyetçilik fikrinden önce gelse de ideoloji ile bir topluluğun siyasi bağımsızlık fikri ile bir araya gelmesi için oluşan şartlarda milliyetçi ideolojide gelişir (Nevzat, 2005: 23). Barzani var olan petrol zenginliği sayesinde gerekli modernleşme ve endüstrileşme çalışmaları ile milliyetçi ideolojisini ön planda tutmayı başarmıştır.

İnşacılar güvenlik kavramını Giddens'in "ontolojik güvenlik" kavramı üzerine inşa etmişlerdir. Bu bağlamda birey gibi toplumlarda ontolojik güvenliğe ulaşma çabasıdır. Bu nedenle bir toplum, geleceğini planlayabilmek ve kendisini güvende hissetmek için çevresinde istikrar ve netlik olması için sürekli bir çaba içindedir (Wendt, 1999: 131). Kürtlerde bu bağlamda, ayrılma haklarının varlığına hep inandıkları gibi, bağımsızlıklarını kazanmalarının önünde son engel olarak, federatif yapıyı bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. Bu nedenle hedefin konjonktür olarak değişmesi, etnik temelleri esas alan federasyon yapılarının kısa ömürlü olması ve yapılan anayasada güçlü olmayan federal yapının bulunması, Kürtlerin nihai amacının bağımsızlık olduğunu açıkça göstermektedir. Kürt toplumuna anayasal düzlemde tanınan federe yapı, Irak yönetimince yeterli görülse de Kürtler bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı istemektedir.

IŞİD'in, Irak'ın üçte birine hâkim olmasının ardından, uzun yıllar endişe edilen Irak'ta bölünme senaryoları ve Kürtlerin bağımsız olma söylemleri tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Barzani'nin bağımsızlık söylemi bölge gündemin en tartışılan konusu olmuştur. IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan ve KDP ile KYB'nin ortak kararı ile alınan "Bağımsızlık Referandumu", 7 Haziran 2017'de Mesud Barzani tarafından duyurulmuştur. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda oylamaya katılanların %93.2'si bağımsızlık yönünde "evet" oyu

kullanmıştır. Referandum sonuçları, Bağdat Federal Yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi, İsrail dışında uluslararası alanda da bir destek bulamamıştır.

Mesud Barzani Haziran 2005 ve 2009'da, seçimle başkanlık görevi yapmıştır. Barzani'nin 2013 yılında dolan başkanlık süresi, Gorran'ın sert muhalefetine rağmen yeniden KDP-KYB ittifakı sonucunda iki yıl uzatılmıştır. 2015'te Barzani'nin görev süresinin uzatılmasına şiddetli muhalefetiyle KYB ve bazı küçük partilerin desteğini alan Gorran'ın itirazlarına rağmen, Barzani'nin görev süresi IŞİD'e karşı mücadele ve ekonomik kriz gibi gerekçelerle fiili olarak 2017 yılına kadar uzatılmıştır. Kürtlerin bağımsızlığı konusunda ısrarcı olan Barzani, Ekim 2017'de İran destekli Haşdi Şaabi güçlerinin IKBY kontrolündeki Kerkük'te hâkimiyeti sağlamasının ardından, Kasım 2017'de başkanlık görevini resmi olarak bıraktığını ilan etmiştir.

IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, IKB'nin meclisinde yapılan seçimi kazanarak, Kasım 2017'de Mesud Barzani'nin görevi bırakmasından sonra boş kalan başkanlığa seçilmiştir. Yaklaşık 20 yıl yönetici olarak görev yapan Neçirvan Barzani, 10 Haziran 2019'da yemin ederek, IKB'ye Başkan olmuştur.

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE'NİN İKBY POLİTİKASI: DEVLET-HÜKÜMET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye ve İKBY Arasında Siyasi İlişkiler

3.1.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Kürtlerle İlişkiler (1891-1914)

Osmanlı Devleti'nin son döneminde II. Abdulhamid'in Anadolu dışındaki Müslüman halkları etkileyerek güç elde etme faktörü (hinterland), Osmanlı'nın dağılmasını bir süre geciktirmiştir (Davutoğlu, 2004: 53). Kürt emirliklerinin kaldırılmasından sonra II. Abdülhamit Ermenilere karşı aynı dinden olan Kürtlerle ittifak kurmuştur (Dalar, 2016: 25-26). Hamidiye alayları Sünni Kürtlerin sultana bağlı kalmalarında etkin olmuştur. Bunun karşılığı Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtlerin desteğinde görülmüştür. Şeyhlerin gözünde ideal Halife olan Abdülhamid'in devrilmesi ve Hamidiye alaylarının İttihat ve Terakki partisi tarafından 1910 yılında kaldırılmasıyla, Şeyhler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır (Jwaideh, 2012: 209). II. Meşrutiyet (1908) sonrası, İttihat ve Terakki'nin desteklediği Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır (Kösebalaban, 2013: 31). Yeni yönetim, II. Abdulhamid'in uyguladığı ara formülleri terk edip mutlak terk yaklaşımını uygulayarak Anadolu topraklarını savunulacak tek yer olarak görmüştür (Davutoğlu, 2004: 53). Yönetim zengin doğal kaynaklara sahip bulunan bölgeleri bırakarak Doğuya arkasını dönmüştür.

Bu akıma ek olarak Batıcılık'ta sorunlar üzerinden tartışmalara dâhil olmuştur (Bora, 2017, 83). Türk milliyetçiliği düşüncesi, Milliyetçi akımın hızla yayıldığı bu yıllarda tekrar tartışılmaya başlanılmıştır (Çetinsaya, 2011: 116). Milliyetçiliğin öncülüğünü yapan elitler, dini öğeleri kökten dışlamış, Türklüğü İslam öğretilerinden ayrı bir yapıda değerlendirmiştir. Türk dili, tarihi ve emeli ortak birleştirici mit olarak görülmüştür. Fakat bu Turan ülküsü, Cumhuriyet yönetimince benimsenmemiştir.

3.1.2. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Kürtlerle İlişkiler (1914-1923)

Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, Halifeliğin korunması için yapılan cihad çağrısına riayet ederek, I. Dünya Savaşı'na katılmışlardır (Bruinessen, 2013: 120). Eskiden Hamidiye alaylarına katılmış aşiretler yeniden silahlı birlikler oluşturmuştur (Jwaideh, 2012: 250-251). Elazığ'da bulunan 11. Tümen ile Musul'da bulunan 12. Tümen'in tamamı ve doğuda bulunan birliklerin bir kısmı Kürtlerden oluşmuştur (Jwaideh, 2012: 242). Osmanlı'nın adeta varoluşu için son kez ve tüm gücüyle girdiği savaşa Kürtler, devleti yalnız bırakmamıştır.

İngilizlerin bu dönemde Kürtlere olan ilgisi bilinen bir gerçektir. 19. yüzyılın ilk yarısından Birinci Dünya Savaşı'na ve Milli Mücadele dönemine uzanan yüz yıllık dönemde Arapların yanında Kürtleri de isyana kışkırtma çabasındaki İngiltere'nin birçok faaliyeti tespit edilmiştir. Bunun somut göstergesi, Milli Mücadele dönemini kapsayan 1919-1922 yılları arasında Orta Doğu'da İngiliz istihbarat ve siyasi ajanı olarak görev yapan Yarbay Rawlinson'ın Kürtleri isyana kışkırtmak amacıyla yürüttüğü çalışmalara ayrıntılı biçimde yer verilen, İngiliz politikalarını açıkça ortaya koyan yayınlanmış belgelerdir (Olson, 1987: 91-102).

Kürtler padişah tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermişlerdir (Bruinessen, 2005: 40). Türkler ve Kürtler o dönemde, aynı dine mensup halifelğe bağlı ortak paydalarında buluşmuş birlikte hareket etmişlerdir. Bu nedenle Kürtler Ankara'nın kurtuluş savaşını da güçlü bir şekilde desteklemiştir (Dalar, 2016: 58-67).

Kürtler, bu dönemde dış politikada önemli bir rol oynamıştır. İngiltere Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiştir. 16 Mayıs 1916'da Kahire'de, Mark Sykes ve Fransız Georges Picot arasında Osmanlı'nın bölge topraklarının, İngiltere ve Fransa arasında paylaşımını sağlayan Sykes-Picot anlaşması yapılmıştır. Anlaşma ile Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi ise İngiltere'ye verilmiştir. Musul kuzeyde kalmasına rağmen, yapılan bir başka anlaşmayla, İngiltere'ye bırakılan alana katılması kararlaştırılmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1317). Musul Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Osmanlı idaresindeydi. İngiltere, Wilson Prensiplerine göre; "*yenilen devletlerden toprak alınmaması*" maddesine uymayarak mandacılığı bölgede uygulamak için harekete geçmiş ve Mondros mütarekesinin yedinci maddesini öne sürerek Musul'u işgale başlamıştır (Jwaideh, 2012: 230). 28 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisinde Misakı Milli (Ulusal Ant) belgesi kabul edilmiştir. Mustafa Kemal, Musul'un Türkiye'ye

ait olduğunu; Türkiye'nin İskenderun'dan başlayan milli sınırlarının Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi kapsadığını, bölgede bulunan Kürtleri Türklerden ayrı görmediklerini ifade etmiştir (Dalar, 2016: 58-67).

1922 yılında Musul'un statüsü, öncesinden daha belirsizdir. Çünkü Türkiye'de Yunan ilerlemesi durdurulmuş, İtalyanlar, Fransızlar ve Ermeniler çekilmişlerdir. Ankara'nın, Musul'daki işgali kabul etmeyeceği açıktır. 1922 yılının Şubat ayında, Mustafa Kemal, Milli Müdafaa Vekâletine, Musul'da Kürtleri desteklemek için bölgeye kuvvet gönderilmesi emrini vermiş, kuvvetleri komuta etmesi için Binbaşı Ali Şefik El-Mısri (Özdemir Bey) görevlendirilmiştir (Güztoklusu, 2008: 101-102). Haziran ayında Revanduz'a ulaşan Özdemir Bey, bölgede teşkilatlanmaya ağırlık vererek kısa sürede pek çok Kürt aşiretinin ve Türklerin oluşturduğu Müdafaa-i Hukuk gruplarının desteğini kazanmıştır. Bölgedeki propagandasının ana teması, İngilizlerin İslam birliğini parçalamaya çalışmaları ve Faysal'ında onların istekleri doğrultusunda hareket ediyor olmasıdır (Jumaily ve Öztoprak, 1999: 88). Eş zamanlı olarak Cizre'dende yoğun bir propaganda faaliyeti başlatılmıştır (Edmonds, 2003: 324). Mustafa Kemal'in bu yaklaşımı İngilizleri rahatsız etmiştir. Buna karşılık İngilizler, bölgedeki Kürtlerin Türkleri Irak'ta istememeleri yolunda örgütlenmesi için sürgüne yollamış oldukları Şeyh Mahmut Berzenci'yi Hindistan'dan geri çağırarak tekrar Süleymaniye valiliğine atamıştır. Şeyh Mahmut'un kendi kontrollerinden fazla güçlenmesi, 10 Ekim 1922'de bir Kürdistan hükümeti kurup kendini "*Kürdistan Şahı*" ilan etmesi, İngilizleri bir kez daha rahatsız etmiştir. İngilizler Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'den çekilmesini istemiş reddedilince İngilizler şehri bombalamış, Şeyh Mahmut İran'a göç etmek zorunda kalmıştır (Sunar, 2007: 33). Süleymaniye ve Revanduz'da İngiltere'ye karşı başlayan Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki ayaklanmalara Özdemir Bey aracılığıyla destek olunmuştur (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 260).

3.1.3. Lozan Görüşmeleri ve Ankara Antlaşması (1923-1926)

Türkiye'nin kuruluşundan sonra dış politika önceliği, Lozan Anlaşması'ndan kalan sorunları çözmek olmuştur. Bu dönemde dış politikasının temel konusu Musul'un kurtarılması meselesiydi (Hale, 2003: 48-70). Lozan Konferansı için bir grup milletvekili Dışişleri Bakanlığı'na Misak-ı Milli'nin hudutlarını çizen bir mazbata sunmuş ve mazbatada bölgenin Türkiye topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğu ve Misak-ı Milli gereğince egemenlik altına alınması gerektiği için hududun buna göre düzeltilmesi gerektiği hususları ifade edilmiştir. Bu karar, Lozan Barış Kurulu'na verilen direktifinde temelini oluşturmuştur (Yamaner, 2000: 20). Lozan Konferansı

devam ederken Musul konusunda TBMM'de gergin tartışmalar yaşanmıştır. Milletvekili Hüseyin Avni Bey, I. Lozan Konferansı'ndan sonra mecliste yaptığı konuşmada, Musul'un, Türkiye için çok önemli olduğunu, Musul'un bırakılmasının, güneydoğunun terki olduğunu, İngiliz dostluğuna inananların aldanacağını, İsmet Paşa'nın "Milletler Cemiyeti Musul'u bir yıl içinde bize vermezse savaşıyoruz." söyleminin gayri ciddi olduğunu, çünkü Milletler Cemiyeti'nin İngiliz kontrolünde olduğunu ve İsmet Paşa'nın Avrupa'ya muzaffer bir milletin temsilcisi olarak gittiğini, fakat aynı vakurla dönmediğini ifade etmiştir. Edirne Milletvekili Şeref Bey, Musul'un Anadolu'nun kan ve can damarı olduğunu, Erzurum Milletvekili M. Durak Bey ise Türkiye için Erzurum, Çanakkale, Kars ne ise, Musul'unda aynı öneme sahip olduğunu ifade etmiştir.

Yeni Türk devleti, yenedünya düzeni içerisinde yer alabilmek ve Kürtlerle geçmişte olduğu gibi ortak bir geleceğe doğru hareket etmek amacıyla olmuştur. İsmet Paşa, Musul'un Türkiye sınırları içinde kalması gerektiğini savunurken demografik yapıya değinerek, Türklerin ve Kürtlerin vilayette nüfus çoğunluğunu oluşturduğunu İngiliz kaynaklarına dayanarak ifade etmiştir (Öke, 1987: 90). Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) Musul meselesini tam olarak çözüme kavuşturamamıştır. Sorun Milletler Cemiyeti (Milletler Cemiyeti) gözetiminde ikili görüşmelere bırakılmıştır (Aydın, 1992: 86-87). Lozan Antlaşmasında, Musul sorunu dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında çözüme kavuşturulacak, çözülemezse Milletler Cemiyeti'ne götürüleceği kararlaştırılmıştır (Gözen, 2004: 770).

Milli Mücadele yıllarında, Atatürk ve arkadaşları çoğulcu bir siyasal söylemle, Türk kavramı yerine vurgu Türkiye Ahalisi ve Türkiye Devleti, Anadolu'nun Müslüman Halkı, kavramları üzerineyken, bu söylem 1923 Lozan antlaşmasından sonra Türk Milleti olarak değişmiştir (Dalar, 2016: 58-67). 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşma belirtileri görülmeye başlamış ve altı çizilen "Türklük" olmuştur. Yeni kurulan devletin egemen doktrininin din kardeşliği olmayacağı, belli olmuştur. Aslında daha öncede var olan bu söylem, dönemin koşulları (ortak düşman tanımlaması ve ona karşı başarılı olmada, en kapsayıcı kimliğe vurgunun zorunluluğu) dolayısıyla geri planda tutulmuştur (Yıldız, 2004a: 124). Görüşmelerin yapılmadığı 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması (Bozarslan, 2006: 108), Türkiye'nin bölge Kürtleriyle ilişkilerinde bir milat olmuştur. Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur (Kürkçüoğlu, 1978: 309).

Bu dönemde milliyetçilik akımlarıyla ilgilenmeyen Kürtlerin, tercihlerini Irak'tan yana değil Türkiye'den yana kullanmalarının temel sebebi İslam ve Halifeye

bağlı olmalarıydı. Halifeliğin kaldırılması, Kürtlerin yaşadığı bölgede Türkiye'nin iddialarını çürütmüştür (Kürkçüoğlu, 1978: 309). Bu gelişme, Osmanlıyı güçlü kılan yöneticilerle Kürt halkı arasında bulunan "zımni sözleşme"yi ortadan kaldırmıştır (Mardin, 2006: 106-120).

Edmonds isimli subay hatıratında bu gelişmeyle ilgili, Halifeliğin kaldırıldığını duyduklarında buna inanmadıklarını, Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi tutan propagandaların temelinde, Kürtlerin bu dini otoritelerine karşı beslediği inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayandığını, bu nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmalarının İngilizlere gerçek olmayacak kadar güzel bir gelişme olarak görüldüğünü ifade etmiştir (Edmonds, 2003: 496).

Milletler Cemiyeti kararıyla yapılan Haliç Konferansı görüşmelerinde, Türkiye temsilcileri, geçmişte kardeşçe yaşayan Kürt ve Türklerin ortak gelecekte yaşamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti devletini kurduklarını, Musul'un bu devletin vazgeçilmez bir bölgesi olduğunu belirtmişlerdir. İngiltere'nin itirazları üzerine Haliç Konferansı 5 Haziran'da çözüme ulaşmadan dağılmış, konu Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 292). İngiltere, sınırın Milletler Cemiyeti tarafından çizilmesini istemiştir. İngiltere'nin temsilcisi Curzon, Milletler Cemiyeti'ne üye olmak isteyen Türkiye'nin, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nce çözülmesine itiraz etmemesi gerektiğini söylemiştir. İsmet İnönü ise mandater fikrine karşı olduklarını ve plebisit³ yapılarak sonucu tarafların kabul etmesini istemiştir (Meray, 1978: 349-350). İngiltere Musul sorununu 20 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Milletler Cemiyeti bölgede toplumsal yapıyı tespit etmek için Türkiye'nin de istediği yol olan halk oylaması ile bölge halkının eğilimini tespit etmek ve asıl niyetini belirlemek amacıyla bir komisyon oluşturmuş ve bölgeye göndermiştir.

3.1.3.1. Brüksel Sınırı'nın Çizilmesi ve Milletler Cemiyeti'nin Kararı

Türkiye 23 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti'ne başvurarak İngiliz uçaklarının Türk askeri mevzilerini bombaladığını belirtmiştir. Ayrıca İngilizlerin, Hakkâri'de yaşayan Nasturileri de kışkırtarak isyana (7 Ağustos 1924) teşvik ettiklerini ve İngilizlerin Nasturilere hava desteği sağladıklarını belirtmiştir (Öke, 1992: 254). Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, geçici bir sınır olarak Brüksel Hattı'nı tespit etmiştir.

³ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir milletin geleceğini belirleyebilmek için halkoyuna başvurmayı tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Günümüzde karşılığı referandumdur.

Milletler Cemiyeti faaliyetleri devam ederken, Şeyh Sait'in liderliğinde başlayan ve dört ay süren isyan, Komisyon raporuna Türkiye'nin aleyhinde bir gelişme olarak geçmiştir (Şimşir, 2004: 61). 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti Komisyonu faaliyetlerini tamamlamıştır. Türkiye'nin ve İngiltere'nin iddiaları üzerinden yapı incelenmiş, fakat Kürtlerin gelecekleri konusunda karar verebilecek yetiye sahip olmadıkları gerekçesiyle plebisit'in yapılmadığı belirtilmiştir. Sonuç kısmında Musul bölgesinde İngiltere'nin iddiası gibi Irak yönetiminin hukuki bir hakkının bulunmadığı belirtilmiştir (Şimşir, 2004: 63). Fakat 16 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti, Musul konusunda komisyonun Türkiye lehinde görüş bildirmesine rağmen, Bürüksel hattını esas kabul ederek Musul'u Irak'a bırakan kararı almıştır (Kayar, 2003: 17).

Bu tarihte Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye değildir. İngiltere Milletler Cemiyeti'nin asli, kurucu ve en etkin üyesidir (Şimşir, 2004: 63). Şeyh Sait isyanının bastırılma yöntemi, Türkiye'nin Musul'daki Türk-Kürt birlikteliği iddiasını zayıflatmış, Musul'un kaybedilmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum İngilizler tarafından, Milletler Cemiyeti'nde yapılan görüşmelerde Türkiye'nin aleyhine kullanılmıştır (Yılmaz, 2000: 46). TBMM, bu kararı tanımadığını açıklamış olmasına rağmen, Türkiye yeni bir savaşın başlamaması için, İngiltere ile görüşmelere başlamak zorunda kalmıştır.

Görüşmeler sonunda 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasıyla bugünkü Türkiye-Irak sınırı kesin olarak belirlenmiş, Musul, İngiliz mandasına bırakılmıştır (Dalar, 2016: 76-77). Bu antlaşmaya göre bölgede üretilen petrol gelirinin yüzde onluk kısmı 25 yıl boyunca Türkiye'ye verilecekti. 1932 yılında bağımsız Irak Krallığı ile yapılan protokolde bu konu tekrar imza altına alınmıştır (Kaymaz, 2003: 75). Türkiye'nin 1931-1955 yılları arasındaki alacak toplamı 26 milyon sterlindir. Bu tutar her yılın kendisine ait ham petrol satış fiyatları üzerinden hesaplanmıştır. Aynı miktar petrolün değeri 25 ABD doları tutarından hesaplandığında, bu rakam 755 milyon dolar, alınması gereken tutarlara yıllık genel faiz oranları işlendiği takdirde 2002 yılı itibarıyla 1 milyar 644 milyon dolardır (Uluğbay, 2003: 448-468).

Ankara Anlaşması ile Kerkük ve Musul'un İngiltere'ye bırakılması, Kürt topraklarının düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmıştır (Bozarslan, 2006: 106-108). Fakat Türkiye'nin, daha önce belirtildiği gibi, Özdemir Bey aracılığıyla Berzenci'ye destek vermesi Ankara anlaşmasına kadar TBMM'de yapılan görüşmeler bölge için yapılan çabalar bu yorumu gölgelemektedir. IKB, İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakıldıktan sonra Türkiye bölgeyle uzunca bir süre ilişki kurmamıştır (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 9).

3.1.4. Cumhuriyet Dönemi IKB Politikaları (1926-1938)

Kimlikler zamanla değiştiği için, yoğun bir süreklilik ve dinamizm içermektedir (Dağı, 2002: 46-48). Kimliği inşa eden pratikler, toplumların ulus olma sürecinde olgunlaşmaktadır (Bloom, 1990: 55). Kimlik oluşumu yaşanmış tarihi olaylardan etkilenir. Kimliği inşa eden pratik ve tarihi olayların belki de en önemlisi bağımsızlık savaşlarıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin devlet kimliğinin inşasında en önemli dönüştürücü olay İstiklal Harbidir.

Kimliği belirgin hale gelen aktörler zaman içinde bu kimliklerini içselleştirip kurumsallaştırmak için diğer aktörler ve yapı ile etkileşim sonucunda kimliklerini dönüştürmeye başlarlar (Bozdağlıoğlu, 2003: 25). Ulusal alanda kimlik dinamiğinin sürekli canlı tutulması devletin içerdeki meşruiyeti içinde önemli bir dayanaktır (Banerjee, 1997: 33). Bu bağlamda Cumhuriyet yönetimi, milliyetçiliği öne çıkararak ülkenin bölünmemesi için diğer var olan bütün kimlikler öteki kabul edip mücadeleyi esas almıştır (Efegil, 2012: 194). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte benimsenen "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" ideali, beraberinde "batıcı ve statükocu" bir dış politika anlayışını ortaya çıkarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumak amacıyla yöneticilerin bu ilkeleri benimsemeleri günümüz şartlarında sorgulanabilir değildir. Çünkü birçok ölüm kalım savaşı yaşamış subayların içinde yer aldığı Cumhuriyet yönetimi, savaşların derin yıkıcılığını tecrübe ettikleri için mevcut durumun muhafazasına karar vermişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal, kendisini Batının modern yanlarını benimseyen tarafta konumlandırmış ve Osmanlı döneminde başlayan Batılılaşma yaklaşımını benimsemiştir (Yeğen, 2009: 56). Osmanlının parçalanarak yok edilmesine zemin hazırlayan tüm yapı ve kurumları kaldıran bir devrim yapmıştır (Okyar, 1984: 51). Mustafa Kemal'in devrimlerini özümseyen Cumhuriyet yönetimi, devletin kimliğini (milliyetçi, laik, güçlü devlet vurgusu ve Batıcılık) şekillendirmede de büyük rol almıştır. Modernizmin merkezinin Batı olması nedeniyle Cumhuriyet yönetimi, Türkiye'nin Batı içinde yer almasını düşünmüş ve Batı medeniyetinin pratiklerini kimlik inşa sürecinde benimseyerek içselleştirmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 6). Kurucu kadronun bölgeyi, kimliği üzerinden ötekileştirmesi ve bölgenin İngiltere mandaterliğinde olması ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Fuller, 2008: 46).

Bu durum uluslararası sistemin gerekliliklerinden kaynaklanmıştır. Revizyonist bir hareketle Batı güçlerinin emperyalizmine karşı istiklal harbi veren yeni Cumhuriyet'in kurulduktan sonra Batı yönlü ve olağan durumun korunması anlamına

gelen statükoculuk politikası izlemesinin nedeni ise Cumhuriyeti koruma refleksidir. Batıcılık, Osmanlı döneminde çöküşü durdurmak, Cumhuriyet'in kurulmasıyla bağımsızlığı desteklemek için uygulanmıştır (Murinson, 2006: 945).

Türkiye Cumhuriyet'i kurulduktan sonra dış ilişkilerden daha fazla iç bütünleşme ile ilgili yapı dönüşümüne odaklanmıştır. Musul ve Kerkük kaybedildikten sonra bölgenin, Anadolu üstünde oluşturabileceği olumsuz etkilerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nin kurumlarını bütünüyle yıkıp yerine modern medeniyetin öngördüğü yapılanmaya yönelmiştir. Osmanlı Devletini parçalanmaya götürdüğüne inanılan İslami kimlikten vazgeçilerek, Anadolu'da yeni bir vatandaşlık kimliği inşa edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye, İran ve Irak bu dönemde, bütün devletler gibi uluslararası tanınma, yönetimin istikrarını ve meşruiyetini sağlamak için reformlar yapmıştır. Türkiye ve İran 1930 yılına gelindiğinde bu reformların çoğunu yapmıştır. Irak'ta ise darbe girişimleri ve iç çatışmalar istikrarlı bir yapı oluşumunu engellemiştir. Sadabat Paketi temelinde bu tanınma ihtiyacının bir sonucu olarak doğmuştur (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 366). Türkiye, Irak ve İran'ın bölgesel bir ittifak arayışı içine girmelerinin diğer bir önemli nedeni de her üç devlet tarafından da bir tehdit olarak algılanan Kürt meselesidir. Kürtler, devletlerin içinde isyan olarak tezahür ettiğinden iç tehdit, ayaklanmacıların bölge ülkelere geçmesi nedeniyle dış sorun olarak görülmüştür.

Türkiye, İran ve Irak'ta yaşayan Kürtlerin kimliği bu dönemde dikkate alınmamıştır. Sınır boylarında daha çok göçebe olarak yaşam süren Kürtler yaşamları gereği bölgedeki bu yer değiştirmeleri sınır ihlali olarak görülmüştür. Bu sınır ihlalleri, önemli ölçüde kırılgan olan ulus-devlet yapılanmaları için büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu sınır ihlalleri sıkı önlemlerle engellenmek istendiğinde ise ayaklanma ve isyanlar baş göstermiştir. Bu durum üç devleti birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. Bu nedenle 1937 yılında imzalanan Sadabat Paketi anlaşmasının asıl amaçlarından biride Kürtlerin siyasal faaliyetlerini sınırlandırmaktır (Palabıyık, 2010: 147-179).

3.1.5. 1938-1983 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Türkiye'nin, 1926 yılından sonra bölge ile ilişkileri tamamen kopmuştur. Türkiye doğuya sırtını dönme politikası uygulamıştır. 1938'den 1950'ye kadar Cumhurbaşkanı olan İnönü, Atatürk dönemi dış politika prensiplerini devam ettirmiştir. İsmet İnönü, kişilik yapısı ve İkinci Dünya Savaşı şartlarından dolayı çok daha ihtiyat içeren yaklaşımla dış politikayı yönlendirmiştir (Kösebalaban, 2013: 142). 1946'da

kurulan Demokrat Parti (DP)'nin iktidara geçmesiyle birlikte Türkiye 1950-1960 döneminde "aktif" bir dış politika anlayışı takip etmeye başlamıştır (Bağcı, 2004: 171).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), devlet kimliğini, Osmanlının sahiplendiği İslam öğretilerini ötekileştirerek, cumhuriyetin kurucu ilkeleri üzerinden tanımlamıştır. Muhafazakâr kimliğini ön planda tutan DP ise kimlik tanımının içine CHP'nin öteki olarak tanımladığı geleneksel değerleri yerleştirmiştir (Mert, 2006: 336). Türkiye, NATO üyeliğini elde etmek için Kore'ye askeri birlik göndermiş, bunun karşılığında 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye bir ülke olmuştur (Bozdağlıoğlu, 2003: 60).

Amerika ve İngiltere'nin isteğiyle, Sovyet nüfuzuna karşı bölgesel gruplar oluşturmak maksadıyla (Yeşilbursa, 2009: 1324), 24 Şubat 1955'te Türkiye, Irak ittifak antlaşması ile "Bağdat Pakı" kurulmuştur (Zurcher, 1995: 341-347). Ancak bu Pakt kendisinden beklenen amaçları sağlayamamış ve 1958'de Irak'ta yapılan askeri darbe sonucu, Irak ayrılmış, pakt CENTO'ya dönüşmüştür (Yılmaz, 2004: 106). 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle Demokrat Parti yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu darbe sonucunda 1960-1983 yılları arasında dış politika askerin denetiminde yönlendirilmiştir.

Tanzimat'la başlayan Batılılaşma, Osmanlıda Batıyı taklit etme, Cumhuriyet kurulduktan sonra Batıya dâhil olma, sonraki dönemde eşit düzeyde kabul edilme çerçevesinde uygulanmıştır. Sonuçta Batıcılık Türkiye Cumhuriyeti'nin de dış politikasında temel paradigma olmuştur (Birdişli, 2016: 87). Türkiye batı kimliğine sahip olmayı tarihte olduğu gibi Soğuk Savaş yıllarında da dış politikasının merkezine yerleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan Özal hükümetine kadar, İKB'yle ilişkiler adına bazı girişimlerde bulunulmuş, ancak yapısal eksiklikler nedeniyle başarılı istikrarlı adımlar geliştirilememiştir. Türkiye uzun süre Kürt varlığını görmezden gelen içine kapanık bir siyaset izlemiş ve bölgeye yabancılaşmıştır. Bu döneme kadar, İKB ile ilişkiler uzlaşa/işbirliğinden ziyade rekabet/çatışma anlayışı ile kronik sorunlar etrafında dönmüştür (Tellal, 2001: 769-783). Bölge ile ilişkilerin başlaması PKK terör örgütünün İKB'de kamplar kurmasıyla başlamıştır (Balcı, 2014: 7).

3.1.6. Turgut Özal Liderliğinde İKB İlişkileri (1983-1993)

Türkiye'de 1983 yılında yapılan genel seçimle Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmiştir. Özal bu dönemde kararlı liderlik ve uyumlu bir dış politika stratejisi izlemiştir (Hale, 2003: 164). ANAP, muhafazakâr liberal politik kimliği benimsemiştir. Özal bunu politik liberal muhafazakârlığın güçlü bir motifine, "millete inanmak" şiarına dayandırmıştır (Oniş, 2004: 120).

1983-1987 yılları arasında Özal, dış politikada birçok sorunun kaynağı olarak gördüğü ekonomi konularına ağırlık vermiştir (Balcı, 2015: 158-162). 1987'de ikinci seçim zaferini kazanan Özal, Türkiye'nin liberal kimliğini inşa etmek amacıyla Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Özal, 9 Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır (Balcı, 2015: 183-204).

İnşacı teoriye göre, dış politika analizi kimlik ile başlamalı, çıkar ve dış politikaya yönelmelidir (Wendt, 1999: 193). İnşacılar göre kimlikler çıkarları, çıkarlarda eylemleri belirlediği için dış politikayı açıklamak için devletin kimliğine odaklanılmalıdır (Reus-Smit, 2013: 290). Özal, bu bağlamda, dış politikada Müslümanları dışlayan devlet kimliğini eleştiren yeni bir söylem içine girmiştir (Yavuz, 1998: 24). Yeni Osmanlılık olarak isimlendirilen bu yaklaşım (Balcı, 2015: 184), ulusal çıkarları kimlik temelinde tanımlayan yeni perspektif sunmuştur. Yeni Osmanlılık, ortak ırk ve dilden ziyade ortak tarih ve İslam kimliği paydasında eleştirel bir dille inşa edilmiştir (Yavuz, 1998: 23).

ANAP döneminde, Türk dış politikasının karar alma mekanizmalarında da önemli değişimler yaşanmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın yürüttüğü birçok konu Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak ya başka bakanlıklara verilmiştir veya doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır (Gönlübol, 1996: 627-628). Bu dönemde Özal'ın liderliğinde, dış politikada başarının ekonomik ilişkiler ile elde edilebileceği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bu çerçevede Özal'ın yurt dışı gezilerinin birçoğunu iş adamı ve ekonomik kuruluş temsilcileri ile gerçekleştirmesi bu düşüncenin pratikteki uygulaması olarak algılanmıştır. Özal, ekonomik ilişkilerde yaşanacak gelişmelerin siyasal ilişkileri de olumlu yönde etkileyeceğini savunmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 386-387). Türkiye bu dönemde dış politikasının temelini askeri kaygılar üzerine değil ekonomik ilişkilerin artırılması üzerine kurmuştur. Bu yapısal paradigma değişikliği sonucunda İKB ile ilişkilerin başlatılıp geliştirilmesine karar verilmiştir.

1990'larda uluslararası ortamın en önemli gelişmesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu durum tüm dünya açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Ortaya çıkan bu değişiklik bölge ülkeleri kadar bölge politikalarına önem veren dünyanın başat aktörlerinin de bu bölgeye ilgi göstermesine sebep olmuştur (Kırımlı, 2001: 359). İnşacılar göre, Soğuk Savaş'ın son bulması kuralları devletler tarafından inşa edilen uluslararası sistemin değişmez olmadığını ortaya koymuştur (Karacasulu, 2012: 112). Ortaya çıkan kırılma ile birlikte uluslararası sistem iki kutuplu düzenini yitirmiş, çok merkezli ilişki kalıplarının iç-içe geçtiği bir yapıya dönüşmüştür (Sönmezoğlu, 2006:

468). Soğuk Savaş sonrasında bölgesel ve küresel ölçekte yayılma gösteren etnik ve dini kimliklere dayalı ayrılıkçı çatışmalar, uluslararası politikanın bir unsuru olmaya başlamıştır (Akbaş ve Düzgün, 2012: 62).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin, NATO içinde stratejik konumu tartışılmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa kimliğinin, belli değerler ilkeler ve normlar temelinde yeniden ve daha dar tanımlanması üzerine Türkiye'nin Avrupalı kimliği sorgulanmaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna katılma talebi olumlu karşılık bulmamıştır. Türk karar vericilerin değişen hükümetlere rağmen batı yanlısı dış siyaseti ve özelde Avrupa Birliği'ne yönelimi bir kimlik meselesidir. Avrupa Birliği'ne katılma isteği ekonomik çıkarlardan ziyade öncelikli olarak Avrupalı kimliği kazanma temeli üzerinde şekillenmiştir (Küçük, 2015: 373).

Avrupa Birliği devletleri düşman ve öteki olarak gördükleri, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra dar kapsamlı Avrupa Birliği oluşturma eğilimine girdiği için Türkiye'yi, Avrupa'nın tarihi kültürel ortağı kabul etmemiştir (Karpas, 2012: 6). Özal Türkiye'nin bu şekilde önemsizleştirilmesinin sakıncalarını gördüğü için bunun aksini ispat edecek etkili politikalar geliştirmiştir (Gözen, 2000: 135).

3.1.6.1. Körfez Savaşında IKB İlişkileri

İnşacılık Ontolojik açıdan, sosyal gerçekliğin inşasıdır. İnşacılığa göre, somut gerçeklik dışında, bazı gerçeklerde anlamlar atfediliyor olduğu için kabul edilmektedir (Guzzini, 2000: 160). İnşacıların ontolojik bakış açısına göre; öznelararası anlam, bilgi ve düşüncelerden kuruludur ve toplumu bu toplumsal bilinç yapısı oluşturmaktadır (Wendt, 1999: 24). Örneğin bir kâğıdın para amacıyla, iktisadi önem verilmesi ve ekonominin altyapısını oluşturmaları, benzer anlayış, beklenti ve uygulamaların bir neticesidir (Küçük, 2015: 331). Aynı zamanda kendi kimliğini inşa eden unsurların inşa ettiği çıkarlarını tanımlamasıyla da yakından ilişkilidir (Karacasulu, 2012: 119). Bu durum inşacıların ortak paydası olarak, epistemolojik yönden bilginin sosyal inşası, ontolojik yönden ise gerçekliğin inşasıdır (Küçük, 2009: 774).

Bu dönemde önemli bir bölgesel olayda, 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesidir. Özal, Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki öneminin azaldığı uluslararası düşünceyi, değiştirmek için bu işgalde uluslararası yapının yanında yer alarak Saddam karşıtı bir dış politika izlemiştir. Bu sayede hem Türkiye'nin stratejik önemini uluslararası yapıda kanıtlayabilecek, hem de Saddam devrildikten sonra bölgenin yeniden yapılanmasında etkin bir rol üslenebilecekti (Çandar, 2013: 32).

Güvenlik, tehditler, çıkarlar ve ittifaklar aslında sosyal inşalardır. Bu açıdan bakıldığında Sovyet Rusya'ya karşı bir denge siyaseti ve güvenlik arayışı, Türkiye'nin batı ile ittifakı sosyal inşacı bir analizle çelişmez. Bu bağlamda Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında inşa ettiği kimlik, özünde NATO'yu kendine dost müttefik, Sovyetler Birliği'ni ise öteki ve düşman olarak görmüştür. Rasyonel teorilerce düşman veya dost devlet ayrımı devletlerin çıkarları üzerinden yapılırken, Sosyal inşacılar göre ise devletlerin kimliği, bu ayrımı tanımlamaktadır (Küçük, 2015: 372).

Özal, Türkiye'nin Batı için önemi anlaşıldığı takdirde AB'ye girmesinin kolaylaşacağı kanaatindeydi. Özal, Türkiye'nin Koalisyon'a katılmasını, Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı'nın kalesi olma statüsünü vurgulamasının ve tıpkı Menderes'in Kore'ye asker göndererek Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlama alması gibi, Türkiye'nin AB'ye girişini zorlamanın bir yolu olarak görmüştür (Zürcher, 1995: 440). Bunlardan dolayı Özal, Türkiye'nin Batı dünyası açısından öneminin kaybolmadığını kanıtlayabilmek amacıyla uluslararası sistemin yanında yer almıştır (Gözen, 2000: 255).

BMGK'nin, 661 numaralı kararı ile Irak'ın her türlü petrol ihracatı yasaklanmış, ekonomik yaptırım ve silah ambargosu uygulanmıştır. Irak'ın en önemli ekonomik gelirinin kısıtlandığı bu kararla Irak güçsüz düşürülmeye çalışılmış, Irak'a sadece ilaç ve gıda ithalatı yapabilme izni verilmiştir. Türkiye'de bu bağlamda tüm diğer ülkeler gibi işgalin ve Saddam'ın karşısında bir tavır almıştır (Oran, 1996 1998: 41-42). Özal, Türkiye'nin Güvenlik Konseyi'nin bu kararını uygulayan ilk devlet olmak için Kerkük-Ceyhan hattı üzerinden petrol sevkiyatını durdurmuştur. Türkiye daha sonra Irak sınırına asker sevk etmiş ve NATO üslerinin ABD uçaklarınca kullanımına izin vermiştir (Gözen, 2004: 289-295).

Irak'ın askeri birliklerinin Kuveyt'ten çıkmaması üzerine 17 Ocak'ta uluslararası koalisyonun, hava saldırısına geçmesiyle Körfez Savaşı başlamıştır (Marolda ve Schneller, 2001: 47). Türkiye, Körfez Savaşı'na fiili olarak katılmamış, fakat ABD hava kuvvetlerinin Türk hava sahasını, üslerini kullanmasına izin vermiş ve BMGK'nin tüm kararlarına katılmıştır (Nacos, 2002: 141). 3 Mart 1991 günü Körfez Savaşı'na katılan koalisyon gücü ve Irak heyeti arasında ateşkes görüşmeleri yapılmış ve savaş son bulmuştur (Allawi, 2007: 48). Savaş sonrası bölgede oluşan yeni güç dengesinde Irak, petrol üreticisi Körfez ülkelerini tehdit edemeyecek kadar zayıflatılmış, fakat İran'a karşı bir güç boşluğu yaratmayacak kadarda güçlü bırakılmıştır. Bu nedenle Saddam sorunu çözilememiştir (O'Neill, 1996: 123).

Körfez savaşı süresince IKB, Türkiye'nin dış politikasında üst sıralarda yer almıştır (Hale, 2003: 329-330). Özal dış politika yapım sürecinde Dışişleri Bakanlığı bürokratlarının savunmacı bir refleksle hareket etmelerini eleştirmiş ve Körfez savaşında Türkiye'nin geleneksel "bekle gör" dış politikasının dışına çıkarak aktif bir dış politika izlemesi ve Batının yanında yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Körfez Savaşı'nda Türkiye, tarafsızlık politikasını terk ederek bölgesinde yeni işbirliği alanları arayışı içine yönelmiştir. Turgut Özal'ın bu politikası popüler olmayan bir politikaydı. İzlediği politikanın parametreleri; ABD'nin yanında yer alarak bölgesel kural inşa sürecine katılarak, Türkiye lehine sonuçlar elde etmek ve Saddam sonrası oluşacak otorite boşluğunu Türkiye'nin doldurmasını sağlamaktı. Bu nedenle Türkiye'nin geleneksel IKB politikasında değişiklik yapmıştır (Gözen, 2004: 289-295).

İnşacılığa göre güvenlik göreceli bir algı meselesidir. Dış dünyanın zihinde yansıma şekilleri olan “algılar” aktörden aktöre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple güvenlik öznel parametrelerle belirlenmektedir (Ertem, 2012: 227). Bir devletin diğer devletlerden hissettiği tehdit, güvenlik algısıyla ilişkilidir. İnşacılara göre güvenlik ve tehdit, aktörün algısında şekillendiği bir ilişki türüdür (Welton ve Piccoli, 2003: 93-94).

İnşacılara göre Kimlik güvenlikle ilgili algılara da şekil verdiği için algılar kimlikten bağımsız ele alınamaz. Dost veya düşman tanımlamaları, kimlik temelinde inşa edilmektedir. Bu nedenle, bir aktörün güvenlik ve tehdit algılaması, ötekini algılamasıyla ilgilidir (İşyar, 2008: 265).

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortamın kilit kavramlarından biride bölgesel güvenlik olmuştur. Bölgeselleşme, Küreselleşmenin etkisiyle güvenlik algısı yeniden şekillenmiş ve devletler, kendini korumak, güvende hissetmek ve öz varlığını garanti altına almak için kimliğini ve grup aidiyetini giderek ön plana çıkarmıştır (Falk, 2004: 49-50). Çünkü yönetimler, benzer kimlikler arasında kendilerini güvenli, farklı kimlikler arasında ise güvensiz hissederler. Bu bağlamda, İnşacılar kolektif kimlik edinimi ile güvenlik ikileminin aşılabileceğini belirtmişlerdir (Adler ve Barnett, 1998: 59).

Yönetimlerin temel güvenlik kaygıları, birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar birbirine bağlıdır. Yönetimler ortaklaşa bir anlayış geliştirip, diyalog kurdukları ölçüde bir arada var olabildikleri için bölgesel güvenlik anlaşmaları yapmışlardır (Hettne, 2008: 87-106). İnşacılık, güvenlik toplulukları kavramını geliştirerek bölgesel işbirliği hususuna önemli katkı sağlamıştır. İnşacılığa göre, sosyal etkileşimle beraber, bölgesel bir işbirliği çerçevesinde yapılan kimlik tanımlaması, taraflar arasındaki çatışmaları azaltarak güvenlik topluluğunu ortaya çıkarabilmektedir.

Irak'ın kuzey bölgesinin yarım asır süresince Kürtlerin kontrolü altında olduğunu bilen Özal'a göre, Saddam'ın devrilmesinden sonra Kürtler Irak siyasetinde önemli bir aktör olacaktı. Bu nedenle IKB'deki gelişmeler hakkında birinci elden bilgi sahibi olmak ve PKK'yı diğer Kürt gruplarından izole etmek amacıyla Barzani ve Talabani'yle diyalog içinde olmak istemiştir (Aykan, 1996: 347). Ayrıca, Saddam'ın PKK ile ittifak kurması engellenmeliydi ve bunda başarılı olunmuştur (Hale, 2003: 329-330). Bu konuda Turgut Özal ile Süleyman Demirel ve askeri bürokrasi arasında fikir ayrılıkları oluşmuştur (Gözen, 2003: 324-325). Körfez Krizinde Özal'ın aktif tutumuna karşı dönemin Genelkurmay Başkanı, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlarının istifa etmeleri, Türkiye'de dış politika konusunda Özal'ın başat bir aktör olduğu kanaatini destekler nitelikteki gelişmelerdir (Sönmezoglu, 2006: 493). Buna rağmen Özal, bölge politikasının kapsamını daraltan bürokratların direnmeleriyle karşılaşmıştır.

Sosyal inşacılar maddi yapılara nazaran sosyal yapıların önceliğini savunurlar. Bu bağlamda bir aktörün dost veya düşman oluşu maddi değil, sosyal ilişkiler sonucu oluşturulan anlamla belirlenir (Bozdağlıoğlu, 2012: 129-130). Uluslararası yapı, aktörlerin kimlikleri yoluyla tercih ettikleri davranışlar, güce verdikleri anlam ve sosyal olarak inşa edilen bir olgudur (Özev, 2013: 513). İnşacılık sosyal yapı kavramını geliştirmiş ve yapının, sadece silahlanma, güç, ekonomik kapasite gibi maddi kapasitelerden değil (Jackson ve Sorensen, 2013: 209-212), büyük ölçüde ortak düşüncelerden ortak bilgi/anlayış/beklentiler, normlar, kurallar, inançlar ve sosyal ilişkilerden oluştuğunu vurgulamıştır (Wendt, 2012: 15). İnşacılar yapının aktörler aracılığıyla yeniden üretildiğini ve dönüşüme uğradığını, aynı zamanda yapının da aktörleri dönüştürdüğünü ve onlara belli kimlikler kazandırdığını ileri sürmüştür (Wendt, 1995: 71-72).

İnşacılık iletişim ve ulaşım da meydana gelen gelişmelerin aktörler arası etkileşimi artırması nedeniyle, kolektif kimlik kurmayı gerekli görmüştür (Adler, 2002: 99). İnşacılığa göre taraflar, kimlikleri doğrultusunda ortak kimlikler inşa edebilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007:154). Biz olgusuyla bir arada bulunabilen taraflar, özdeşleşim ile kolektif kimlik inşa edebilir. Özdeşleşme; Kendinden olmayanı, kendisinin uzantısı olarak algılama sürecidir (Wendt, 2013: 684). Kolektif kimlik, beni, biz yapmadır (Fominaya, 2010: 393-394). Kolektif kimlikte tarihsellik ön plandadır. Aktörler kendilerini ortak geçmişte tanırlar ve Kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilir (Bilgin, 1999: 51-65). İnşacılar kolektif kimlik edinimi ile güvenlik ikileminin aşılabileceğini belirtmektedirler (Adler ve Barnett, 1998: 59). Kolektif bir kimlik inşa

ederek, aynı normları paylaşabilen aktörler sorunları uzlaşa ile çözümlemekte ve benzer politikalar izlemektedirler (Küçük, 2009: 775).

Bu bağlamda, Türkiye'yi bölgede kurulan diğer devletlerden farklı kılan ve edilgen bir dış politika izlemesine izin vermeyen temel unsur tarihi geçmişi ve coğrafi konumudur. Türkiye bölge halkının geleceği için yapısal değişimle edindiği gücünü kullanarak bölgede yaşanan krizlere aktif bir politikayla katılarak yapıyı dönüştürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Talabani'nin ABD ziyaretinde bulunduğu ve IKB'de bir Kürt devleti kurulacağı yönünde söylentilerin olduğu bir dönemde Özal, KYB ve KDP ile görüşme girişiminde bulunmuştur. Genelkurmay ve MİT'in bilgisi dışında, 20 Şubat 1991'de Barzani ve Talabani ile iletişime geçerek görüşme talebini dile getirmiştir. Bunun üzerine, 8 Mart 1991'de Ankara'ya gelen Celal Talabani ve Muhsin Dizayi (KDP temsilcisi) bürokratlarca karşılanmıştır (Birand ve Yalçın, 2007: 464).

Talabani bu görüşmede, Kürtlerin ABD'nin desteğini alması için Türkiye'nin arabulucu olmasını istemiştir. Görüşmelerin ardından Özal kabineyi toplayarak bilgilendirmiş ve Irak'lı Kürtlerin, Türkiye vatandaşı Kürtlerle akraba olduğunu, Kıbrıs Türkleri gibi görülmesi gerektiğini ve Türkiye'nin yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kürt liderlerin Türkiye'nin tarafında yer almalarını sağlamanın gerekliliğini, aksi durumda bölgede Türkiye'nin aleyhine oluşabilecek gruplaşmaların tarafına yönleneceklerini ifade etmiştir.

22 Mart 1991'de, Türkiye ve Kürt yetkilileri görüşmüş, Talabani bu görüşmeyi değerlendirirken, Türkiye'nin, uzun yıllar IKB'de verilen mücadelenin önünde engel oluşturduğunu ve Kürtlerin Türkiye'ye tehdit oluşturmadığını ikna etmek istediklerini belirtmiştir. Daha sonra Özal, Haziran 1991'de, Talabani ile Ankara'da doğrudan görüşmüştür (Birand ve Yalçın, 2007: 464).

3.1.6.1.1. Kürt Ayaklanmaları

Çöl Fırtınası Harekâtı ile BM'nin görev tanımındaki sınırlı hedefleri imha etmesine rağmen, Saddam Hüseyin ordusunun bir kısmı ile iktidarda kalmıştır (Galbraith, 2007: 44). 4 Mart 1991 günü Irak'ın güneyinde Şii gruplar ayaklanmıştır. İran kendi ülkesindeki Iraklı esirleri serbest bırakarak ayaklanmayı desteklemiştir. Bush yönetimi ayaklanmayı desteklemek için Irak'ın iç işlerine karışmama kararı almıştır (Fisk, 2005: 663). Mart-Eylül arasında Irak güvenlik güçleri altmış bin kadar Şii'yi öldürmüştür (Pollack, 2002: 51).

7 Martta ise Kürtler IKB'de ayaklanmışlardır. Ayaklanma halkın büyük katılımıyla gerçekleşmiştir. İki ayaklanmanın büyük çaplı olmasında da propaganda ve radyo yayınları etkili olmuştur (Yavuz, 1993: 141-147). Kürtler 14 Mart'ta IKB'nin büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve 21 Mart'ta Kerkük'ü ele geçirmiştir (Galbraith, 2007: 49). Kürt ayaklanması Mart sonuna kadar sürmüştür (McDowall, 2004: 370-372). Saddam önce güneydeki Şii ayaklanmasını bastırmış ve ardından Kuzey'de ayaklanan Kürtlere karşı toplu bir imha girişiminde bulunmuştur. Kürt peşmergeler başta Kerkük olmak üzere şehir merkezlerinden geri çekilmeye başlamıştır (Gunter, 1993: 295-305). Saddam güçleri güneyde olduğu gibi, kuzeyde de ayaklanmayı aşırı şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış ve çoğu sivil olmak üzere yirmi bin Kürt öldürülmüştür (Pollack, 2002: 51). Saddam'ın saldırılarına ABD'nin müdahale etmemesi ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur (Ballı, 1992: 439).

Irak birliklerinden kaçan yaklaşık iki milyon kürdün Türkiye ve İran sınırlarına yığılmaları, olayın insani boyutunu öne çıkaran kitlesel bir mülteci krizine dönüşmüştür (Pollack, 2002: 47). Irak'ın Kürtlere karşı giriştiği katliam ve mülteci Kürtlerin Türkiye sınırındaki dağlara doğru yöneldiği yönündeki bilgi üzerine, MGK 2 Nisan'da acil bir toplantı yapmıştır. 1988-1991 yılları arasında binlerce Kürt, mülteci olarak Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye bölgeden gelecek yeni mülteci akınlarının endişelerini yaşamıştır (Charountaki, 2012, 187). Türkiye buna rağmen 5 Nisan'da sınırı açmış ve yüz binlerce insan Türkiye'ye sığınmıştır. Geri kalanı sınıra yakın dağlarda güç koşullarda bekletilmiştir (Arı, 2004: 55). Bu durumdan olumsuz etkilenen Türkiye, önlem almak, Kürtlere yardım etmek ve mülteci krizini çözmek amacıyla koalisyon ülkeleriyle görüşmelere başlamıştır. BM'den Irak'a baskı yapmasını ve mülteciler için IKB'de Güvenli Bölge oluşturulmasını talep etmiştir (Oran, 1998: 55-56). Özal'ın amacı, sığınmacıların Türkiye'den Irak'a geri dönmesini garantiye almak, mülteciler için güvenli bölgeler oluşturmak ve insani yardımların, Irak topraklarında BM gözetimi altında yapılmasını sağlamaktır. Özal, İran'ında desteğini alarak ABD ve BM ile yaptığı diplomatik girişimler neticesinde, Ankara'da birçok ülkenin diplomatı toplanıp BM'nin 688 sayılı kararını oluşturacak metnin taslağını yazmıştır. Görüşmede, bölgeye Kürtler üzerine asker gönderen Irak Hükümeti'nin önüne geçmek, baskılardan dolayı İran ve Türkiye'ye göç etmeye başlayan Kürtlerin statüsü, bunlara yapılacak yardımlar ve Irak Hükümeti'ne karşı korunmalarına ilişkin yapının tesisi, neticelendirilmiştir. Aynı gün Fransa tarafından BMGK'ne sunulan 688 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu kararla Irak'ta Kürtlerin yaşadıkları bölge güvenlik altına alınmıştır (Charountaki, 2012: 187). Özal'ın talebiyle ABD'nin sınırın her iki tarafında bulunan mültecilere yardım amaçlı Huzur Sağlama Operasyonunu başlamıştır (Oran, 1998: 65-67).

Özal'a destek veren İngiltere, Avrupa Birliği'nin üye ülkelerini, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt güvenli bölgesi kurulması konusunda ikna etmiştir. Türkiye'ye geçebilen veya geçmeye çalışan sığınmacıların geri dönebilmeleri ve IKB'de bulunan Kürtlerin Saddam'ın saldırılarından korunmaları için IKB'de çok uluslu bir askeri gücün bulundurulmasına da karar verilmiştir (Çakmak, 2004: 161). Ayrıca 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin, hava sahası Irak hava kuvvetlerine yasaklanmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1328). Türkiye sınırı yakınlarına ise ABD, Fransız ve İngiliz askerleri konuşlandırılmıştır (Chesterman, 2002: 131).

IKB'nin tümünü içeren Güvenli Tampon Bölge oluşturulmuştur. Bu alan Kürtler için fiili güvenli bölge haline getirilmiştir. Musul ve Telafer, 36. paralelin kuzeyinde olduğu halde, güvenlik bölgesi dışında sayılmış nüfusun çoğunluğu Kürtlerden oluşan Süleymaniye ve civarı, 36. paralelin güneyinde olmasına rağmen Güvenlik Bölgesi'ne dâhil edilmiştir (Yavuz, 1993: 225-226). Fakat petrol bölgesinin Kürtlerin denetimine geçmemesi için Kerkük tampon bölgeye dâhil edilmemiştir (Mazin, 2003: 177). Böylece, Irak'taki Kürtler güvenli bir bölgede birleştirilmiş ve bu bölgede Irak egemenliği fiilen sona ermiştir.

BM'in 688 nolu kararında, 1925'ten sonra, ikinci kez uluslararası resmi bir belgede Kürt ismine yer verilmiş, Kürtler bir etnik topluluk olarak tanınmıştır (McDowall, 2004: 375). BM, 688 sayılı kararla Kürtlere uluslararası tanınma ve koruma sağlamakla beraber, ilk defa bir devletin içişleri olarak görülen bir mesele ile ilgili insani gerekçelerle müdahalede bulunma kararı almıştır. Literatürde insani müdahale; bir devletin bir başka devletin vatandaşlarını devletin yaptığı baskı ve zulümden kurtarmak için kuvvet kullanması olarak tanımlanmıştır. BM antlaşmasının 7. bölümü güvenlik konseyine bir devletin kendi vatandaşlarına karşı yaptığı eylemler ciddi insan hakları ihlallerine neden olması ve bunun uluslararası barışı tehdit etmesi (insan hakları ihlallerinin komşu ülkelere mülteci akımına sebep olması nedeniyle) halinde müdahale etme yetkisi tanımıştır. Uluslararası hukuka göre insani müdahale bir devletin münferit olarak kullanabileceği bir hak değildir. Bu yetki BM Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Tek devletin kendi kararıyla bu müdahaleyi yapamamasının nedeni; güçlü devletlerin insan hakları ihlalini göreceli olarak gerekçe yapıp zayıf devletleri hegemonyası altına alıp sömürgeciliği farklı bir şekilde devam ettirmesinin önüne geçmek içindir (Dalar, 2016: 110-112). Bu karar daha sonrasında güvenli bölge, Çekiç Güç, Huzur Operasyonu veya Kuzey İzleme Gücü olarak adlandırılan uygulamalarında temel dayanağını oluşturan bir başlangıç olmuştur.

19 Nisan 1991'da Irak Hükümeti ile Kürtler arasında bir ateşkes sağlanmıştır. Yapılan özerklik görüşmeleri yine Kerkük'ün statüsü ve petrol gelirlerinin paylaşımı hususunda uyuşmazlık ve Kürtlerin uluslararası desteğinin ve ilişkilerinin sonlandırılması talebi nedeniyle anlaşma yapılamamıştır. Saddam ve Kürtlerin bu görüşmesi, ABD'nin görüşmelerden rahatsızlık duyduğunu ifade etmesi üzerine bir sonuç alınamadan kesilmiştir (McDowall, 2004: 276-278). Bu görüşmelerden sonra, Türkiye'de bulunan mülteciler güvenlik bölgesine taşınmaya başlanmıştır. Türkiye mülteci olan bu insanlar için günde 1,5 milyon dolar harcamıştır (Oran, 1998: 60). Tüm bu gelişmeler sonucunda ABD bölgede Kürtlere daimi bir güvenli bölge sağlanıncaya kadar her türlü desteği vereceğini açıklamıştır (Oran, 1998: 62-64).

Huzur Operasyonunun görev süresi Temmuz 1991'de sona ermiş, bölgede sağlanan güvenliğin sürdürülebilmesi amacıyla Türkiye'nin de içinde yer aldığı, Çekiç Güç olarak adlandırılan yeni bir görev gücü kurulmuştur (Oran, 1998: 81-98). Temmuz 1991'de Çekiç Güç Türkiye'ye kaydırılmıştır. Bununla BMGK tarafından organize edilen Huzur Operasyonu'nun birinci aşaması sona ermiş, 1991 ile 1996 yıllarını kapsayan ikinci aşaması "Çekiç Güç" adı altında gerçekleşmiştir (Oran, 1998: 85). 688 sayılı kararla başlayan süreç Türkiye'de konuşlu Çekiç Güç sayesinde IKB'de oluşan güvenli alanda Kürtlere otonom bir yapı kurma fırsatı vermiştir (Dalar, 2016: 113). Çekiç Güç'ün hava gücü Özal'ın isteğiyle İncirlik hava üssüne, kara gücü Zaho'da konuşlandırılmıştır (Gözen, 2003: 332-333). İncirlik'te konuşlandırılan ve 1800 asker ve 77 uçaktan oluşan birliğin, Zaho ile irtibatını sağlamak için Pirinçlik'te (Diyarbakır) bir kuvvet bulundurulmuştur (Brown, 1999: 38). Tüm bu gelişmeler, Körfez Krizinin niteliği bakımından Türkiye'nin kayıtsız kalmasını olanaksız hale getirdiğinin bir göstergesi olmuştur (Arı, 2001b: 458).

Saddam, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, bölgede bulunan tüm kamu personeli çekmiştir (Bengio, 1996: 64-65). Saddam'ın düşüncesinin aksine, Özal ve Bush'un desteğiyle, Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak kamu idare eksikliğini doldurmak için geçici idari bir yapı oluşturmuştur (David ve Phillips, 2008: 112). Şubat 1992 ayında Şam/Suriye'de Kürtler ve Saddam muhalifleri Irak'ın geleceği ile toplanmış, Kürtlerle ilgili olarak bölgede seçim yapılması silahlı bir birlik kurmaları kararları alınmıştır (McDowall, 2004: 379-380). ABD'de Kürtlerin bölgelerinde bir seçim yaparak yönetimi oluşturmalarını desteklemiştir (Yavuz, 1993: 220-221).

Irak merkezi yönetiminin hiçbir etkisinin kalmadığı bölgede 17 Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Parlamento kurulmuştur. Yapılan seçime PKK'ya bağlı Kürdistan Özgürlük Partisi'nin (PAK) seçimlere katılması engellenmiştir. Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) ise "Bu seçime yalnız Kürdistan vatandaşları katılabilir" koşulunun bulunması nedeniyle seçimlere katılmamıştır (Gunter, 1993: 299). Kürt liderler seçim sonucunda Kürtlerin kendi geleceğini belirleme hakkını kullanmadaki yeterliği gösterdiğini, belirtmişlerdir (Gunter, 1993: 302-303). 9 Haziran 1992'de, Talabani IKB'deki Kürt hükümetinin ilk başkanı olarak göreve başlamıştır (Özcan, 2004: 876).

Türkiye Körfez krizinin başından itibaren, ABD'nin belirleyici olduğu uluslararası ve bölgesel kurallar dâhilinde hareket etmiştir. KYB ve KDP'nin güçlerini birleştirmeleri, Mayıs 1992'de IKB'de yapılan seçimler, parlamentonun ve hükümetin kurulması gibi gelişmeler sonucunda, Türkiye yeni bir politika izleme gerekliliğini hissetmiştir. Temmuz 1992'de Mesud Barzani ve Celal Talabani, Turgut Özal'ın daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. (Gözen, 2000: 10). Özal bu görüşmede, KDP ile KYB'nin Ankara'da büro açmalarına izin vermiş, ayrıca Kürt liderlere diplomatik pasaport vermiştir (Gunter, 1997: 7-11).

Celal Talabani ve Mesud Barzani Türkiye ziyaretinden sonra Washington'a giderek ABD'li yetkililerle görüşmeler yapmıştır. ABD Başkanı George Bush tarafından kabul edilmeyen Kürt liderler, Dışişleri Bakanı ile görüşmüşlerdir (Prince, 1993: 20). IKB'de kurulan Meclis 4 Ekim 1992'de "Kürt Federe Devleti"ni ilan etmiştir. Ayrıca özerk bölgenin, Irak merkezi yönetimine bağlı olduğunu açıklamıştır (Gunter, 1993: 295). Barzani, 6 Ekimde bir açıklama yaparak, bu kararın bağımsızlık ilanı olmayıp, Kürtlerin "kendi kaderlerini tayin hakkının birleşik, demokratik ve bağımsız bir Irak içinde korunması amacıyla federal sistemin benimsenmesi" olduğunu ifade etmiştir (Dağlı, 1994: 97-100).

İnşacılara göre yapının değişmesi için kolektif kimliğin oluşturulması gerekir (Wendt, 1999: 338). Yapı, aktör eylemleri sonucu oluştuğu için değişime açıktır. Eylemler yapıyı dönüştürüp yeniden inşa edebilir (Dessler, 1989: 459). Özal'ın Kürt liderlerle diyalogu sayesinde kolektif bir biz kimliği oluşturulmuş, yeni inşa edilen bu kimlik söylem ve eylemlerde de görülmüştür.

Körfez Savaşı'ndan sonra PKK bölgede üçüncü güç olmuştur. 1992'de PKK ile iki partinin içinde yer aldığı Irak Kürdistan Cephesi'nin arası açılmıştır. 17 Temmuz 1992'de PKK, Türkiye'den Irak'a giden araçlara ambargo koymuş, bunun sonucunda Habur'da kamyonlar birikmiş mallar çürümeye başlamıştır. PKK bu ambargoyu Kürt

çevrelerden gelen baskı sonucu 18 Ağustos'ta bitirmek zorunda kalmıştır (Öznur, 2003: 493-516). Orgeneral Eşref Bitlis IKB'ye giderek Selahattin kentinde Barzani ve Talabani ile görüşmüştür. Talabani, Bitlis'e *"Biz size Özbek ve Kırgızlardan daha yakınız. Birinci Dünya Savaşı'nda bütün azınlıklar Osmanlıya ihanet ederken Kürtler etmemiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti ne ise bizde oyuz. PKK'dan bizde rahatsızsınız siz kuzeyden gelin bizde güneyden örgütü imha edelim"* demiştir (Öznur, 2003: 495). Görüşme sonucunda IKB'nin belirli kentlerine Türk Özel Kuvvet timlerinin yerleştirilmesine, Kürt grupların ihtiyaç duydukları karakolların Türkiye tarafından yapılmasına, karakollar için her türlü teknik desteğin sağlanmasına ve bölgede ortak bir PKK operasyonu düzenlenmesine karar verilmiştir. 2 Ekim 1992'de KDP ve KYB peşmergeleri Hakurk kampına saldırmıştır. Bu çatışmalar siyasi literatüre "Güney Savaşları" olarak girmiştir (Öznur, 2003: 642-643). Bu operasyon Barzani ve Talabani'nin peşmerge kuvvetlerinin desteğiyle gerçekleşmiştir (Bila, 2007b: 89-94). PKK ağır bir yenilgiye uğramış ve Irak Kürdistan Cephesi'ne başvurarak ateşkes istemiştir. Eşref Bitlis, 4 Kasım 1992'de IKB'ye tekrar giderek Kürt yönetiminin PKK'nın Türkiye'ye geçmesini engellemesini öngören bir anlaşma yapmıştır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2003: 557-558).

Sürdürülebilir etkili bir dış politika için yöneticiler, iç politikada halkın desteğine ihtiyaç duyarlar. Halkın desteğini alamayan kendi toplumuyla bütünleşemeyen ve gücünü milletinden almayan yönetimler etkili bir dış politika yürütemezler (Davutoğlu, 2004: 58). Bu bağlamda Özal, iç güven problemini çözmek için, diğer siyasetçilerden farklı olarak, Türkiye'nin bir Kürt meselesi (Birand ve Yalçın, 2007: 451-481), olduğunu kabul etmiş ve Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel güçlü bir aktör hedefine ulaşmasının önündeki bu engelin çözümüne inanmıştır (Aral, 2003: 225-227). Özal, Türkiye'deki Kürt sorununu çözmek için Barzani ve Talabani aracılığıyla Türkiye'ye karşı terör ve şiddet eylemlerini gerçekleştiren PKK örgütünü silahlı eylemlerden vazgeçirerek onu müzakerelere yöneltmeyi hedeflemiştir (Lindenstrauss ve Aksoy, 2012: 49-50). 1993'te Suriye'ye giden Talabani'ye, politik bir çözüm için terör eylemlerinin durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Talabani mesajı Abdullah Öcalan'a iletmış, Öcalan bunun üzerine tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Özal'ın ölümünden sonra siyasi problemlerle uğraşan Türk hükümeti bu ateşkese etkin bir siyasi tepki gösterememiştir.

İnşacılığa göre ötekine karşı ortak hareket etmek, aktörlerin ortak bir kaderi paylaşma derecesini de arttırır. Ulusun kimliğinin ortak paydalarda inşa edilmesi heterojenliği azaltacağından "onların" bizlerden farklı olduğunu varsayan kimliklerin

gerekçelerini de azaltmaktadır (Wendt, 2013: 692-693). Bu bağlamda, Özal, Türkiye'nin IKB ile ilişkilerinin daha güçlü bir zeminde ilerlemesi için Türkiye'nin Kürt sorununun çözümüne katkı sağlayacak girişimlerde bulunmuştur. Özal, 1992 yılında siyasi çözüm için, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da araştırma yapması için gönderdiği milletvekili Adnan Kahveci, "Kürt Sorunu Nasıl Çözülmez" başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Özal'ın başbakan Süleyman Demirel'e gönderdiği raporda, Askeri yöntemin çözüm getirmediği, bu sorunun çözümünün siyasi iradeyle olacağını, bu maksatla Kürtlerin varlığı, kimliği ve dilinin kabul edilerek siyasi haklar verilmesini, bunun Türk demokrasisine katkı sağlamakla beraber PKK'nın toplumsal desteğinin azalacağını belirtmiştir. Ayrıca Özal, GAP televizyonunda Kürtçe yayınların yapılmasını, Kürtçe eğitimin serbest bırakılmasını savunmuştur (Bruinessen, 2013: 77).

Kolektif kimlik, beni, biz yapmadır (Fominaya, 2010: 393-394). Kolektif kimlik oluşumu kimliğin aynı olması değil, kolektif biz hissinin gelişmesi demektir. Kolektif kimliklerin temelini “biz” hissi oluşturmakta ve bu, söylemler aracılığıyla inşa edilmektedir (Lebow, 2008: 474). Kolektif kimlik, kimlikten vazgeçiş değil kimliği güçlendirmedir. Kolektif kimlik eğer olumlu ve dostluk şeklinde oluşmuşsa, kimliğin gelişmesine katkıda bulunur. Bu kimlik bir “biz” hissi vermekte ve bu bilinç sayesinde, aktif bir ötekine yardım etme eğilimi doğmaktadır. Bu bağlamda IKB'de sağlam bir Kürt varlığının, Türkiye'nin çıkarına olduğunu düşünen Özal, Irak Kürtlerine destek amaçlı politikalar uygulamıştır. Bu dönemde Türkiye, IKB'de inisiyatif sahibi olmuştur.

Ortak dine inanan toplumlar, kolektif kimlik oluşturmada daha başarılıdır. Çünkü aynı dini inanç yapısı norm inşasını kolaylaştırır. Farklı dini inanca sahip toplumlararasıda işbirliği ve kolektif kimlik daha güç inşa edilmektedir (Warner ve Manfred, 2001: 119-121). Özal, Irak Kürtlerinin Türkiye'nin tarihi parçası olduğunu, aynı dine mensup ve daha önemlisi aynı mezhepten olduklarını dile getirip, ülke politikasını onlara yardım ederek ilgilerini, Türkiye'ye yönlendirmek üzerine inşa etmiştir (Gözen, 2004: 787-788). Türkiye IKB'de etkin nüfuz sahibi olmak için Kürt liderlerle etkin bir iletişim kurmuş ve istek ve beklentilerini dinlemiştir. Özal'a göre, IKB'de bulunan Kürtler Osmanlı vatandaşıydı. Hiç bir gerçekle bağdaşmayan sınır nedeniyle dışarıda kalmış ve Türkiye vatandaşı olamamışlardır. Özal'ın bölgede Kürtlerle ilgili sunduğu öneriler, Türkiye içindeki ve bölgedeki Kürtleri harekete geçirmiştir. Birçok Kürt çevre Türkiye'deki ve Irak'taki Kürt meselesinin ancak Özal'la çözüleceğine inanmıştır. Barzani ve Talabani bu dönemde Özal'la sürekli irtibat halinde olmuştur (Yıldız, 2004b: 251).

3.1.7. 1993-2002 Yılları Arasında Türkiye-İKB İlişkileri

Özal'ın 17 Nisan 1993'te ani ölümüyle, Özal'ın uygulamaya koyduğu politikalar sona ermiştir. Bu durum iç siyasi çevrede hükümetler açısından istikrarsızlık dönemini başlatmış ve iç ve dış politikada etkin karar alma ve uygulama mekanizmasını kısıtlamıştır (Hale, 2003: 192). 1995 ve 1999 genel seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidarı oluşturabilecek çoğunluğu elde edememesi, Türkiye'nin 1970'li yıllarda tecrübe ettiği kronik iç siyasi istikrarsızlık ile güçlü liderlik eksikliği, Türkiye'nin iç politikada yaşadığı en önemli sorun olmuştur (Hale, 2003: 196). Örneğin 1993'ten 1999'a kadar yedi hükümet kurulurken (Balcı, 2015: 230), Haziran 1997'e kadar (İsmail Cem, 1997-2002) on bir Dışişleri Bakanı değişmiştir. Bu dönemde bakanlık görevini üstlenenlerin içinde dış politika tecrübesi bulunmayanlarında oluşu, dış politikada yapım süreci ve süreklilik açısından olumsuz bir gelişme olarak kabul edilmiştir (Oran, 2005: 238-240). Türkiye'de bu iç siyasi koşulların etkisi dış politikaya da yansımıştır. Bunun istisnası, İsmail Cem'in, aktif bir dış politikanın yürütülmesinde Özal ile Davutoğlu arasında bir köprü görevi görmesidir.

Özal'ın ölümünden sonraki dönemde, Askeri bürokrasinin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da savaş yaşandığını ve bu sorunla askeri yöntemlerle mücadele edileceğini ilan etmesiyle, Hükümet Kürt sorunuyla silahlı mücadeleyi esas almıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2003: 558). Özal döneminde uygulanan politikalar bertaraf edilerek, Kürt sorununa dair eski kuralların geçerli olduğunun altı çizilmiş ve Türkiye'nin temel güvenlik kaygıları sıralamasında, PKK ile mücadele, dış politikanın en önemli gündem maddesi olmuştur (Ülman, 2000: 101). PKK eylemleri, Ordu tarafından, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen Kürt isyanlarına benzetilmiş, bu nedenle konvansiyonel bir yaklaşım benimsenmiş ve bu yaklaşım hatası nedeniyle PKK'nın eylemlerinde önemli bir artış yaşanmıştır (Kışlalı, 1996: 167-169). PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesi yeni konseptin başarılı olduğu yönündeki inancı güçlendirmiştir.

Türkiye'nin İKB politikası bu dönemde askeri bürokrasinin etkili olduğu bir güvenlik perspektifiyle ele alınmış ve bölgede yaşanan gelişmeler önemli bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Bu nedenle ordunun özellikle bu dönemde etkisinin en çok hissedildiği dış politika konularından biri olan İKB'ye yönelik yaklaşımı, "Irak'ın toprak bütünlüğü, PKK ve İKB kaynaklı terörizm, Türkmenler ve Kerkük'ün statüsü" şeklinde sıralanmıştır. İKB'de ortaya çıkan yönetim Türkiye'deki Kürtler açısından çekim merkezi olabilecek, "kötü örnek teşkil edebilecek" bir oluşum olarak yorumlanmıştır (Oran, 2001: 235-236).

Türkiye'de dış politika yapım sürecinde etkili aktörlerden biri olan ordunun, dış politika üzerindeki etkisi, "milli güvenlik" kapsamına alınabilecek her konuyu yönlendirebilecek, gerektiğinde siyasi iktidarın önüne geçebilecek güce ulaşmıştır (Uzgel, 2004: 313). Anayasada hukuki olarak ülkenin dış politika yapımıyla ilgili hiç bir görevi olmayan ordu, daha alt kanunlarla (İç Hizmet Kanunu vb.) dış politikaya müdahale etmiştir (Özcan, 2004: 843). Ordunun dış politikadaki etkisinin büyük ölçüde hissedildiği bu dönemde dış politikayı ilgilendiren konularda askeri yetkililerin açıklama yapmaları alışıldık bir durum halini almıştır (Uzgel, 1998: 318).

Necmettin Erbakan'ın başbakan olduktan sonra ekonomi ve dış politika söylemleri, Özal'ın bir devamı gibi görünse de önem verdiği ülkeler yönünden farklılaşmıştır. 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan post-modern darbe, Erbakan'ın tüm etkinliğini sona erdirmiştir (Ülman, 2000: 121-127). Ordunun bu radikal çıkışı halka rağmen halkçı bir yöntemle iç siyasi kültürü yeniden tanımlama ve şekillendirme iddiasına yönelirken diğer taraftan Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden belirlemeye çalışmıştır. Bu dönemde uygulanan dış politika, vizyon eksikliği, stratejik konsept yoksunluğu, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika yapımının askeri kurumlara bırakıldığı ve hükümetlerin politika üretmedikleri nedeniyle eleştirilmiştir.

Bu dönemde güvenlik kaygıları Türkiye'nin dış politika alanını sınırlandırmıştır. Bu çerçevede Türk dış politikası "etkin ve etkileyici değil, edilgen ve tepkisel" olmuştur. Türkiye stratejik değerini uluslararası sistemdeki aktörlerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirmiştir (Bostanoğlu, 1998: 74-75). Türkiye'de PKK tehdidinin fazlasıyla ciddileştiği, PKK eylemlerinde yaşanan artış ve Avrupa Kürt diasporasının güçlenmesi gibi gelişmeler ulusal güvenliğe yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılanmıştır. Ermeni tasarılarının Batılı ülkelere gündeme getirildiği, PKK terör örgütü ile yürütülen yoğun mücadele ve bu bağlamda artan insan hakları ihlalleri eleştirileri (Hale, 2003: 192), Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve rejiminin tehdit altında olduğu fikrine dayanan Sevr Sendromu düşüncesini tekrar gündeme getirmiştir. Bir ilke sayılmamakla birlikte, Özal'ın ölümünden sonra Türk dış politikasına yön veren düşünce Sevr Sendromu olmuştur.

Siyasi yöneticiler, Batılı ve komşu devletlerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir işbirliği içinde, Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koymaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu türden söylemler medyada her gün paylaşılmıştır. Bu durum Türkiye'de egemen ideolojinin koruyucusu aktörler açısından, statükonun korunması sorununu ortaya çıkarmıştır (Oran, 2001: 235-236).

Bununda etkisiyle Türkiye, dış politikasında statükonun korunması ilkesini uygulamıştır. Üç yanı denizlerle, dört yanı düşmanlarla çevrili söylemi bir kurgu olarak dönemin sloganı haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu stratejik düşüncenin doğal sonucu olarak dış politikada alan daralmış ve dış politikada en belirgin araç olarak askeri güç yer almıştır. Karar alma mekanizmasında bürokratik bir yapı etkili olmuş ve toplumsal beklentilerin süreçte yer alma imkânı kalmamıştır. Türkiye'nin bu güvenlikleştirme tutumu, yakın çevresel bölgesini kriz ve istikrarsızlık yapısı içeren bir alan olarak algılamasına neden olmuştur. Böylelikle bölgesel ve küresel sorunların çözümünde "müdahil olmama" anlayışı doğrultusunda içe dönük bir tarz benimsenmiştir (Gözen, 2004a: 275). Bu dönemde Türkiye ve IKB kurumsal kimliklerinin, birbirini "Öteki" olarak algılamalarının, ilişkiler üzerinde yıkıcı etkisi olmuştur. Taraflar diğerinin her söylemini tehdit olarak algılamaya başlamıştır.

3.1.7.1. IKB'de İç Savaş (1994-2002)

Mayıs 1994'ten itibaren Barzani ve Talabani arasında uzun süredir var olan anlaşmazlık had safhaya çıkmış, aradaki güvensizlik KDP ve KYB peşmergeleri arasında silahlı bir çatışmaya dönüşmüş, federe devlet işlemez duruma gelmiştir (Özdağ, 1999: 95). IKB iç savaşa sürüklenmiş, her iki tarafında verdiği ciddi kayıplardan sonra, binlerce insan bölgeden göç etmiştir (Ahmed, 2012: 7-9). Bölgesel yönetim, Erbil merkezli Barzani yönetimi ve Süleymaniye merkezli Talabani yönetimi şeklinde ikiye ayrılmıştır (Gunter, 1996: 225).

Bu anlaşmazlığa; Türkiye'den Irak'a giden kamyonlardan elde edilen gelirin paylaşılabilmesi ve KDP ve KYB'nin bölgede tek egemen olma isteği (McDowall, 2004: 511), KDP ve KYB'nin bölgedeki tüm bakanlıklarda Barzani ve Talabani arasındaki anlaşmazlığın nedeni, Türkiye'den Irak'a giden kamyonlardan elde edilen gelirin paylaşılabilmesi ve KDP ve KYB'nin bölgede tek egemen olma isteğidir. Habur Sınır kapısından geçerek, Irak içlerine insani malzeme götüren ve dönüşlerinde Türkiye'ye ucuz mazot taşıyan kamyonlardan Kürtler, vergi adı altında kamyon başına 20 dolar alıyorlardı. Bu vergi geliri aslında, Kürt Federe Devleti hükümetinin neredeyse tek gelir kaynağıydı. Paylaşılabilen ve tarafların tekrar savaşmasına neden olan gelir ise yaklaşık yıllık 14 milyon dolardı (McDowall, 2004: 511-512). Ayrıca KDP ve KYB'nin bölgedeki tüm bakanlıklarda etkili olma isteği şahsi uyuşmazlıklar, gelenekçi ve ilerici kültürler arasındaki ideolojik farklılıklar bu anlaşmazlıklar arasında sayılabilir (Stansfield, 2009: 146-153).

1994'teki KDP-KYB arasındaki çatışma, Özal'ın Kürt gruplar ile oluşturmaya çalıştığı işbirliğine dayalı yapıyı sona erdirmiş, bölgede oluşan otorite boşluğu PKK'ya, Ekim 1992'de terk ettiği bölgeye geri dönme ve bölgede önemli bir güç olarak gelişmeleri yönlendirme olanağı sağlamıştır (Özcan, 2003a: 40).

Kürt grupların aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle bölgedeki istikrar bozulmaya başlamış, 1993 yılının Ekim ve Kasım aylarında başlayan iç çatışmalar zamanla şiddetlenerek, 1998 yılına kadar sürecektir bir iç savaşa neden olmuştur. KDP ve KYB arasında başlayan bu iç savaş, Paris, Dublin, Ankara ve Washington süreci denilen görüşmelerle sonlandırılmıştır.

Paris Görüşmeleri: 16- 22 Temmuz 1994 tarihleri arasında Fransa'da bir araya gelen KDP ve KYP temsilcileri, Bölgesel Kürt Hükümeti'nin taslak anayasası anlamına gelen ancak kesin olmayan bir anlaşmaya varılmıştır. Yapılan görüşmeye göre Paris'te Barzani ve Talabani tarafından anlaşma imzalanacaktı. Fakat anlaşma imzalanmamıştır. PKK militanları KYB'nin nüfuz bölgesine geçmiş, Türkiye, PKK ve KYB'ye karşı KDP ile işbirliği yapmıştır. Türkiye, Mart-Nisan 1995'te "Çelik Harekâtı" adı verilen sınır ötesi operasyonu yapmıştır. TSK'nin bu harekâtına Avrupa Birliği (AB) ve ABD tepki göstermiştir (Kirişçi ve Wintrow, 1997: 178).

Dublin Süreci: KDP ve KYB arasında Ağustos ve Eylül 1995 aylarında Dublin'de yapılan görüşmeler sonucunda ateşkes sağlanmıştır. Türkiye bu toplantılara gözlemci olarak katılmıştır. Fakat KYB'nin, İran'ın desteğiyle, Erbil'i ele geçirmesiyle ateşkes bozulmuştur. Bunun üzerine Barzani Saddam'dan yardım istemiştir (Oran, 2001: 214-217). Irak askeri güçleri kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye girerek Talabani peşmergeleri ile çatışarak aldıkları Erbil'i, Barzani'nin Peşmergelerine devrederek geri çekilmiştir (Öznur, 2003: 352). ABD, IKB'de Saddam muhalifi olan yaklaşık beş bin taraftarını Irak dışına çıkarmıştır (Falk ve Friel, 2004: 114).

Ankara Süreci: Dublin sürecinin başarısızlığa uğramasıyla Ankara süreci başlatılmıştır. 18 Eylül 1996'da Barzani Ankara'ya gelmiştir. ABD yetkilileri, Barzani'ye Saddam'dan uzaklaşmasını isterken, Türkiye Barzani'nin Saddam'a yakınlaşmasını, KYB ve PKK'ya karşı savaşmasını Türkiye-Irak sınırındaki köylere Irak Türkmenlerini yerleştirmesini istemiştir. Türkiye bu dönemde bir açmazda kalmıştır. KDP ve KYB'nin anlaşması, Kürt Federe Devleti'nin yaşamasını sağlayacakken, KDP ve KYB'nin çatışması PKK'nın IKB'de güçlenmesine yol açacaktı. Her iki durumu da kırmızı çizgi olarak gören Türkiye, Kürtlerin barışını da savaşmasını da istemeyen bir açmazda girmiştir. Türkiye Bağdat'ın tekrar bölgeye girmesini istemiş,

ancak ABD bunu reddetmiştir. Ankara süreci olarak adlandırılan görüşmeler Mayıs 1997'ye kadar sürmüş, bu çerçevede dört toplantı yapılmış, ancak bu görüşmelerden de somut bir sonuç alınamamıştır (Oran, 2001: 264-266).

Washington Görüşmeleri: ABD Eylül 1998'de Barzani ve Talabani'nin Washington'da anlaşmalarını sağlamak için tarafları bir araya getirmiştir. 17 Eylül 1998'de bölgede yeni bir devletin kurucu programı niteliğindeki Washington anlaşması ABD Dışişleri Bakanı, Barzani ve Talabani arasında imza altına alınmıştır (Yılmaz, 2006: 152-153). ABD arabuluculuğuyla yapılan bu anlaşmayla KDP-KYB arasındaki anlaşmazlıklar giderilmiş, Saddam Hüseyin'e karşı ortak hareket etme konusunda işbirliği yapmaları sağlanmıştır (Salihi, 2008: 55).

Irak'ta yeni bir devletin kurulabileceğine dair program niteliğindeki Washington Mutabakatının faaliyete geçirileceği bilgisi üzerine 16 Mayıs 2001'de Bülent Ecevit yayınladığı genelgede, IKB'de Kürt devletinin ilanının "casus belli" (savaş nedeni) sayılacağı belirtilmiştir (Ecevit, 2001: 1). IKB'de bağımsızlık ilanını "casus belli" sayan Türkiye, KDP'nin kontrolündeki Habur sınır kapısını kapatarak, Türkiye, Suriye ve Irak sınırlarının kesiştiği bölgede bir ikinci kapı alternatifini gündeme getirmiştir. Türkiye yeni sınır kapısı ile Kürtleri ekonomik olarak zor durumda bırakmayı planlamıştır. Türkiye bu planı ABD'ye sunmuş, fakat olumsuz yanıt almıştır.

Kürt liderler, PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Türkiye'ye getirilmesi ve PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesinden sonra, Türkiye'nin Irak Kürtlerine ihtiyacı kalmadığını düşünerek farklı davrandığını belirtmiştir. Bu dönemde Türkiye, Kürtlerin Saddam'la anlaşıp merkeze bağlı yaşamaları için zorlamıştır. Türkiye'nin Kürtlere karşı bu tavrının bir göstergesi de Haziran 2001'de uyguladığı vize şartı olmuştur. Bu vize, IKB'ye gitmek için Habur sınır kapısından geçenlerden istenmiştir. Daha önce IKB'ye, gitmek isteyen Türkiye vatandaşları pasaportla Habur sınır kapısından geçerken, o dönemde Irak'ın Ankara'daki konsolosluğundan temin edilmiş vize ile sınır kapısından geçebilmiştir. Bu vize uygulamasıyla Türkiye, IKB'nin ekonomik olarak zayıflamasını hedeflerken, sınır ticaretinden geçimini sağlayan kendi vatandaşlarını daha çok zor durumda bırakmıştır.

Türkiye'nin IKB politikası 2002 yılına kadar bu açmazlar içinde gelişmiştir (Gözen, 2000: 315). Bu süreçte Türkiye KDP ile yakınlaşırken; İran, KYB ve PKK ile yakın ilişkiler kurmuştur (Oran, 2001: 263).

ABD, 11 Eylül terör saldırı sonrasında, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur (Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, 2007: 14). 1999 yılında yayımlanan, "Yeni Bir Yüzyılda Ulusal Güvenlik Stratejisi" adlı belge, 11 Eylül saldırıları ile birlikte Bush Doktrini olarak tekrar yayınlanmıştır. Bush'un doktrinini açıkça ifade ettiği konuşmasında *"Savaşı düşmana götürmeliyiz. Onun planlarını altüst etmeliyiz. En ciddi tehditler ortaya çıkmadan önce biz vurmaliyiz."* diyerek ön alıcı savaş doktrinini ortaya koymuştur (Gürler, 2005: 117).

2003 işgali öncesindeki bu krizin en belirgin niteliği; herhangi bir olay veya karşı tarafın (Irak'ın) belirli bir davranışı üzerine değil, ABD yönetiminin tek taraflı olarak geliştirdiği ve kontrollü olarak tırmandırdığı bir kriz olmasıdır (Çakmak, 2004: 39). ABD başkanı Bush Eylül 2002'de, BM Genel Kurulu için toplanan devlet başkanlarını Saddam tehdidine karşı BM nezdinde alınan kararlarla yaptırım uygulanmasını veya ABD'nin harekete geçmesini engellememelerini belirtmiştir (Yeşilbursa, 2009: 1329). İşgalin gerisindeki esas neden ABD hegemonyasının devamı için Irak petrolü üzerinde söz sahibi olmaktı (Johnson, 2005: 256-258).

3.1.8. Türkiye'de AK Parti İktidarı

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Refah Partisi kapatılır (1998) düşüncesiyle kurulan Fazilet Partisi'nin (1997) etkin olamayacağını görülmesiyle 14 Ağustos 2001'de kurulmuştur. Milli Görüş çizgisindeki partilerin, Cumhuriyetin kuruluş felsefesi ile çatışan bir kimliğe bürünmeleri nedeniyle, AK Parti kurucularının genelinde bu görüşe sahip olması meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır. Erdoğan ise Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını ve bu siyasi çizgiden ayrıldıklarını ifade etmiş, mezhepçiliği, dinciliği ve etnik kimliği, siyasetin temeline yerleştiren söylemleri dışlayıcı bir anlayış benimsediklerini belirtmiştir (Yüksek, 2003: 1).

Her dış politika eyleminin iç politikaya doğrudan veya dolaylı yansımaları vardır ve bu eylemin ülke içine yansımaları, etkileri olduğu kadar, o kararı alanlara yönelik etkileri de olur. 28 Şubata giden süreci yaşayan, her hareketinin gözlendiğini bilen AK Parti iktidarı öncelikle meşruiyet sorununu aşmaya çalışmıştır. Bunu yapmak için ABD ve AB ile ilişkileri geliştirerek, destek bulmaya çalışmıştır (Uzgel, 2014: 70).

Milli Görüş geleneğinin dış politikada özellikle ABD, AB ve İsrail'e, karşı sert tutumu, AK Parti'nin dış politikada Milli Görüş çizgisinden farklılaşmasını kolaylaştırmıştır. AK Parti'li siyasiler iktidarın ilk yıllarında "yüzünü doğuya dönen" Erbakan'ın aksine ABD'ye ve AB ülkelerine geziler düzenleyerek hem güven

tazelemeye çalışmış hem de Milli Görüş çizgisinden farklı bir dış politik anlayışla yola çıktıklarının sinyallerini vermişlerdir. Erdoğan, Başbakan olmadan, Beyaz Saray'da Başkan Bush tarafından kabul edilmiştir. AK Parti öncelikle kendisinin dönüştüğünü gösterip daha sonra Türkiye'nin dış politikasını kendi konumunu sağlamlaştıracak şekilde dönüştürmeye çalışmıştır. AK Parti, AB sürecini hızlandırıp, ABD ile yakın ilişkiler kurarak ulusal alanda ihtiyaç duyduğu meşruiyeti uluslararası alanda kurduğu ilişkiler ile sağlamaya çalışmıştır (Uzgel, 2009: 358).

3.1.8.1. AK Parti Döneminde Dış Politika Anlayışı

AK parti döneminde kimlik tartışmaları tekrar yaşanırken Ak Parti kurucuları, Türkiye'nin tarihi kimliğinin niteliklerine güçlü vurgu yaparak yumuşak güç araçlarını ön plana çıkarmıştır (Küçük, 2015: 374). Bu bağlamda AK Parti tarihi kimlik değerleri ile küreselleşme sürecini bütünleştiren bir kimlik inşa etmiştir.

İnşacı yaklaşım, çıkarların ana kaynağının düşünsel unsurlar ve kimlik olduğu varsayımına dayanır (Wendt, 1994: 385). İnşacılık çıkarların, kimlikle etkileşimi sonucunda oluştuğunu savunmaktadır (Wendt, 1999: 287). Bu bağlamda kimlikler çıkarların, çıkarlarda eylemlerin kaynağıdır (Wendt, 2012: 169). Devletler kimlikleri temelinde ulusal çıkarlarını inşa ederler (Akbaş ve Düzgün, 2012: 62). Devletin çıkarlarında eylemlerini belirler ve davranışlarını şekillendirir (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011: 123-124).

Dış politikayı (Davranışları) belirleyen asıl unsur çıkarlardır. (Wendt, 1999: 231). Wendt'e göre kimlik, oluşturuçudur ve kimlik çerçevesinde çıkarların ne olduğu tanımlandıktan sonra dış politika eylemi gerçekleşir (Büyükbay, 2013: 250). Devletlerin karşılıklı iletişim ve etkileşimleri, çıkarların zamanla dönüşerek şekillendirilmesinde önemli rol oynar (Wendt, 1994: 384). Çıkarların değişimini, etkileşim sürecinde aktörlerin ortaya koyacakları stratejik pratikler sağlar (Wendt, 1996: 55). Devletler, kendi kimliklerini tanımlayınca çıkarlarını ortaya belirgin bir şekilde koyabilirler (Katzenstein, 1996: 60).

İnşacılar göre verili bir çıkar yoktur (Demirtaş, 2012: 157). Bu nedenle inşa edilen kimlik çıkarları tanımlamaktadır (McSweeney, 1999: 126-127). İnşacı yaklaşım, devletlerin bir sosyal ortamda karşılıklı etkileşim kurduklarını, bu etkileşim üzerinden de çıkarlarını belirlediklerini kabul eder. Bu nedenle bu etkileşimin gidişatına göre devletler çıkarlarını yeniden tanımlayabilir, böylece çıkarlar değişim gösterebilir (Bozdağlıoğlu, 2007: 154).

Bu bağlamda, AK Parti geleneksel güvenlik temelli Türk dış politikasını terk etmiştir. Buna karşın yeni dış politika anlayışında tarihi değerleri önceleyen bir yaklaşım benimsemiştir (Uzgel, 2009: 353-354).

Söylemsel olarak Türk dış politikasının 2002 sonrasında daha fazla insan ve işbirliği odaklı ve daha az güvenlik odaklı olduğu bir gerçektir. AK Parti hükümeti bu dönemde uzlaşma ve işbirliğini öne çıkarma stratejisini izlemiştir. Bu yumuşak güce dayanarak kazanma yoluna gittiği uluslararası saygınlık böylelikle iç politikada da AK Parti'ye bir avantaj ve tutarlılık sağlamıştır. Yumuşak gücün önemli unsurları olan uzlaşma işbirliği diyalog ve prestij ön planda olmuştur. Bu paradigma komşularla sıfır sorun politikası, uluslararası yardım ve kalkınmanın geliştirilmesi olarak özetlenebilir.

Ayrıca Türkiye'nin dış politikasının çağa uygun olarak değiştirilip Pro-aktif bir tavır izlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye düzen tesis edici, arabulucu ve uluslararası aktör devlet olarak ön plana çıkmaya çalışmıştır. Bu süreçte Türk dış politikasının muhatap olarak aldığı aktörlerinde doğru analiz edilmesi gerekir. Türkiye uzlaşma diyalog ve sıfır sorun politikasını bölgedeki mevcut iktidarlarla değil bölgedeki kültürel yapı ve halkla sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 2002 yılından sonra bölgede aşınan iktidarlar karşısında Türkiye uzlaşma ve diyalog tercihini insan ve toplumsal oydaşma kavramları üzerinden bölge halklarından yana kullanmıştır. Yumuşak güç kavramının öne çıktığı bu dönüşüm sürecinde Türkiye'nin jeostratejik ve jeokültürel temelli bir strateji izlediğini söylemek mümkündür (Kardaş, 2011: 19-42).

Ak Parti, dönemin konjonktürüne işaret ederek göz ardı edilen aktörlerle ilişkilerin diyalog ve çok yönlü olarak yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır (Aksu, 2011: 107). AK Parti döneminde en temel metinlerinden biri olarak kabul edilen Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan Stratejik Derinlik eserinde çerçevesi çizilen politika yaklaşımı benimsenmiştir. 1996 yılında Abdullah Gül'ün Devlet Bakanı olarak görev yaptığı dönemde, Davutoğlu'nun Gül'e gayri resmi olarak danışmanlık yaptığı belirtilmiştir. Davutoğlu, 2003-2009 yılları arasında Dış Politika Başdanışmanı olarak Türkiye'nin dış politikası üzerinde etkili olmuştur. 1 Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmesi ile birlikte mimarı olduğu dış politikanın siyasi sorumluluğunu üstlenmiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 12-18). Ayrıca 2014-2016 tarihleri arası Başbakan olarak görev yapmıştır.

3.1.8.2. AK Parti Döneminde Dış Politikanın Temel İlkeleri

Davutoğlu'na göre, tarih ve inanç vurgusu çerçevesinde bölgede, asırlarca hüküm sürmüş Osmanlının aksine, Osmanlı bakiyesi Müslüman halka sırtını dönen Türkiye, büyük güçlerin uyguladığı politikaların dışına çıkamayarak bölgesiyle ilişkilerden uzaklaşmıştır (Davutoğlu, 2013: 57).

Davutoğlu önceki hükümetlerin dış politika yaklaşımlarını eleştirmiş, koalisyonların istikrarsızlığa neden olduğunu yöneticiler ve toplumun tabanında yaşanan zıt yaklaşımlar nedeniyle ortak bir anlayış etrafında bir araya gelinemediğini belirtmiş ve tespit ettiği eksiklikleri üç ana başlık altında bir araya getirmiştir.

1. Kurumların yetersizliği; Diplomaside bir bürokratin yaptığı teknik işlevi tüm dış politikanın taktik çerçevesinin üstünde görmesinin yanılması, alt düzeyde yapılan çalışmaları bir ahenkle taktik bir seviyede bir araya getirebilecek siyasi seviyenin eksikliği başarılı sonuçlar elde edebilmenin önündeki temel eksikliklerdir (Davutoğlu, 2004: 23-31).

2. Tarihi arka plan; Dış politika sürecinde etkili olan statükoculuk bölgede etki alanının oluşturulmasını engellemiştir. Statükoculuk, dar bakışlı bir çerçeve sunduğu için çok yönlü diplomasiin önündeki temel engeldir.

3. Psikolojik arka plan (Bölünmüş benlik ve tarih bilinci); İç ve dış politika arasında yaşanan uyumsuzluk ve tarihi kaybedişlerin öğrenilmiş çaresizliğinin aktif edilgen olmayı engellemesi ve toplumun içinde bunalımlara yol açarak toplumun kendi tarihine yabancılaşmasına neden olmuştur (Davutoğlu, 2004: 48-63).

Günümüzde ve gelecekte uygulanması gereken politika vizyonunun temel unsurlarını ise beş ana başlık altında bir araya getirmiştir (Davutoğlu, 2008: 77).

1) Demokrasi (Özgürlük) ve Güvenlik Dengesinin Kurulması; Bir devletin meşruiyeti vatandaşlarının güvenliğini sağlamasına bağlıdır. Ancak bunun için uygulanacak politikalar temel özgürlük alanlarını daraltıcı nitelikte olmamalıdır. Güvenliği sağlamak amacıyla özgürlükleri kısıtlayan rejimler zamanla otoriter olmaktadır. Bu nedenle siyasetçiler dış politikada gücünü demokrasiden, gelişmiş demokratik teamüller ve kurumlardan almalıdır (Davutoğlu, 2008: 79).

2) Çok Boyutlu-Çok Kulvarlı Dış Politika Uygulanması; Türkiye bölgesel aktörler ile ilişkisini çatışmacı yapıdan uzak tutarak yapıcı bir zeminde birbirini

tamamlayan bir çerçevede tutmalıdır. Bölgede yaşanan hızlı değişim Türkiye'nin çok yönlü politika uygulamasını zorunlu bir hale getirmiştir (Davutoğlu, 2008: 82).

3) *Ritmik ve Pro-aktif Diplomasi*; Ritmik Diplomasi, geçmiş dönemlerde uygulanan diplomasi anlayışından uzaklaşarak uluslararası sistemin dinamik şartlarına uyum sağlayabilecek, kriz odaklı olmayan, her bölge ile dengeli ilgilenen bir diplomasi anlayışına geçişi ifade etmektedir (Davutoğlu, 2008: 81). Bölgede geliştirilen ilişkilerde çok yönlü yaklaşım anlayışıyla, diplomasiye önem verilmelidir (Davutoğlu, 2004: 405).

Çatışma ve anlaşmazlıkların çözümü için Türkiye için bir tercih değil, zorunluluk olan Pro-aktif bölgesel dış politika ve üst düzey siyasi diyaloglar geliştirilmelidir (Davutoğlu, 2009a: 11-12). Türkiye bir eksene tabi olmak yerine kendisinin merkezde olduğu politikalarla bölgesinde aktif olmalıdır. Bölgede yaşanan gelişmelerden etkilenen Türkiye, bölgeye Batılı ülkeler gibi yaklaşmamalıdır.

4) *Komşularla Sıfır Sorun Politikası*; Komşu toplumlarla ilişkilerde, güvenlik bakış açısının araçları değil diyalog ve ekonomik açılımlar gibi yumuşak araçlar kullanılmalıdır (Davutoğlu, 2008: 79). Komşularla problemleri büyüterek bunların üzerinden menfaat sağlayan yaklaşımı reddetmeli, problemlerin kalıcı olarak çözümü için taraflara kazanç sağlayan barışı hedef gören çaba içinde olmalıdır.

Türkiye kronikleşen korkusu dört tarafının düşman olduğu hezeyanından ve bu korkunun refleks olarak geliştirdiği içe kapanık bir politikadan kaçınıp bölgesel ittifaklar kurabilmelidir. Ekonomik ilişkilerin kazan-kazan yaklaşımı çerçevesinde artırılması bölgede, yönetimlerin inşa ettiği suni gerilimleri azaltacaktır (Davutoğlu, 2013: 145-146). Komşularla Sıfır Sorun kurgusu, dört tarafın düşmanla çevrildiği mantalitesinden kopuştur (Davutoğlu, 2008: 80).

5) *Merkez Ülke Olmak*; Türkiye'nin uluslararası sistemin edilgen/çevre unsuru konumundan kurtulması için, ticari ve siyasi ilişkilerin arttığı bölgesel etki alanı oluşturmaları ve uluslararası konumunu güçlendirmek için bölgesel etki alanlarını kademeli bir şekilde genişletmesi gerekir (Davutoğlu, 2004: 407). Türkiye yapı içerisinde, Batılı bir hegemonya şüphesini barındıran Doğu ile Batı arasında bağlantı kuran yaklaşımından vazgeçmelidir. Türkiye eski rolünü terk edip merkezi bir konumda politikalar inşa eden bir konumda yer edinmeye çalışmalıdır (Davutoğlu, 2008: 79). Türkiye bazı dönemler dışında, genel olarak çevre ülke rolünü üstlenmiştir. Bu kabuğu kırıp tarihi sorumluluğun bilinci ve konumunun sağladığı güçle atıl durumda olan birçok ilişki yöntemini yeniden tanımlamalıdır (Davutoğlu, 2007: 77-78).

3.1.8.3. AK Parti Döneminde IKB Y Politikası'nın Temel Prensipleri

AK Parti döneminden önce bölgede yapıcı ve birleştirici bir politika geliştirememenin önündeki temel engel, taraflarca ortak değerlerin dışlanması, ortak payda unsurlarının ilişkilerin dışında tutulmasıdır. Türkiye ortak paydalar bulunduran, tarihi ve İslami değerleri ötekileştirerek orta Asya kültürel yapısı üzerine kimliğini inşa etmeye çalışmıştır. Benzer ötekileştirmeye Kürtlerde yeni bir siyasal yapı ve kültür üzerine kimliğini inşa etmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin Türk etnik kimliği temelinde bir politika yürütmesi ve Kürt kimliğiyle çatışması nedeniyle IKB Y ile gerginlikler yaşamış ve uzun süre olumlu bir ilişki çerçevesi kuramamıştır. IKB Y ile iletişim kanallarının kapalı tutulması ve yalnızca Irak Federal yönetiminin muhatap alınması ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bir toplumun içinden geldiği tarihini dışlaması, insanın vücut uzuvlarını yok sayan yaklaşımla yaşamasına benzer. Türkiye kimliğini inşa eden tarihi olgularıyla yüzleşememesi nedeniyle, suni benliğini öteki kimlikler üzerinden sağlayabilmiş ve iç benlikten kopuşla oluşan yapay kimlik tanımlaması, düşmanların varlığı ile özdeşleştirilen ötekiler üzerinden yapılmıştır.

İç ve dış benlik arasındaki farklılıkları görmezden gelmek için hayali tahayyüllere, olmayan başarıları varmış gibi kabule yönelmiş, buda tarihine yabancılaşarak kendi çevresinden coğrafi boyutundan kopuşa neden olmuştur. Tarihsel hafıza yönünden güçlü yapılar, küçük başarılarla sıra dışı büyük anlamlar yüklemeyi veya hayal kırıklığı oluşturan basit yenilgi hezimetleri altında boğulmaz, tarihsel tecrübeler ışığında içinde bulunulan zamanın konfigürasyonunu sağlıklı bir şekilde yapıp nakkaş inceliğiyle geleceği inşa ederler. Ancak bu şekilde zafer ve hezimet duygularının yıpratıcı gelgitlerini yaşayan ve ötekilerinin iradesinin bağılısı konumdan kurtulabilinir (Davutoğlu, 2004: 60-61).

Sosyal inşacılara göre, bazı dış politika tercihlerini kimlik, kültür, normlar ve değerler etkiler (Oğuzlu, 2008: 5). Bu bağlamda "komşularla sıfır sorun" politikası gereğince IKB Y ilişkileri geliştiren AK Parti döneminde Türk dış politikasını belirleyen ana unsur kimlik olmuştur. Bölgesel sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesini hedefleyen edilgen değil pro-aktif katılımı öngören bir devlet kimliği inşa edilmeye başlanmıştır (AK Parti, 2012: 60-68). AK Parti'nin dış politika yaklaşımının yer aldığı başka bir metinde seçimlerden önce yayınlanan beyannamedir. Bu metinlerde, geçmiş dönemlerde kurulan güvenlik eksenli bloklaşmalar yerine yeni dönemde karşılıklı bağımlılığı geliştiren araçlara öncelik verileceği belirtilmiştir. (AK Parti, 2002: 91).

AK Parti 2011 yılı seçim beyannamesinde, geçmiş dönemlerde pranga olarak görülen tarih ve coğrafya, bir güç kabul edilmiş, komşularının ve bölgesinin güçlenmesi için tarihe ve stratejik konuma dayanarak dış politika inşa edilmiştir. "Kazan-kazan" ilkesi bağlamında Türkiye'nin ulusal çıkarları gözetilerek komşu toplumlarla ilişkilerin geliştirildiği vurgulanmıştır. Arap Baharı'nın getirdiği değişim ile yaşanan hadiseler bir normalleşme süreci olarak görülmüş değişimin barış ve istikrar içinde gerçekleşmesi ve halkların ertelenmiş talepleri desteklenmiştir (AK Parti, 2011: 148-153). AK Parti döneminde Türkiye'nin IKBY'ye yönelik bir kural durumu inşa etmeye çalıştığı görülmüştür. Türk dış politikasında karar vericilerin bu yaklaşımı IKBY ile ilişkilerin inşacı kuram çerçevesinde kurulduğunu göstermiştir (Demirtaş, 2012: 169).

Kimlik yalnızca dış politika ile görünür hale geldiğinden, kimlikteki bir değişimin de gözlenebildiği alan dış politika eylemleridir. Ayrıca, aktörün kimliği ve uyguladığı dış politika arasında bulunan etkileşimde önemlidir (McSweeney, 1999: 166). Aktörün kimliği zaman içerisinde yapı ve diğer aktörlerle etkileşimi neticesinde yeni inşa sürecine girebilir, bunun sonucunda ise diğer aktörlerin dost veya düşman konumlandırması değişebilir (Çiftçi, 2007: 103). Kimlik çıkar ve dış politikanın karşılıklı birbirini inşası, dış politika tercihlerinin aynı zamanda dinamik yönünü göstermektedir (Campbell, 1998: 50).

Türkiye'nin IKB'ye tarihsel yakınlığı vardır. Türkiye IKBY ilişkilerinin gelişimi ve bölge politikasında başarılı olunması için gerekli stratejik yaklaşımın ana unsurları şu şekilde sıralanmıştır. Bölge ile toplumsal ve ekonomik işbirliğini olumsuz yönde etkileyen zihinsel engeller ortadan kaldırılmalı, bölge gelişmelerini doğru okuyup analiz edebilen kurumlar veya yapılar oluşturulmalı, uluslararası dengeler göz önünde bulundurularak bölge ile ilgili bütünleştirici barışı önceleyen planlar yapılmalı, karşılıklı bağımlılığı artıracak yeni menfaat alanları oluşturulmalı ve ilişkilere tehdit olabilecek aşırı milliyetçilik sahibi bloklaşmaların önüne geçilmelidir (Davutoğlu, 2004: 452-453).

Türkiye ve IKBY'nin en önemli gücü aynı medeniyet halkasında bulunmanın oluşturduğu kültürel bütünlüktür. Her fırsatta Türkiye'nin etki çabalarının hegemonik bir amacı olmadığı bölgeye alternatif bir dönüşüm örneği olduğu sıkça vurgulanmalıdır (Kardaş ve Erdağ, 2015: 403). Bu bağlamda, Türkiye IKBY'ye yönelik, yeni dış politika yaklaşımıyla birlikte demokratikleşme ve ekonomik kalkınma arasında yeni bir denge kurarak kimliğini yeniden tanımlamaya başlamıştır.

3.1.8.4. 3 Kasım 2002-5 Kasım 2007 Arasında Türkiye-IKB İlişkileri

Türkiye'de Ekim 2002'de gerçekleştirilen zirvede, Türkiye'den IKB'ye kolordu (yaklaşık dokuz bin asker) gönderilmesi, uluslararası oluşabilecek eleştirilere, olası çatışma tehlikesinin gereklilik olarak gösterilmesine karar verilmiştir (Bila, 2007a: 175). Alınan kararların uygulaması 3 Kasım 2002 seçimleri nedeniyle yeni kurulacak hükümete bırakılmış, ancak söz konusu karar AK Parti döneminde uygulanmamıştır. AK Parti, iktidarla birlikte, Irak ve IKBY'ye yönelik önceki hükümetlerce belirlenen ve kırmızı çizgiler olarak adlandırılan hassasiyetlerin sınırları çerçevesinde şekillendirilen bir devlet politikası devralmıştır.

2002 ve 2005 yılları arasında, 1 Mart Tezkeresinin kabul edilmemesi, Türk askerinin IKB'deki varlığından duyulan rahatsızlık, Iraklı Kürt liderlerin bağımsızlık söylemi, Kerkük'ün statüsü ve PKK'nın bölgedeki etkinliğinin artması gibi bölge aktörleri ile gerilime yol açan konular, Türkiye'nin IKB politikasının esasını oluşturmuştur. Bu dönemde, bölge aktörleriyle amaçlardaki farklılaşma ve çıkar çatışmalarının yol açtığı gerginlikler, IKB politikasında belirleyici olmuştur. 2003'ten sonra ise Türkiye politikalarına, Kürt devletinin kurulmasını önlemeye yönelik, Irak bütünlüğünü destekleme ilkesi eklenmiştir (Uzgel, 2013: 268).

AK Parti'nin iktidar ile birlikte devraldığı Irak krizi, siyasi kimliğinin ulusal ve uluslararası alanda tanıtılması açısından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan ulusal meşruiyeti de destekleyecek uluslararası temaslar kurulmasına, özellikle 11 Eylül saldırılarını yaşamış ABD ile ilişkilerinin geliştirilmesine özel bir önem verilmiştir. Bu dönemde danışmanlar içinde en etkin isim olan, arka kanal diplomasisinin kilit isimlerinden biri olarak değerlendirilen Cüneyd Zapsu, işadamı kimliğiyle geliştirdiği ilişkiler ağı sayesinde ABD ile önemli bağlantılar kurmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın henüz Başbakan olmadığı dönemde, ABD Başkanı ile yaptığı görüşme, Zapsu'nun kurmuş olduğu ilişkiler ağı sayesinde gerçekleşmiştir (Yetkin, 2004: 91-97). AK Parti uygulamaları bu anlamda Özal'ın yaklaşımıyla benzeşmektedir. AK Parti Özal'ın pragmatizmi ve işleri nihayete erdiren bürokrasinin dışında ekonomik çevrelerin katkılarından istifade etme yaklaşımını benimsemiştir (Uzgel, 2014: 69).

ABD'nin Saddam'ı devirme planlarında Türkiye'ye biçilen rol ile AK Parti'nin merkez ülke olma söylemi paradoks oluşturmuştur. Irak'a düzenlenecek askeri operasyon konusunda kararlı görünen ABD, üst düzey yetkilileri aracılığıyla askeri açıdan Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduğunu iletmiştir. Başbakan Gül, 3 Aralık 2002'de meclis kararı gerektirmeyen taleplere olumlu yanıt verebileceklerini ifade

etmiştir (Bila, 2007a: 185-186). ABD, Irak'a yapılması planlanan askeri müdahalede Türkiye'den savaş cephesinin açılması için kara birliklerini Türk topraklarında konuşlandırmayı istemiştir (Bölükbaşı, 2008: 35).

Bu dönemde AK Parti hükümeti, ABD tesiri altında olan büyük finansal kuruluşların ve meşruiyet tartışmaları yüzünden batının desteğine ihtiyaç duymaktaydı (İnat ve Duran, 2005: 1-3). Sürecin dışında kalması müdahale sonrasında ABD'nin bölgeyi şekillendirirken, Türkiye faktörünü dikkate almaması ve Türkiye'ye karşı bir politika izlemesi riskini de bünyesinde barındırıyordu (Pehlivanoğlu, 2004: 337-339).

ABD'nin Irak harekâtına ilişkin talepleri ile Türkiye'nin karşı taleplerinin görüşüldüğü müzakereler 11 Şubat 2003'te başlamıştır. Erdoğan'ın bu konudaki tutumu ise net olmuştur. Erdoğan Türkiye'nin ABD ile işbirliği içinde hareket etmesi gerektiğini yakın günler içerisinde bölgede büyük değişimlerin olabileceğini, Türkiye'nin önünde iki yol olduğunu sürece müdahil olmayarak seyirci kalabileceğini veya bölgenin şekillenmesinde, oyun kurucu konumda olabileceğini ifade etmiştir (Erdoğan, 2003: 1).

1 Mart 2003'te, silahlı kuvvetlerin yurt dışında bulunmasını da içeren, hükümete yetki veren tezkere meclis oturumunda görüşülmüş ve oylanmıştır. Oylamaya milletvekilleri, 250 hayır, 264 evet ve 19 çekimser oy kullanmış, evet oyları daha çok olmasına rağmen, anayasada öngörülen salt çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle tezkere kabul edilmemiştir (Bila, 2007a: 218-224). Bu kararla, Irak konusu üzerinden ABD-Türkiye ilişkilerinde farklı bir boyuta girilmiştir (Arı, 2004: 637).

Bunun sonucunda, Amerika müdahale planlarında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Türkiye'ye getirilen askeri gücünü başka cephelere kaydırmaya başlamıştır (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 35-37). Bu durum Türk ve ABD Hükümetleri arasında uzun yıllar gerginliğe sebep olmuştur. TBMM'nin tezkereyi reddetmesiyle, ABD'nin Kürtlere ihtiyacı artmış ve savaş planları değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda Kürtler, savaş sırasında ABD'yle tam bir işbirliği yaparak Irak ordusuna karşı savaşmış ve ABD'nin müttefiki olmuştur (Demirel, 2004:135-136).

20 Mart 2003'te koalisyona bağlı güçler "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adı ile bilinen işgal operasyonunu başlatmış ve askeri birlikler 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş (Lowry ve Gerrard, 2006: 8), 15 Nisan'da Irak tamamen koalisyon güçlerinin kontrolüne geçmiştir (Cleveland, 2008: 596).

Tezkerenin reddinden sonra, ABD askerlerinin Nisan 2003'te Türk Özel Kuvvetleri'nin 5 personelini, Kerkük'te Türkmenlere silah taşıdıkları gerekçesi ile kötü bir muamele ile gözaltına almaları, Türk-Amerikan ilişkileri için olumsuz bir gelişme olmuştur. Bu ilk çuval olayıdır. Fakat pek duyulmamıştır. İkinci çuval olayı 4 Temmuz 2003'te gerçekleşmiştir. Süleymaniye'de ABD askerleri ve Peşmerge, üst düzey yöneticilere suikast planlandığı iddiası ile Türkiye Özel Kuvvetler Komutanlığı'na bağlı irtibat bürosuna baskın düzenleyip, 11 Türk askeri ile 6 çalışanı gözaltına almış başlarına çuval geçirilerek, Türkiye adeta ABD yönetimi tarafından cezalandırılmıştır. Bu olay ile Türkiye, ABD ilişkileri gerginleşmiştir (Oran, 2013: 147). Savaşın sonra IKB'de yönetimin Kürtlerin eline geçmesinin PKK'yı güçlendireceği ihtimali Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir (Oktav, 2005: 25).

ABD ile ilişkileri düzeltebilmek için gayret sarf eden AK Parti Hükümeti, 20 Mart'ta İncirlik hava üssünün kullanıma açılması dâhil birçok isteğe evet diyen tezkereyi kabul etmiştir (Taştekin, 2006: 274). Erdoğan tezkere krizinin olumlu ilişkileri değiştiremeyeceğini, ABD'nin müttefiki olarak işbirliğine hazır olduklarını belirtmiştir (Erdoğan, 2003: 1). Erdoğan, 7 Ekimde koalisyon gücüne askeri desteği öngören tezkerenin meclisten geçmesini sağlamıştır (Oran, 2013: 145). Fakat ABD, Kürtlerin karşı çıkması nedeniyle bu teklifi reddetmiştir (Pehlivanoğlu, 2004: 367). Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin bölgeye yönelik operasyonel gücünün zayıfladığı düşünülmüştür (Cemal, 2003: 421).

Celal Talabani'nin 20 Kasım'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ve Erdoğan'la bir araya geldiği ziyarette, bu çerçevede gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sırasında Talabani, Türkiye ile güvenlik planlarından ziyade, ekonomik ilişkiler kurmak istediklerini belirtmiştir. Talabani, ayrıca; "*Komşumuzsunuz, koruyucumuzsunuz. Kardeşimizsiniz, yardımcımızsunuz. Türkiye ile ilişkilerimizi geliştirmeye geldik. Türkiye'ye çok ümit bağladık. Bütün yatırımların güvenliğini garanti ediyoruz. Terörün her türüne karşıyız. Sizin düşmanınız, bizimde düşmanımızdır*" demiştir (Talabani, 2003: 1).

ABD'nin Irak'a müdahalesi ile bölge ülkelerinin ve yerel aktörlerin konumlarını büyük ölçüde değiştirecek, yeni bir döneme girilmiştir. ABD, Irak'ın geleceği açısından belirleyici bir aktör haline gelirken, Kürtlerin konumları güçlenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni koşullar, Türkiye'nin IKB'de yaşanan gelişmelere müdahale etmesini zorlaştırmış ve IKBY politikasının yeniden yapılandırılması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığına ilişkin rahatsızlıklar belirginleşmiş, Türkiye ile ABD arasında bölgeye ilişkin amaç ve beklentiler

konusundaki farklılıklar su yüzüne çıkmış ve Kürtlerin Irak içindeki konumları güçlenmiştir. Bu süreçte ABD, Irak'ta yeni düzeni tesis etmeye çalışırken, Kürt müttefiklerini ve Irak'ın istikrarlı bölgesi olan IKB'yi Türkiye'nin askeri etkisinden korumaya, bölgenin konsolidasyon sürecini etkilemesini önlemeye çalışmıştır. Bu durum, Türkiye'nin IKBY politikasında hareket alanını daraltmıştır.

İşgal sonrasında bölgede kurulan düzende oyun kurucu olarak yer almak bir tarafa ABD tarafından biçilen role aykırı davranmanın olumsuz maliyetini üslenmek zorunda kalan Türkiye tezkere geçmediği için suçlanmıştır (Balcı, 2013: 265). Türkiye, ABD'nin hegemon tek süper güç olduğunu, Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasının, ABD hegemon gücünün müsaadesine bağlı olduğunu görmüştür. İnşa edilen bu yapı Türk politika yapıcılarını geleceğe yönelik büyük planlar yapmaktansa küresel hegemon güçlerin planları çerçevesinde genelde kısa, nadiren orta dönemi kapsayan politikalar üretmeye yönlendirmiştir (Davutoğlu, 2004: 75).

AK Parti, Türkiye'nin dış politikasını askeri bürokrasinin daha az etkili olabileceği sivil bir platforma taşımaya çalışmıştır. Bu bağlamda MGK ve MGK Genel Sekreterliğinde yapısal değişimler yapılmıştır. MGK ve MGK Genel Sekreterliği uzun yıllar ordunun hem iç hem de dış politikadaki etkinliğini sağlayan, devlet hafıza ve eylem merkezi olarak tanımlanan önemli bir mekanizma olarak görev yapmıştır (Bayramoğlu, 2004: 95). MGK, danışmanlık hizmeti vermek amacıyla kurulmuş, ancak zaman içinde yapılan yasal düzenlemeler ile MGK'nın görev ve yetkileri genişletilmiş ve kurul içinde askeri bürokrasinin ağırlığı artırılmış, böylece ordunun siyasi kararlar üzerinde etkili olmasına imkân tanıyan bir yapı oluşturulmuştur (Duru ve Hoşder, 1994: 56-58). Özellikle 1990'lı yıllarda MGK'nın dış politika konularındaki ağırlığı artmış, toplantıların bildirileri, Türkiye'nin dış politika yönelimini yansıtan önemli bir kaynak haline gelmiştir (Bayramoğlu, 2004: 96). MGK ve Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması ve kurulun sivilleştirilmesi yönündeki çalışmalara, AB kriterlerine uygun olarak sivilleşme ve demokratikleşme yönünde önemli yasal düzenlemelerle başlanmıştır. Ekim 2001'de gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile kurul içinde sivil üyelerin sayısı artırılmış, kurul kararlarının tavsiye niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. Ağustos 2003'de 2945 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile kurumun yetkileri sınırlandırılmış ve Genel Sekreterlik makamına sivil bir yetkilinin atanabilmesine olanak sağlayacak yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, MGK görevlerini belirleyen metinler yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılan düzenlemelerle MGK'nun Türkiye siyaseti içindeki önemi azaltılmaya, ordunun MGK içindeki belirleyici konumu zayıflatılmaya çalışılmıştır (Özcan, 2006: 33-34).

Ordunun dış politika oluşum sürecindeki etkinliğinin olduğu bir diğer kaynak; MGK'nın görüşleri dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından oluşturulan, Türkiye'nin milli güvenlik politikasının genel çerçevesinin belirlendiği Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB)'dir (MGK Genel Sekreterliği, 2018: 1). Kamuoyunda kırmızı kitap olarak da bilinen, MGSB, siyasal iktidarın uygulayacağı politikaların uyumlu olması gereken bir anayasa olarak değerlendirilmiştir. Belgenin hazırlanması sürecinde ordunun etkin konumu göz önüne alındığında, MGSB ile ordunun dış politikanın genel çerçevesinin belirlenmesinde doğrudan, sistematik ve yasal bir müdahale imkânı bulduğu ileri sürülmüştür (Bayramoğlu, 2004: 90).

Türkiye'nin bölge politikasını etkileyen bir diğer gelişme, IKB'deki Kürt yönetiminin Kürdistan Bölgesel Yönetimi adıyla yasallaşmasıdır. İşgal sonrasında 2004 tarihli Geçici Anayasa ile IKBY kurulmuştur (Gunter, 2008b: 19). Irak'ta 30 Ocak seçimlerinin ardından, siyasal geçiş sürecinin ikinci önemli ayağı olan yeni Irak Anayasası hazırlanmış ve 15 Ekim 2005'te gerçekleştirilen referandumla kabul edilmiş ve Irak'ta Ulus-devlet yapısı son bulmuştur. Irak kendi içinde özerk bölge ve vilayetlerden oluşan ve onları merkezi yönetimle bütünleştiren federal bir devlete dönüşmüştür. IKBY'de Irak'ın federe bir birimi haline gelmiştir (Gunter, 2008a: 238). Türkiye'nin umudu, Irak merkezi yönetiminin tekrar güçlenmesi iken 2005'te federe bir yapıyla sınır komşusu olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu durum MGK sonuç bildirilerinde de yer almış ve Irak'ta bulunan bütün kesimlerle görüşülmesinin gerekliliği belirtilmiştir (MGK Genel Sekreterliği, 2005: 1).

IKB'de Kürt yönetiminin yasallaşması, Türkiye'nin bölgedeki askeri etkinliğinin sürdürülemeyeceğinin anlaşılması ile IKB politikasının mevcut koşullar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmış, bu durum politika üretme anlayış değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Bölgede meydana gelen gelişmeler, Türkiye- IKBY arasındaki güvenlik odaklı bakışın değişmesine neden olmuştur. Türkiye ve IKBY arasındaki ilişki, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığın temeli üzerine kurulan bir ilişkiye dönüştürülmeye çalışılmıştır. AK Parti bu dönemden sonra Türkiye'nin IKBY politikasında gerek söylem gerek eylem düzeyinde değişimler yapmaya çalışmıştır.

Türkiye 2005'e kadar Irak'ta bulunan Türkmenlerin haklarını savunan politikalar üreterek bölgeye müdahil olmaya çalışması nedeniyle Kürtlerle birçok sorun yaşamıştır (Laçiner, 2003: 243-244). IKB'ye yönelik politikalarında merkezi bir konum işgal eden Türkmenlerin, 2005 seçiminde %1'in altında oy alarak yönetimde söz sahibi olamaması Türkiye'nin yıllarca ürettiği politikaların bölge gerçekleriyle ne kadar bağdaştığını da

gün yüzüne çıkarmıştır (Barkey, 2010: 5-6). IKBY'ye Başkan olan Mesud Barzani. 25 Ekim 2005'te ABD Başkanı tarafından "Kürdistan Bölgesi Başkanı" olarak atılmıştır.

Kürt liderlerin bağımsızlık söylemi, PKK'nın artan eylemleri ve buna paralel Kürt devleti ve Kerkük konusundaki endişelerin artması gibi gelişmeler, ulusal ve bölgesel düzeyde yaşanan sorunlar çözülmeden IKBY politikasında yaşanan tıkanıklığın aşılamayacağını göstermiştir. Gerginlik yaratan konuların basında, PKK'nın IKB'deki etkinliği ve Türkiye'ye yönelik eylemlerindeki artış gelmektedir. Türkiye 2005 yılından itibaren PKK ile ilgili endişelerini gidermek amacıyla ABD ile çok sayıda görüşme gerçekleştirmiş, ancak kurulan işbirliği mekanizmalarından somut bir sonuç alınamamıştır. Bu süreçte ABD, PKK ile mücadelede uygulanacak yöntem konusunda askeri operasyonu son seçenek olarak gösterirken, Türkiye kamuoyunda askeri yöntemlerin uygulanmasına ilişkin görüşler giderek ağırlık kazanmıştır.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer PKK'ya karşı önlem almadıkları gerekçesiyle Irak Cumhurbaşkanı Talabani'ye karşı diplomatik ambargo uygularken, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ise Iraklı Kürtleri PKK'ya destek vermekle suçlamış ve diyalog sürecinin karşısında yer aldıklarını açıkça ortaya koymuştur. IKBY ise Türkiye tarafından muhatap alınmadıkları için, Türkiye'nin PKK ile mücadele çerçevesindeki girişimlerini kendi varlıklarına yönelik bir tehdit olarak algılamıştır.

13 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın IKB'ye operasyon yapılmalı ve TSK yasal zeminde görev verildiğinde bu operasyonları yapabilir (Büyükanıt 2007: 1), açıklaması üzerine askeri operasyona sıcak bakmayan Başbakan Erdoğan'ın yurtiçinde beş bin PKK militanı varken IKB'deki beş yüz militanla uğraşılmaz açıklaması sınır ötesi operasyon konusunda asker ile hükümet arasındaki anlaşmazlığı göstermiştir (Erdoğan, 2007: 1). AK Parti'nin sınır ötesi operasyon konusundaki çelişkili tavrı, Kürt liderler ile ilişkilerin bozulmasını önlemeye ve iç politikada yaklaşan Temmuz 2007 seçimlerinin etkisiyle Kürt seçmenleri küstürmemeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır.

Daha sonra Başbakan Erdoğan'ın IKBY'ye ve Barzani'ye karşı sert açıklamaları iç siyasette yaşanan gerilimler ile açıklanabilecek niteliktedir. 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısı ile yayınladığı e-muhtıra, Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili 367 kararı, AK Parti'ye yönelik kapatma davası ve Parti'nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğunu

tescil eden mahkeme kararı (Demirel, 2010: 13), ordu ve hükümet arasında AK Parti'nin siyasi meşruiyeti üzerinden şekillenen bir kutuplaşmaya sebep olmuştur.

Başbakan Erdoğan, IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin Türkiye'ye gelmek isteğine yönelik haberlerle ilgili kendisine yöneltilen bir soruya, Muhatabının kabile reisi değil, Irak'ın Merkezi Hükümeti olduğu cevabını vermiştir (Erdoğan, 2007: 2). Bu demeç üzerine Celal Talabani, Türkiye'ye PKK yöneticilerinin teslimi konusunda yöneltilen soruya, bırakın bir Kürdü, bir kedi bile teslim etmeyiz şeklinde yanıt vermiştir (Talabani, 2007: 1).

Barzani, Türkiye'nin asıl niyetinin PKK değil, kendisini ve IKB'deki Kürt oluşumunu sona erdirmek olduğunu açıklamıştır. Barzani'nin böyle bir algılamayı edinmesi temelsiz, sadece onun hezeyanlarıyla açıklanacak bir şey değildir. Türkiye, Mesud Barzani'yi halkoylamasıyla kabul edilmiş anayasal pozisyonuyla tanımamış, onu muhatap almadığını ve almayacağını defalarca ilan etmiştir (Çandar, 2007: 1).

Erdoğan'ın IKBY lideri Mesud Barzani'yi "kabile reisi" olarak nitelendirerek muhatap kabul etmeyeceğine yönelik açıklamasından birkaç ay önce, IKBY ile ilişkileri geliştirecek adımlar atabileceklerini açıklaması, muhalif çevrelerde AK Parti'nin belirli bir IKBY politikası olmadığı yönündeki eleştirileri arttırmıştır (Ülsever, 2007: 1). Türkiye'nin PKK ile mücadele konusunda askeri seçenekleri ön plana çıkarmasını kendilerine yönelik bir tehdit olarak değerlendiren Talabani'nin Irak Devlet Başkanı olarak Türkiye'ye davet edilmemesi, Cumhurbaşkanı Sezer tarafından muhatap kabul edilmemesi Çankaya'ya ayak basamayacağının aşağılayıcı biçimde ifade edilmesi gerginlikleri artırmıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra IKBY'den, PKK'ya karşı "aşiret reisi, köy korucuları" gibi davranmasını beklemek, gerçekçi ve meşru bir yaklaşım olarak görülmemiştir (Çandar, 2007:1).

2007 yılı Türkiye'nin IKBY politikalarına yönelik karar alma süreçleri açısından bir dönüm noktasıdır. 2007 yılında Ordunun dış politikadan tasfiye edilmeye başlanması, siyasi arenada hareket alanı daraltan baskılardan sıyrılması, Türkiye'de siyasal iktidarda yaşanan dönüşümler (AK Parti'nin 22 Temmuz 2007 seçim zaferi ve Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olması) ve MGK'nın yapısının değişmesi, dış politikada sivil unsurların, özellikle iş çevrelerinin artan ağırlığı ile birlikte bu durum değişmeye başlamıştır (Romano, 2008: 89-90).

AK Parti hükümeti terörle mücadelede işbirliği amacıyla Irak Federal yönetimi ile temaslarda bulunmuş ve 28 Eylül 2007'de iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır.

Ancak Türkiye'nin IKB'deki PKK varlığına yönelik gerçekleştireceği askeri operasyonlara yasal zemin oluşturacak olan terör takibine izin veren maddeler, Barzani tarafından engellendiği için anlaşma metninden çıkartılmıştır. Böylece Türkiye'nin bir girişimi daha sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmeler AK Parti hükümetinin hareket alanını daraltmış, IKBY politikasında tıkanmaya neden olmuştur (Erkmen, 2008: 33).

Bölgedeki varlığı Türkiye, ABD, Irak merkezi yönetimi ve IKBY arasında pazarlık konusuna dönuşen PKK, bu denklemin çözümüün, bir dışlanma ile sonuçlanmasını engellemek için güç gösterisinde bulunma gereksinimi hissetmiştir. Türkiye-IBKY arasında gerginleşen ilişkiler, PKK tarafından 21 Ekim 2007'de Dağlıca'da bulunan askeri birliğe yapılan terör saldırısı olayından sonra, tarafları neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir (Sardan ve Sık, 2007: 1).

Dağlıca saldırısı sonrası, 24 Ekim 2007 tarihli MGK toplantısında PKK'yı doğrudan veya dolaylı şekilde destekleyen gruplara ve IKBY'ye yönelik ekonomik yaptırım kararı alınmıştır (MGK, 2007: 1). Türkiye, Mesud Barzani'yi terörü desteklemekle suçlamıştır. Türkiye, IKBY'ye ekonomik yaptırım kararı çerçevesinde elektrik akışını durdurmak ve Türk firmalarının çalışmalarına son vermeyi planlamıştır (Efegil, 2009a: 58). Yurt içi ve dışında Türkiye'nin yaşadığı tıkanıklığı aşabilmek için askeri güç yöntemine başvuracağı düşüncesi oluşmuştur.

3.1.9. 5 Kasım 2007- 25 Eylül 2017 Arasında Türkiye-IBK İlişkileri

3.1.9.1. 5 Kasım 2007 Erdoğan ve Bush görüşmesi

Başbakan Erdoğan ve ABD Başkanı Bush, 5 Kasım 2007'de ABD'de bir araya gelmiştir. Başbakan Erdoğan, görüşmelerin ardından Başkan Bush ile düzenledikleri basın toplantısında Türkiye'nin ABD'ye ilettiği ve üzerinde anlaşmaya varılan hedefleri; *"Irak'ın kuzeyindeki PKK kampları dağıtılacak, PKK liderleri yakalanıp teslim edilecek, PKK'ya para, silah ve patlayıcı sağlayan lojistik yollar kesilecek, Örgütün uyuşturucu kaçakçılığı geliri önlenerek, sesli ve görsel anlık istihbarat paylaşımı olacak."* şeklinde ifade etmiştir (Zeyrek, 2007: 1). Ayrıca ABD ile Türkiye arasında Büyük Ortadoğu Projesi'nin genel gidişatı ve gelecek öngörüsü hususlarında anlaşmaya varılmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013: 398). 5 Kasım mutabakatında alınan, askeri operasyonun dışında seçenekler olduğu kararları 28 Aralık 2007'deki MGK sonuç açıklamasına da yansımıştır. Bu toplantı sonrası açıklamada Türkiye'nin IKBY politikasında, diplomasinin ön planda olacağı belirtilmiştir. 5 Kasım mutabakatından sonra Türkiye geleneksel güvenlik odaklı "kırmızı çizgi" politikasını terk etmiştir.

Irak'taki tüm etnik, dinsel ve mezhepsel unsurlarla ilişkileri geliştirmek, Türkiye'nin yeni politikası olmuştur (Aras, 2009: 38).

2005 Anayasasıyla IKBY'nin sınırlarının belirlenmesi (Kerkük'ünde içinde bulunduğu tartışmalı bölgeler dâhil) için 2007 yılı sonuna kadar referandum yapılması öngörülmüştür. Fakat önemli petrol rezervlerine sahip olan Kerkük'te referandum yapılması Türkiye'nin karşı çıkmasının da etkisiyle ertelenmiştir (Gunter, 2008a: 238).

Diğer önemli bir gelişmede, bu dönemden itibaren IKB hususunda tüm sorumluluk Özel Kuvvetler Komutanlığı'ndan alınarak Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisine bırakılmıştır (Uzgel, 2013: 290). Özal'ın ölümünden sonra Dışişleri Bakanlığında, *"Bize her gün Latin Amerika'da, Güneydoğu Asya'da nelerin olduğuna dair düzenli rapor geliyor. Çünkü orada temsilcilerimiz var. Ama çok önem verdiğimiz Kuzey Irak'ta neler olduğuna dair her gün rapor almamız söz konusu olmuyor. Başbakanında olduğunu sanmıyorum."* söylemleri Özel Kuvvetler kanalıyla toplanan bilgilerin düzenli olarak hükümet ve sivil bürokrasiye ulaşmadığı yakınmasını içermesi bu uygulamanın doğruluğunu teyit eder nitelikte olmuştur.

Türkiye ve IKBY ilişkilerinde yürütülen normalleşme sürecinin dönüm noktası olarak kabul edilen ve "tarihi uzlaşma" olarak nitelenebilecek 5 Kasım Mutabakatı sayesinde, Türkiye ile IKBY arasında diplomatik ilişkilerin geliştirildiği yeni bir dönem başlamıştır (Oktav, 2010: 57). Bu görüşmede açıklanmasa da ABD'nin Türkiye ve IKBY'ye ortak hareket etme çağrısında bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu görüşmeden sonra yapılan açıklamalar ve karşılıklı söylemler bu yargıyı doğrular niteliktedir.

IKBY yaptığı açıklamada elde ettikleri kazanımları PKK nedeniyle kaybetmek istemediğini, *"Biz 50 yıl savaştık belli kazanımlar edindik. Biz bunu PKK için kaybetmeyiz"* sözleriyle ifade etmiştir. Kısa operasyonların ardından, Türkiye 21-29 Şubat 2008 tarihleri arasında PKK'ya yönelik hava gücü destekli Güneş Harekâtı olarak adlandırılan sınır ötesi kara harekâtını yapmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2008: 1).

Kara operasyonu sürerken 27-28 Şubat 2008 tarihlerinde Bağdat'a giden heyet (Başdanışman Ahmet Davutoğlu, Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik ve MİT Müsteşar Yardımcısı Hakan Fidan), Celal Talabani'ye, Abdullah Gül'ün davet mektubunu götürmüştür. Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanlığı döneminde uygulanan diplomatik ambargo nedeniyle Türkiye'ye gelemeyen Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin davet edilerek bu yönde önemli bir adım atılmıştır. Bu davet, Türkiye'nin

IKBY ile ilişkilerini PKK ile mücadele ipoteği altına sokan siyasi ve psikolojik eşiğin aşılması bağlamında, önemli bir dönemeç olmuştur. 2007 yılına kadar askeri bürokrasi ile iktidar arasında yaşanan tartışma nedeniyle dış politika değişikliğinde bir ilerleme kaydedilmemiş ve güvenlik odaklı politikalar askeri kesiminde etkisiyle sürdürülmeye devam edilmiştir. 2008 yılında askeri bürokrasinin siyaset alanından tasfiyesiyle iktidar, IKBY ile ilişkilerde etkili olmuştur (Balcı, 2015: 120).

Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani 7-8 Mart 2008 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir. Talabani yaptığı açıklamada Türkiye ile başta ticaret ve enerji olmak üzere bütün alanlarda ilişki kurmayı istediklerini, Halklar arasında tarihi bir bağın bulunduğunu, bu bağların yüzyıllara dayanan dini ve tarihi olduğunu belirtmiştir. Türkiye ve Irak arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığın yaratacağı olumlu etkiyi ve PKK ile ilgili yapılanları, Türkiye ile IKBY özelinde ekonomik ilişkilerin artmasının, güvenlik, siyasi ve kültürel ve alanlarda da büyük bir işbirliği sağlayacağını, IKBY'nin bölgede yuvalanan PKK unsurlarına baskı yaparak ya silahlarını bırakmalarını veya bölgeyi terk etmelerini ilettiğini, PKK'ya bölgede büyük bir sorun yarattıkları, özellikle komşu ülke olarak gördüğümüz Türkiye'ye karşı silahlı eylem yapmalarının asla kabul edilmediğinin söylendiğini, belirtmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2008:1).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül konuşmasında, Talabani ile bölgenin geleceği noktasında ortak bir vizyona sahip olduklarını ve karşılıklı ziyaretler ile işbirliği çalışmalarına devam edeceklerini dile getirmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2008: 1). 2008 yılında Türkiye'nin IKBY politikası önemli ölçüde Ordunun kontrolünden çıkınca ilişkiler yeni bir boyut kazanmış (Charountaki, 2012: 191), karşılıklı bağımlılık ilişkisine dönüşmüş ekonomi temelinde şekillenmiş; gelişen siyasal ilişkiler, ekonomi ilişkilerine yansımış enerji alanı ilişkilerin ana bileşeni durumuna gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi, IKBY'ye merkezi bir konum kazandırmıştır. İlişkilerde değişimin dinamiği ekonomik ilişkiler olmuştur. Güçlü bir işbirliği oluşturabilmenin ön koşulu olan, taraflar arasında ortak çıkarların bulunması da buna ivme kazandırmıştır (Özcan, 2009: 96-101).

Türkiye'nin IKBY politikasındaki değişimin nedenleri arasında; Türkiye'nin bölgede istediği her şeyi, diyalogsuzluğun yerini görüşmeler almadıkça, ABD üzerinden görüşmek zorunda kalması, Türkiye'de dış politikayı belirleyen aktörlerin değişimi, güvenlik anlayışının değişmesi, askerin dış politika etkisinin tedrici olarak azalması, IKBY ile işbirliği sayesinde güvenliğin sağlanabileceğini düşünmesi yer almıştır (Balcı, 2014: 10-11). Ayrıca Enerji konusunda yaşanan değişikliğin ekonomik denklemde

büyük etkisinin olması, IKB'deki enerjiye ilginin artması, Türkiye'nin ekonomik işbirliği temelinde bir dış politika izlemesi, Türkiye ve IKBY arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğinin sağlanması amacıyla, karşılıklı güvensizliklerin yerini diyaloga bırakması ve ilişkilerin geliştirilmesi (Özcan, 2010b: 113), IKBY'yi destekleyen ABD'nin askeri gücünü Aralık 2011 sonuna kadar Irak'tan çekme kararıyla, İran'ın bölgede etkisini arttıracığı, IKBY'nin bölgede Türkiye'nin desteğine olan ihtiyacının artması sayılabilir (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2008: 1).

Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin 7 Martta gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde gündeme getirilen işbirliği konseyi, 10 Temmuz 2008'de Başbakan Erdoğan'ın Irak ziyaretinde imzalanan "Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması" ile hayata geçirilmiştir. Anlaşma ile ekonomi ve enerji konularında önemli kararlar alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2018a: 1).

Türk yetkililer IKBY lideri Barzani ile çok sayıda resmi görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler ilişkilerin diplomatik bir zemine oturmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin 2008'den itibaren ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine odaklanan politikaları izlemesi, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin gelişmesine ve yaşanacak olan değişimin alt yapısının hazırlanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişiminin siyasi sorunlarında çözülmesini kolaylaştırdığını dikkate alınırsa, Türkiye'nin IKBY ile olan ilişkilerinin gelişmesi, hem dışarıdaki hem içerdeki sorunların çözümüne önemli katkı sağlamıştır (Dalar, 2015: 49). Bu geç verilmiş kararın faturasının on milyar dolar olduğu, IKB'nin enerji ekonomik potansiyeli göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Ateş, 2008: 1).

Mart 2009'te Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak ziyareti, IKBY ilişkilerinde işbirliği sürecini hızlandırmıştır. Yine 2009 yılında Türkiye, iç politikasında Kürt sorununun çözümüne yönelik süreci başlatmıştır. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi toplumun tüm kesimlerinden temsilcilerin katılımıyla çalışmalara başlamıştır (Efegil, 2009b: 455-456). Türkiye'de Kürtlerin birçok alanda sisteme entegre edilmesini amaçlayan çözüm/demokratikleşme sürecinin başlatılması IKBY ilişkilerinde yakınlaşmayı artırmıştır (Oktav, 2010: 58).

Mayıs 2009'da yapılan hükümet değişikliği sonrasında dış politikanın teorik mimarı olarak kabul edilen Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile söyleme hâkim olan "komşularla sıfır sorun" ve bölgesel işbirliği politikaları, Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin arka planını oluşturmuştur. Davutoğlu, yedi yılın sonunda komşularla sıfır sorun politikasının başarısını *"Biz artık sıfır sorununda ötesine geçtik ve bölgede azami*

işbirliğini amaçlıyoruz" şeklinde ifade etmiştir (Aras ve Polat, 2008: 471-478). Bölgede uzun vadeli barışın sağlanması için Türkiye, IKBY'ye yönelik her alanda ilişkilerin artacağı bir yaklaşım benimsemiştir. Karşılıklı güvensizliklerin ve psikolojik engellerin aşılması gerektiği üzerinde durulurken, bu anlayışa paralel olarak bölge halklarının tarihi, kültürel, akrabalık bağlarına, ortak tarih ve ortak kadere vurgu yapılmıştır. Türkiye'nin dış politikasındaki gerginliklerin ve bölgesel sorunların ekonomik araçlarla çözülebileceği savunulmuştur. IKB'ye yönelik askeri araçların, tankların yerine ticaret filolarının tercih edilmesi gerektiği, IKB'nin Türkiye açısından önemli bir ekonomik açılım alanı olduğu inancı güçlenmiştir (Kutlay, 2011b: 67-88).

Çözüm süreciyle IKBY ile ilişkilerin derinleşmesinin bir göstergesi de, Haziran 2009'da IKB'den çıkarılan petrolün, Kerkük-Ceyhan ham petrol boru hattı üzerinden uluslararası pazarlara ihraç edilmesi olmuştur. Ayrıca ekonomi ilişkilerinde de artış olmuştur. 2008 yılında Habur sınır kapısından bir ayda 800 tır geçiş yaparken, bu sayı 2009'da 3000 sayısına ulaşmıştır.

Türkiye ve IKBY ilişkilerinde yürütülen normalleşme sürecinin dönüm noktası olarak kabul edilen, diplomatik kaynaklar tarafından "tarihi uzlaşma" olarak nitelendirilen 2009 yılında, Türkiye ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler açısından en önemli gelişme Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Dış Ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın, bir heyetle Irak'a gitmeleri olmuştur (Erkmen, 2015: 178). Davutoğlu, bu ziyaretinde, bölgede yaşayan tüm halklarla bölgenin tekrar inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Müderrişoğlu, 2009: 1).

Türkiye, inşacılığın önemseydiği ortak kader vurgusunu IKBY ile oluşturmaya başlamıştır. Kolektif kimlikte tarihsellik ön plandadır. Aktörler kendilerini ortak geçmişte tanırlar ve Kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilir (Bilgin, 1999: 64-65). Bu bağlamda, yeni sloganın ortak tarih, gelecek ve kader olduğu belirtilmiştir.

Ekim 2009'da Davutoğlu, Barzani ile görüşmesinde, Türk-Kürt çatışması gibi senaryoların yazıldığını, bu senaryoların iki yıl içinde iflas ettiğini, diplomatik ilişkilerle iyi bir noktaya gelindiğini, Türlerle Kürtler arasında işbirliğinin geliştiğini, bu işbirliği sayesinde aradaki sınırın, güvenlik, istikrar ve refah sınırı haline geleceğini belirtmiştir. Davutoğlu, şeref defterine "*Bir kez daha teyit ederim ki tarihimiz gibi geleceğimizde ortak*" sözlerini yazmıştır (Dünya Bülteni, 2009: 1). IKBY Başkanı Barzani, "*Sizin bir senede yaptığınızı yüz senede kimse yapamadı*" ifadesiyle ilişkilerde geline noktanı duydukları memnuniyeti ifade etmiştir (Radikal Gazetesi, 2009: 1). Davutoğlu, IKBY ile aynı vizyonu paylaştıklarını ve bu çerçevede oluşturulacak ortak güvenlik anlayışı,

siyasi diyalog, ekonomik işbirliği ile etnik ve dini grupların bir arada yaşamasının mümkün olacağını ifade etmiştir (Selvi, 2009a: 1). Davutoğlu, yüzyıllarca savaşan Fransa ve Almanya'nın AB çatısı altında birleştiğini, bölgede de benzer bir birliğin sağlanabileceğini, AB'deki gibi Türkiye'de bölgedeki sınırları anlamsızlaştırabileceğini ifade etmiştir (Bila, 2009: 1).

2010 yılında İran'ın Maliki üzerinden Irak merkezi yönetimini etkisi altına alması, Türkiye açısından politika değişiminin temel zorlayıcı unsurlarından biri olmuştur. Türkiye, o güne kadar izlediği tüm aktörlerle görüşme politikasını terk ederek Maliki'yi eleştiren karşıt bir yaklaşım sergilemiştir. 2010 Irak seçimlerinde Türkiye, Irak'ta siyasi bir tercih yapmıştır. Nuri El-Maliki'ye muhalif El-İrakiye koalisyonu ile ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye'nin yakınlaştığı muhalefet seçimlerden lider olarak çıksa da Nuri El-Maliki başbakan olmuştur. Bu sonuç Türkiye ile Irak ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Maliki seçimden sonra Sünnileri baskı ve sindirme politikası ile yönetimden dışlamıştır. Teröristleri desteklediği suçlamasıyla Tarık El-Haşimi hakkında tutuklama emrinin çıkarılması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Haşimi IKB'ye sığınmıştır (Güller, 2012: 1-5). Türkiye İran'ın bölgedeki nüfuzunu engellemek için, Sünni Arap ve Kürt ittifakının oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Maliki'nin Kürt karşıtlığı için Arap milliyetçiliği söylemleriyle Şii ve Sünni Arapların desteğini almaya çabalaması, mezhep temelli gerilimleri artırmıştır.

Maliki'nin etkisinin daha açık görüldüğü 2010 seçimleri sonrasında İran'ın artan etkisi ile çevrelenen IKBY için Türkiye, zorunlu çıkış kapısı konumuna gelmiştir. Bağdat yönetimi ile olan gerginlik Türkiye ile IKBY'yi birbirine yakınlaştırmıştır (Balcı, 2014: 15). Türkiye ile IKBY bölgede çıkarılan petrolün Türkiye üzerinden Batı piyasalarına ulaştırılması için 20 Mayıs 2012'de ek boru hattının inşası konusunda, Bağdat merkezi hükümetinin itirazlarına rağmen anlaşmışlardır (İşeri, 2014: 10-13).

Davutoğlu'nun davetiyle Ankara'ya gelen (Dışişleri Bakanlığı, 2010: 1), Barzani'nin 4 Haziran 2010'da Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde (ORSAM) yaptığı konuşmada, IKBY'nin Türkiye'ye bakış açısını, " Türkiye ile kuvvetli ilişkilerin kurulabileceği bir geleceğin olduğunu, hedeflerinin iki kardeş halk olarak barış ortamında birlikte yaşamak olduğunu, yapılan toplantıların sonuçlarında benzer yaklaşımın olmasının sevindirici olduğunu, IKB'nin ticaret yapılması için güvenli bir alan olduğunu, Türkiye'nin Basra körfezine ulaşmasında IKBY'nin işbirliğine hazır olduğunu" sözleriyle ifade etmiştir (Barzani, 2010: 1-2). Ayrıca Türkiye ve IKBY

arasında PKK terör örgütüne karşı işbirliği konusunda, Türkiye'nin Kürt sorununu çözmek için izlediği açılım politikasını desteklediğini, Kürt sorununun savaşıyla çözülmeyeceğine inandığını, başka yöntemlerin denenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Barzani, 2010: 1-2).

5 Haziran 2010'da IKBY yetkilileri Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) heyeti ile bir araya gelmiş, Türk yatırımcılar IKB'ye davet edilmiş, IKB yasalarının, Türk yatırımcılara sağladığı kolaylıklar anlatılmıştır. TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner IKB'nin "ciddi potansiyeller içeren bir pazar" olduğunu ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar aldıklarını açıklamıştır (Özdabak, 2010: 1).

ABD'nin 2011'de Irak'ta bulunan askeri gücünü çekeceğinin kesinleşmesiyle IKBY'nin Türkiye ile yakınlaşması yaşamsal bir ittifaka dönüşmüştür (Oktav, 2010: 58-63). ABD bölgeden askerlerini çektikten sonra Irak içerisinde siyasi güç mücadeleleri başlamış, Maliki merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışmıştır. Barzani bu merkezileşme arayışını diktatörce bir tavır ve eskiye dönüş fikri olarak değerlendirmiştir (Özpek, 2012a: 128). Barzani ABD ziyaretinde Maliki'nin baskı odaklı yaklaşımı sonucu Irak'ın bütünlüğünün tehdit altında olduğunu baskıcı tavrının, Kürtlerin bağımsızlık arayışına sebep olacağını belirtmiştir.

IKBY, Federal yönetimden bağımsız olarak 2011 yılında ABD'li Exxonmobil şirketi ile petrol anlaşması yapması (Özpek, 2012b: 34), Federal yönetimin IKBY'ye 10 ay boyunca ödeme yapmaması, IKBY'nin Federal yönetimin mali sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle petrol ihracatını durdurması ve IKB ile Türkiye arasında yeni bir petrol boru hattının yapılması, Federal yönetim ve IKBY arasındaki gerilimi arttırmıştır (Balcı, 2014: 19). Barzani, diktatörce yaklaşımlar devam ederse, IKB'nin tek başına yoluna devam edeceği tehdidinde bulunmuştur (Özpek, 2012a: 135). Bağdat'la kopma noktasına gelen ilişkilerden dolayı, IKBY Türkiye ile yakınlaşmıştır.

Tarık El-Haşimi'nin 9 Nisan 2012'de Ankara'ya getirilmesiyle Türkiye-Irak ilişkileri gerilmeye başlamıştır (Güller, 2012: 1-5). Türk şirketlerinin Federal Yönetime rağmen IKBY ile anlaşma imzalaması Türkiye ile Irak arasında gerginliğe sebep olmuştur. IKB'nin batı-doğu-güney tarafında Şii bloğun oluşması IKBY ile Türkiye arasında mezhep temelinde bir ittifakı ortaya çıkmıştır (Güneş, 2012: 11-12). Türkiye-IBKY ilişkisinin gelişmesinde, Barzani'nin çözüm sürecine verdiği destekte etkili olmuştur. Barzani bu dönemde, PKK'nın silahı bırakmasını, siyaset ve diyalogu tercih etmesi gerektiğini belirtmiştir (Yaşlı, 2014: 138). Türkiye IKBY ilişkileri, siyasi

zeminde PKK'yla mücadele konusunda ortak tutumun sağlanmasından sonra enerji ve ekonomik iş birliği geliştirmeye yoğunlaşmıştır.

Ağustos 2012'de Barzani ile görüşen Davutoğlu'nun, Bağdat'ın bilgisi dışında Kerkük'te ziyaretlerde bulunması gerginliğe sebep olmuştur (Duman, 2012: 32-33). Maliki yönetimi Davutoğlu'nu tutuklama tehdidinde bulunmuş ve Türkiye'ye bir nota vererek, ilişkilerin gözden geçirileceğini belirtmiştir (Güller, 2012: 1-5).

2012 yılında, IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, Türkiye ve IKBY'nin birbirini tamamlayan üstünlükleri olduğunu, IKB'nin denize en yakın Türkiye üzerinde ulaşabileceğini, birçok alanda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduklarını içeren ifadeler kullanarak Türkiye ile enerji ilişkilerinde karşılıklı bir işbirliğinin bulunduğunu vurgulamıştır (Çandar, 2012: 1). Türkiye'nin enerji yetersizliği ile IKBY'nin coğrafi sınırlılığı bu yakınlaşmayı karşılıklı bir işbirliğine dönüştürmüştür.

Bütün bu gelişmeleri Davutoğlu şöyle değerlendirmiştir; Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin gelişmesi, Kürtlerle sosyal ve kültürel bağların korunması, ekonomik işbirliğinin artırılmasının, PKK'ya karşı yürütülen mücadele açısından da önem taşıdığını, Irak'a ihracatın %70'inden fazlasının IKB'ye yapıldığını ifade etmiştir. Çözüm sürecini kapsayan dönemde Türkiye'nin bölgeye yaptığı ihracat çok hızlı bir şekilde artış göstermiştir. 16 Ekim 2013'te Başbakan Erdoğan, Diyarbakır'a, IKBY Başkanı Mesud Barzani'yi ve Kürt sanatçı Şivan Perver'i davet etmiş ve tarihi konuşmasını yapmıştır (AK Parti, 2013: 1).

3.1.9.2. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Terör Örgütü

Örgüt ilk Afganistan'da 2000'de Tevhid ve Cihad Örgütü olarak kurulmuş, 2004'de Irak'a gelerek ismini Irak El-Kaidesi, 2006'da ise Irak İslam Devleti yapmıştır. Ebu Bekir El-Bağdadi'nin 18 Nisan 2010'da Emir seçilmesini, geçmişte Baas ordusunda Kurmay Albay olan Hacı Bekir sağlamıştır. Hacı Bekir, ordu yapılanmasını hâkim savaş tecrübesi ve stratejik taktik bilgisine sahip olduğu için Emir'in danışmanlığını yapmıştır (Kaçar, 2014: 52-53). Suriye'de merkezi otoritenin iç savaş nedeniyle zayıflama fırsatını değerlendiren örgüt işgal ettiği tüm bölgeyi birleştirmiş ve 2013'de ismini Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) yapmıştır. İŞİD, 29 Haziran 2014'te sözde İslam Halifeliği'ni kurduğunu ilan etmiştir. Birleşmiş Milletler bilgilerine göre seksen farklı devlet vatandaşı, yaklaşık on beş bin insan İŞİD'e katılmıştır.

İŞİD tüm terör örgütlerinin yaptığı gibi istikrarsız yönetim boşluklarından beslenmiş, devletlerin zayıflığı üzerinden gelişmiştir (Gray, 2004: 65-66). İŞİD asimetrik savaş taktiğini kullanmıştır. Kısaca bir sonraki adımda neyi planladıkları hakkında asla doğru öngörülerde bulunulamamıştır (Heywood, 2013: 301). Örgütün iki temel amacı vardır. Birincisi, Müslüman ülkelerin iç işlerine karışan ve bölgede Müslüman olmayan tüm farklı dini inanışta olan yabancı ülkeleri bölgeden gitmelerini sağlamak, ikincisi ise bölge dışı devletlerle müttefik ilişkisi kuran ve şeriatla yönetilmeyen devlet yönetimlerinin yerine, tüm Müslümanların birleştiği tek bir şeriat devleti kurmaktır (Arı ve Arslan, 2013: 301).

Dünyanın dört bir tarafında terör eylemi yapabilme gücüne erişen örgütün eylemlerinden ve uygulamalarından daha tehditkâr olan yönü, ideolojisidir (İslam'a en radikal bakış, Selefi-Vahhabi). İŞİD'in beslendiği radikal İslam'ın zihinsel temelleri 20. yüzyılda Seyyid Kutub tarafından atılmıştır. Cihad yani kutsal savaş kavramını ilk kez siyasi bağlamda kullanan Ebul Ala Mevdudi'den (1903-1979) etkilenen Seyyid Kutub, 1966'da Nasır tarafından idam edilmiştir. Hapishanedeyken yazdığı Kuran tefsiri ve cihadı konu alan birkaç eseri bugün hala İslamcı militanlar arasında yaygın olarak okunmaktadır (Gray, 2004: 20-21). İŞİD radikal çizgisinin sağladığı avantajla diğer ülkelerde bulunan İslamcı birçok oluşumun desteğini almıştır.

İŞİD Irak'ta 2003'ten sonra yaşanan ayrışmalar sayesinde büyümüştür. Bu duruma ABD ve Şii merkezi yönetimin yaptığı hapishane işkenceleri, sadece Şii olanların kamuda görevlendirilmesi, Irak Ordusundan tüm Sünnilerin atılması, Sünnilere siyasi ve ekonomik hayat hakkı tanımama gibi hususlar neden olmuştur. İŞİD tüm bu sürece tepki gösteren insanların desteğiyle büyümüştür. Sadece bundan dolayı ortaya çıkmamıştır, ama büyük oranda bundan beslenmiştir. Saddam Hüseyin döneminde ciddi anlamda Şii'lere ve Kürt'lere baskı uygulanmıştır. Saddam devrildikten sonra, İran devreye girmiş, bölgedeki gücünü, uzantılarını ve nüfuzunu kullanarak Bağdat'ta kendi güdümünde bir yönetimi iktidarda tutmuştur. İŞİD, 2003'ten sonra üçe bölünmüş gibi görünen Irak'taki yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin İŞİD'in ilk ortaya çıktığı zaman, Felluce'den Erbil'e kadar aşiretler ve yerel unsurlar ciddi şekilde İŞİD'i desteklemiştir. Günümüzde halen Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı alanlarda hâkim güç örgüttür. Baas yönetimi devrilmiş ama bu yönetim içindeki insanlar Irak'ı terk etmemiştir. İŞİD bu yönüyle altında bir toplumsal yapı olan bir koalisyonudur (Emre, 2014: 13).

3.1.9.2.1. IŞİD Eylemleri ve Ayaklanmalar

2012 yılından itibaren, Maliki hükümeti tarafından Sünniler üzerindeki baskı artırılmıştır. Sünniler, Sünni siyasetçilerin terörizm suçlamalarıyla tutuklanmalarına, tepkilerini protestolarla göstermişlerdir. Sünni halkın genel istekleri; hukuk dışı tutuklamaların sonlandırılması, Sünnilerin engellenen siyasi haklarının geri verilmesi, Sünnilerin yaşadığı alanlara hizmetlerin başlaması şeklinde olmuştur. İsteklerin yerine getirilmeyerek, göstericilere karşı orantısız güç kullanılması ve hukuk dışı keyfi uygulamaların yapılması, Sünnilerin gösterilerini silahlı çatışmaya dönüştürmüştür.

Bunu fırsat olarak değerlendiren, El-Bağdadi 2012 yılında eylemlerini artırmış, ünlü Duvarları Yıkma operasyonlarını başlatmıştır. IŞİD, bombalı araçları kullanarak intihar eylemleri düzenlemiş, hapishane baskınlarıyla ortak ideolojiyi paylaştığı insanları kaçırmıştır. Genelde Sünni Baas askerlerinden oluşan bu mahkûmlar örgütün temel gücünü oluşturmuştur.

2013 yılında başlayan ve 2014 yılında büyük bir direnişe dönüşen Anbar hadiseleri, Irak ordusunun güç kullanarak bastırmaya çalışmasıyla, protestolar yerini şiddetli çatışmalara bırakmıştır. Bu durumdan istifade eden IŞİD birçok kenti kontrolü altına almıştır. Sünni aşiretlerin çoğunluğu IŞİD'in yanında yer almıştır.

30 Nisan 2014 Parlamento seçimleri öncesinde Maliki, şiddet içermeyen Sünni protestolarına karşı yaptığı hukuksuz işlemleri ve silahlı şiddeti, Yurt içi ve yurt dışı kamuoylarına terörist faaliyetlerle mücadele kisvesi altında yaptığını göstermeye çalışmıştır. Seçim sonunda Maliki hükümeti kurabileceği milletvekili sayısına ulaşamamıştır. Kürtler ve Sünniler Maliki'nin tekrar hükümet kurmasını desteklemeyerek engellemiştir.

Sünnilerin protestolarıyla başlattığı eylemlerin silahlı çatışmalara dönüşmesi, Musul'u almak için saldıran IŞİD örgütünün yanında yer almaları kısa sürede Irak'ın iki milyon nüfuslu Bağdat'tan sonraki en büyük kenti olan Musul'un örgütün eline geçmesine neden olmuştur. Musul'a saldırı, 5 Haziranda Samarra saldırısıyla başlamış, 6 Haziranda Bakuba, 7 Haziranda Anbar örgütün eline geçmiştir. IŞİD aynı zamanda 6 Haziranda Musul'a saldırmış, 10 Haziranda ise Musul'un tamamını kontrolü altına almıştır. IŞİD Musul'u aldıktan sonra Bağdadi Halifelliğinde İslam Devleti'ni kurduğunu ilan etmiştir (Gürler ve Özdemir, 2014: 7).

IŞİD'in Musul Barajını Ele Geçirmesi; Çatışmaların öncesinde Musul barajı çevresinde Ninova Operasyonlar Komutanlığı bünyesinde 2009 yılında kurulan iki Peşmerge Tümeni bulunmaktaydı. 15. ve 16. Dağ Tümenleri'nin biri KYB diğeri KDP'ye bağlıydı. Musul barajı yönünde ilerleyen IŞİD'in, baraj çevresinde direnişle karşılaşacağı düşünülürken, Peşmerge güçleri Irak ordusundaki hezimete benzer bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Musul barajı IŞİD'in eline geçmiştir. IŞİD'in, Musul barajını ve Yezidilerin yaşadığı Sincar bölgesini ele geçirip, katliamlara başlaması üzerine, ABD hava kuvvetleri müdahale etmiştir. IŞİD'in Musul barajını silah gibi kullanabileceği tartışmaları endişeye sebep olmuştur. En kötü senaryoda, IŞİD'in baraj setini bombalayarak Bağdat'ı su ile imha edebileceği idi (Kılıç, 2014: 66-67).

IŞİD, 14 Eylül 2014'te Suriye'nin kuzeybatı istikametine doğru ilerleyip Kobani'yi kuşatmıştır. Bölgede yaşayan halkın büyük bir kısmı çatışmalar sebebiyle Türkiye'ye sığınmıştır. PYD/YPG terör örgütü militanlarıyla çatışan IŞİD, Kobani çevresindeki tepelere yerleşmiş ve 6 Ekimde Kobani merkezine girmiştir. Burada meskûn mahal muharebeleri başlamıştır. IŞİD Kobani'yi ele geçirecek olursa, PYD'nin elinde bulunan diğer yerleşim yerlerinin de kaybedileceği endişesi ortaya çıkmıştır. ABD hava kuvvetlerinin saldırısıyla IŞİD Kobani'den geri çekilmiştir.

Bu saldırılar IŞİD'in bölgede etkinliğini azaltmadığı gibi IŞİD'e katılımları çoğaltmıştır. Özellikle 10 Kasım 2014'de beş örgütün IŞİD'e katılması, IŞİD'in cazibesini yitirmediğini ortaya koymuştur. Aralık 2015'te IŞİD güçleri, Kerkük'ün batısında bulunan peşmergeye beklenmedik bir saldırı düzenlemiş ve 17 üst düzey komutan dâhil olmak üzere, 300 peşmergenin ölümüne ve yaralanmasına sebep olmuştur. Bu son yaşananlar, Kürt yönetiminde endişeleri artırmış ve IŞİD'in hala zorlu bir tehdit olduğunu göstermiştir. (Saeed, 2015: 1). Barzani, daha donanımlı ve yüksek motivasyona sahip IŞİD ile mücadele eden peşmerge kuvvetlerinin yakın zamanda çökmesinden endişelenmiştir. Gözlemciler, kötüleşen ekonomik koşulların ve Kürt liderleri arasındaki uyuşmazlığın peşmergenin savaşma moralini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir (Stoter, 2015: 1).

Bölgede durmadan değişen bir dinamik yapı oluşmuştur. Anlık ittifakların kurulduğu bir dönem yaşanmıştır. Örneğin uzun yıllar İran ve ABD'nin IŞİD gibi bir örgütle mücadele etmesi ihtimali düşünülmezken, IŞİD'e karşı Amerika'yla İran'ın ittifakı bölgenin stabil olmadığını, ittifak ve kamplaşmaların çok hızlı değiştiğini göstermiştir (Emre, 2014: 15).

3.1.9.3. IŞİD'in Türkiye-IKBY İlişkilerine Etkileri

Türkiye IŞİD terör örgütünü yok etmek için alınacak tedbirler konusunda batılı ülkelerden ayrı düşüncelere sahipti. Yalnız askeri güce dayanan tedbirlerle IŞİD'in yok edilemeyeceğini tarihi tecrübelerle bilen Türkiye, Suriye ve Irak'ta IŞİD'in toplumsal tabanı olan Sünnilerle anlaşarak ve iki ülkenin yönetiminde tüm halkı temsil edecek ve kucaklayacak iktidarların bulunmasıyla örgütün etkisiz kılınabileceğini savunmuştur.

Musul'un tüm yerleşim yerlerini kontrolü altına alan IŞİD, 11 Haziranda, Türkiye'nin Musul Konsolosluğunu ele geçirmiş 49 çalışanı rehin almıştır. Yüz bir gün IŞİD'in esaretinde bulunan rehinelere, özellikle Kerkük ve bölgedeki diğer Sünni aşiretler sayesinde 20 Eylül'de kurtarılmışlardır (Sabah, 2014: 1). Rehinelere IŞİD'in esaretinde olduğu sürede Türkiye rehinelere hayati tehlikeleri nedeniyle terör örgütüne yönelik demeç ve operasyon dâhil herhangi bir girişimde bulunamamıştır.

IŞİD 7-8 Ağustos 2014'te IKB'ye saldırı düzenleyip birçok yerleşim yerini yönetimi altına alınca, IKBY, Türkiye'nin örgüte karşı savaşmasını talep etmiştir. Türkiye rehine krizi ve örgütle eylemlerinden etkilenen tüm ülkelerin katıldığı bir güçle bunun yapılacağını belirterek, bölgeye sadece Kızılay yardımlarını göndermiştir.

IŞİD'in Suriye Türkiye sınır bölgesindeki Ayn El-Arap'a (Kobani) saldırması üzerine IKBY, PYD/YPG'ye destek amacıyla Türkiye üzerinden silah ve peşmerge gönderme talebinde bulunmuştur. Türkiye bu talebe önce karşı çıkmıştır. Fakat daha sonra Batılı devletlerin baskısı, geçici korunma statüsüyle sınırdan yurda alınan Suriyelilerin durumu ve PYD yöneticisi Salih Müslim ile görüşmenin sonucunda 200 Peşmergenin geçişine müsaade etmiştir (Milliyet, 2014: 1). Türkiye, IKBY ile kısmi bir müttefiklik yaparak IŞİD örgütüne karşı Kürtleri desteklemiştir (Romano, 2008: 99).

IŞİD'in Kobaniyi ele geçirmek üzere olduğu söylemleri üzerine, PKK yöneticilerinin, Türkiye'de halkın sokaklara çıkıp iktidarı protesto eden eylemler yapmaya çağırması, 6-8 Ekim olayları olarak bilinen süreci başlatmıştır. Eylemler kundaklama yağmalama çatışmalara dönüşmüş, PKK militanları ve taraftarları birçok şehirde banka, iş yeri ve kamu binasına saldırıp yağmalamıştır. Bu durum Çözüm Sürecinin gözden geçirilmesine neden olmuş, güvenliğin sağlanması için olayların yaşandığı şehirlerde sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.

Türkiye'nin bu süreçte temel endişesi, IKB ve Kuzey Suriye'nin kuzeyinde bulunan Kürtler arasında bir ittifakın oluşmasıydı (Blanche, 2013: 16). Böyle bir

birleşim sonucunda denize ulaşan bir yapı, Türkiye'nin enerji merkezi bölgesi olmak hedefine tehdit olarak algılanmış, ayrıca Türkiye'nin elindeki en büyük kozu olan ve IKBY'ye karşı kullandığı dış dünya bağlantısı olma konumunu yitirebileceği endişesini ortaya çıkarmıştır.

Kuzey Suriye-Erbil-Rakka koridorunun, gelecekte de Türkiye-IBKY arasında sorunlarından biri olabileceği değerlendirilmektedir. Tarafların Suriye'deki yapılara karşı politikalarında farklılaşma, Türkiye-IBKY ilişkilerinin ve işbirliğinin geleceğini belirleyecek potansiyeli içinde barındırmaktadır.

2014 yılının başında gelen ilk üçlü ekonomik şok dalgasına IKBY hazırlıksız yakalanmıştır. Krizin köklerine değinen Talabani'ye göre, IKB'de ekonomik kriz, Şubat 2014'te Irak federal hükümetinin mazeret ve gerekçe belirtmeksizin mali transferlerden kesinti yapması, sonrasında 2014 yılı ortalarında IŞİD ile mücadelenin başlaması ve 2015 yılı boyunca petrol fiyatlarının dünya genelinde sürekli düşüş kaydetmesinden oluşan "üçlü şok" ile başlamıştır (Talabani, 2015: 1). IŞİD terörü, Türkiye ve IKBY'nin ilişkilerinde güvenlik alanında da karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin sınır güvenliğinde Kürtler ile yapılan ortak girişimlerin başarılı sonuçlar verdiği görülmüştür (Aziz, 2014: 1-3).

3.1.10. IKBY'nin Referandum Kararı Sürecinde İlişkiler

Irak'ta önceki dönemlerde, Kürtlerin talepleri konuşulmaya başlandığında bölge devletlerinin tamamı, Irak'ın bütünlüğünü savunan demeçler vererek Kürtlerin bu isteklerini baskı altında tutmayı amaçlamıştır. IKB'nin tarihsel süreç içerisinde siyasal gelişimi incelendiğinde, günümüzde yaşanan siyasal referandum krizinin arka planı doğru değerlendirilebilir. Kürtler yaklaşık yüzyıldan beri kendi kendini idare etmek ve bağımsız olmak amacıyla hareket etmiştir. Kürtler Körfez savaşıdan sonra bir devlette olması gereken tüm kurumları oluştururken, bağımsızlık doğrultusunda politikalarını geliştirmiştir. Tarihi ve siyasi gelişimine bakıldığında IKB'de özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir sürecin yürütüldüğü görülecektir. Mesud Barzani 1 Temmuz 2014'te dünya kamuoyuna bağımsız bir yapıya bürünme isteklerinin tüm Kürtlerin zihninde olduğunu ve bunun saklanması lüzumsuz olduğunu belirtmiştir (Barzani, 2014a: 1).

AK Parti yöneticisi Hüseyin Çelik, Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkileri ve bu bağımsızlık talebini; "Irak'ta Sünni federal bir bölgenin daha oluşabileceğini, Iraklı Kürtlerin nasıl bir yönetim altında yaşayacaklarına kendilerinin karar vereceğini,

Türkiye'nin IKBY adına karar veremeyeceğini, Kürtlerin Türkiye'nin dostları olduğunu, rakip olarak görmediklerini, Irak'ta iç sorunlar çözülemez ve Irak bölünürse, Kürtlerinde diğer uluslar gibi kendi kaderlerini tayin hakkı olduğunu, fakat aynı zamanda Türkiye'nin, Irak'ın bütünlüğünden yana olduğunu" belirten değerlendirmede bulunmuştur (Çelik, 2014: 1). İran, Kürtlerin bağımsızlık fikrini, bölgeye kanserli bir hücrenin girmesi gibi gördüğünü açıklamıştır. İsrail ise Kürtlerin bağımsızlığını destekleyen açıklamalar yapmıştır (Aljazeera Türk, 2014: 1). İsrail, 2015 yılında IKB'den 19 milyon varil petrol ithal etmiştir. Bu İsrail petrol tüketiminin %77'lik kısmını karşılamıştır. İsrail ayrıca Kürtlerin bağımsızlık elde etmesiyle birçok siyasi kazanımı olacağını düşünmektedir. Bu nedenlerle, İsrail IKBY'nin bağımsızlık politikasını güçlü bir şekilde desteklemiştir (Sheppard, Reed ve Raval, 2015: 1).

2017 yılında IKBY'nin bağımsızlığı için referandum girişimi bölge gündeminin en önemli konusu olmuştur. IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan ve KDP ile KYB'nin ortak kararı ile alınan "Bağımsızlık Referandumu", 7 Haziran 2017'de Mesud Barzani tarafından duyurulmuştur. Mesud Barzani durumun Kürtlerin bağımsızlığını ilan etmek için uygun olduğunu ve bu fırsatın kaçırılması halinde Kürtlerin bir yüzyıl daha beklemesi gerekebileceğini belirtmiştir. Bağımsızlık düşüncesi Kürt halkından büyük destek gördüğü için IKB'de bulunan hiç bir siyasal Kürt yapılanması, bu düşünceye muhalif bir söylemde bulunamamıştır. Bu nedenle IKB'de iç muhalefet, bağımsızlık fikrinden ziyade doğru zamanın gelmediği gibi bir fikir çerçevesinde demeçler vermişlerdir. IKB halkında, bağımsız Kürt devleti kurulması söyleminin güçlü bir karşılığının olması, halk tarafından bu fikrin sahiplenilmesi, Barzani'ye muhalif olan tüm Kürt partilerini referanduma odaklanmak durumunda bırakmıştır. IKBY ve Kürtler, ülkede federalizm yönetiminin başarılı olamadığını Kürtlerin lehine olan Anayasa maddelerinin uygulanmadığını ve anayasada referandumu engelleyen bir maddenin olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Irak'ın, kuruluşundan itibaren bir Irak ulusu oluşturamadığını, Kürtlerin tüm kurulan hükümetlerce ötekileştirilip dışlandığını, bu nedenle Kürtlerin önünde bağımsızlık dışında bir seçenek bulunmadığını belirtmişlerdir.

Kerkük'ü kapsayan tartışmalı bölgelerde Anayasanın uygulanması, IKBY ile Federal yönetim arasında referandum gündeminin odak noktası haline gelmiştir. Yıllardır uygulanan asimilasyon politikaları sonucu egemenliğinin kimin hakkı olduğu belirlenemeyen bölge sorununun çözümü anayasaya göre normalleşme-nüfus sayımı-referandum ile belirlenmesinin 2007 yılında tamamlanması kararı alınmıştır. Bu üçlü süreç Federal yönetim tarafından işletilmediği için IKBY, Federal yönetimi Anayasa'ya

uymamakla suçlamıştır. IKBY peşmergeleri, IŞİD örgütünün bölgeye saldırmasıyla Irak askerlerinin kaçarak terk ettiği Kerkük'ü geri almıştır. IKBY referandumun ertelenmesine ilişkin Federal yönetim ve diğer aktörlerle yapılacak müzakerelerde 140. maddenin uygulanarak Kerkük'te referandum yapılmasını şart olarak sunmuştur. Kerkük, IKB Kürtleri tarafından "Kürtlerin Kudüs'ü" olarak nitelenmektedir. Barzani, "Kerkük için her bir Kürt savaşa hazırdır" açıklamasını yaparak Kerkük konusunda sertleşebileceklerini göstermiştir. Çünkü Kerkük'ünde dâhil olduğu tartışmalı bölgeler bağımsız bir Kürt devletinin yaşamsal kaynakları arasında bulunmaktadır.

ABD yönetimi, ilkesel olarak IKBY'nin bağımsızlık talebinden ziyade referandumun zamanlamasına karşı çıkmıştır. IKBY'ye referandumun ertelenmesi çağrısında bulunmuştur. Buna rağmen ABD referandum sürecinde IKBY ile ilişkisini sürdürmüştür. Bölgede IKBY'nin referandum kararını destekleyen tek devlet İsrail olmuştur. İsrail bağımsız bir Kürdistan'ı desteklediğini ifade ederek kurulacak olan bağımsız Kürdistan ile İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle İsrail kamuoyunda IKB'nin bağımsızlığına ciddi bir destek verilmiştir.

Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, referanduma karşı olduğunu belirten resmi açıklamalar yapmıştır. Bu krizin, bölge istikrarını olumsuz etkileyerek Türkiye ve İran'ı sorunun içine çekeceği için Türkiye ve İran IKBY'nin referandum ve bağımsızlık talebine karşı çıkmıştır. Türkiye, Irak ve İran Dışişleri Bakanları, gerçekleştirdikleri üçlü toplantının ardından referandum yapılmasından kaygı duyduklarını, bölge istikrarı için tehdit riski taşıdığını ve sorunların çözümünde anayasal çerçevede uzlaşma gerektiğini vurgulayan bir bildiri yayınlamışlardır.

3.1.10.1. IKBY'nin Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self Determinasyon)

IKBY'de gerçekleştirilen referandumun anayasal olup olmadığı ve uluslararası hukuka göre değerlendirilmesi konuya ilişkin tartışmaların odak noktalarından biri olmuştur. Kendi Kaderini Tayin Hakkı kavramı, Wilson Prensipleri olarak bilinen ve Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin işgal ettikleri ülkeleri kendi ülkelerine dâhil etmeyi engelleyen ve halklarının kendi kaderlerini belirlemesi ilkesidir (Dalar, 2016: 33). Bu kavram, uluslararası ilişkilerde devletler tarafından genelde menfaatleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Ancak yorumlar ve yaklaşımlar farklı olsa da bu konudaki ortak yorumlarda devlet bütünlüğünün dokunulmazlığı ve devletlerarası istikrarın korunması kavramlarına vurgu yapılmıştır.

Ayrılmak isteyen bir grup genelde, Kendi Kaderini Tayin Hakkına dayanarak bağımsızlık talep etmektedir. BM Genel Kurulu, bunun devletlerarası istikrara tehdit olarak kullanılmasını engelleyen bildiriler yayınlamıştır (Uz, 2007: 74). Aksi halde, devlet ve toplumların parçalanması kaçınılmaz olacaktır. Uluslararası hukuk içinde bulunan, ülkenin bütünlüğünün korunması prensibi nedeniyle, bir ülkeden ayrılarak devlet kurulması şeklinde, Kendi Kaderini Tayin Hakkının kullanılması, genel olarak devletler tarafından onaylanmamaktadır. Temel kabul, bir ülkenin bütünlüğü ilkesi yalnız ilgili devlet otoritesinin kabulü yoluyla değişikliğe gidebileceği yönündedir. Bu sebeplerden dolayı bir ülkede yaşayan azınlıkların sırf farklılığı nedeniyle içinde olduğu devleti parçalaması yaklaşımı olumsuz karşılanmıştır (Pazarcı, 2007: 143).

Bu nedenle bir halkın Kendi Kaderini Tayin Hakkı ilkesinden faydalanması ancak birlikte bulunduğu diğer halklarında rızası ile gerçekleşebilir. Ayrıca ayrılmak isteyen topluluk kendi kaderiyle öteki halklarında kaderlerini belirlemiş olmaktadır. Sonuç olarak bir tarafın irade beyanına dayalı ayrılık talebi uygun bulunmamaktadır (Kurubaş, 2004: 155-156).

Yakın tarihte referandum yoluyla ayrılma talebinin nasıl sonuçlandığı örneklerinden biri Kanada'da gerçekleşmiştir. Quebec halkı ayrılmak için referandum yapmış ve oylama sonucunda da Kanada devletinden ayrılma yönünde bir irade ortaya çıkmıştır. Hükümet, Yüksek Mahkemeye bu irade beyanının Quebec halkı için bir hak olarak görülüp görülmeyeceği ve hükümetin bu konudaki sorumluluğunun neleri içerdiğini bildiren bir başvuruda bulunmuştur. Mahkeme kararında, sadece Quebec halkının referandum yaparak tek taraflı irade beyanının, ayrılarak yeni bir devlet kurmak için yeterli olmayacağını, bunun olabilmesi için tüm Kanada halkına bu referandumun yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca anayasada bu konuyla ilgili bir madde bulunmadığını, fakat egemenlik hakkının tüm Kanada halkına ait olması sebebiyle ayrılmayı içeren bir talebin anayasaya uygun olması için tüm halkın çoğunluğunun rızasının alınması gerektiğini ve anayasaya bunu içeren bir maddenin eklenmesi gerektiğini ve ayrıca Kanada'da Quebec halkını dışlayan yönetim uygulamalarının olmadığına yer vermiştir (Kurubaş, 2004: 157).

Çeçenistan örneğinde de azınlıkların, Kendi Kaderini Tayin Hakkı uygun görülmemiştir. Başarılı bir ayrılma için, ayrılmak isteyen kısım ile devlet arasında görüşmeler sonucunda, devletin kabulüyle ayrılma sağlanabilmektedir. Sovyetler Birliği'nden ayrılma talebinde bulunan birçok yeni devletin Birleşmiş Milletlere üye

olma talepleri, Sovyetler Birliği'nin bu ayrılmak isteyen devletleri tanınması beklenmiş, bunun gerçekleşmesiyle üyelikler kabul edilmiştir (Uz, 2007: 75).

Diğer bir örnekte, 2011'de Güney Sudan'ın, Sudan'dan ayrılmasıdır. Büyük bir çatışma sürecinin sonunda ayrılma, Güney Sudan ayrılıkçı hareketi ile Sudan hükümeti arasında varılan anlaşma sonucunda gerçekleşen bir referandumla olmuştur. Sudan, referandum sonuçlarını tanımış ve iki devlet kademeli olarak ayrılmışlardır. 2006'da Karadağ'ın ayrılması örneğinde ise bir savaş hali yoktur. 2003'te iki federe devletin kabul ettiği Anayasanın 60. maddesine göre; federe devletlerden birisi bağımsızlığını ilan edebilecekti. Karadağ, 2006 yılında %55.5 evet oyu çıkan halkoylamasından sonra bağımsızlığını ilan etmiş ve referandum parlamento tarafından tanınmıştır. Aynı şekilde 1971 yılında Bangladeş'te, Pakistan tarafından kabul edildikten sonra bağımsız olmuştur. Örnekler bağımsızlığın antlaşma ile olduğunu göstermektedir.

Irak Temsilciler Meclisi, IKBY'nin referandum tasarı yasasını reddetmiştir. Bu nedenle referandum kararının, Devletlerarası Hukuk açısından temeli olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak bir devlet çatısı altında yaşayan halkın bir kısmının, sadece kendi belirlediği kriterler çerçevesinde referanduma giderek bir irade beyanında bulunmasıyla, ayrılarak yeni bir devlet kurması imkânsızdır (Dalar, 2016: 45).

25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda oylamaya katılanların %93.2'si bağımsızlık yönünde "evet" oyu kullanmıştır. Referandum sonuçları, Irak federal yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi, İsrail dışında uluslararası alanda da bir destek bulamamıştır. Sonuçta referandum yapılmasına rağmen, tüm süreç değerlendirildiğinde, Irak'ın tümünün görüşü alınmadığı için devletleşme yönünde sonuç doğurmamıştır (Dalar, 2016: 48). Mesud Barzani Haziran 2005'te, parlamentoda oy çokluğuyla ilk başkanlık görevine başlamıştır. Barzani 2009'da oyların %70'ini alarak ikinci dönemine başlamıştır. Barzani'nin 2013 yılında dolan başkanlık süresi, Gorran'ın sert muhalefetine rağmen yeniden KDP ve KYB ittifakı sonucunda iki yıl uzatılmıştır. 2015'te Barzani'nin görev süresinin uzatılmasına şiddetli muhalefetiyle KYB ve bazı küçük partilerin desteğini alan Gorran'ın itirazlarına rağmen, Barzani'nin görev süresi IŞİD'e karşı mücadele ve ekonomik kriz gibi gerekçelerle fiili olarak 2017 yılına kadar tekrar uzatılmıştır. Referandumun yapılması konusunda ısrarcı olan Barzani, Ekim 2017'de İran destekli Haşdi Şaabi güçlerinin, IKBY kontrolündeki Kerkük'te hâkimiyeti sağlamasının ardından, Kasım 2017'de başkanlık görevini resmi olarak bıraktığını ilan etmiştir.

IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, IKB'nin meclisinde yapılan seçimi kazanarak, Kasım 2017'de Mesud Barzani'nin görevi bırakmasından sonra boş kalan başkanlığa seçilmiştir. Yaklaşık 20 yıl yönetici olarak görev yapan Neçirvan Barzani, 10 Haziran 2019'da yemin ederek, IKB'ye Başkan olmuştur. Deneyimli siyasetçi Neçirvan Barzani'nin, Eylül 2017'deki bağımsızlık referandumunun ardından, Erbil'in Bağdat ve diğer aktörler ile diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etme konusunda yetenekli olduğu belirtilmektedir.

IKB'de Kürtlerin bağımsız devlet olma arzusu referandumda gözüktüğü gibi çok güçlüdür. Irak çok ciddi sorunlar yaşayan bir ülkedir. Irak ordusu Şii milislerle beraber bazı yerleri Kürtlerin elinden almıştır. Ama buraları koruyabilme konusunda çok ciddi sorunlar vardır. Irak'ın toprak bütünlüğü meselesi sadece Kürtlerle olan bir mesele değildir. Şu anda IŞİD'in yenilmesi veya yenilmiş gözükmesiyle beraber unutulmuş gibi gözüken Sünni Arapların geleceği (tekrardan sisteme eklenmesi) ve Sünni-Şii Araplar arasındaki sorun çözülmemiştir. Bu anlamda Irak'ın birlik içerisinde, sorunsuz bir şekilde yoluna devam edebilme ihtimali çok güçlü değildir. IŞİD konusunda yapılan araştırmalarda, Sünni Arapların temel taleplerinin karşılanmaması durumunda IŞİD'in her zaman tekrar tekrar ortaya çıkacağı tespit edilmiştir.

İran, Federal yönetimle, Irak'ı adım adım işgal eden çok yakın bir ilişki içerisinde. Kerkük ve diğer bölgeleri kontrol eden peşmergelerin yöneticisi konumundaki insanlarla, pazarlık ederek, onları bir şekilde ikna ederek çatışmasız bir şekilde bu toprakları almıştır. Bu görüşmelerde İran Devrim Muhafızları, Kudüs Ordusunun efsane ismi Kasım Süleymani'nin bizzat rol oynadığı ifade edilmektedir. Fakat İran'ın, Irak'taki nüfuzunu mutlak ve kalıcı olarak görmekte yanıltıcıdır. ABD'nin IŞİD'den sonraki en önemli meselesi İran'dır. ABD orta vadede İran'a yönelik ciddi birtakım hamleler yaptığı takdirde, İran bölgede etkinliğini kaybedebilir.

Türkiye, Kerkük'te kontrol iddiasıyla "yeter ki Kürtlerin elinde kalmasın" diyerek İran'ın kontrolüne razı olmuştur. Bu sürdürülebilir bir politika değildir. Türkiye Federal yönetime tam destek vererek Irak'taki Kürt politikasını şekillendirmek istemiştir. Türkiye bu dönemde Barzani ve KDP'yi tam anlamıyla gözden çıkarmıştır. Fakat İran KYB'yi ve Gorran'ı gözden çıkarmayıp ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin referandumla ilgili olarak izlediği politika geleneksel kırmızı çizgi refleksi darboğazından öteye geçememiştir.

Referandum sonucuyla Kürtler, Irak'ta kaybetmiş gibi olabilir ama bu bir yanılsamadır. Dönem dönem değişse de Kürtlerin bölgesel ve uluslararası anlamda

destekçileri hep olmuştur. Kürtlerin özellikle Batı kamuoyu nezdinde iyi bir imajı vardır. Kürtler, IŞİD ile mücadele bağlamında Batı medyasında sürekli pozitif olarak ele alınmıştır. IŞİD'e karşı mücadele yürüten Kürtler, Batı'da ve Rusya'da üst düzeyde karşılanmıştır. Türkiye bu anlamda düzenin dışında kalmıştır. Bölgede Kürtleri kazanan, güçlü oyun kurucu bir aktör olmaktadır. Kürtleri karşısına alan, kısa vadede bir şeyler elde edebilir ama orta ve uzun vadede kaybetmektedir.

Referandumla beraber Kürtler büyük bir güç elde etmiştir. Bölgesel güçler tarafından referandum sonucu etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Ama orta ve uzun vadede bu referandum tekrar tekrar ortaya çıkacaktır. IKBY tarihte Irak hükümetlerinin Kürtleri ötekileştirici yaklaşımının ağır bedelini ödemiştir, fakat gelecekte bu durumun yaşanmasını istemeyecekler veya müsaade etmeyeceklerdir. Irak'ta gerçek manada çözüm üreten ötekileştirmeyen bir yapı kurulmadıkça, Kürtler bu tür isteklerinden vazgeçmeyeceklerdir (Çakır, 2017: 1-2).

Referandum krizinin ilk günlerinde IKBY'nin İsrail tarafından desteklenmesi Türkiye'nin bu konuda bir tecrübe edinmesini sağlamalıdır. Türkiye, IKBY ilişkilerini krizlerden krizlere hatırlayan ve başka aktörlerin politikalarına göre kendi politikasını güncelleyen bir zihniyetten kurtulmalıdır. Türkiye IKB'de etkili olabileceği yapı kuramadığı takdirde bölgede inşa edilen her yeni düzende kurucu değil uyan bir konumda kalacaktır.

Bu çerçevede Türkiye'nin öncelikleri arasında, IKBY'nin bölgede yalnızlaşmayacağını Türkiye tarafından destekleneceğini hissetmesi ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun aksi politikalar İran'ın IKBY üzerinde daha fazla etkili olmasına sebep olacaktır. Türkiye'nin, IKBY'yi referandum sürecinde desteklememesi, İran'ın bölge üzerinde etki alanını genişletmiştir.

Türkiye'nin bugün Suriye'de yaşananlarda olduğu gibi özellikle önümüzdeki yıllarda IKBY doğrultusundaki güç merkezi oluşumunu yeterince değerlendirebilmiş değildir. Günümüzde bölgenin durağan olmayan yapısı büyük güçlerin arasındaki rekabetten hemen etkilendiğini göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemin değişken ve dinamik şartları küresel nitelikli uluslararası rekabetin hassas bölgesel kuşaklara hemen ve doğrudan yansması sonucunu doğurmuştur. Tüm taraflarla sürekli ilişki içinde olmayı içeren uzun soluklu politikalar üretmeyi ve bu politikaların bölgenin dinamik yapısı çerçevesinde de revize edilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Referandum bunalımı neredeyse bölgedeki Türkiye etkisinin tasfiye hareketi haline dönüşmüştür. IKBY'nin bölgede denge aktörü olduğu yaşanan birçok olayda görülmüştür. Türkiye uyguladığı politikanın bedelini kimi zaman kendi tabii etkinlik alanını kaybederek ödemek zorunda kalmış ve diğer alternatif güç merkezlerini görememiştir. Birçok halkın sömürgeci güçlere karşı özgürlük mücadelesine, Kurtuluş Savaşıyla örnek olan Türkiye'nin, bu dönemde izlediği politikalar sebebiyle kendi etki bölgesinde gücü zayıflamıştır. Türkiye ileride bölge ile ilişkilerinde karşılaşacağı zorluklar günümüz uygulamalarının sonuçlarından etkilenebilir (Davutoğlu, 2004: 71).

Osmanlı'nın bölgede egemen olduğu yıllarda bölge politikasının temel dayanak grubu olan Kürtler, Osmanlı'nın gücünün olduğu zamanlarda bölgede etkili bir güç kazanmış, Osmanlı parçalandıktan sonra yıkıcı zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye'nin bölgede Kürtlerle ilişkisini kolaylaştıran en büyük etken, Kürtlerin kendi kültürel geçmişlerine daha yakın bir yapılanmaya gitmeleri olmuştur.

Bölgesel yapılanmalar analiz edildiğinde; temel güvenlik kaygılarının, birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar birbirine bağlı olduğu söylenebilir (Buzan, 1991: 190). Birçok güvenlik yaklaşımına göre bir toplumun güvenliğini etkileyen konuların başında komşu toplumların güvenliği gelmektedir (Buzan, 1991: 46). Bu bağlamda müttefiklik bölgesel çapta daha büyük kazanımlar sağladığı için daha büyük anlam kazanmaktadır. Taraflar arasında ilişkinin ortak geçmiş ve gelecek bilincinde kader birliğini sağlama doğrultusunda oluşturulması gerekir. Türkiye, IKB'de aşırı milliyetçi unsurları güçlendirecek söylem ve eylemlerden kaçınmalıdır. Bölgesel yalnızlaşma tehlikesinden kurtulmak için IKBY ile ilişkilerin perspektifinin bu yönde revize edilmesi gerekir

3.2. Türkiye ve IKB Arasında Toplumsal İlişkiler

İnşacılık, iletişim ve ulaşımda meydana gelen gelişmelerin toplumlar arası etkileşimi artırması nedeniyle, kolektif kimlik kurulmasını gerekli görmüştür (Adler, 2002: 99). İnşacılığa göre taraflar, kimlikleri doğrultusunda ortak kimlikler inşa edebilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007:154). Biz olgusuyla bir arada bulunabilen toplumlar, özdeşleşim ile kolektif kimlik inşa edebilmektedir (Wendt, 2013: 684). Kolektif kimlik ise "ben"in, "biz"e dönüşmesidir (Fominaya, 2010: 393-394). Kolektif kimlik oluşumu kimliğin aynı olması değil, kolektif biz hissinin gelişmesi demektir (Lebow, 2008: 474). Kolektif kimlik oluşum süreci, taraflar arasında yeteri kadar etkinliğe ulaşırsa, ben kimliği biz kimliğine dönüşecek ve aradaki ilişkiler pozitif yapıcı bir norm haline dönüşecektir. Bu yapı içerisinde savaş olasılığı ve beklentisi

düşünülemez hale gelecektir. Taraflar dost normlar altında birleştikçe, çatışmalar azalacak ve işbirliği yönelimi artacaktır (Ertem, 2012: 221). Kolektif kimlik, kimlikten vazgeçiş değil kimliği güçlendirmedir. Kolektif kimlik eğer olumlu ve dostluk şeklinde oluşmuşsa, kimliğin gelişmesine katkıda bulunur. Bu kimlik bir “biz” hissi vermekte ve bu bilinç sayesinde, aktif bir ötekine yardım etme eğilimi doğmaktadır (Ertem, 2012: 203). Yapının işleyişi, aktörlerin ötekilerle ilişkisi sonucunda yeni kimlik edinme süreci şeklinde gerçekleşmektedir (Wendt, 2012: 39). Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde, toplumlar, kendi kimliğini korumak için kolektif kimliğini ön planda tutmaktadır (Falk, 2004: 49-50). Çünkü toplum, aynı kimliğe sahip olanlar arasında, kendilerini güvende, öteki kimliklerin arasında ise tehdit altında hissederler (Adler ve Barnett, 1998: 59). Kolektif bir kimlik inşa ederek, aynı normları paylaşabilen toplumlar, sorunları uzlaşa ile çözebilmekte ve benzer politikalar üretebilmektedirler (Küçük, 2009: 775).

Türkiye-İKB toplum ilişkileri, yoğun bir tarihi derinliğe sahip olmakla birlikte, modern döneme yansıyan ve süreklilik arz eden bir mahiyettedir. Bu bağlantılar, iki toplum ilişkilerini, diğer toplumlarla olan ilişkilerinden çok daha farklı boyutlara taşımaktadır. Türkler ve Kürtleri bölgenin diğer toplumlarından farklı kılan temel unsur tarihi ortak geçmiş ve coğrafi konumdur.

Kolektif kimlik oluşumunda tarihsellik ön planda tutulmaktadır. İki toplumda kendilerini ortak geçmişte tanıdıkları için kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilmektedir (Bilgin, 1999: 51-65). Karşılıklı güvensizliklerin ve psikolojik engellerin aşılması gerektiği üzerinde durulurken, bu anlayışa paralel olarak iki toplumun tarihi, kültürel, akrabalık bağlarına, ortak tarih ve ortak kadere vurgu yapılmıştır. Bu durum heterojenliği azaltacağından "onların" bizlerden farklı olduğunu varsayan kimliklerin gerekçeleri de azaltmaktadır. İki toplumda inşacılığın önemseydiği ortak kader vurgusunu oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda, yeni sloganın ortak tarih, gelecek ve kader olduğu belirtilmiştir.

Mustafa Barzani'nin 1968'de dönemin Türkiye liderlerine yazdığı mektuplarda Türk toplumuna yönelik iltifatlarda bulunmuş, Osmanlı'dan gelen ortak kültür, tarih ve kadere atıfta bulunmuş, Kürtlerin İKB'de kalmasına yol açan anlaşmalardan dolayı Türkiye topraklarından ayrı kalındığından duyduğu hicabı paylaşmıştır. Dört asra yakın Türklerle birlikte yaşamış Kürtlerin Anadolu insanlarıyla benzer sosyal kültürel özellikleri vardır. Bölge coğrafya bakımından da Anadolu'nun uzantısı niteliğindedir.

Bölgede siyasi ve fiziki coğrafyalarının belirlediği jeopolitik hatların uyumsuzluğu (sınırlarının yapaylığı) bölgedeki en temel sorundur. Özal'a göre, IKB'de bulunan Kürtler Osmanlı vatandaşıydı. Hiç bir gerçeğe bağdaşmayan sınır nedeniyle dışarıda kalmış ve Türkiye vatandaşı olamamışlardır. IKB Kürtlerinin, Türkiye vatandaşı Kürtlerle akraba olduğunu, Kıbrıs Türkleri gibi görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Sınırın olumsuz etkisi, bölgede insanların, fikirlerin, ürünlerin hareketliliğinin sağlanması ile aşılabılır. Taraflar sınırları esneterek etki alanını artırabilir. Böylece sınırlar bir engel olmaktan çıkıp, bir etkileşim hattı olabilir (Davutoğlu, 2004: 140).

Türkler ve Kürtler arasında diğer ortak bir payda inanç yapısıdır. İnşacılara göre ortak dine inanan toplumlar, kolektif kimlik oluşturmada daha başarılıdır. Çünkü aynı dini inanç yapısı, norm inşasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle farklı dini inanca sahip toplumlar arasında işbirliği ve kolektif kimlik daha güç inşa edilmektedir (Warner ve Manfred, 2001: 119-121). Türkler ve Kürtler aynı dine mensup ve daha önemlisi aynı mezhepten olan iki toplumdur. Kürtler, bölgede Müslümanlığı kabul eden ilk halklardandır. Kürt toplumunda muhafazakâr yapı hâkimdir. Barzani'nin de mensubu olduğu Nakşibendîlik Sünni bir tarikattır. Soran bölgesinde yaşayan Kürtler ise Kadiri tarikatına mensupturlar. Genel anlamda Kürtlerin çoğunluğu ise Şafii mezhebindedir. Sünni Müslüman Kürtlerin gündelik yaşamında ise din önemli bir yer tutmaktadır. Fakat din radikalleşmiş bir ideoloji değil, geleneksel değerlerin yapıtaşısıdır. Türkiye'de muhafazakâr Kürtlerin nazarında Barzani'nin büyük bir saygınlığı vardır. Saddam rejiminin devrilmesinden sonra Türkiye'den birçok kanaat önderi, IKB'de seçilmiş Başkan olan Mesud Barzani'yi kutlamak amacıyla bölgeye gitmiştir.

Kürtlerin anadilleri Kürtçedir. Kürtler Kırmançi ve Sorani lehçesini konuşmaktadırlar. En yaygın kullanılan Kırmançi diyalektiğidir. Kırmançi genellikle Türkiye'deki Kürtlerinde konuştuğu dildir. Türkiye ve IKB'de yaşayan Kürtlerin dil, din, sosyal ve toplumsal açıdan benzerlikleri olması, halkın Türkiye'ye yönelik ilgisi, sosyal ve politik etkileşimleri, bireyden topluma doğru yayılan kişilik özellikleri ikili ilişkilerde toplumun yaklaşımını, hatta bölgesel çaptaki siyasal süreci etkilemektedir.

3.2.1. Sinema ve Dizilerin Toplumsal İlişkilere Etkisi

Teknolojinin ilerlemesi diplomasi üzerinde yapısal değişikliklere neden olmuştur. Bilgi devrimi devlet dışı aktörleri güçlendirirken merkezi hükümetlerin denetimini azaltmıştır. Bu nedenle 21. yüzyılda toplumsal ve kültürel ilişkiler dönüşüme uğramıştır. 20. yüzyılın sert güç algısı, yerini yumuşak güç kavramına bırakmıştır. Devletler artık sahip oldukları yumuşak güç potansiyeli ile öne çıkmakta başka toplumlarla kültür, sanat, bilim, medya gibi yumuşak güç araçlarıyla iletişim kurmaktadır (Aydemir, 2016: 97). Bir toplumun kültürü, yumuşak gücünün temel kaynağıdır (Nyre, 2004: 11). Kültür, toplum tarafından öğrenilen, insanlar arasındaki ortak inançlar değerler hareket ve davranış tarzlarıdır. Kültürel diplomasi ise bir halkın dış politika ve diplomasi hedeflerine ulaşması için kültürün yayılması ve diğer toplumu pozitif yönde etkilemek için iletişim kurmasıdır (Aydemir, 2016:115-116).

Bölgede iki toplumu bütünleştirecek, toplumsal bağları kuvvetlendirecek aktif politikalara sinema ve diziler önemli katkı sunmaktadır. Yumuşak güç unsurlarından güçlü etkiye sahip ve öne çıkan sinema ve diziler diğer sanat dallarında olduğu gibi, hayatı, film formatında görüntü ve sesle, yeniden üretme eylemidir. Günümüzde yedinci sanat olarak da bilinen ve tiyatro, resim, fotoğrafçılık, şiir, roman müzik gibi sanatları da içinde barındıran sinemanın toplumlar için önemi artmaktadır.

Sanatsal bir anlatım dili olan sinema, sosyal ve siyasal sıkıntılar gibi sorunları topluma hissettirmekte, toplumu güçlü bir şekilde etkilemektedir. Sinema genellikle duygu ve bilinçaltına seslenmek suretiyle etkisini göstermektedir. Bir sinema karesi binlerce kelimedede anlatılacak duygu ve düşünceleri yansıtabilme kapasitesindedir (Gündoğdu, 2009: 70-71). Sinema, bilgi ve fikirleri, yüzyüze iletişime girmeksizin topluma ulaştırmaktadır (Aydemir, 2016: 185).

Bir iletişim aracı ve sanat türü olan sinema siyasal sürecin enstrümanlarından biridir (Özdil, 2009: 216). Çünkü sinemada birçok toplumsal simge ve metafor kullanılmaktadır (Kılıç, 2009: 27). Sinema ile oluşturulan algı belli bir dış politika üretimi aşamasında önemli bir veridir. Bu yolla dış politika güçlendirilmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Birçok olgu öykü ile anlatıldığında o toplumun mesajı sinema diliyle diğer topluma ulaşmaktadır. Dünyada bunun en iyi örneği Yahudilerdir. Yahudi soykırımı sinema aracılığıyla diğer toplumlarda Siyonizme sempati oluşturmuştur (Rosebani, 2009: 84-85).

Sinema uzun dönemde toplumun bilgi ve tutumlarının değişmesinde oldukça etkilidir. Sinema yönlendirerek, yansıtarak duygu ve düşünceleri boyutlandırıp zenginleştirerek toplumun bakış açısına katkıda bulunmakta, ayrıca üzerinde çok az bilinen konular hakkında da ortak bir görüşün oluşmasına yardım etmektedir. Diğer topluma ulaşabilmek ve onların gözünde olumlu bir imaj oluşturmak için en hızlı ve tesirli sonuca erişmenin yolu günümüzde sinema teknolojisinin etkili bir şekilde kullanılmasından geçmektedir (Aydemir, 2016: 94-96).

Sinema toplumun inançlarını ve değerlerini yansıtır. Aynı zamanda şekil verici olduğu için toplumun yaşam tarzı ve kültürünün biçimlenmesinde etkili olur. Bu bağlamda sinema, kültürü ve kimliği yeniden üretme imkânı sunmaktadır. Sinema filmlerinin ilham kaynakları arasında pek çok alan sayılabilir. Edebiyat, tarih, sosyoloji, psikoloji ve yaşanmış gerçek olaylar senaryoların oluşmasında önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda bölge tarihi sinemacılar zengin bir senaryo hazinesi sunmaktadır.

İki toplumda pozitif algıyı oluşturacak veya geliştirecek ve sonucunda siyasi ilişkilerin gelişimine katkı sunacak sinema yapımlarına ihtiyaç vardır. Siyasi filmde önemli olan hedef kitleyi biçimlendirmek ve hedef kitlenin siyasi anlayışında aynı görüş ve düşünceyi paylaşmasını sağlamak olduğu için sinemada kullanılan metaforların evrensel değerlerle birlikte sunulması elzem bir gerekliliktir. Uluslararası siyasette stratejik bir değer olarak sinema unsurunun kullanımı evrensel değerlere dayandığı ölçüde insanları ikna edebilmektedir. Ancak bu sayede tüm toplumla ilişkiler artabilir. Demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi evrensel değerlere dayanmadan sadece sahip olunan yerel değerlere ve kültüre göre sinema filmleri yapılması söylemlerin paylaşılmamasına neden olmaktadır.

Tarihi birikim ve kültürel derinlikle evrensel değerleri bir araya getiren sinema yapımları iki toplumu birbirine daha fazla yaklaştırabilir. Sonuç olarak yumuşak bir güç unsuru olan sinema, paylaşılan ortak değerleri iki topluma da sevdirmek, hayranlık uyandırma ve algıları olumlu yönlendirme konusunda etkin bir yöntemdir.

3.2.1.1. Türk Dizilerinin Kültürel Diplomasideki Rolü ve Etkinliği

Uydu ve sosyal medya teknolojisinin gelişimiyle, diziler, aynı coğrafyada yaşayan insanların ortak değer, özlem ve ortak kaderlerinin izdüşümünde kendini yeniden var etmektedir. Türk dizileri, tarihi ve kültürel bağlarında yer aldığı yakın komşusu IKB'de Türkiye'ye olan ilginin ve sempatinin artmasına ve Türk toplumuna bakış açısının olumlu yönde değişmesine yardımcı olmuştur. Türk dizilerinin IKB

televizyon kanallarında gösterilmesiyle, Türk toplumunun hayat tarzı ve kültürel değerleri tanıtılmaya başlamıştır. Dizilerin tahminlerinde ötesinde popüler hale gelmesi, iki toplumun kültürel yakınlaşmasına yardımcı olmuştur.

Kürt toplumunda ve medyasında Türk dizilerinin nasıl algılandığına dair yapılan birçok kapsamlı çalışma, her türlü eleştiriye rağmen dizilerin Kürt halkı ve aydınları arasında çok popüler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türk dizileri Kürt toplumunda büyük beğeniyle izlenmekte ve toplumun geniş kesiminde beğeni kazanmaktadır. Türk dizilerinin ilgi çekmesinin temel nedeni Kürtlerin dizilerde gelenek ve modernleşmeyi dengede tutan bir toplum görmeleri yatmaktadır. Her iki toplumunda din, tarih, adetler gibi benzer bir kültürel altyapıya sahip olmalarına rağmen Türklerin Kürtlere nazaran daha seküler bir hayat tarzına sahip olmalarıdır. Seküler hayatın İslami bir kültür içerisinde var edilebilmesinin örneği olması, geleneği reddetmeyen modern hayat Kürtlere çekici gelmektedir. Türkiye'nin hem modern hem de doğulu ve Müslüman olarak kalması, Kürt toplumunda hayranlık duygusu uyandırmaktadır.

Türkiye'deki doğu-batı sentezi ve halkın hissedip yaşattığı özgür ve seküler ortam, Kürtlerde bu enerjiyi kendi toplumuna taşıma isteği uyandırmaktadır. Kimliklerini bırakmadan da modern dünyanın bir parçası olunabileceğinin farkına varmaktadır. Bu bağlamda tarihi yükümlülüklerinin bilinciyle seküler değerlerden vazgeçmeyen Türkiye bölgede önemli bir cazibe merkezi olarak görülmektedir.

Dizilerde Kürtler açısından yeni ama yabancı olmayan birçok öge bulunmakta ve onlarda bize benziyor duygusu oluşturulmaktadır. İki toplumun kültürlerindeki ortak kelimeler, ortak mimari, örf adet gibi kültürel göstergeler başrol oyuncularının Müslüman olması, Kürtlerin bu dizilere karşı yakınlık hissetmesini beraberinde getirmiştir. Genel olarak Türk dizilerinin Kürt halkında yarattığı özdeşleşme duygusu bu başarının temel nedeni olarak ifade edilebilir. Kürtler bu filmler sayesinde bir kültürel tatmin yaşamaktadır (Kamal, 2009: 11-17).

Kürt toplumunda yüksek izlenme oranına ulaşan başlıca Türk dizileri; Gümüş (IKB'de Nur adıyla yayınlanmıştır) Muhteşem Yüzyıl (Sultanın Kadınları), Binbir Gece, Yaprak Dökümü, İhlamurlar Altında, Asmalı Konak, Sıla ve İstanbullu Gelin gibi yapımlardır. Kürtlerde ilgi çeken ve takip edilen dizilerin tamamı seküler yaşam tarzlarını sunan yapımlardır. Türk dizilerinin başladığı saatlerde sokakların tenhalaşması dizilerin, Kürt toplumunda gündelik hayatın bir parçası haline geldiğinin bir göstergesidir. Yapılan reyting ölçümlerinde en çok izlenen programlar arasında dizi

yapımları ilk sırada yer almaktadır. Dizilerin tekrarları veya özetleri bile en fazla izlenen ilk beş program arasında önemli oranda kendilerine yer bulabilmektedir.

Türkiye'nin kendisini aracısız olarak Kürt toplumuna aktardığı diziler, kültürel diplomasi ekseninde stratejik bir değere sahiptir. Diziler Türk kamu diplomasisi için çok önemli bir konuma yükselmiş bir yumuşak güç unsuru haline gelmiştir. Kültürel diplomasi bağlamında yumuşak bir güç unsuru olan Türk sinema ve dizileri, Türkiye'yi cazibe merkezi ve merak edilen ülke hale getirmiştir. IKB'ye gidiş gelişlerde uygulanan vizelerin kolaylaştırılmasıyla da bu etki doğrudan Türkiye'nin turizm potansiyeline yansımıştır. Dini ve kültürel açıdan yakınlık olan Kürt toplumunda Türkiye hayranlığı/sevgisi Türkiye'yi görme merakı, Türkiye'ye doğru yoğun bir turizm hareketine dönüşmüştür. Türkiye'nin kendiliğinden doğan bu fırsatı kullanıp, Kürt toplumu ile yakınlaşma, kendini tanıtmaya yoluna gittiği söylenebilir.

Türk film ve dizilerinin Kürt toplumunda oluşturduğu bu yakınlaştırıcı atmosfer Türkiye'ye gelen Kürt turist sayısının artmasını sağlamıştır. Türkiye'nin tarihi, kültürel, turistik ve doğal güzellikleri diziler aracılığı ile Kürtlere tanıtılarak, turistik olarak çekiciliği arttırılmıştır. Hem dizilerin çekildiği mekânları hem de dizilerdeki İstanbul, Kapadokya ve Mardin gibi yerleri görmek isteyen Kürtler Türkiye'ye gelerek ülkeyi yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 2013-2017 yılları arasında İstanbul, Kapadokya ve Mardin'de turizm şirketlerince yapılan ankete dayalı istatistikler sonucunda bu yerlere yapılan turistik gezi kararı verilmesinde, çekimleri burada gerçekleştirilen filmlerin ve televizyon dizilerinin rolü olduğu görülmüştür.

Turizmin ekonomik gelişmeye olan olumlu etkisi göz önüne alındığında, Türk dizilerinin ek bir masraf yapılmadan Türkiye'yi tanıttığı ve gelen turist sayısı ile turizm gelirini arttırdığı söylenebilir. Bu bağlamda diziler çok daha fazla para harcayarak yapılabilecek reklamlardan daha etkili bir tanıtım aracı olmuştur. Turistlerle yapılan anket ve görüşmeler sonucunda Türk dizilerinin Türkiye'yi tanıtan iyi bir reklam aracı ve seyahat kararları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Türk dizilerinin de katkısıyla Kürtlerin en çok gitmek istedikleri ülke araştırmasında %47 ile Türkiye ilk sırayı almıştır (Frost, 2006: 1).

İki toplum arasında bir fırsat olarak kendiliğinden ortaya çıkan, masrafı karşılanmış bir yapının ilave olarak satışından ibaret olan dizi ihracatı Türkiye'nin son yıllarda karşısına çıkan iyi değerlendirilmiş bir fırsattır. Bu dönemde Türkiye ABD'den sonra dışarıya dizi film satan ikinci ülke konumuna yükselmiştir. ABD'nin kültür endüstrisinden elde ettiği gelir yıllık 500 milyar dolardır. Bu durum farklı sektörlerinde

diziler yoluyla canlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda IKB'de Türk ürünleri de değer kazanmaktadır. Ayrıca IKB'de İbrahim Tatlıses gibi Kürt kökenli sanatçıların yaptığı müziği dinleyen büyük bir hayran kitlesi vardır.

Televizyon dizileri, Kürtlerin Türklere bakış açılarını değiştirip şekillendirebilmektedir. Bu bağlamda IKB'de Türkiye'ye yönelik algıda olumlu yönde temel değişiklikler meydana gelmiştir.

IV. BÖLÜM

4. TÜRKİYE-İKBY ENERJİ VE TİCARİ İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye-İKBY Enerji İlişkileri

Enerji kaynaklarını düşük maliyetle edinen ve kaynak çeşitliliği sağlayan ülkeler, diğer ülkelere göre avantajlı durumda olmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, dış politikada etkin olamadığı gibi bölgesel ve küresel enerji krizlerinden olumsuz etkilenmektedir (Öksüzler ve İpek, 2011: 16). Bu nedenle enerji, ekonomik ilişkilerde olduğu gibi, siyasi ve diplomatik ilişkilere de yön veren önemli olgulardan biridir (Arı, 2013: 144).

Enerji ihtiyacının tükenme tehlikesi, bu kaynakların kontrolünü ele geçirmek isteyen devletlerin güç çatışmalarına neden olmuştur. Tarihte yaşanmış savaşların çoğu, enerjiye sahip olmak için yapılmıştır. Devletler enerji kaynaklarını ele geçirebilmek için diplomasiyi, gerektiğinde de gücü kullanmıştır (Andreasson, 2015: 14-16).

Dünya enerji kapasitesinin geleceğiyle ilgili öngöründe bulunan bilimsel çalışmalar, dünyadaki enerji kaynaklarının bugün ve gelecekteki talebi karşılamada yetersiz kaldığını göstermiş ve tahmini 50-60 yıl içinde petrol ve doğalgazın tükeneceğini belirtmiştir (TPAO, 2011: 4). Alternatif enerji kaynaklarının henüz bulunamamış olması, petrol ve doğalgazın önemini önümüzdeki yıllarda da sürdüreceği anlamına gelmektedir (Emeklier ve Ergül, 2010: 63).

Petrol ve doğalgaz, ülkelerin sanayi gelişmişlik seviyelerini sürdürmelerinde vazgeçilmez temel enerji kaynağı durumundadır. Enerji gelir getiren bir ekonomik nesne olmanın yanı sıra, sanayinin dâhil olduğu birçok alanın devamlılığının temel unsurudur. Devletlerin birçok planlamasında, enerjiye sorunsuz ve az maliyetle ulaşma hayati öneme sahiptir (Ayhan, 2009: 1-2).

4.1.1. Bölgede Petrolün Tarihi Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan petrol rezervlerinin ticari amaçlarla kullanılabileceği düşüncesi, Kerkük bölgesinde yapılan çalışmalar sonucunda 1880'li yıllarda ciddi boyutlarda petrolün bulunduğu tespit edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamit 1888 ve 1889'da yayınladığı fermanlarla, bölgede petrolün olduğu arazilerin mülkiyetini kişisel varlıklarına dâhil etmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 7).

Petrolün, Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde olduğuna dair raporlarda, Kerkük'ün kuzeyinde verimli kaynaklar olduğu, petrolün taşınması için demiryollarının yapılması gerektiği belirtilmiştir (Ortaylı, 1981: 93). Almanlar, 1888'de Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'nın Bağdat'a uzatılması anlaşmasını yaparak, demiryolu geçen alanda, petrol ve madenlerin işletim hakkını da almıştır. Fakat padişahın devrilmesi ile 1909'da petrol imtiyazını İngiltere hükümetinin desteğini alan şirkete verilmesi ilke olarak kabul edilmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 7). 1911'de dünyanın en büyük donanmasına sahip olan İngiltere'nin, kömürle çalışan gemi yakıt sistemlerini petrolle çalışma sistemine dönüştürmesiyle bölge İngiltere'nin ilgi alanı haline gelmiştir.

1918 yılına kadar savaş nedeniyle anlaşmalar yürürlüğe konulamamış ve bölgede petrolün olabileceği alan çalışmaları yapılamamıştır (Aydın, 1995: 16-18). Musul'un ve çevresinin İngiltere tarafından işgalinden sonra bölge Fransa'ya bırakılmıştır. 1919 yılında yapılan Paris görüşmelerinde Suriye'nin manda yönetiminin Fransızlara bırakılmasıyla, Musul tekrar İngiltere'ye kalmıştır (Sarıkoyuncu, 2007: 129). Petrol ilk olarak Kerkük yakınlarında bulunan Baba Gurgur kuyusunda keşfedilmiştir. 1925 yılında Irak ve İngiltere arasında 75 yıllık imtiyaz anlaşması, imzalanmıştır.

Ankara Antlaşmasıyla bölge petrolünden elde edilecek gelirin yüzde onu 25 yıl boyunca Türkiye'ye verilecekti. Bunun bir kısmı ödenmiş, diğer kısmı 1958 Irak darbesinden sonra ödenmemiştir. Bütçede özel bir alacak kaleminde gösterilmiş, 1986 yılında diplomatik gerekçelerle bütçeden çıkarılmıştır (Sipahioğlu, 2006: 368).

15 Ekim 1927'de İngiltere, Fransa, ABD ve Hollanda arasında petrolü paylaşma anlaşması yapılmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 9). Bulunan petrolün taşınması için Lübnan ve İsrail'e kadar boru hattının döşenmesinin tamamlanmasıyla ticari olarak ilk üretim 1927'de başlamıştır. 1948 Arap İsrail Savaşıyla Kerkük-Hayfa hattından petrol akışı durdurulmuştur (Blanchard, 2009: 1).

Temmuz 1960'ta şirketlerin petrolün alım fiyatını indirmesiyle kriz ortaya çıkmış, Irak bunun üzerine şirketleri zora sokacak OPEC'in kuruluşunu hızlandırmıştır. Irak'taki General Kasım önderliğinde yeni rejim, çıkardığı yasalarla yabancı şirketlerin tüm imtiyazlarını kaldırmış ve petrol bölgelerini millileştirdiğini açıklamıştır. Suriye'de benzeri uygulamalar yapmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 10-11).

1972-2003 yılları arasında, petrolün keşif ve üretimi tamamen Irak devleti eliyle yapılmıştır. 1980'den itibaren petrol altyapısı, ambargo, savaş ve yetersiz yatırımlardan dolayı zarar görmüştür. Bölgede yaşanan savaşların olumsuz etkisiyle petrol üretiminde bir istikrar sağlanamamıştır. 2003 yılından sonra ise üretim artmasına rağmen siyasi krizler, terör eylemleri ve altyapı eksikliği nedeniyle üretim aralıklarla kesintiye uğramıştır. IKB'de petrol ve doğalgaz kaynakları, Saddam Hüseyin döneminde neredeyse hiç dokunulmamış olup arama, keşif ve üretim faaliyetleri pek yapılmamıştır. Bu nedenle enerji şirketlerinin petrolü artık yeryüzünde değil de deniz altında aramaya başladığı günümüzde Ortadoğu'da dokunulmamış ve keşfi yapılmamış tek toprak parçası IKB'dir (Chazan, 2012: 1).

Birleşmiş Milletler 1990 yılında aldığı kararla Irak'ın petrol satışını durdurmuştur. Yasağın kaldırılması için başlayan görüşmeler, 1996 yılında uzlaşma ile sonuçlanmıştır. Taraflar, gıda temini için kullanılmak koşuluyla Irak'ın altı aylık periyotlarda 2 milyar dolarlık petrol satması konusunda anlaşmıştır. Yaptırımlar Komitesi bu geliri doğrudan Irak Hükümetine vermemiştir. Belirlediği insani giderler hesabına aktarmıştır. Petrolle ilgili SOMO'nun (Devlet Petrol Pazarlama Örgütü) yetkili olduğu kabul edilmiştir. Buna rağmen IKBY 2003 sonrası dönemde Petrol satışını tankerlerle sürdürmüştür (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 11-12).

4.1.2. Türkiye'nin Enerji Profili

Türkiye, 2002-2017 döneminde hızlı büyüme oranlarıyla 2017 sonunda dünyanın on üçüncü büyük ekonomisi olmuştur. Türkiye bu dönemde OECD içinde enerji ihtiyacı bakımından birinci sırada yer almıştır (Dış İşleri Bakanlığı, 2018a: 1).

Türkiye'nin büyüme gösteren ekonomik görüntüsü enerji sektörüyle birebir ilintilidir. Çünkü hızlı ekonomik büyüme enerji tüketimini ve enerji talebini artırmaktadır. Ekonomik büyümenin sürdürebilir olması ve hedeflere ulaşılması, büyümeyi sağlayan sektörlerle enerji aktarımının kesintisiz yapılmasıyla mümkün olmaktadır. Enerji güvenliği; sürekli ve yeterli miktarda enerjinin istikrarlı fiyat ve çeşitli kaynaklardan elde edilmesi olarak tanımlanabilir (Sevim, 2009: 94-95).

Türkiye'nin ekonomik büyümeyle beraber enerji tüketiminin artmasına rağmen bu gelişmesini sürdürebilecek ve tamamlayabilecek yeterli miktarda enerji kaynakları yoktur. Bu durum, sanayinin rekabet gücünü de azaltmakta ve Türkiye'nin enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir.

Ülke ekonomisinin bir istikrar göstergesi de enflasyon oranıdır. Enerji ithal eden ülkelerde yüksek enerji fiyatları, temel mal ve hizmet ürün fiyatlarını artırmakta, kişi başına düşen milli gelirin azalmasına yol açmakta, buda enflasyonu yükseltmektedir. Enflasyonla mücadele amacıyla uygulanan politikalar sonucunda ise yatırımlar azalmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinde de kendini hissettirmektedir.

Türkiye'nin ekonomide sağladığı gelişmeler enerji tüketimini arttırmıştır. 2016 yılı verilerine göre enerji ihtiyacında %31 oranıyla petrol ilk sırada yer almıştır. Türkiye'de petrol tüketimi %25'i sanayi, %24'ü konut ve hizmet, %23'ü elektrik üretimi ve %20'si ulaşım sektöründe olmuştur. Türkiye'de 2007-2016 yılları arası enerji ihtiyacı oranları devamlı yükselmiştir (TPAO, 2018a: 1).

Petrol Üretim Durumu; Türkiye'nin 2017 yılında petrol rezervinin 324 milyon varil olduğu tespit edilmiştir. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 18 yıl içinde tükeneyeceği öngörülmüştür. Türkiye'de bulunan petrol üretim teknolojisinin eski olması da üretim hızını etkilemektedir (TPAO, 2018b: 2).

Petrol Tüketim Durumu; Türkiye'de 2017 yılında 550 bin v/g petrol tüketilmiştir. Türkiye petrol temini konusunda %94,6 oranında ithalata bağımlıdır (TPAO, 2018c: 3). Türkiye 2017 yılı petrol ithalatının, %23'ünü Irak %19'unu Rusya ve %17'sini İran'dan yapmıştır (TPAO, 2018d: 4).

Doğal Gaz Üretim Durumu; Türkiye'nin 2017 yılı itibariyle tespit edilen rezervi 4,8 milyar m³tür. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 13,5 yıl içinde tükeneyeceği öngörülmüştür (TPAO, 2018e: 5). Türkiye'de 2017 yılında 354 milyon m³ doğal gaz üretimi yapılmıştır (TPAO, 2018f: 6).

Doğal Gaz Tüketim Durumu; Türkiye'de 2017 yılında 55 milyar m³ doğal gaz tüketilmiştir (Enerji Bakanlığı, 2018a: 1). Türkiye doğalgaz temini konusunda %99,4 oranında ithalata bağımlıdır (TPAO, 2018g: 7). Türkiye'nin 2017 yılında ithal ettiği doğal gazın, %52'sini Rusya, %17'sini İran, %12'sini Azerbaycan ve %8'ini ise Cezayir'den yapmıştır (TPAO, 2018h: 8).

Türkiye doğalgaz açısından dışa bağımlı bir ülkedir. Bu bağımlılık dış ticaret açığına yol açmakla birlikte stratejik açıdan da, özellikle bölgesel güç mücadelesinin aktörleri olarak kabul edilen Rusya ve İran'dan alınan gazın miktarının fazlalığı bu ülkelere karşı üretilen dış politikada Türkiye'nin manevra kabiliyetini sınırlandırmaktadır.

Doğalgaz Depoları; Türkiye daha önce kış aylarında Rusya ve İran'dan gelen doğalgaz akışındaki kesintilerden dolayı sorun yaşamıştır. Türkiye'nin doğalgaz temini konusunda dışa bağımlı olması ve yeterli depolama kapasitesine sahip olmaması da ciddi endişelere neden olmuştur. Bundan dolayı depolama kapasitesinin artırılması konusunda yeni projeler geliştirilmiştir (Enerji Bakanlığı, 2018b: 2). Sonuç olarak Türkiye'de kullanılan doğalgazın %96'sı, petrolün %90'ı ithal edilmektedir (Pamir, 2003: 2-5).

4.1.3. IKBY'nin Enerji Profili

IKB'de 2006 yılından itibaren petrol şirketleriyle yapılan kontratlar neticesinde arama ve keşif faaliyetleri başlamış ve açılan 10 kuyudan ortalama olarak 8'i başarılı sonuç vermiştir. 2009 yılında Gulf Keystone adlı şirketin Türkiye sınırına yakın Şekhan (Shaikan) Bölgesi'nde yaptığı arama, 12 ile 15 milyar varil arasında olduğu öngörülen büyük boyutta bir rezervi ortaya çıkarmıştır (Chazan, 2012: 1-2).

IKB'nin Şekhan bölgesinde bulunan petrol ile IKBY'nin 45 milyar varil petrol kaynağının bulunduğu ve rezervin 60-65 milyar varile kadar çıkabileceği tahmin edilmektedir (Balcı, 2014: 12). IKBY'nin çeşitli bölgelerinde günlük petrol üretimi yaklaşık 400 bin varile kadar olup, iç tüketim yaklaşık 100 bin varil kadardır. Pazarda söz sahibi olmayı planlayan IKBY gelecekte üretimi günlük 2 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 60).

IKBY enerji hususunda hukuki alt yapısını inşa etmek için 6 Ağustos 2007'de IKB parlamentosundan Petrol ve Doğalgaz Yasası'nı çıkarmıştır. Petrol ve Doğalgaz Yasası, IKBY'nin günümüze kadar enerji ilişkilerinin hukuksal meşruiyet zeminini oluşturmuştur (International Crisis Group, 2012: 17). IKB'de yapılan yeni keşifler, uluslararası enerji şirketlerinin dikkatini çekmiş ve 2011 yılından itibaren IKBY ile yeni sözleşmeler imzalamışlardır. 2007'den itibaren izlenen siyaset sonucunda IKBY kendi sınırları içinde bulunan enerji alanlarında kontrolü sağlamıştır.

Petrol Rezervi; IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığının hesaplamalarına göre, IKB'de 45 milyar varil petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 13). Fakat 1980'lerden beri enerji alanları yeteri kadar araştırılmadığı için rezerv miktarının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (Ayhan, 2009: 2).

IKB'de üretimin %36'sı Taq Taq sahasında, %31'i Khurmala sahasında, %29'u Tawqe sahasında ve %4 Khor Mor ve ChemChemal bölgesinde yapılmaktadır. IKBY son dönemde üretime açtığı yeni bölgelerde de petrol üretimi yapmayı hedeflemektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 13). Günümüzde bu rezervlerin piyasa değeri, 3 trilyon dolar civarındadır. Bu gelir 2003'e kadar 300-400 dolar olan kişi başına düşen milli geliri, 5-6 bin dolara çıkarmıştır.

Petrol Üretim Maliyeti; Petrolün kaynak olarak bir ülkede var olması kadar çıkarım maliyetleri de önemlidir. Bu nedenle bölge topraklarındaki kaynaklara bakılınca derin olmayan büyük petrol rezervlerinin yoğun bir şekilde olduğu görülmekte, buda petrol çıkarma maliyetlerini düşürmektedir (İzzeti, 2006: 24). IKBY, petrol üreten birçok ülkeden daha düşük bir maliyetle üretim yapmaktadır. IKB rezervlerinin büyük bir kısmı yeryüzünün yaklaşık 500 metre derinliğindedir. Bu sebeple, bölgede petrolün varil maliyeti 1,5-2 dolar arasında değişmektedir. Bu maliyet dünyanın birçok yerinde 15-20 dolar arasındadır. Örneğin Kanada'da varil başına petrol çıkarma maliyeti 25-30 dolara kadar yükselebilmektedir. Petrolün çıkarılma maliyeti düşük olduğu gibi ihraç edilme maliyeti de düşüktür. Rusya'daki gibi ileri teknoloji ve ağır ekipmanlara gerek kalmadan kolaylıkla limana taşınan petrol, buradan oldukça kısa bir yoldan dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır (IEA, 2012: 54-55). IKBY'nin ekonomisi petrol ihracatı üzerine kurulmuştur. Örneğin Arap baharı ile petrol fiyatlarının düşmesi IKBY ekonomisinin daralmasına neden olmuştur.

Doğal Gaz Rezervi; IKB, petrol gibi doğal gaz yatakları bakımından da zengin rezervlerin bulunduğu bir bölgedir. IKB'deki doğalgaz rezervi 2013 yılı itibarıyla 5,6 trilyon m³ olarak hesaplanmıştır. IKB'nin farklı sahalarında keşfedilmiş doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Aynı zamanda yeni sahalarda da rezerv tespit çalışmaları devam etmektedir (Genel Energy, 2013: 1).

İngiliz petrol arama şirketi Heritage Oil, Miran Batı sahasında 6,8-9,1 trilyon metreküplük yeni bir doğalgaz sahası bulunduğunu açıklamıştır. Şirket, bu kaynağın parasal değerinin en az 1 trilyon dolar olduğunu ifade etmiştir. Miran batı doğalgazını, yapılması planlanan boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı düşündüklerini

belirten şirket, söz konusu sahanın Türkiye'nin yaklaşık 190 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceğini belirtmiştir.

IKB'nin ham petrol ve doğalgaz rezervlerine ilişkin olarak uzmanların hem fikir olduğu bir konuda uzun yıllardan beri bu bölgede yeni rezerv çalışmalarının yapılmamış olmasına bağlı olarak, gerçek rezerv büyüklüğünün mevcudun çok ötesinde olabileceği ve buna bağlı olarak IKB'nin dünya enerji arzındaki konumunun da önümüzdeki dönemde oldukça artabileceğidir.

IKB'de bulunan doğalgazın büyük bir kısmı, yılda ortalama 11 milyar metreküp doğalgaz, yetersiz altyapı nedeniyle kuyuların başında yakılmaktadır. Bir ayda üretilen doğalgazın bazen %60'ından fazlası bundan dolayı yok olmakta ve ekonomik kayıp yaşanmaktadır (Mazzanti ve Dutz, 2005: 212). Bu nedenle IKBY, Türkiye ile doğalgaz altyapısının kurulması için projeler üretmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 14).

Elektrik; IKB'de, enerji bağlamında büyük sorun elektrik üretimidir. Bölgede hala kesintisiz elektrik verilememektedir. Bölgenin büyük bir kısmı elektriğini özel jeneratörlerle sağlamaktadır. IKBY bu jeneratörleri sübvansetmekte ve elektrik üretimi için halka ücretsiz yakıt sağlamaktadır (IEA, 2012: 31).

IKBY ayrıca elektrik ihtiyacının bir kısmını İran'dan ve Türkiye'den ithal yoluyla karşılamaktadır. Khor Mor ve ChemChemal sahalarından çıkarılan doğalgazın tamamı IKB'nin elektrik ihtiyacı için tüketilmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 13). Türkiye'nin bölgeye elektrik ihracatı 2003 yılında 44 MW ile başlamıştır. Türkiye 2003'ten itibaren, bölgeye "Dostluk Enerjisi" adı altında elektrik ihraç etmektedir.

4.1.4. Federal Yönetim ve IKBY Arasındaki Enerji Anlaşmazlığı

IKB'de bulunan petrolün üretiminden ihracatına kadar olan süreç, IKBY ile Federal Yönetim arasında birçok uyuşmazlığa neden olmuştur. Bu ihtilafın yasal temeli, 2005 yılında kabul edilen Irak Federal Anayasasına dayanmaktadır. Federal Anayasa'da yoruma yer bırakmayan açıklayıcı hükümlerin bulunmaması, iki tarafında bulunan maddeleri menfaatleri istikametinde yorumlaması ve bu yorum üzerinden uygulamalara gitmesi, enerji ile birlikte siyasi krizlerinde başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu belirsizlik konusunda, uluslararası çevrelerde bu kaynakların yönetiminde IKBY'nin haklarına dikkat çeken ve IKBY'yi önceleyen görüşler ortaya çıkmıştır.

Irak anayasasının enerji kaynaklarına ilişkin tartışma konusu olan hükümlerin ilgili maddeleri **110-111-112-115-120-140-141.** maddelerdir (ORSAM, 2006: 1-10). Belirtilen maddelerin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yönetimi ve yetki paylaşımı konusunda açık ifadeler içermemesi, taraflarca, ihtilafa ilişkin yapılan çalışmalarda farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Moradi ve Saie, 2013: 593).

Tarafların enerji alanında yaşadığı anlaşmazlıklar altı başlık altında toplanabilir:

- 1- Enerji Sahalarının Kime Ait Olduğu Sorunu
- 2- Petrol Şirketleri İle Yapılan Anlaşmalar Sorunu
- 3- Kontrat Farklılıkları Sorunu
- 4- Gelir Paylaşımı Sorunu
- 5- Petrolün Uluslararası Pazarlara Ulaştırılma Sorunu
- 6- Enerji Bağlamında Tartışmalı Bölgeler Sorunu

1. Enerji Sahalarının Kime Ait Olduğu Sorunu; 2005 tarihli anayasa ile birlikte IKB'deki enerji sahalarının sınıflandırılması, enerji kaynakları üzerindeki aitlik ve yönetim, taraflar arasında yorum farklılığının kendini gösterdiği temel ihtilaf konusu olmuştur (Deek ve Burton, 2007: 53-58).

Federal Yönetim petrol ve doğalgazın anayasanın 111. maddesine göre tüm Irak halkına ait olduğunu herhangi bir grubun tahakkümünün altında olamayacağını (Zedalis, 2009: 303-305), ve 112. maddenin 2. fıkrasına göre de mevcut sahaların yanı sıra gelecekte üretim yapacak sahaların değerlendirilmesi konusunda da Federal Yönetim'in etkin bir role sahip olduğunu belirtmiştir (Deek ve Burton, 2007: 69).

IKBY ise petrol ve doğalgaz ile ilgili yaptığı bütün düzenlemelerin anayasaya uygun olduğunu belirtip, ihraç ettiği petrolden elde ettiği gelirden, alt yapı masraflarını ve bölgenin %17'lik payını çıkardıktan sonra geriye kalan geliri Irak hazinesine aktardığını belirtmektedir. Gelir Irak halkıyla paylaşıldığından söz konusu maddenin uygulandığını ve Irak halkına karşı anayasal görevin yerine getirildiğini belirtmiştir (Holland, 2012: 29).

Ayrıca 112. maddesinin 1. fıkrası "*mevcut yataklardan üretimi yapılan*" ibaresini referans göstererek anayasanın, yürürlüğe girdiği tarihteki mevcut olan yataklarla ilgili olarak bölgesel ve Federal Yönetim arasında bir işbirliğini öngördüğünü belirtmiştir. Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihte, IKB'de üretim yapılan mevcut yatak bulunmadığından söz konusu yasanın IKBY'yi zaten bağlamadığını savunmuştur.

Anayasada yeni kaynaklara ilişkin bir madde olmadığı için bu tarihten sonra keşfedilen yataklar için ise böyle bir işbirliğinin zorunlu olmadığını iddia etmiş (Zedalis, 2009: 304), ve mevcut kaynaklar dışında yeni keşfedilen rezervlerin yönetiminin ve gelirinin kendi kontrolünde olduğunu belirtmiştir (Deek ve Burton, 2007: 69).

Birçok uzmana göre de 112. madde petrol ve doğalgaz sahaları konusunda mevcut ve gelecek sahaları şeklinde bir ayrımı öngördüğünü savunmuştur. Bunun yanı sıra enerjinin yönetimini ve bu kaynakların ülke menfaati açısından en etkin ve verimli şekilde kullanımına ilişkin strateji politikalarının belirlenmesinde Federal Yönetim'e bir münhasırlık atfı ile beraber, bölgesel yönetimlere de yönetim açısından aktif bir katılım ve hareket alanı sağladığı anlaşılmaktadır (Kelly, 2010: 755).

Bu yaklaşımın referans noktasını, söz konusu maddedeki *mevcut sahalar* ile ilişkin ibare oluşturmaktadır. Keşfi yapılmamış veya keşif yapıp ancak üretimin başlamadığı petrol ve doğalgaz sahalarının bu kapsam dışında olduğu değerlendirilmiştir. Mevcut sahalar kasıt hâlihazırda petrol ve doğalgazın çıkarılıyor olmasıdır. Mevcut sahalar için zaman kıstasının tayininde ise anayasanın kabul edildiği tarih baz alınmaktadır (Bell ve Saunders, 2006: 5). Buna bağlı olarak federal anayasanın kabul edildiği tarih itibarıyla arama sahası kapsamında olanlar, keşfi yapılmamış veya keşif yapıp ancak üretimin başlamadığı petrol ve doğalgaz sahalarının yönetimi ve işletilmesinin bölgesel yönetim ve vilayetlerin kendi tasarruflarında olduğu yaklaşımı ön plana çıkmaktadır (Zedalis, 2009: 48-50).

IKBY, anayasanın daha önce işlenmiş mevcut sahalarla ilgili hüküm getirdiğini, yeni sahaların ise anayasanın hükmü dışında olduğunu ileri sürmüştür. IKBY bu hususu kendi çıkardığı 22 nolu Petrol ve Doğalgaz Yasasının, tanımlar başlıklı 1.maddesinin 16. tanımında *mevcut sahaları* 15 Ağustos 2005⁴ öncesinde ticari üretimin yapıldığı sahalar olarak belirtmiştir. *Gelecek sahaları* ise ayrı bir başlık altında 17. tanımda açıklamıştır. Bu tanımlamaya göre 15 Ağustos 2005 tarihi öncesinde ticari üretimin yapılmadığı sahalar ve arama faaliyetleri neticesinde keşif yapılmış sahalar *gelecek sahalar* olarak kabul edilmiştir. Sahalara yönelik bu ayırım ise federal anayasada yapılmamıştır (Şahin, 2013: 33).

IKBY, ayrıca 111, 112, 115, 121 ve 141 maddeleri esas almıştır. IKBY'ye göre anayasanın 115. maddesine göre hakkında hüküm bulunmayan konularda bölge yönetimi yetkili olacak ve bu konuda yetki paylaşımıyla ilgili çatışma çıkması halinde

⁴ 15 Ağustos 2005 tarihi neticede yeni anayasa yapımı konusunda geçiş dönemi yasalarının şart koştuğu son tarihi. Federal anayasanın kabul tarihi 15 Ekim 2005'tir.

üstünlük bölge yönetimine tanınacaktır (Dalar, 2015: 63). 121. maddenin 1. fıkrasına göre, bölgesel yönetim Irak'ın genelini ilgilendiren hususlar dışında yürütme, yasama ve yargılama kurallarını belirler. 141. maddesine göre ise, 1992 yılından beri Bölgesel yönetimin aldığı kararların anayasa ile çelişmediği sürece geçerli olacağı belirtilmiştir (Holland, 2012: 28-29).

IKBY 22 nolu Petrol ve Doğalgaz Yasasını 6 Ağustos 2007'de hazırlayıp Bölgesel Mecliste onaylamış ve yürürlüğe koymuştur. Buna karşılık Federal Hükümetin üzerinde anlaşılmış ve Temsilciler Meclisi tarafından onaylanmış bir petrol ve doğalgaz yasası hala mevcut değildir. Bu yasanın olmayışı da IKBY'nin elini güçlendirmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 20).

2. Petrol Şirketleri İle Yapılan Anlaşmalar Sorunu; Bu tartışmaların temelinde Bölge ve Federal Anayasaları arasında uyumsuzluk bulunması ve merkezi yönetimin bir enerji yasası olmayışı bulunmaktadır. IKBY kendi enerji yasasına dayanarak Kürdistan Petrol Pazarlama Şirketi'ni (KOMO) kurmuştur. Kuruluşun görevleri, enerjinin üretimi ve pazarlanması ile ilgili, şirketlerle anlaşmaları yapmak olarak belirlenmiştir. IKBY kendi Petrol ve Gaz Yasasına istinaden petrol şirketleriyle anlaşmalar yapmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 18).

Federal Yönetim, çıkarılan bu yasanın tek taraflı olduğunu ve kendileriyle görüşülmeden çıkarıldığı için anayasanın 110. maddesinin (Federal otorite dış iktisat ve ticaret politikasını belirler, Maliye politikası ve gümrük rejimini belirler, bölgelerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenler) ve 112. maddesinin 2. fıkrasının (Federal hükümet ile bölge hükümeti birlikte enerji politikasını belirler) ihlal edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle enerji kaynaklarına ilişkin IKBY'nin tek taraflı girişimlerinin, Anayasayı ihlal anlamı taşıdığını belirtmiştir (Belly ve Saunders, 2006: 3).

Buna ek olarak petrol ve gaz kontratlarının ticari niteliği nedeniyle ticaret politikalarının bir parçası olduğu, OPEC'in üretim tavanına ilişkin taahhütlerin yerine getirilmesi, petrol ve doğalgaz kaynaklarının ulusal yatırım bütçesinin en önemli kalemi olması, üretim paylaşım anlaşmalarının gümrük politikalarını ilgilendiren hususlar içermesi nedeniyle petrol ve doğalgaz kaynaklarının Federal Yönetim'in yetkisine girdiğini belirtmiştir (Failat, 2013: 143).

Ayrıca Federal Yönetim 112 madde 1. fıkrada bulunan *"Bu husus yasayla düzenlenir"* ibaresinin Bölgesel Parlamentoda değil, Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmesi gereken bir yasaya işaret ettiğini; Irak halkını temsil eden en yüksek merci,

Temsilciler Meclisi olduğuna göre bölgesel yöneticilerle görüşüldükten sonra varılacak anlaşmanın karara bağlanma yetkisinin de Temsilciler Meclisi'nde olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmenin Temsilciler Meclisi'nde yapılmamasından dolayı IKBY'nin petrolle ilgili faaliyetlerinin yasal olmadığını belirtmiştir (Zedalis, 2009: 300-303).

Federal Hükümet tarafından onaylanmadığı için IKBY ile yapılan kontratların hukuken geçersiz sayıldığını ve bu koşullarda IKBY ile çalışmaya devam eden şirketlerin yaptırımla karşılaşacağını ilan etmiş ve bu amaçla petrol şirketlerine yazılı notalar göndermiştir (Khalil, 2009: 7-8).

IKBY'de bu yoruma karşı anayasanın 121. maddesinin 2. fıkrasını (merkezi yönetimin yetkisi dışında bulunan veya çelişen maddelerde bölgesel yasalar önceliklidir) referans göstermiştir. Yani IKBY Parlamentosu, Irak Temsilciler Meclisi'nden geçecek olan herhangi bir petrol ve doğalgaz yasasını tasvip etmediğinde yasayı değiştirebilme yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla kendi petrol ve doğalgaz yasalarını çıkartma önünde yasal bir engel bulunmadığını savunmuştur. Böylece Temsilciler Meclisi'nden aksi bir yasanın çıkmasının, IKB'yi yasal olarak etkilemeyeceğini belirtmiştir (Holland, 2012: 29). IKBY bu yorumla şimdiye kadar yaptığı enerji anlaşmalarını garantiye almaya ve bölgede faaliyet gösteren enerji şirketlerine yönelik yasal risk faktörünü ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Bu tartışmaların yaşandığı günlerde, Maliki'yi Sünni Araplarla yaşadığı gerilimler nedeniyle IKBY ile uzlaşmaya zorlamıştır. Bu nedenle Federal Yönetim ile IKBY arasında Mayıs 2013'te enerji sorunlarını çözmek için taraflardan oluşan bir komite kurulmasına karar verilmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 17-28).

Uzman yorumlarına göre, 110. maddedeki bu hususların genel politikalar ile bu politikaların uygulanması adına genel stratejilerin ve mekanizmaların ortaya konulmasına yönelik olduğu savunulmuştur (Zedalis, 2009: 43). Örneğin 110. maddenin 1. fıkrası, özellikle diğer devletlerle olan ekonomik ve ticari politikalara, dış politikaya ve diplomatik temsilciliğe, uluslararası sözleşme ve antlaşmalar yapılmasına ilişkin hükümler içermiştir. Dolayısıyla da söz konusu madde devletin diğer devletlerle olan uluslararası ilişkilerine yönelik bir içeriğe sahip olup, madde içeriğindeki *dış egemen* ibaresiyle şirketlerden ziyade egemen devletler muhatap alınmaktadır. Bu nedenle de maddenin içeriğinin şirketler ile yapılan kendine özgü teknik kontratları kapsadığını ileri sürmenin zorlayıcı bir yaklaşım olacağı savunulmuştur (Zedalis, 2009: 255).

Bununla birlikte anayasanın 115. ve 121. maddeleri bağlamında Federal Yönetim'in münhasır yetkisinde yer almayan konularda bölgesel yönetimin ve vilayetlerin yönetsel ve yasal işlemleri yürürlüğe sokma ve uygulama yetkisine sahip olduğu ve bu konulara yönelik ihtilaf çıkması halinde üstünlüğün, bölgesel yönetimin düzenlemelerine verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da bölgesel yönetimin petrol ve gaz kaynaklarının yönetimi ve işletilmesine yönelik Federal Anayasa temelinde yasal ve yönetsel düzenlemeler yapma yetkisi olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle de IKBY'nin petrol şirketleriyle sözleşme yapmasının anayasal bir dayanağa sahip olduğu sonucu çıkarılabilir (Zedalis, 2009: 53).

IKBY özellikle ABD, İngiliz, Kanada ve Türk şirketlerini petrol kontratları yapma konusunda teşvik etme çabası içerisinde olmuştur. Bunu ekonomik gerekçelerinin yanı sıra politika açısından da amaçlamıştır. Mesud Barzani, Nisan 2012'de Obama yönetimi ile yapılan görüşmelerde, IKBY ile ABD arasında özel bir işbirliğinin kurulması talebinde bulunmuş ve bu kapsamda Kürt bölgesinin güvenliğinin ABD tarafından garanti altına alınması ve Türkiye'ye doğal gaz boru hattı yapılması konusunda destek istemiştir. Ancak bu konuda ABD yönetimi, Bağdat ile birlikte çalışılması tavsiyesinde bulunarak olumsuz cevap vermiştir. Buna rağmen IKBY "Amerikan petrol şirketleri eşittir ABD" yaklaşımıyla ABD'nin desteğini Amerikan petrol şirketleriyle kontrat yaparak almaya çalışmıştır. Dolayısıyla Federal Yönetim'e karşı güçlü olmak için tartışmalı bölgelerdeki petrol sahalarının işletilmesi için ABD şirketleri IKBY tarafından öncelikli görülmüştür (International Crisis Group, 2012: 4).

IKB'de devasa rezervlerin tespit edilmesi büyük şirketleri IKBY ile anlaşma yapmaya yönlendirmiştir (Balcı, 2014: 11). İlk anlaşmayı Amerikan Exxonmobil şirketi yapmıştır. Exxonmobil'den sonra Amerikan Chevron, Fransız Total ve Rus Gazprom şirketleri de anlaşma yapmıştır. Günümüzde uluslararası dört büyük şirket IKB'de bulunmaktadır. İngiltere'nin BP, Rusya'nın Lukoil ve Çin'in enerji şirketleri de anlaşma için IKBY ile görüşmelere başlamıştır. IKBY, Ekim 2011'de Exxonmobil'e lisans vererek Federal Yönetim karşısında elini güçlendirmek istemiştir. Barzani bunu bir güvenlik garantisi olarak değerlendirmiştir (Wildenburg, 2012: 51). Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye gelişi, IKBY'nin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu olarak yorumlanmıştır. Özellikle Exxonmobil ile yapılan anlaşma bu anlamda dönüm noktası olmuştur. Bu nedenledir ki Mesud Barzani Exxonmobil ile yapılan kontratları on Amerikan askeri taburuna eşit değerde bir güç olarak nitelendirmek suretiyle kontratlara ekonomik çerçevede dışında politik bir önem atfetmiştir (Danilovich ve Owtram, 2014: 123).

IKBY, uluslararası petrol ticareti için Kerkük-Ceyhan Boru Hattı'nın kullanımı konusunda Türkiye ile Kasım 2013'te anlaşma yapması sonrasında, Federal Yönetim ile Bölgesel Yönetim arasında görüşmeler tekrar başlamıştır. 2014 yılı ise uzlaşma adına tarafların önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur. Federal Yönetim ile IKBY'nin yakınlaşmasına ve IŞİD terör örgütünün 2014 yılında Irak'ın önemli kısmını ele geçirerek iki tarafa karşı savaşmasının önemli bir etkisi olmuştur. 2014 yılının Aralık ayında Federal Yönetim ile IKBY petrol ihracını birlikte yapmak için anlaşmıştır. Fakat anlaşmada, anayasanın herhangi bir maddesine atıf yapılmadığı için yasal olarak nihai bir durum gerçekleşmemiştir.

Bölgesel Yönetim açısından kendi sınırlarında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını yine kendisinin kontrol ve idare etmesi ekonomik özgürlüğü için elzem iken Federal Hükümet ise enerji kaynaklarının kontrolünü merkezileştirmeyi tüm ülke üzerinde etkinliğini tesis etmenin aracı olarak görmüştür (Zedalis, 2009: 262).

Bu nedenle kaynaklar üzerinde güç ve otorite tesisi için taraflar arasında bir rekabet yaşanmaktadır. Bu ise taraflar arasındaki görüşmelerde çatışma çözümüne yönelik, uzlaşmacı bir yaklaşımdan ziyade bir tarafın diğer tarafa kendi yaklaşımını kabul ettirme çabasının daha baskın olmasına yol açmıştır. Bu nedenle üzerinde uzlaşılabilen konuların yasalaşması önlenmiş ve yaşanan ihtilaflar kronikleşmiştir. Süreç içerisinde taraflar arasında dış etkenlerin göreceli baskısıyla da dönemsel uzlaşmalar sağlanmış ancak varılan uzlaşmalar geçici nitelikte olmuştur. Uzlaşılan hususlarda bile taraflar arasında karşılıklı suçlamalar yer almıştır (Deek ve Burton, 2007: 55).

3. *Kontrat Farklılıkları Sorunu*; Yasal uyumsuzluğun yanında Bağdat ve IKBY'nin üzerinde anlaşamadığı bir diğer sorun ise imzalanan kontratların farklı türden olmasıdır. İki tarafta uluslararası enerji şirketleriyle birbirinden farklı sonuçlar üreten farklı kontratlar imzalamışlardır. Birbirlerinden farklı yapılan kontratlar anlaşmazlıkları da derinleştirmiştir. Çünkü imzalanan kontrat türüne göre ortaya çıkan farklı iki tablo taraflar için yeni sorunlar üreterek tarafları karşı karşıya getirmiştir. Merkezi yönetim, IKBY'nin yaptığı kontratların anayasayı ihlal anlamına geldiğini belirterek, IKBY ile kendi belirlediği kontrat türüyle anlaşma yapmayan şirketlerin merkezi yönetim tarafından yapılan enerji ihalelerine giremeyeceğini belirterek, özellikle iki yönetimle de anlaşmalı olan üç büyük şirket Exxonmobil, TOTAL ve Gazprom'u caydırmaya çalışmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 15).

Irak Federal Yönetimi, Irak'ın güneyinde bulunan petrol sahaları için uluslararası petrol şirketleriyle "Teknik Servis Kontratı" imzalarken IKBY "Üretim Paylaşım Kontratı" imzalamıştır. Teknik servis kontratı daha çok hizmet alımına benzemektedir. Çünkü bu kontrata göre enerji şirketleri sağlamış olduğu teknik ve personel kaynakları ile arama ve üretim hizmetleri sağlayıp karşılığında belirlenmiş bir ücret almaktadırlar. Bir diğer ifadeyle enerji şirketleri kendi uzmanlıklarını kontratı imzaladıkları yönetime kiralamaktadırlar (IEA, 2012: 36-37).

Teknik servis kontrat gereği enerji şirketleri keşif yapmak, keşfedildikten sonra söz konusu sahada rezervleri arttırmakla mükelleftirler. Federal Yönetim bu kontratla yeni keşiflerin yapılmasını, var olan sahaların geliştirilmesi ve üretimin arttırılmasını amaçlamıştır. Bu kontrat genellikle 25 yıllığına imzalanmaktadır. Teknik servis kontratının bir diğer özelliği ise ticari olarak üretime geçinceye kadar harcanan yatırım giderleri için şirketlere herhangi bir ödeme yapılmamasıdır. Eğer saha üretime uygun bulunmazsa yapılan yatırımları şirketler kendileri karşılayacaktır. Üretim yapıldığında ise şirketlere ücret veya ücret değerinde petrol verilmektedir (Boykett, 2012: 26-44). Üretim yapılabilecek kuyu bulup bulamayacakları ve kuyu bulunduğunda harcamalarını telafi ettikten sonra kâra geçip geçmeyecekleri meçhul olduğundan, risk faktörü şirketler için yüksek olmakta ve bu risk sadece şirketler tarafından üstlenilmektedir. Şirketlerin bu risk faktörünün üstesinden gelmeleri ise ancak devasa boyutta kuyu keşfetmeleri ile mümkün olmaktadır. Enerji şirketleri bu kontrat türünden risklerin, denetim ve bürokrasinin fazla olması nedeniyle uzak durmaktadır.

Federal Yönetim, oluşturduğu teknik servis kontratı modelini, uzman görüşü almak için, enerji otoritelerince tanınan ve devletlerin büyük çoğunluğuna bu konuda danışmanlık hizmeti sunan Van Meurs enerji danışmanlık şirketine sunmuştur. Model taslağını inceleyen uzman Pedro Van Meurs modelin güçlü ve zayıf taraflarını belirleyerek tavsiyelerde bulunmuştur. Uzmanın görüşüne göre model, Irak'ın daha önceki anlaşmalarına göre daha üretim temelli olduğundan güçlüdür. Fakat Irak halkının maksimum düzeyde kazanç sağlaması açısından değerlendirildiğinde modern ve ileri bir üretim paylaşım kontratından daha geri olduğu için zayıftır.

Uzman, kanaatini petrol piyasasının sahip olduğu şu ilkeyi hatırlatarak desteklemiştir: *"Petrol sanayisinde eğer maliyet düşükse kar daha yüksek olmalıdır. Daha yüksek kar enerji şirketini en son teknolojiyi kullanmaya ve daha etkili sonuçlar ortaya koymaya teşvik eder. Irak'ın teknik servis kontratı ise bu ilkeyi daha fazla maliyet daha fazla kar şeklinde yorumlamıştır."* Pedro Van Meurs, modelin birçok "boşluk"

içerdiği, yolsuzluğu teşvik edici maddelerinin bulunduğu, karar alma mekanizmalarının karışık ve yavaşlatıcı olduğunu, Iraklı personel çalıştırma, teknoloji transferi ve yerli katkı konularında da felakete yol açabilecek durumların bulunduğunu tespit etmiştir. Söz konusu yetersizlik ve potansiyel tehlikeler giderilmeden Irak için kabul edilebilir bir teknik servis kontratından söz etmenin güç olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı model yeterince motive edici bulunmamış ve istenen faydanın sağlanamayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur (Meurs, 2009: 1-2).

IKBY ise Kürdistan Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Yasası'nın 10. Bölüm 37. maddesine dayanarak enerji şirketleri ile "Üretim Paylaşım Kontratı" yaparak şirketlerin risklerini paylaşmayı tercih etmiştir. Üretim paylaşım kontratları, IKBY şirketi (KOMO) tarafından imzalanmaktadır.

Bu kontrat türünde IKBY enerji şirketlerine üretim yapılabilecek saha bulmaları için beş yıl süre vermektedir. Ticari üretim keşfedildikten sonraki işlemler, teknik servis kontratlarından farklılık göstermektedir. IKBY, üretim yapılmaya başladıktan sonra şirkete yaptığı yatırımların tüm masraflarını üstlenmektedir. Elde edilen gelirden yatırım harcamaları çıkarıldıktan sonra %80'i IKBY'ye %20'si şirkete verilmektedir (Kurdistan Regional Government, 2013: 29).

IKBY, bu kontrat türü ile hem enerji şirketlerinin keşif harcamalarını karşılamakta, hemde üretilen petrolü enerji şirketleriyle paylaşarak ortaklık kurmaktadır. Bu ortaklık, IKBY ve enerji şirketlerinin daha fazla kazanması için keşif üretim ve satış aşamalarında birlikte hareket etmelerini öngörmektedir. Bu nedenle IKBY tarafından yapılan kontrat türü, enerji şirketlerine cazip gelmiştir. Ayrıca %20 gibi yüksek bir kâr oranı enerji şirketlerinin dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı birçok uluslararası enerji şirketi de Irak'ın güneyindeki sahalarını bırakmak pahasına bile IKBY'nin üretim paylaşım kontratlarını tercih etmiştir.

IKBY'nin enerji şirketlerine verdiği bu imtiyazlar onların yasal belirsizlik ve politik çekişmeler riskini üstlenmesini kolaylaştırmıştır. Böylece IKBY uluslararası arenada kendisini destekleyecek müttefikler elde etmiştir. Bu bağlamda IKBY sınırları içerisinde üretime geçen şirketler bir an önce ihracat yapıp kâr etmek istediklerinden Türkiye'ye uzanan boru hattının döşenmesinde, IKBY lehine lobi faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir (Balcı, 2014: 18).

IKBY'de oluşturduğu bu üretim paylaşım kontrat modelini, Federal Yönetim gibi Van Meurs enerji danışmanlık şirketine sunmuş ve görüş istemiştir. Pedro Van

Meurs, IKBY kontratlarının yatırımcıyı keşif yapmak için daha büyük saha bulmaya ve daha az masraf yapmaya itmesinden ve işletme maliyetini düşük tutmasından dolayı motive edici bulmuştur. Aynı şekilde yatırımcı, petrolden pay aldığı için daha fazla üretime teşvik edilmektedir. Şirket kendi karını yükseltmeye çalıştığı ölçüde yönetiminde kar yükseldiği için iki tarafında gelirini arttırıcı yönde olduğundan IKBY ve yatırımcı için güçlü motivasyon kaynağı olmaktadır (Meurs, 2008: 4-5).

Ayrıca Pedro Van Meurs Irak Federal Yönetiminin teknik servis kontratı ile IKBY üretim paylaşım kontratlarını da karşılaştırmış ve IKBY kontratlarının maksimum üretimi teşvik etmesi ve gelir arttırıcı olması nedeniyle çok daha üstün olduğunu belirtmiştir. IKBY'nin teknik servis kontratları imzalamış olması durumunda gerçek bir trajedi yaşayacağını, IKBY'nin gelir kaybının yıllık 450 milyar dolar olacağını hesaplamıştır. Teknik servis kontratları ile Irak'ın gelir kaybının ise gelecek 20 yıl içerisinde 5 ve 6 trilyon dolar arasında olacağını hesaplamıştır (International Expert Finds, 2008: 2-3). Sonuç olarak kanıtlanmış rezervler yüksek karlılık ve daha az risk ile birleşince enerji şirketlerinin dikkati ve yatırımları Irak'ın güneyinden IKB'ye kaymıştır.

Politik açıdan değerlendirildiğinde ise iki tarafın farklı kontrat türlerini seçmesinin aslında egemenlik kaygılarından kaynaklandığını göstermektedir. Teknik servis kontratı imzalamayı seçen Irak Federal Yönetimi doğal kaynaklar üzerinde tam hâkimiyet kurmak istemektedir (Ghandi ve Lin, 2013: 6-8).

Irak'ın etnik ve mezhebi dağılımı, sürekli bir güç çekişmesine neden olduğu için, Federal Yönetim Sünni veya Kürtlerden herhangi bir grubun enerji şirketleri ile anlaşarak doğal kaynaklar yoluyla ekonomik güç elde etmesini engellemeye çalışmıştır. Uluslararası enerji şirketlerinin siyasal krizlerde söz sahibi olmalarını veya herhangi bir grupla bağlantı kurmalarını engellemek için onları kiracı konumunda tutan bu kontrat türünü tercih etmektedir. Bu sayede onları denetim altında tutmak istemiştir (IEA, 2012: 37). Federal Yönetim, ekonomik olarak hem şirketlere hem de Irak halkına maksimum fayda sağlamadığı açığa çıkmış olsa da bu kontrat türünde ısrar etmesinin temel motivasyonu ekonomik kaynaklı değil, politik kaynaklıdır.

IKBY açısından değerlendirildiğinde ise üretim paylaşım kontratları hızlı ekonomik büyümenin anahtarı olarak görülmüştür. Çünkü bu kontratın önemli artısı, hızlı bir şekilde üretimi teşvik etmesi ve yatırım çekebilmesi sayesinde hızlı ekonomik kalkınma gerçekleşmektedir (World Bank Institute, 2013: 6).

IKBY enerji kaynaklarını millileştirilmesi gereken bir kaynak olarak görmek yerine, şirketleri ortak eden bir anlayışı seçip, arama faaliyetlerini teşvik ederek yatırımları bölgesine çekmiştir. IKBY bu kontrat türüyle, Federal Yönetimin ekonomi politikalarına karşı güçlenmiş ve kendi ekonomik bağımsızlığını kazanma yolunda adım atabilmiştir. Uluslararası enerji şirketleriyle ortak amaç üreterek kendi güvenliğine tehdit olabilecek bir durum karşısında, kendisine uluslararası arenada müttefik bulmuştur. Bu durum hem Federal Yönetime daha rahat meydan okumasına hem de diğer devletlerle ilişkilerinde daha etkin olmasına yardımcı olmuştur.

Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmalarının temel sebebi ise Irak'ın petrol ve doğalgaz alanlarının çoğunun tespit edilmesine karşın IKB'de çok az arama faaliyetinin gerçekleştirilmesidir. Şirketler hukuk belirsizliğine rağmen politik güçleri oranında anlık çözümler üretmişlerdir. IKBY, şirketlerin bağlı olduğu devletlerin, kazançları ve menfaatleri gereği IKBY'yi, Federal Yönetime karşı destekleyeceğini düşünmüştür (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 27).

Üretim paylaşım kontratının seçilmesinin bir diğer nedeni ise hızlı davranma isteğidir. Neçirvan Barzani 4. Süleymaniye forumunda yaptığı konuşmada ABD'nin Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığının azalmakta olduğunu ifade etmiştir. En büyük alıcılardan olan ABD'nin ihtiyacının azalmasının petrol fiyatlarının uzun vadede düşmesine neden olacağı varsayılmaktadır. Petrol fiyatları yüksek iken hızlı bir şekilde kaynakları yeryüzüne çıkarıp ekonomik değere dönüştürme gereksinimi, zamanla yarışmalarına neden olmuştur. Bu yüzden üretimin hızlıca yapılacağı ve teşvik edileceği bu kontrat türü seçilmiştir.

Bağımsız devlet olma yolunda ilerleyen IKBY'nin, önceliği ekonomik kaynaklarını artırmaktır. Bu maksatla IKB'de yabancı yatırımcılar teşvik edilerek ticari canlılığın sağlanması amaçlanırken, diğer yandan doğal kaynak potansiyelini değerlendirerek hem kısa sürede yüksek gelir elde etmeyi, hem de gelen yabancı yatırımcıları Irak içinde ve uluslararası alanda baskı aracı gibi kullanıp siyasi fayda sağlamayı amaçlamıştır.

4. Gelir Paylaşımı Sorunu; Gelir paylaşımı 2007 yılından itibaren IKBY'nin, Federal Yönetim'den bağımsız olarak petrol şirketleriyle kontratlar yapmasıyla taraflar arasındaki ihtilafın parçası olmaya başlamış ve petrol satışlarının başlamasıyla ileri bir aşamaya taşınmıştır.

IKBY, petrol şirketlerinin alacaklarının ve peşmergelerin maaşlarının federal bütçeden karşılanması ve bütçeden %17'lik payın kesintisiz ödenmesini talep etmiştir. Federal Yönetim ise kendi onayı olmadan IKBY'nin petrol şirketleriyle yaptığı sözleşmeleri yasadışı ilan ettiğinden, maliyetlerinin de IKBY'nin kendi bütçesinden karşılanması gerektiğini, peşmergelerin ücretlerinin ödenmesi için bu güçlerin Federal Savunma Bakanlığı'na bağlanması gerektiğini aksi halde maliyetinin yine IKBY'nin kendi bütçesinin parçası olduğunu, Bölgesel Yönetim'in federal bütçeden %17'lik payının ise petrolün SOMO tarafından ihracatına ve Bölgesel Yönetimin aylık tedarik performansına orantılı olarak salıverilmesi gerektiğini savunmuştur (Şahin, 2013: 33).

İlk uzlaşma girişimi 2008 yılında IKBY'nin boru hattından, SOMO'ya 300 bin varil petrol transferi ile olmuştur. Daha sonra Haziran 2009'da Tawke sahasındaki üretimden SOMO'ya transfer yapılarak devam etmiştir. Bunun karşılığında Bölgesel Yönetim'ce Federal Yönetim'den, bütçeden %17'lik payının salıverilmesi talep edilmiştir. Ancak Federal Yönetim bu konuda olumlu adım atmayınca IKBY, SOMO'ya petrol tedarikini Eylül 2009'da kesmiştir (Cameron, 2011: 91).

IKBY, özel şirketler üzerinden transit olarak karayolu ile uluslararası piyasaya 2009 yılından itibaren petrol satmaya başlamıştır. IKBY'nin ilk satış rotası, İran olmuştur. İran üzerinden Birleşik Arap Emirliği'ndeki terminallere denizyoluyla taşınarak Körfez ve Asya pazarına satılmıştır. IKBY, aynı dönemde ihtiyaç duyduğu işlenmiş petrol ürünlerini de İran üzerinden tedarik etmiştir.

IKBY, Federal Yönetimine, enerji gelirinin paylarına düşen kısmını ödememek, yaptığı ödemeleri ise siyasi yaptırımlarında araç gibi kullandığı suçlamasını yapmıştır. Türkiye sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla, IKBY'nden aldığı petrol gelirinin belirlenen oranda tarafların hesabına aktarma önerisinde bulunmuştur. Bu öneri doğrultusunda petrol ihracatı devam etmiştir. Türkiye Enerji Bakanlığı bu oran çerçevesinde Türkiye üzerinden ihraç edilen petrol gelirlerinin ulusal bir bankada tutulduğunu bununda %83'nü Bağdat yönetiminin aldığını, %17'sini IKBY'nin aldığını açıklamıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 19)

2014 yılında IŞİD'in Musul'u işgal etmesinden sonra IKB'ye doğru başlayan mülteci göçünde artış yaşanması ve IKBY'nin 2014 yılı bütçesinin Irak Federal Yönetimi tarafından kısılması yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. IKBY, Türkiye'den sığınmacı ihtiyaçları ile başa çıkmak için Halk Bankası'nda biriken parayı talep etmiştir.

Taraflar arasındaki bu sorun IKB'Y'nin yaşadığı ekonomik krizi derinleştirmiştir. IKB'Y'nin, 2014 yılından önceki petrol gelirleri 2014'ten sonra azalmıştır. Petrolün varil fiyatı 2008 yılı başında 96 dolar iken yılsonunda 33 dolara kadar gerilemiştir. 2009 yılında ortalama 60 dolar seviyesinde seyretmiştir. 2010 yılında 70-80 dolar seviyesine çıkarak toparlanma eğilimi göstermiştir. 2011, 2012 ve 2013 yıllarında ortalama 100 dolar ve üzerinde seyreden fiyatlar, 2014'ün sonlarından itibaren tekrar 50 dolar seviyesine düşmüştür. Süreç içerisinde Federal Yönetim bütçeyi bir koz olarak kullanırken, Bölgesel Yönetim'de petrol satışını bağımsız yürütmeyi koz olarak kullanmıştır. 2014 yılında Irak-Türkiye Boru Hattı'nın kullanılmaya başlamasıyla bu koz daha baskın bir şekilde etkisini hissettirmiştir.

5. Petrolün Uluslararası Pazarlara Ulaştırılması Sorunu; IKB'Y, yukarıda bahsedilen uyuşmazlıkların çözümünü beklemeden 2013 yılında Türkiye ile IKB arasında döşenmeye başlanan ve 2014 yılı başında bu yolla yapılan petrol ihracatını Türkiye üzerinden başlatmış, böylece durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Federal Yönetim bu ihracatın petrol kaçakçılığı konumunda olduğunu belirtmiştir (Zedalis, 2009: 300-303). Federal Yönetim, IKB'de bulunan petrol satışının SOMO aracılığıyla yapılmasını istemiştir.

Daha önce petrol anlaşması imzalama yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar, Mayıs 2014'ten itibaren petrol ihraç etme yetkisinin kimde olduğu tartışmaları ile bir adım daha ileriye taşınmıştır. Bu anlaşmazlık devam ederken, IKB'Y yasal durumu Cambridge Üniversitesi'nden uluslararası hukuk profesörü James R. Crawford'a inceletmiş ve bağımsız bir hukuki görüş almıştır. Crawford, görüşünde IKB'Y'nin yaptığı anlaşmaların geçerli ve anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 1-2).

Federal Yönetim, IKB'Y ile yetki çatışmalarından kaynaklanan sorunların çözümü için, anayasanın 93. Maddesi çerçevesinde Federal Irak Yüksek Mahkemesine başvurmuş ve yaptırım istemiştir. Yüksek Mahkeme 23 Haziran 2014'te oybirliği ile Federal Yönetimin, IKB'Y'nin dışarıya petrol satışını engelleme talebini ve yaptırım uygulanmasını reddetmiştir. Mahkeme, Federal Yönetimin yetkilerini düzenleyen anayasanın 110. maddesini 2003 yılından önceki yasalara dayanarak hatalı yorumladığını, federal anayasa bağlamında, IKB'Y'nin petrol ihracatında yetkili olduğunu ve petrol ihracatının anayasaya aykırı olmadığını kararlaştırmıştır.

Anayasa bağlamında kesin ve uyulması gereken bu karar, IKB'Y'nin doğal kaynakları ihraç etmesinde ortaya çıkan tartışmaları da noktalayarak soruna açıklık

getirmiştir. Yüksek Mahkeme'nin kararıyla, IKBY yasal dayanak hususunda güçlenmiştir. Irak içerisinde en yüksek mahkeme olması ve karara itiraz edilememesi nedeniyle, IKBY kendi yorumuna meşruiyet sağlamış ve Irak'ın yaptırım uygulaması tehlikesi ortadan kalkmış olsa da yasal tartışmalar sona ermemiştir. Bu kararla IKBY Irak Federal Yönetimini, bu karara uyarak, IKBY ile anlaşma yapan şirketleri kara listeye alma ve yaptırıma maruz kalacakları tehdidinden vazgeçmesini istemiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 7).

Bu karar aynı zamanda Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Petrolün, Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara taşınması konusunda bir meşruiyeti de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu karar, Türkiye ile IKBY arasında yapılabilecek diğer ticari konularda da anlaşma yapma zeminini hazırlamıştır. Irak Ekonomi Bakanı IKBY'nin kontrolündeki yerlerden çıkarılan petrolün Kerkük-Ceyhan ham petrol boru hattından pazara ulaştırılması konusunda anlaşma sağlandığını açıklamıştır (Dalar, 2015: 64).

6. Enerji Bağlamında Tartışmalı Bölgeler Sorunu; Tartışmalı bölge sorunu, IKBY'nin, bu yerleşim yerlerini talebiyle gündeme gelmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 25). Tartışmalı bölgeler Kerkük, Ninova, Salah al-Din, Diyala ve Vaset kesimleridir. Tartışmalı bölgeler sorunu Irak'ın kuruluşundan bu yana devam eden bir sorundur. Tartışmalı bölgelerde yaşayan Kürtler bölgenin IKBY'ye bağlanmasını talep etmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 26).

Bölgede meydana gelen etnik ve mezhep temelli ayrışmalar toplumlar arası güveni derinden sarsmış ve tarafların uzlaşma olasılığını da zayıflatmıştır. Merkezi Yönetim enerjiyi tüm yönleriyle kontrolü altında tutmayı hedeflemiştir. IKBY ise Kürtlerin yaşadığı bölgelerin IKBY'ye bağlanmasını istemektedir. Çünkü IKBY'ye göre Federal Yönetim enerjiden elde ettiği geliri Kürtlere karşı silah olarak kullanmaktadır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 19).

Tartışmalı bölgeler sorunu, Irak'ın halen yürürlükte olan 2005 tarihli anayasasının 140. maddesinin 2. fıkrasında üç aşama (normalleşme, nüfus sayımı ve referandum) sonucunda Federal Yönetim veya IKBY'ye bağlanmasını planlamıştır. Ayrıca bu planın Aralık 2007 sonuna kadar yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Yani Anayasal düzeyde çözüm yöntemi açık bir şekilde belirlenmiştir. Bununla birlikte önemli petrol rezervlerine sahip olan Kerkük dâhil bölgede referandum yapılması Türkiye'nin karşı çıkmasının da etkisiyle ertelenmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 26-27). 30 Aralık 2007'ye kadar referandum yapılamamıştır. Mesud Barzani

referandumun yapılması durumunda bölgenin IKBY'ye bağlanmak isteyeceğinden endişe edildiği için söz konusu maddenin kasıtlı bir şekilde uygulanmadığını belirterek Federal Yönetimi suçlamıştır (Ferris, Fellow ve Stoltz, 2008: 3-9).

Tartışmalı bölgeler daha büyük bir alanı kapsamasına rağmen daha çok Kerkük şehri üzerine odaklanılmıştır. Kerkük şehri, çok etnikli bir kimliğe sahip olduğundan tartışmalı bölgeler için bir sembol haline gelmiştir. Kürt, Türkmen ve Arap gibi asli unsurlarıyla çok dilli ve çok kültürlü bir kent olan Kerkük, Saddam Hüseyin döneminde yoğun bir şekilde Araplaştırma politikasına (Talabani, 2005: 1-5), 2003 yılından itibaren de Kürtleştirme politikasına maruz kalmış ve böylece şehrin demografisi değiştirilmeye çalışılmıştır.

Saddam Hüseyin devrildikten sonra anayasanın 140. maddesi gereği şehrin eski yerleşimcilerinin geri gelmesine olanak verilmiştir. Şehrin yönetimi ise, vilayet seçimlerinde aldıkları yüksek oyla Kürt partilerin eline geçmiştir. Böylece vilayet konseyinde de çoğunluğa ulaşan Kürtler, şehir üzerinde daha çok söz sahibi olmuşlardır. Şehrin güvenliği de yasal olarak, IKBY güvenlik güçleri ile Federal Yönetimin güçleri tarafından ortaklaşa sağlanmaktadır.

Daha çok etnik argümanlar üzerinden tartışılan sorunun birde ekonomik boyutu bulunmaktadır. Özellikle Kerkük şehri barındırdığı 9-13 milyar varil arası, petrol rezervi ile dâhil edileceği tarafın ekonomisine çok önemli bir gelir sağlayacaktır. Kerkük, Irak petrol rezervlerinin %14'üne sahiptir. Kerkük bölgesinde bulunan ekonomik güç, IKBY ve Federal Yönetimin siyasi gücünü pekiştirmesi ve toplumda meşruluğunu kabul ettirebilmesi için son derece önemlidir. Çözüm bulunamayışının nedeni de sahip olduğu bu stratejik önemdir. Bu nedenlerle tartışmalı bölgelerde (özelde Kerkük) enerji uyumsuzluğu derinleşmiştir.

6 Haziran 2014'te Suriye'de faaliyet gösteren IŞİD terör örgütünün Suriye'den Irak'a girmesi ve burada Musul ve tartışmalı bölgelerden birçok yeri ele geçirmesi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. IŞİD'in ilerlemesi üzerine geri çekilen Irak ordusu birçok şehri terk etmiştir. Kerkük'te Irak ordusu tarafından boşaltılmış bunun üzerine IKBY güvenlik güçleri 12 Haziran'da Irak ordusunun yerini alarak şehri kontrol etmeye başlamıştır. Tartışmalı bölgelerin büyük çoğunluğu ile Kerkük şehrinin kontrolünü sağlayan IKBY böylece petrol sahalarını da kontrol altına almıştır.

Taraflar arasında bu anlaşmazlıkların temel nedenleri; Enerji kaynaklarının yönetimi hususunda, yetki konusunun Federal Anayasa'da yoruma yer vermeyecek

şekilde açık bir şekilde düzenlenmemiş olması ve tarihsel süreç içerisinde var olan çatışmaların yol açtığı güvensizlik duygusudur (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 19). IKBY özellikle güçlü devletlerin şirketleriyle anlaşmalar yaparak devletlerin desteğinde merkezi yönetime taleplerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda IKBY, Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak Federal Yönetime karşı elini güçlendirmek istemiştir (Dalar, 2015: 62).

4.1.5. Türkiye-IBKY İlişkilerinde Enerji

2005'ten sonra Türkiye-IBKY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye ile IKBY ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir (Balci, 2014: 7).

Türkiye ile IKBY hammadde, ekonomik ve askeri yönden birbirlerinden farklı güçlere sahiptirler. Keohane ve Nye'a göre de aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkileri olan tarafların aynı askeri ve ekonomik güce sahip olmaları şart değildir (Dalar, 2015: 66). Karşılıklı bağımlılık, her zaman taraf ilişkilerinde aynı orantıda değildir. Aktörler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri dengeli olabileceği gibi karmaşıktaki olabilmektedir. Belli alanlarda aynı kapasitede olan iki aktör arasındaki ilişki genelde dengeli karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğinde iken, kapasiteleri farklı olan iki aktör arasındaki ilişki karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğindedir.

Askeri ve ekonomik yönden çok güçlü olan aktörler, zayıf olan aktörlerin enerji kaynaklarına bağımlı olabilmektedir. Bu açıdan düşünülürse dünyada "kendi kendisine yeten" devlet bulunmamaktadır. Zaten Uluslararası ilişkilerin özünü de bu durum oluşturmaktadır (Dalar, 2015: 48-49). Bir başka anlamda; taraflardan birinin pazarlık gücü, diğerinin bu ilişkiye olan hassasiyet derecesine göre şekillenmektedir (Kroll, 1993: 322-323).

Tarafların ekonomik güçleri farklı olduğu için dış değişkenlere hassasiyetleri ve etkilenebilirlikleri de farklı olmaktadır (Keohane ve Nye, 2001: 10-11). Tarafların birbirlerinin eylemlerini etkilemesi, gücüyle aynı derecede olmayabilir. Bazen karşılıklı bağımlılık ilişkisi nedeniyle zayıf taraf büyük tarafın dış politika davranışlarını değiştirebilir (Dalar, 2015: 52). Bu duruma, Türkiye'nin IKB petrolüne duyduğu gereksinim çerçevesinde şekillenen ilişkileri örnek gösterilebilir.

Türkiye'nin IKBY ile Enerji ilişkilerinde, Türkiye'nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlalaşan petrol talebini uygun fiyatla, kaynak çeşitliliğini arttırarak ve boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılgan olmayan, olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY'nin enerji ilişkilerini artırma isteği bu çerçevede şekillenmektedir (Balcı, 2014: 8). Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda etkili bir aktör haline gelebilecektir (Anaıd, 2014: 49).

Enerji, Soğuk Savaş öncesi dönemden farklı olarak, işbirliğini artırma potansiyeli nedeniyle tarafları, karşılıklı bağımlılığa götüren birçok faktörü barındırmaktadır (Arı, 2013: 311). Bu nedenle IKBY'nin petrol ve doğalgazı, Türkiye'nin teknolojik imkânlarına sahip olması nedeniyle taraflar arasındaki işbirliği, karşılıklı bağımlılık ve "kazan kazan" ilişkisi temelinde yürütülmektedir.

Küreselleşmenin sınırları aşındırmasına rağmen, enerji, günümüzde de ulus-devlet yapılanması egemenliğinde olduğu için işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bölgesel aktörler arasında işbirliği geliştiği zaman ise taraflar arasında karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Enerjide işbirliğinin büyük kazançlar getirmesi sebebiyle, aktörler arasında yapısal farklılıklara rağmen işbirliği yapma konusunda büyük bir arzu uyandırmaktadır. Bu durumun günümüz örnekleri, ABD'nin Venezüella ve Suudi Arabistan ile kurduğu, temelde enerjiye dayanan işbirliğini içeren ilişkilerdir. ABD, coğrafi yakınlığı sayesinde diğer üretici ülkelere nazaran daha az maliyetle petrolü ülkesine nakledebildiği için sistem farklılığına rağmen Venezüella'dan petrol almayı sürdürmektedir (Shaffer, 2013: 4). Diğer taraftan demokrasinin az olduğu Suudi Arabistan'dan petrol ihraç etmek ABD için hiç bir zaman engel olmamıştır.

Enerji alanındaki gelişmeler, yaşanan ekonomik ve siyasal krizler nedeniyle Türkiye, enerji arz güvenliğini tehdit altında hissetmiş ve söz konusu tehdit algılamasını aşmak için, enerji politikalarını revize etmek zorunda kalmıştır. İnşacılık, işbirliği ana amacı altında, taraflara, "biz" kimliği vermekte enerjide bölgesel işbirliği hedefiyle hareket ederek, aktörlerin ortak çıkarlar ve kolektif kimlikler belirlemesini amaçlamaktadır. İşbirliği, tarafların birbiriyle uyumu, bütünleşmesi, ortak politikaların geliştirilerek uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Toprak, 2013: 3-4).

Bu bağlamda Türkiye, IKBY ile enerji ilişkilerini, enerji kaynakları çeşitliliğini sağlamak, daha ucuza enerji temin edebilmek temelinde yürütmektedir. Türkiye'de enerji konusundaki politikalar ve hedefler Enerji Stratejik Planı ile belirlenmektedir. Belirlenen hedeflerden ilki enerjide kaynak çeşitliliğini sağlamaktır. İstatistik verilerine göre Türkiye ham petrol ve doğalgazda Rusya ve İran'a bağımlıdır. Bu nedenle Türkiye tedarikçi sayısını artırmaya çalışmaktadır (Pamir, 2003: 18). Örneğin, 2006 yılında İran'dan, Türkiye'ye gelen doğalgazda kesintinin yaşanması Türkiye'yi zor durumda bırakmış ve enerji tedarikinde zor günler geçirmiştir. Böyle güç bir durumla bir daha karşılaşmamak için Türkiye, kendisini tedbir almak zorunda hissettiğinden uzun dönemde tedarikçi sayısını arttırmayı hedeflemiştir (Yıldız, 2013: 64).

Enerji güvenliğine etki eden birçok unsur vardır. Bu unsurlar enerji güvenliği kapsamında, dış politikayı da etkilemektedir (İpek, 2012: 234). Bu bağlamda ABD tarafından İran'dan petrol alınmaması konusunda diğer ülkelere baskı uygulaması dönemlerinde, Türkiye enerji temininde zorlanmamak ve petrol ihtiyacını IKB'den karşılayabilmek için yoğun emek harcamıştır. Ayrıca 2015 yılında Rusya'ya ait uçağın vurulmasıyla ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, doğal gaz kesintisi halinde yapılacak çok fazla bir alternatifin olmadığını göstermiştir. Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarını sorunlarla karşılaştığı zaman, etkili bir silah gibi kullandığını birçok krizde göstermiştir. Bu bağlamda, IKB'deki enerji kaynakları, herhangi bir kesinti durumunda, Türkiye için hayati anlam taşımaktadır (Aydoğan, 2016: 38-41). Bu nedenle Türkiye için petrol ve doğalgaz ithalatında kaynak çeşitliliği hayati öneme haizdir.

Enerji arz ve talebinin güvenliği açısından bir aktörün güvenini belirleyen en önemli unsur hiç şüphesiz iki aktör arasındaki ilişkilere yüklenmiş olan sosyal anlamdır. Bu durumun enerji güvenliğine uyarlanması da yine benzer şekilde olmaktadır. İnşacı kurama göre enerji arz ve talep güvenliğine yüzeysel bir örnek olarak, Türkiye için Doğalgazda çeşitliliğin artırılması için yapılan çalışmalarda da petrolde olduğu gibi IKB'nin ön plana çıkması gösterilebilir.

Türkiye-IKBY arasında enerji işbirliği sürecinin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası ise 48 maddeyi içeren bir mutabakat zaptının imzalanmasıdır. Bunun sonucunda Türk iş adamları başta enerji olmak üzere birçok alanda yatırım yapmışlardır (Çağaptay ve Evans, 2012: 3-8), Türk enerji şirketleri 2009 yılında IKBY'nden lisans almaya başlamıştır (Balcı, 2014: 3).

Türkiye ile IKBY ilişkilerinde dönüm noktalarından biri; IKBY'nin, 1 Haziran 2009'da ilk kez resmi olarak Irak Federal Yönetimi ile anlaşarak enerji kaynaklarını,

Irak Devleti Petrol Şirketi SOMO vasıtasıyla Kerkük-Ceyhan boru hattı üzerinden uluslararası piyasaya ihraç etmeye başlamasıdır. Türkiye bu döneme kadar, resmi olarak IKB'ye enerji ilişkilerinden uzak durmuştur. Dünyada bilinen büyük enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmaya karar vermeleri ve bölgenin petrol piyasasını şekillendirmesi, Türkiye'nin enerji politikalarını değiştirmesinde belirleyici bir unsur olmuştur (Varol, 2013: 12).

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'den özel ve devlet şirketleri petrol üretimi için IKBY ile anlaşma yapmıştır. Basra bölgesinde üretim yapan TPAO, sözleşmesi Maliki hükümeti tarafından iptal edilince, IKBY ile anlaşma yapmıştır. Çukurova Holding bünyesindeki Genel Enerji'de IKB'de altı sahada petrol üretimi yapmıştır. Mesud Barzani, 2011'de Türkiye ile IKBY arasında tam bir ekonomik entegrasyon olduğunu vurgulamıştır. 2011 sonrası dönemde kendisini, Iraklı Arap unsurlara karşı yalnız hisseden IKBY, Türkiye'ye daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Bundan sonra taraflar özellikle enerji sektöründe iş birliği başlamıştır.

IKBY ve Federal Yönetim arasında petrol anlaşması imzalanması yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar ve petrol şirketlerinin 1,5 milyar dolarlık alacaklarının ödenmemesi gibi durumlar ortaya çıkmış. Bunun üzerine IKBY, 2 Nisan 2012'de petrol ihracını durdurmuştur (Balcı, 2012: 128).

Enerji alanında yaşanan krizler Türkiye'yi alternatif ve güvenilir enerji kaynakları bulma arayışlarına yönlendirmiş ve bu durum IKBY ile bu alanda ortak işbirlikleri ile sonuçlanmıştır. 2012 yılından itibaren enerji iki tarafında işbirliğini arttırmasına yardımcı olmuştur. Bu alanda başlayan görüşmeler birçok farklı alanlarda da işbirliği çabalarına katkıda bulunmuş, taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına yardımcı olmuştur.

20 Mayıs 2012'de Türkiye Enerji Bakanı ve IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı arasında, Federal Yönetimin onayı olmaksızın kapsamı genişletilmiş bir enerji anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmayla, IKB petrol ve doğalgazının, Türkiye üzerinden alıcı pazarlara gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Çandar, 2012: 1).

Kerkük-Ceyhan Boru Hattının tamamı Arapların kontrolünde olması nedeniyle, IKBY yıllarca yeni bir hattın döşenmesi için projeler geliştirmiştir. BOTAŞ vasıtasıyla IKB'nin Tawke ve Taq Taq sahalarından başlayan bir boru hattının Türkiye'nin Silopi ilçesi karşısında bulunan Fişhabur bağlantı noktasında Kerkük-Ceyhan boru hattına bağlanması planlanmıştır. Boru hattı tamamıyla IKBY'nin kontrol ettiği topraklar

içindedir. Boru hattının uzunluğu 250 km, günlük taşıma kapasitesi 400 bin varildir. Fişhabur'un Silopi ilçesine uzaklığı 30 km. mesafededir (İşeri, 2014: 10-13).

Yeni bir boru hattı inşası konusunu da içeren bu anlaşma, Türkiye ile Federal Yönetim ilişkilerinin daha fazla gerilmesine yol açmıştır. ABD, Türkiye'nin Federal Yönetimin onayı olmadan, IKBY ile anlaşma yapmamasını tavsiye eden bir açıklama yapmıştır. Amerikan petrol şirketleri Exxonmobil ve Chevron'un anlaşma yaparken ABD'nin uyarı açıklamasının, ciddi bir sonucunun olmayacağını göstermiştir.

Enerji güvenliği sadece enerji ithal eden ülke için değil, aynı zamanda enerji kaynaklarını ihraç eden IKBY içinde geçerli olan bir olgudur. IKBY enerji kaynaklarını düzenli olarak ve iyi fiyattan satacağı ülkelere ve aynı zamanda bölgesinde enerji kaynaklarını çıkarıp ve işletebilmek için yatırım gereksinimlerine ihtiyaç duymaktadır. IKBY ayrıca, enerji kaynaklarının önemli lojistik ağları olan boru hatlarının geçtiği transit ülkelerle ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bir başka deyişle, enerji kaynakları söz konusu olduğu bu durumda, karşılıklı bağımlılık ilişkileri ön plana çıkmıştır. Türkiye endüstriyel üretimleri için IKB'nin ham maddelerini kullanmakla beraber, üretimleri için IKB'yi yeni pazar olarak görmektedir (Hinnebusch, 2003: 35).

Federal Yönetimi ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Kerkük-Ceyhan hem petrol boru hattından SOMO'ya petrol sevkiyatını durduran IKBY, 26 Temmuz 2012'de Irak Federal Yönetiminin itirazlarına rağmen Türkiye üzerinden kamyonlarla petrol sevkiyatına başlamıştır. IKBY, Irak Federal Yönetiminin kendisine vermesi gereken %17 oranındaki işlenmiş petrolü vermediğini öne sürerek Türkiye'ye ham petrol satın karşılığında işlenmiş petrol almaya başlamıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 25).

2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüşler ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği bu ticaretin karayoluyla yürütülmesini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol satışının Ocak 2014'ten itibaren başlamış olmasıyla da, 2016'da karayolu ile transit petrol sevkiyatı sonlanmıştır.

Türkiye Enerji bakanı, TBMM'de 18 Şubat 2013'te yöneltilen soru önergesine verdiği cevapta; IKBY'nin büyük kapasiteli enerji rezervinin olduğunun tahmin edildiğini, bu kaynakların işletilmesi için küresel enerji oyuncularının harekete geçtiğini, yirmi farklı ülkeden büyük enerji şirketlerinin bölgede faaliyet yürüttüğünü, büyük enerji şirketlerinin yoğun ilgi gösterdiği bölgeye, Türkiye'nin kayıtsız kalmaması gerektiğini, bu nedenle uluslararası hukuk ve Irak iç hukuku çerçevesinde enerji diplomasisinin yürütüldüğünü, IKBY ile ticari sözleşme yapılmasının önünde hukuki

bir engel bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca IKBY ile kamu ve özel kuruluşlar arasındaki anlaşmaların ticari sözleşmeler niteliğinde olduğunu, bu sözleşmelerin özel hukuk hükümlerine tabi olduğu ve antlaşma olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Irak'ın idari bir parçası olarak IKBY'nin Irak anayasasının çizdiği çerçevede özerk yetkilere sahip olduğunu, diğer tüm egemen devletlerin uluslararası hukuk ve Irak anayasası bağlamında IKBY ile kurdukları ilişkinin benzerinin bakanlık ile IKBY arasında da yapıldığını ifade etmiştir (Yıldız, 2013: 1).

Uluslararası hukukta, devletler ile uluslararası örgütlerin kendi aralarında yaptıkları irade uyuşmasıyla ilgili belgeler uluslararası antlaşmadır. Devletlerin kamu ve özel kuruluşlarının yaptıkları sözleşmeler ise uluslararası antlaşma niteliğinde değildir. İki egemen devlet arasında yapılsa bile ticaret sözleşmeleri, antlaşma sayılmamaktadır (Pazarcı, 2007: 43-44). IKBY ile yapılan sözleşmelerin uluslararası antlaşma niteliğinde olmadığı için bunların anayasanın 90. maddesi uyarınca meclis veya bakanlar kurulu tarafından onaylanmaları gerekli değildir. Dolayısıyla IKBY ile petrol ticaretiyle ilgili yapılan sözleşmeler, uluslararası ve iç hukuk açısından da sorun oluşturmamaktadır (Dalar, 2015: 65-66).

IKB'nin petrolünün kamyonlarla sevkiyatının hızlı üretim karşısında, yavaş ve maliyetli olması Türkiye ile IKBY arasında boru hattının döşenmesi fikrini güçlendirmiştir. Türkiye ile IKBY tarafından 25 Mart 2013'te enerjiyle ilgili bir antlaşma daha imzalanmıştır (Aydoğan, 2016: 38-41).

ABD ve Bağdat'ın karşı çıkışlarına rağmen Türkiye ile IKBY kararlı davranmış ve 400 milyon dolara mal olan petrol boru hattı, 15 Kasım 2013'te tamamlanmıştır. Bu ilave tali boru hattının önce ilk fazı TaqTaq-Khurmala hattı, sonra ikinci faz olan Khurmala-Fish Habur hattı inşa edilmiştir. 2014 yılının ilk gününde IKB'den Türkiye'ye petrol akışı bu hat üzerinden başlamıştır (Genel Energy, 2016: 1).

Gelen petrol 2.5 milyon varil depolama kapasiteli Ceyhan'da depolanmaya başlanmış ve Federal Yönetim ile IKBY arasında devam eden müzakerelerin sonuçlanması beklenmiş ve ihracat yapılmamıştır. Müzakereler ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Mayıs 2014'te Ceyhan'ın depolama kapasitesi dolmuştur. Bunun üzerine boru hattından gelen petrol tartışmalar bitmeden uluslararası piyasaya sunulmaya başlanmıştır. Böylece oluşturulan fiili durum neticesinde kriz, daha fazla derinleşmiştir. Fakat yapılan petrol ihracı başka ülkelere yapılmış Türkiye, IKBY ile imzalanan anlaşmaların bu süreçten olumsuz etkilenmemesi için bu petrolden satın almamıştır.

Neçirvan Barzani, Türkiye ile enerji alanında elli yıllık anlaşma imzaladıklarını bu sürenin uzatılabileceğini, Irak bütçesinden %17'lik geliri alma amaçlarında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca sürecin şeffaf bir şekilde ilerlediğini, Federal Yönetimle yaşanan problemin, Bağdat'ın kontrolün tamamen kendisinde olmasını talep etmesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Irak anayasası çerçevesinde hareket ederek, Haziran 2014 itibarıyla 9 milyar dolarlık petrol sattıklarını açıklamıştır (Dalar, 2015: 62).

13 Kasım 2014'te IKBY ve Federal Yönetim arasında uzlaşıya varılan enerji protokolüne göre, IKBY'nin Federal Yönetim adına günlük 250.000 varil petrol Kerkük-Ceyhan boru hattına göndermesi, günlük 300.000 varil petrolü ise Türkiye üzerinden olmak kaydıyla ihraç etmesi konusunda uzlaşıya varılmıştır.

Türkiye, IKBY ile Federal Hükümet arasındaki hukuksal ve siyasal tartışmalara müdahil olmayarak sorunun kendi aralarında çözülmesini beklemiştir. Irak Federal Yüksek Mahkemesi'nin, IKBY lehine karar vermesi, hem içerde IKBY'nin elini güçlendirmiş hem de Türkiye ile daha rahat ticaret yapmasını sağlamıştır (Dalar, 2015: 66). 2014'te iktidara gelen yeni Irak Hükümeti'nin, IKBY ile petrol ihracatı konusunda anlaşma sağlaması, bu konudaki sorunların giderilmesinde önemli bir aşama olmuştur. Türkiye'nin petrole, IKBY'nin ise petrole dayalı ekonomik gelir sistemine olan bağımlılığı, ekonomik işbirliğini ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen tarafların siyasi ilişkileri genelde geleneksel güvenlik perspektifiyle görmeleri ilişkilerin seviyesini aşağıya çekmektedir (Dalar, 2016: 160).

4.1.5.1. Enerji Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırılması

Ham petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretimi kadar önemli diğer bir durum ise üretilen kaynakların güvenli bir şekilde nakledilmesi sorunudur. Boru hatları, ham petrol ve doğalgazın transferinde önemli rol oynamaktadır. Boru hatları birden fazla ülkeden geçtiğinde, yatırım maliyeti ve transit geçiş ücreti artmaktadır. IKB'nin denize kıyısı olmadığı için üretilen petrolün, nerelerden geçerek denize ulaşacağı hususu bu dönemde önem kazanmıştır. Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde IKBY'nin petrolünü Irak, İran, Suriye, İsrail ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına sunma seçenekleri bulunmaktadır. IKBY açısından bu seçenekler değerlendirildiğinde;

Irak Federal Yönetimi, IKBY'nin enerji şirketleriyle petrol konusunda anlaşma yapma ve petrol ihraç etme yetkisinin olmadığını belirtmekte ve petrolün mevcut hatlarla dışarıya taşınmasına kendisinin onayı olmadığı için buna müsaade etmeyeceğini

belirtmiştir (Balcı, 2015: 128). IKBY, Federal Yönetimi ile yaşanan gerginliklerden dolayı Basra Limanını tercih edememektedir.

İran'ın Hürmüz Boğazı ile petrolün çıkışı için bir alternatif sunmasına karşılık yeterince cazip değildir. İran yaşadığı nükleer sorun dolayısıyla yıllardan beri uluslararası toplumun uyguladığı ambargo ile karşı karşıyadır. IKBY, politik olarak tecrit edilen İran'la aynı yalnızlığı yaşamamak için İran'ı tercih edememektedir.

Suriye'nin Akdeniz kıyısına ulaşan Kerkük-Banyas petrol boru hattı günlük 700.000 varil taşıma kapasitesine sahiptir, fakat 2003 yılındaki Irak işgali sırasında zarar gördüğünden beri atıl kalmıştır. 2011 yılında başlayan iç savaş dolayısıyla enerji hatlarının güvenliğinin sağlanamaması ve istikrarın olmaması Suriye'yi tercih edilebilir olmaktan çıkarmaktadır. Fakat ABD'nin destekleyip silahlandığı PYD terör örgütü, Suriye'nin kuzeyinde veya IKB-İsrail arasındaki Suriye topraklarında otonom elde ederse ve ABD'nin IKBY'ye baskısıyla enerjinin, buralarda dönecek yeni boru hatlarıyla Akdeniz veya İsrail üzerinden Uluslararası pazara ulaşması sağlanabilir. IKBY tartışmalı bölgeler ve bağımsızlık konusunda istediği desteği ABD'nden görürse, bu yöndeki talebi kabul edebilir. Rusya ise Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt yapılanmasına karşı olmadığı yönündeki açıklamaları, PYD-YPG'nin elini güçlendirmektedir.

İsrail, IKB'nin enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden dünya pazarlarına ulaştıracak bir enerji merkezi olmayı hedeflemiştir. Bu sebeple atıl durumdaki Kerkük-Hayfa boru hattının İsrail tarafından onarılması için projeler üretilmiş ve Kerkük petrolerinin Suriye veya Ürdün üzerinden İsrail'e götürülmesi hedeflenmiştir. IKBY Arap dünyasının tepkisini üzerine çekmemek için, bu hattı tercih edememektedir. Bu hattın güzergâhı 1100 km.dir Bu güzergâh Türkiye'deki gibi dağlık değil, düz ve boru hattı için çok uygundur. Güzergâh üzerinde biri Ürdün'de, diğeri Hayfa'da olmak üzere iki rafineri vardır. Bu özellikler hattın fizibil olma niteliğini artırmaktadır. Yeni bir hat döşenmesinin maliyetini İsrail finanse edebilecek güçtedir.

Bu nedenle Kerkük-Hayfa boru hattı daha kolay gerçekleştirilebilir durumdadır. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda, Kerkük-Ceyhan Boru Hattı önemini yitirebilir. Körfez savaşından günümüze kadar, Kerkük-Ceyhan hattı verimli işletilememiştir. Etkin olsa da Kerkük-Hayfa hattı sürekli Türkiye'ye karşı alternatif olarak görülecektir.

Türkiye ise IKB petrolünün Akdeniz'e ulaşmasına imkân verecek coğrafik özelliklere sahip olmasının yanı sıra enerji pazarı Avrupa'ya komşu olması büyük avantajdır. Daha az maliyetle petrolün dünya piyasalarına ulaştırılmasını sağlayabilecek

Türkiye, IKBİ için petrolden elde edilecek geliri de yükseltmektedir. Türkiye'nin teknolojisinin de diğer komşu devletlere göre üstün oluşu, IKBİ için Türkiye'yi daha uygun hale getirmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 17). Siyasi olarak ise Türkiye'nin AB'ye aday olması, NATO üyeliğinin bulunması ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olması, Türkiye'yi IKBİ için cazip kılmaktadır. IKBİ, Türkiye'yi tarihi, dini ve kültürel olarak da kendine ve halkına daha yakın görmekte ve birçok açıdan Türkiye ve Batı dünyasıyla daha fazla entegre olmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 62).

2012 yılında, IKBİ Başbakanı Neçirvan Barzani, Türkiye ve IKBİ'nin birbirini tamamlayan üstünlükleri olduğunu, IKBİ'nin denize en yakın Türkiye üzerinden ulaşabileceğini birçok alanda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduklarını içeren ifadeler kullanarak, Türkiye ile enerji ilişkilerinde karşılıklı bir işbirliğinin bulunduğunu vurgulamıştır (Çandar, 2012: 1). Türkiye'nin enerji yetersizliği ile IKBİ'nin coğrafi sınırlılığı bu yakınlaşmayı karşılıklı bir işbirliğine dönüştürmüştür.

IKBİ, Kerkük-Ceyhan hattı nedeniyle Federal Yönetime olan bağımlılığı sonlandırmak için ilave bir boru hattının inşasını, Türkiye ile beraber tamamlamıştır. Ayrıca Federal Yönetim ve IKBİ petrol üretimlerini günde 1 milyon varile çıkarma hedeflerine ulaştıkları takdirde, hattın şu anki 1.65 milyon varil/gün kapasitesinin yeterli olmayacağı nedeniyle yeni hatta ihtiyaç duyulmuştur.

4.1.5.2. Kerkük-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

1960 yılında OPEC'in kurulması ile petrol üreticisi olan bölge ülkeleri kendilerini güvende hissetmişlerdir. Irak 1972'de petrolü millileştirmiştir. Petrolün Akdeniz'e ulaşması konusunda Suriye ile yaşadığı su sorunu nedeniyle Irak-Suriye hattını kullanmamıştır. 1973'te Türkiye-Irak arasında anlaşma yapılmış ve Kerkük-Ceyhan Ham Petrol Boru hattının inşasına başlanmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1340).

986 km. uzunluğundaki birinci hattın yaklaşık üçte birlik kısmı Irak topraklarında, yaklaşık üçte ikilik kısmı ise Türkiye topraklarında bulunmaktadır. 1977 yılında ilk sevkiyat yapılmıştır (Över, 1999: 182). 46 inç çapında, 890 km. uzunluğundaki ikinci hattında yine üçte birlik kısmı Irak topraklarında, yaklaşık üçte ikilik kısmı ise Türkiye topraklarında bulunmaktadır. 30 Temmuz 1985 yılında inşasına başlanan hat 1987'de bitmiştir. İşletmeye alınan ikinci hat ile kapasite 500 Milyon varile çıkarılmıştır (İnan, 2013: 72). Toplam kapasitesi günlük 1.65 milyon varil iken tek hat çalıştığından dolayı günlük 600.000 varil taşıyabilmektedir. Petrol Taşıma Anonim

Şirketi (BOTAŞ), Türkiye'de bulunan hat üzerinde mülkiyet hakkına sahiptir. Hattın bakım, onarım ve kontrol sorumluluğu BOTAŞ'a aittir (Botaş, 2018: 1).

Kerkük- Ceyhan Ham Petrol Boru hattıyla ilgili en son anlaşma bir protokol ile 2010 yılında Türkiye Irak arasında on beş yıllığına yapılmıştır (TBMM, 2010: 617). Bu protokol 28 Mayıs 2011 tarih ve 27947 sayılı resmi gazetenin mükerrer sayısında yayınlanmıştır. Protokol hükümlerine göre yetkili organlar olarak SOMO ve BOTAŞ görevlendirilmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 16).

Petrol boru hatlarının en büyük engeli istikrarsızlıktır. Savaş ve krizler nedeniyle 1990-2008 yılları arasında Kerkük-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı düzenli işletilememiştir (Yılmaz, 2005: 7). 1990 yılında kapatılan hat, Aralık 1996'da işletilmeye başlanmıştır (Sinha, 1993: 119). Bu bağlamda Körfez Savaşları ve BM ambargosu Türkiye'nin enerji güvenliğini ve ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye, bu süreçte çok ciddi ekonomik kayıplara uğramış, yıllık 2,5 milyar dolara varan Irak ile ticaret hacmi sıfırlanmış, Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı kapatmak zorunda kaldığı için, savaş öncesi dönemde Irak'tan çok ucuza aldığı petrolü, diğer ülkelerden pahalıya almaya başlamıştır. Ham petrol fiyatlarında 3 dolarlık bir artışın Türkiye ekonomisindeki kaybı 1 milyar dolardır (Ayhan, 2009: 2). Türkiye Kerkük-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı üzerinden enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca petrol boru hattından elde ettiği transit geçiş ücreti Türkiye'ye önemli bir gelir sağlamaktadır (Yeşilbursa, 2009: 1339).

4.1.5.3. Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Amacı

Çatışmalar ve anlaşmazlıkların içinde, bölgesel ve bölge dışı güçlerin avantaj sağlamaya çalıştıkları diğer bir konu, enerji merkezi olma amacıdır. Bu amaç enerji politikasını belirlemede temel unsurlardan biridir. Enerji kaynaklarının dünya geneline dengesiz şekilde dağılmış olması nedeniyle, coğrafi konumu gereği hatların geçiş yollarında bulunan, üretici ve tüketici ülkeler arasında enerji akışının sağlanmasında kilit noktada yer alan, köprü işlevi gören ve bu özellikleri sebebiyle transit ülke olarak adlandırılan devletler birincil önem kazanmıştır. Bu ülkelerden birisi olan Türkiye, bölgesinde önemli bir oyun kurucu olmayı hedeflemektedir (Kantörün, 2010: 88).

Jeostratejik konumunun sağladığı bu üstünlük sayesinde bölgede önemli bir aktör olan Türkiye, günümüzde inşa edilmesi düşünülen transit enerji güzergâhlarının merkezindedir. Enerji kaynakları yönünden zengin coğrafyaya yakınlığı ve sanayileşmiş tüketici Batı ülkeleri arasındaki stratejik konumu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına

taşıması için diğer çevre ülkelere oranla daha yüksek güven, istikrar, sürdürülebilir bir ticaret merkezi ve güzergâhı sunmaktadır.

Günümüzde Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verileri, devletler tarafından sağlam öngörüler olarak görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın raporuna göre Türkiye, enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusunda coğrafi konumu nedeniyle büyük bir fırsata sahiptir. Ülkenin bölgesel işbirliği ilerlemelidir. Türkiye'nin katkısı Avrupa enerji güvenliği içinde hayati önem taşımaktadır (IEA, 2016: 1-2).

Avrupa Birliği dünyanın ikinci enerji ithalatçısıdır. Enerjide dışa bağımlılığı %50 oranındadır. Bu oranın 2030'da %70'ler seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. Avrupa Birliği açısından enerji temininde kaynak ülkeler gibi enerjinin geçeceği transit ülkelerde önemlidir. 2006 ve 2008 Ukrayna krizleri, transit bir ülkenin önemini ortaya çıkarmıştır. Türkiye üzerinden enerji sevkiyatının yapılması, Avrupa Birliği devletlerinin Rusya bağımlılığını azaltacağı ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde de belirleyicisi olacağı öngörülmektedir (Özpek, 2013: 358).

Türkiye'nin enerji alanındaki artan bu önemi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine de olumlu katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde üstlenmesi gereken mevzuat, 33 ana başlık altında toplanmıştır (Pamir, 2005: 74-81). Bunlardan birini de "enerji başlığı" oluşturmaktadır. Türkiye Avrupa Birliği üyesi bir ülke konumuna gelebilmek için Avrupa Birliği'nin enerji politikalarını ve bu politikaları içeren enerji müktesebatına uyum sağlaması gerekmektedir (Ergün, 2007: 1-5). Bu nedenle gelecekte Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin temel belirleyicisi enerji olabilir.

Türkiye, Ceyhan limanına ulaşan enerji miktarını iki katına çıkarmayı ve burada enerjinin aktarılabilceği ihraç terminali ile entegre büyük bir enerji tesisi ve enerji borsası kurmayı amaçlamaktadır (Yıldız, 2013: 65). IKB'de bulunan enerji kaynaklarının, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılması Türkiye'yi enerji merkezi olma hedefine yaklaştıracaktır.

Bu hedefler doğrultusunda IKB'den Türkiye'ye petrol akışını sağlayan bir boru hattı döşenmiş ve bu hattan gelen petrol dünya pazarlarına ulaşmıştır. IKBY, gelecekte günlük 2 milyon varil ve üstünde ham petrol ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu petrol ihracının Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya ulaştırılması, Türkiye'nin enerji alanındaki jeostratejik üstünlüğünün sürdürülebilirliğine önemli katkı sunabilecektir. Varil başına ortalama bir doların alındığı transit ücreti, IKBY'nin sadece bir yıllık ham

petrol ihraç hedefleri ile değerlendirildiğinde Türkiye'nin sadece bu ihracattan günlük 1 milyon dolar kazanç sağlayacağı anlamına gelmektedir (Yıldız, 2013: 65).

Türkiye'nin bölgede enerji merkezi olma politikası, Türkiye'yi IKBY ile işbirliğini yönlendirmektedir. Petrol ticareti sadece ham petrol satışından oluşmaz. Ticaretin büyük kısmı, ham petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazara sunulması üzerinden yapılmaktadır. Üretimden daha büyük gelirler bu aşamalarda elde edilmektedir. Bu nedenle Petrol piyasasındaki paranın büyük kısmı bu hizmetleri sunan şirketlerin kontrolündedir (Ayhan, 2009: 2).

Petrol ticaretinin kar getiren kazançlarından biride petrol taşımacılığından elde edilmektedir. Petrolün üretildiği saha ile tanker gemilerine yüklendiği yükleme limanları arasındaki mesafe, Petrolün satış ücretini aynı oranda maliyetini arttırması nedeniyle yükseltmektedir. Türkiye coğrafi konumunun tüm bu avantajlarını ve bölge ile ilişkilerini bu işbirliği temelinde geliştirerek değerlendirebilirse bölgede oyun kurucu ülke konumuna gelebilecektir.

Petrol ve doğalgaz, üretildiği alanlardan işleme merkezlerine genellikle boru hatları ile nakledilmektedir. Bu taşıma yönteminden başka bir yöntemde, Petrolün deniz yolu kullanılarak gemilerle taşınmasıdır. Fakat doğalgaz taşımacılığında deniz yolu teknik açıdan birçok işlem gerektirdiğinden zor ve fazla maliyetli bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmemektedir. Doğalgaz, yapısından dolayı gemilerle taşınması ve depolarda bulundurulmasının, aşırı maliyetli olması nedeniyle önce alım yapacak ülke belirlendikten sonra boru hatları üzerinden taşımacılığın yapılması tercih edilmektedir. Dünya genelinde doğal gaz taşımacılığında %75'i boru hatları kullanılırken, bu oran petrolde %38 civarındadır. Çünkü petrol taşımacılığında daha az maliyetli olması nedeniyle %62 oranında deniz yolu tercih edilmektedir (Demir, 2007: 39).

4.2. Türkiye-İKBY Ticari İlişkileri

4.2.1. Ekonominin Dış Politikadaki Dinamik Yönü

Dış ekonomik ilişkiler devletlerin dış politikalarının en önemli unsurlarından biridir. Bölge tarihinde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politika ve ekonomi ilişkileri, birbirinden ayrılmaz, karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Ekonomi ilişkilerinin dış politikayı etkileme oranı, bir ülkenin coğrafi konumu, tarihi ticaret gelişimi, ekonomik yapısı ve dışa bağımlılığı gibi farklı öğelere göre değişmektedir. Bir ülkenin dış politikasında, siyasi-ekonomik unsurların eşit oranda yönetilmesi esastır. Bu

nedenle bütün dış politika faaliyetlerinin bir amacı ekonomik ilişkiyi destekleme, aynı şekilde tüm ekonomik ilişkilerin bir hedefi de dış politikayı desteklemektir.

Ekonomik ilişkiler bir devlete dış politika aracı olarak ilişki kurduğu tarafların davranışlarını etkileme ve yönlendirme yetisi kazandırmakta, ayrıca birçok siyasal sorunun çözümünde etkili bir araç olmaktadır (Arı, 2013: 405). Ekonomik olgular, dış politika davranışlarında ve diplomaside rekabete yol açmakla beraber yeni işbirliği perspektifleri de sunmaktadır. Bu dinamik süreç, ekonomi ile siyaset arasında bulunan bağımlı ilişkiyi arttırarak, ekonomiyi dış politikanın en etkin ögesi seviyesine çıkarmıştır (Davutoğlu, 2004: 24).

Bölge; farklılıkların oluşturduğu, ortaklıklarla beraber yaşanan bir alandır. Ekonomik bölge tanımı üzerine oluşan fikirlerde coğrafi yakın olma ve ekonomik geçişler ilişkisine vurgu yapılmıştır (Mansfield ve Milner, 1999: 590). Bölgeselleşme yadsınamaz bir öneme ve birçok işleve sahiptir. Başarılı bir bölgesel işbirliği oluşumunun işlevlerinden bazıları: çeşitli ve farklı olanın grup içinde yaşayabildiği yapılanma olması ve beraber etkin güç oluşturabilmesi olarak sayılabilir (Hurrell, 2007: 136). Bölgesel işbirliği, ticari mal, hizmet, sermaye ve insan geçişi konusunda engelleri kaldırmak için hükümetlerin aldığı politik kararların toplamıdır. İşbirliğine ulaşım ulaşılmadığını gösteren veri ise tarafların menfaatlerinin ne kadarının gerçekleştiği ve ulaşılan kapasitedir (Breslin, Higgott ve Rosamond, 2002: 32). Bölgeselcilikte ekonomi çoğunlukla işbirliğinin itici gücü olarak görülmüştür (WTO, 2016: 1).

Açık bölgesel işbirliği modelinde, taraflardan birinin, bölgenin dışında bir aktörle ekonomik ilişki kurması engellenmemektedir (Nesadurai, 2002: 3). Türkiye ile IKBY arasında, bu kuralın geçerli olduğu görülmektedir. Taraflar arasındaki bölgesel işbirliği düşüncesi siyasal bir beklenti değil, ekonomi alanında işbirliğini geliştirme amacını taşımaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde aktörler arasında ekonomik gücün konumunun güçlenmesiyle karşılıklı bağımlılık yaklaşımı öne çıkmaya başlamıştır. Karşılıklı bağımlılık teorisi, devletler, toplumlar ve diğer aktörler arasında artan sayıda iletişim kanalının oluşturduğu karşılıklı etkileşimi, konular ve ilişkiler arasında hiyerarşinin olmadığını ve askeri konuların her zaman ön planda olmayıp, ekonomik ve sosyal konularında önemli olabileceğini ifade eden karmaşık koşullar bütünlüğü olarak tanımlanmıştır (Keohane ve Nye, 2001: 7). Bir başka tanımda ise; Taraflardan birinin hegemon yapısını sürdürdüğü tek tarafın çıkarlarının ön planda olduğu bağımlılık

kavramına karşın, karşılıklı bağımlılık, aktörler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı etkileşimi içermektedir (Dalar, 2015: 50).

1980'lerden itibaren hızla ivme kazanan küreselleşme, ekonomi ve siyasi birçok alanda bütünleşmeyi öngören bir olgu haline gelmiştir. Küreselleşme olgusu küresel sermaye sahiplerini ilgilendirdiği kadar, küresel rekabetin edilgen durumundaki bölgesel alanları ve aktörleri de ilgilendirmektedir. Coğrafi yakınlığın sağladığı avantajları kullanarak ekonomide karşılıklı bağımlılık ilişkisini geliştiren taraflar, aralarındaki bariyerleri kaldırarak daha büyük kapasitelere ulaşmak, refah ve barış içinde yaşamı sağlamak için birlikte hareket etmeyi hedeflemişlerdir.

Ayrıca iletişim ulaşım ve diğer araçların gelişmesi sonucu taraflar arasında karşılıklı bağımlılık artmış ve güvenlik tek başına bir ülkenin askeri güç kullanarak sağlayabileceği bir olgu olmaktan uzaklaşmıştır. Ticaretteki gelişmelerin sonucunda, ticarete sınırların kalkması, ortak gümrük tarifeleri ve serbest ticaret bölgeleri gibi oluşumlar, tarafların dış politikalarını geçmişe oranla daha fazla etkilemiştir (Kona, 2004b: 80). Soğuk Savaştan sonra aktörler, karşılıklı bağımlılık işbirliğinin alanda hissettirdiği bir yapı doğrultusunda, politikalar üretmeye başlamışlardır.

Ekonomik ilişkileri önde tutan bu sürecin beraberinde getirdiği, yatırımların sınır ve kontrol olmadan akışı, ulus-devlet, bağımsızlık kavramlarının ve hükümetlerin sorumluluğunun ekonomik ilişkilerde üstleneceği rolün içeriği tartışılır hale gelmiştir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bu olumsuzluklarında bölgesel düzenlemeler vasıtasıyla giderilmesi öngörülmüştür (Hardt ve Negri, 2004: 306-312). Genel olarak ithal ikameci politikalarla ekonomik bir yapılanma içinde olan aktörler, 1980'li yıllardan sonra ihracata dayanan ekonomik bir yapılanma doğrultusunda politikalar geliştirmişlerdir (Davutoğlu, 2004: 24).

4.2.2. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (1983-1993)

Küreselleşme süreci, pazarların birleşmesine ve büyük ölçeklerin oluşmasını sağlamıştır. Bu ölçeklerden yararlanabilen ülkeler büyük ekonomik faydalar sağlarken, ölçek ve nitelik nedeniyle bu yeni büyük pazara ve yaşanan büyük değişime hazırlıklı olmayan ülkeler ise zarara uğramıştır. Ekonomide karşılıklı bağımlılık ilişkisinin artmasıyla gelecek yıllarda bir ülkenin toplam gücü, sınırları içindeki ve bölgesel ekonomik etkisinin toplamı olarak görülecektir. Bu bağlamda Türkiye, en yakın coğrafi komşusu olan IKB ile ilgili yaklaşımını revize etmek durumunda kalmıştır.

Bu dönemde, iletişimi artıran alternatiflerin çoğaltılması, ekonomik ilişkilerin kazan-kazan yaklaşımı çerçevesinde artırılması unsurları önem kazanmaya başlamıştır (Özşahin, 2013: 92-93). Türkiye'de seksenli yıllarda Turgut Özal'ın geliştirdiği ve ekonomik yaşama "24 Ocak Kararları" olarak geçen, ekonomide yapısal değişim ile devletin ekonomideki etkisinin azaltılarak ithal ikameci ekonomik yapıdan, dış ticaretin serbestleştiği bir döneme geçiş başlamıştır (Hale, 2003: 317-321).

Ekonomik işbirliğinin kriterlerini; kapsam (çeşitlilik), derinlik (çok yönlü politika) ve kurumsallaşmanın varlığını temsil etmektedir (Hurrell, 1995: 337). Türkiye'de 1983 yılından itibaren başlayan "ekonomi ağırlıklı dış politika" söylemi doğrultusunda, Türk dış politikasının karar alma mekanizmalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemle birlikte özellikle dış ticaret ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler konuları, Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak ya başka bakanlıklara verilmiştir veya doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır (Gönlübol, 1996: 627-628).

Bu dönemde liberal ekonomik modelini uygulamaya geçen Türkiye'de, Özal ile birlikte dış politikada başarının, ekonomik ilişkiler ile elde edilebileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu çerçevede Özal'ın yurt dışı gezilerinin birçoğunu iş adamı ve ekonomik kuruluş temsilcileri ile gerçekleştirmesi bu düşüncenin pratikteki uygulaması olarak algılanmıştır. Özal ekonomik ilişkilerde yaşanacak gelişmelerin siyasal ilişkileri de olumlu yönde etkileyeceğini savunmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 386-387). Türkiye bu dönemde dış politikasının temelini, askeri kaygılar değil ekonomik ilişkilerin artırılması üzerine kurmuştur. Bu yapısal paradigma değişikliği sonucunda İKB ile ilişkilerin başlatılıp geliştirilmesine karar verilmiştir.

İşbirliğinin temel amacı; Barışçıl bir ilişkiyi tesis etmek, kapasiteleri arttırmak birbirini tamamlayıcı ekonomik ilişkileri geliştirmek ve kolektif kimlik oluşturmaktır. Tarafları işbirliğine sevk eden, işbirliği sonucunda taraflara kazanç sağlayacağı beklentisidir (Haas, 1964: 34-35). Ticaretin yumuşatıcı ve barışçıl ilişkilere yol açan bir etkisi olduğu görüşünü benimseyen (Erdoğan, 2003: 22), Özal, ekonomik ticari barış denilen, ekonomik karşılıklı bağımlılığın uygulayıcısı olmuştur (Vries, 1990: 429). İşbirliği, siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak incelenebilir. İşbirliğinin varsayımları test edilebilir. Karşılıklı yakınlığın olup olmadığı, ülkeler arasındaki ticaret hacmine, seyahat miktarına ve iletişim araçları vasıtasıyla kurulan ilişkinin boyutlarına bakılarak anlaşılabilir. Ayrıca ortak kazanımların varlığına, bir ülkenin kazanımının diğer ülke içinde geçerli olup olmadığına bakılarak karar verilebilir. Ortak bir sadakatın varlığı paralel beklentilerden yola çıkarak ve ortak çıkarların algılanışına bakılarak

anlaşılabilir. Vizeler kaldırılarak, Türkiye'nin Habur sınır kapısından giriş ve çıkışları kolaylaştırılmış iki halkın görüşmesini kolaylaştıran adımlar atılmıştır. Turgut Özal'a göre ekonomiyle ilgili kurulan ilişkiler, birbirlerini tamamlar şekilde üç boyuttan oluşmaktadır.

1. Özal, komşu IKB ile ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin artmasının, siyasal çözümlere önemli katkı yapacağına ve iki halkında her türlü çatışmaya karşı çıkacağı varsayımına inanmıştır (Özşahin, 2013: 99). Tarafları Karşılıklı bağımlılık ilişkilerine yönlendiren diplomaside uygulanan anlaşmalardan ziyade, ticaret anlaşmalarıdır (Bakan, 2001: 21). Komşuluk dendiğinde ilk akla gelen coğrafi yakınlık, iletişim ve ulaşım kolaylığı nedeniyle fırsat olarak değerlendirilmektedir. Özal'a göre bir ülkenin dış siyasetinde, ekonomi %80 ağırlıktadır. Bu nedenle yakın komşu IKB ile ilişkiler "kazan-kazan" çerçevesinde geliştirilmiştir. Ekonomik kalkınma planının ön koşulu, dış siyasette barış ve istikrar sağlamaktır. Özal bu bağlamda öncelikle, güncel siyasi anlaşmazlıkları söylem dışında tutarak ekonomik ilişkileri engellemesinin önünü almıştır (Cemal, 2004: 126-127).

2. Özal'a göre Dış politikanın önceliği, dış ekonomik ilişkileri inşa etmek olmalıdır. Özal tarafından temeli atılan, ihracata dayalı ekonomi stratejisinin ana hedefi ihracatın artırılması ile döviz gelirlerini artırmaktır. Bu planının unsurlarını, engelleri azaltan ve teşviki arttıran düzenlemelerin yapılması ve ticaret girişimcilerinin ülke dışına yönlendirilmesi oluşturmuştur. Yıllarca devlet müdahalesinde yürütülen bir ekonomi sisteminde faaliyet gösteren işçevreleri, devletlerarası rekabetin bulunduğu alanlardan uzak kalmıştı. Bu nedenle Özal, yurtdışı seyahatlerine işçevresini dâhil etme uygulamasını başlatmıştır.

3. Özal, ekonomide gelişmişlik düzeyinin artırılmasının, ulus içi birlik ve beraberliğe katkıda bulunacağı düşüncesine sahipti. Türkiye'nin IKB ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesinin, bu anlamda da büyük faydalarının olacağına, bununda Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde birçok engeli aradan kaldıracağına inanmıştı. Bu maksatla Özal, kapsayıcı bütünleştirici bir yaklaşım izlemiştir. Bu yaklaşıma göre IKBY'nin siyasi ve ekonomik gelişimi bölgenin istikrarına katkı sağlayacağı gibi Türkiye'nin Kürt sorununun çözümüne ve ekonomik büyümesine katkı sağlayacak fırsat barındırmaktadır. Bu çerçevede Özal, IKB ile ekonomi alanında ilişkilerin artırılmasının Türkiye'ye büyük faydalarının olacağı perspektifinde politikalar uygulamıştır (Gözen, 1996: 70).

Bölgesel işbirliğine dâhil olan taraflar zamanla diğer alanlarda da işbirliği yapacak çözümler bulmakta ve kurulu zorlayıcı yapı dışında yeni yapılar inşa edebilmektedir (Hurrell, 1995: 332). Özal döneminde ekonomik işbirliği taraflar arasında çok avantajlı bir seviyeye ulaşmış, Kürt grupları (özellikle KDP) ve Türkiye arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi ivme kazanmıştır.

Bununla birlikte asıl getiri sağlayan karayolu ile yapılan petrol ticareti olmuştur. Habur Sınır kapısından geçerek, Irak içlerine insani malzeme götüren ve dönüşlerinde Türkiye'ye ucuz mazot taşıyan kamyonlardan Irak Kürtleri, vergi adı altında kamyon başına 20 dolar alıyorlardı. Bu vergi geliri, Kürt Federe Devleti hükümetinin temel gelir kaynağıydı (McDowall, 2004: 511-512). Petrol Karşılığı Gıda Programı başlatılınca kadar, 1991 yılından itibaren savaş nedeniyle IKB'ye yardım götüren kuruluşların bu tür malzemeleri, Türkiye'den almaları ülke ekonomisine katkı sağlamıştır.

IKBY gibi içe kapanık bir duruma getirilmiş, tek bir gelire mahkûm bir aktör dinamizmini hareketlendirerek daha kazançlı bir yapıya dönüşebilir. Bu durumda Türkiye gibi bölgesel bir gücün kazanımı ise kurulacak karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisi sayesinde bölgesel güvenliğini arttırmak ve etkinliği artan bir konuma gelmektir (Wunderlich, 2013: 32).

Ayrıca sınır ticareti geliri Kürt gruplar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Dünyada çeşitli şekillerde uygulamaları bulunan sınır ticareti ilke olarak; sınırın iki tarafında bulunan halkın hem ihtiyaçlarını gideren hem de gelir sağlayarak istihdam oluşturma özelliği olan bir ekonomi çeşididir (Orhan, 2000: 1-3). Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerine nazaran daha az gelişmişlik düzeyi olan Doğu ve Güneydoğu bölgesine katkı sağlayan sınır ticareti, bölge halkının ihtiyaçlarının düşük maliyetle karşılamasına imkân sağlamıştır (Özcan, 2003a: 15). Sınır ticareti bu dönemde gittikçe artış kaydetmiştir (Uzgel, 2013: 293).

Özetle, Özal döneminde ekonomik karşılıklı bağımlılık yaklaşımı önemli ölçüde başarıya ulaşmıştır. Özal'ın barışı önceleyen söylemleri, sorunları diyalog ve tarafların kazancını maksime ederek çözmek konusunda ısrarcı olması ve ekonomide işbirliğinin sürekliliğini sağlamak için inşa ettiği yapı, Türkiye- IKBY ilişkilerinde 2007 sonrası yakınlaşma döneminin öncüsü ve başlangıç noktası olmuştur.

4.2.3. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (1993-2002)

Keohane ve Nye, devletin güvenliğiyle ilgili bir sorun olmadığı takdirde askeri güç ve güvenliği birinci sıraya koymanın anlamlı olmadığını belirtmektedirler (Dalar, 2015: 52). Ekonomik Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin devamı için tarafların bu yönde ortaya irade koymaları gerekmektedir (Wagner, 1988: 468-470).

Özal'ın ölümünden sonra siyasi ilişkilerin kesintiye uğramasıyla, Türkiye ve IKBY ekonomik ilişkileri, 1993-2008 yılları arasında konjonktüre dayalı olarak kesintiye uğramış ve istikrarsız bir seyir izlemiştir (Aydın ve Aras, 2005: 30). Bu dönemde Türk dış politikası, geleneksel güvenlik odaklı yaklaşımı üzerine temellenmiş dışlayıcı yaklaşımla asker ve sivil bürokrasi tarafından belirlenmiştir. Bu yaklaşıma göre, IKBY'nin bağımsız olma amacı ve PKK terör örgütünün IKB'de bulunması, Türkiye için ilişkileri sonlandırmak için yeterli tehditler olarak görülmüştür. Türkiye bu yıllarda bir tarafın kazancının diğerinin mutlak kaybı olarak algılandığı ve bölge ile ilişkileri başka devletlerin aracılığıyla yapan bir siyasi yapının içine girmiştir.

Türkiye ve IKBY açısından bu dönem, iki toplum üzerinde krizleri derinleştiren siyasi olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunun etkileri olumsuz yönde ekonomi ilişkilerine de sirayet etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2003: 552). Ekonomik karşılıklı bağımlılığın siyaset üzerinde belirleyici olabilmesi, bölgesel barışı sağlayabilecek bir etkiye sahiptir. Ancak bu dönemde, bölgede taraflar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde siyasetin baskın etkisi öne çıkmıştır. Uzun yıllar sınırların tehlike altında olduğu paradoksu çerçevesinde geliştirilen güvenlik odaklı yaklaşım, yıkıcı yönüyle anlaşmazlıkları çözmek bir yana körükleyici bir hal almıştır (Aydın ve Aras, 2004: 103-128). Türkiye, bölgesel değişimleri değerlendiremeyerek bölgesine yabancılaşmıştır. Bu dönemde IKB ile ilgili konulara uzak duran Türkiye, hem halkın kültürel kimliğine yabancılaşmış, hem de bölgede yeni bir boyut kazanan ekonomiden uzak kalmıştır. Türkiye ekonomisinde meydana gelen krizleri yaşamasında, bu yaklaşımın ve bölge kaynaklarına ve potansiyeline uzak kalmasının da etkileri olmuştur.

Askeri çözümleri öne sürmek ülke menfaatlerini her zaman korumadığı gibi, IKB'de Türkiye'yi öteki olarak algılayan bir kimlik ve sosyal bir yapı oluşturmuştur (Pamir, 2004: 63-66). Türkiye, Özal döneminde üst seviyelerde seyreden ekonomik ilişkileri bu seviyelerde tutamamıştır. Türkiye'nin ihracatı bu dönemde belirli ürün ve belirli ülke grubu çerçevesine sıkışmıştır. Bu dönem Türkiye açısından büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır (Nacos, 2002: 141).

İç ve dış politikanın birbirinden bağımsız olmadığı dikkate alınır, güvenlikçi politikalar dışarıdaki sorunları daha fazla çözümsüz bıraktığı gibi içerdeki sorunların çözümünü de zorlaştırmıştır (Dalar, 2015: 66). Transit kara taşımacılığı ve gelir potansiyeli yüksek sınır ticareti sonlandırılması sonucunda, bölge halkının ekonomik refah düzeyi azalmıştır. İşsiz kalan önemli sayıda insan, örgütlenmesini tamamlayarak faaliyetlerine başlamış olan PKK terör örgütü saflarına katılmıştır. On iki yıldan fazla süren bu süreç Türkiye'yi yaklaşık 50 milyar dolar zarara uğratmıştır (Arı, 2006: 455).

Dış ekonomik ilişkiler politikasının, önemli bir boyutunu, bölgesel anlamda kalıcı olmak teşkil eder. Ülkeler, komşularla ticareti artırarak bölgesel işbirliği oluşturma yönünde politika üretmektedirler. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinin birlik içi ticareti %70'ler seviyesindedir. Türkiye İKBY arasındaki ticaret hacmi ise bu oranların çok fazla altında %7-8 civarlarında kalmıştır.

4.2.4. Türkiye-İKBY Ticari İlişkileri (2002-2008)

2003 ABD'nin Irak'ı işgali ile dengeler bozulmuş, ABD, 2005'e kadar Irak'ta yeni düzeni tesis etmeye çalışırken, Kürt müttefiklerini ve Irak'ın istikrarlı bölgesi olan İKB'yi Türkiye'nin askeri etkisinden korumaya, çalışmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İKB'ye yönelik ekonomi politikasında hareket alanını daraltmıştır (Oktav, 2010: 57).

2005 yılında Anayasanın kabul edilmesiyle, İKBY, Irak'ın federal bir birimi haline gelmiştir. İKBY'nin yasallaşması, Türkiye'nin geleneksel İKBY politikasının sürdürülemeyeceğinin anlaşılması ile İKBY politikasının mevcut koşullar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmış, bu durum Türkiye'nin de bölgeye yaklaşım politikasında anlayış değişikliğini beraberinde getirmiş ve ekonomi stratejisiyle uyumlu olarak gözden geçirilmesi gerektiği tartışılmıştır.

AK Parti, bu dönemde İKB politikasını askeri bürokrasinin daha az etkili olabileceği sivil bir platforma taşımaya çalışırken, bölgeye yönelik politikayı psikolojik engellerden ve kronikleşen korumacı reflekslerden arındırmaya çalışmıştır. 2007 yılına kadar askeri bürokrasi ile iktidar arasında yaşanan tartışma nedeniyle dış politika değişikliğinde bir ilerleme kaydedilmemiş ve Türkiye'nin İKBY'ye yönelik güvenlik odaklı politikaları askeri kesiminde etkisiyle sürdürülmeye devam etmiştir. Türkiye bu dönemde ekonomik ilişkilerin teorisini inşa etmiş, 2008'den itibaren ise uygulamıştır.

2005 Referandum sonrası İKB lideri Mesud Barzani, Hükümet Başkanı sıfatıyla ABD'ye davet edilmiş, Türkiye de bu görüşmeden sonra Barzani'yle İKBY Başkanı

sıfatıyla diyalog başlatmıştır. IKBY, 2006'dan sonra, piyasa ekonomisine geçiş açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. IKB'de yapılacak yabancı sermaye yatırımlarına önemli teşvikler verilmiştir. Yerel ve yabancı yatırımcılara eşit haklar tanıyan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu yasalaşmıştır. Yatırımcılar, üretim yapmaya başlamalarıyla on yıl vergi muafiyeti istisnasına sahip olmuştur. Projeleri için ithal ettikleri hammadde ve teçhizatlar için, beş yıl boyunca gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır (KRG, 2012: 18).

Erdoğan ve Bush, 2007 yılında bir araya gelerek gelecek dönemde uygulanacak politikalara zemin oluşturacak kararlar almışlardır Bu görüşmede alınan kararlar ABD ve Türkiye'nin yakınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye ve IKBY ilişkilerinde yürütülen normalleşme sürecinin dönüm noktası olarak kabul edilen ve "tarihi uzlaşma" olarak nitelenebilecek 5 Kasım Mutabakatı sayesinde, Türkiye ile IKBY arasında diplomatik ilişkilerin geliştirildiği yeni bir dönem başlamıştır (Oktav, 2010: 57).

4.2.5. Türkiye-IKBY Ticari İlişkileri (2008-2017)

AK Parti 2002 yılında iktidar olmasıyla, bölgeye yönelik politikalarda ciddi değişimler yaşanmıştır. 2008'den itibaren ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine odaklanan politikaları, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Türkiye'nin IKBY'ye yönelik politikasındaki belirgin değişim MGK'nun 24 Nisan 2008 toplantısındaki kararlarına da yansımıştır. Askeri bürokrasinin siyasi alandan tasfiyesiyle, 2008'den itibaren iktidar, bölgeyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye başlamıştır (Balcı, 2015: 120).

Hükümetler Arası yaklaşımına göre işbirliği, temel ulusal egemenlik haklarına dokunmaması esası üzerine kuruludur. Yani işbirliği, devletin çıkarı çerçevesinde çizilmektedir (Cini, 2007: 100). Hükümetler Arası yaklaşımı, entegrasyondan ziyade, işbirliği kavramını kullanmaktadır. İşbirliği sürecinde hükümetlerin merkezi rolüne ve önemine vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşım hükümete ekonomik alanda işbirliği yapma alanı belirlemektedir (Huelshoff, 1993: 621).

Daha önce uygulanan güvenlik yaklaşımı sonucunda, ilişkilerde gelişim ivmesinin engellendiğini deneyimleyen aktörler, yaşanan ekonomi sorunlarının görünürlüğüyle de, işbirliği yapmanın dezavantajlarını daha yakından tecrübe etmişlerdir. Türkiye ile IKBY arasında siyasi ayrılıklar bir tarafa bırakılarak, önce ekonomi alanında işbirliğine gidilmiş ve Federal Yönetimin engellemelerine rağmen üst düzey ziyaretler atırılmıştır.

Karşılıklı bağımlılık ile işbirliği birbirini teşvik eden süreçlerdir (Keohane, 2002: 27-29). Taraflar arasında ekonomik ilişkilerde yapılan işbirliği, karşılıklı çıkarları optimize ederek, işbirliğini güçlendirmektedir (Arı, 2013: 403). Ekonomik alandaki bu iyileşmeler, siyasal, sosyal ve kültürel alanlara da yansımaktadır. Bu bağlamda taraflar arasında ekonomik işbirliği amacıyla yapılan karşılıklı girişimler sonucunda birçok siyasi anlaşmazlığın çözümünde, diyalog yolunun kullanımına öncelik vermiştir.

İşbirliği süreci adım adım olmalıdır. Teknik alanlarda başlatılan ortak işbirliği arkasından diğer alanlarda da işbirliğini sağlayacaktır. İşbirliğinin bu şekilde, çoğalmasına yayılma (spill-over) denmiştir (Çakır, 2001: 36-37). Siyasi olmayan *teknik* konularda işbirliği yaklaşımın temelidir (Toprak, 2013: 5). Belli alanlarda yaşanan işbirliğinin avantajları, diğer alanlarda da aynı tecrübeyi teşvik edecektir (Haas, 1964: 495). Bu işbirliğinin yayılması karşılıklı bağımlılık ilişkisinin oluşmasını da sağlamaktadır (Toprak, 2013: 7). Türkiye IKBY ilişkileri Sıfır Sorun politikası çerçevesinde tarafları birbirine yaklaştırmış, bu sayede dış ticaret ve yatırım olanakları gibi ekonomik konular atmıştır. Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi, IKBY'ye merkezi bir konum kazandırmıştır. IKB, ekonomik yapısıyla Türkiye'nin ekonomisine çok önemli imkânlar sunabilecek bir yapıdadır (Laçiner, 2003: 243-244).

İlk üst düzey görüşme, Davutoğlu ve Neçirvan Barzani arasında Mayıs 2008'de yapılmıştır. Üst düzey ziyaretlerle hayata geçirilen bu değişim, Türkiye'nin IKBY politikasında, arzu edilen amaçları gerçekleştiremeyen geleneksel yöntemlerin sorgulanmasını sağlamıştır (Erkmen, 2009: 6-13). Türkiye-IBKY ilişkileri özellikle Mayıs 2009'da Davutoğlu Bakan olduktan sonra ivme kazanmıştır. Dışişleri ve Dış Ticaretten sorumlu Bakanları bölge ile ekonomik ilişkileri görüşmek üzere işadamlarının da katıldığı bir heyetle bölgeye gitmişlerdir (Erkmen, 2015: 178).

Ekonomik işbirliğinin öngördüğü amaçların aşamaları sırasıyla; Tercihli Ticaret Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar oluşturmaktır (Gavin ve Lombaerde, 2005: 73-74). Bu bağlamda Bakan Çağlayan, yaptığı konuşmasında bölgede 500'e yakın Türk iş adamının bulunduğunu, inşaatların %70-80'inin Türk müteahhitleri tarafından yapıldığını vurgulamış, iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması, organize sanayi bölgeleri kurulması çalışmalarının ve iki yeni gümrük kapısının açılmasının gündemde olduğunu belirtmiştir (Selvi, 2009b: 2).

Davutoğlu'nun 2010'da Türkiye'nin Erbil Konsolosluğunun açılışı ve yaptığı görüşmeler, sürecin mihenk taşlarından biri kabul edilebilir. Özellikle ekonomik alandaki değişim süreci, iç ve dış politika kavramında belirgin bir sorgulamaya neden

olmuştur (Sevim, 2006: 89-124). Tarafların çıkarları, ortak hareket etme yönünde değişmiştir. Bu nedenle hükümetler, "ulusal çıkar" anlayışlarını, artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle gözden geçirmek durumunda kalmıştır (Toprak, 2013: 11). IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin 2010 yılında, Ankara'da yaptığı konuşmada, IKB'nin ticaret yapılması için güvenli bir alan olduğunu, Türkiye'nin Basra körfezine ulaşmasında IKBY'nin işbirliğine hazır olduğunu ifade etmiştir (Barzani, 2010: 1-2).

Bölgesel işbirliği yaklaşımında değinilen diğer bir nokta ise bölgesel işbirliğinin kültürel değerler üzerinden de temellendiğidir (Katzenstein, 2004: 104-118). İnşacı bir yaklaşımla, Türkiye ile IKB arasındaki tarihsel bağ bu bölgesel işbirliğine örnektir. Bu nedenle Türkiye ile IKBY arasında birçok bağın olması diğer bölge ülkelerine nazaran Türkiye ile daha fazla ilişki kurabilmesine olanak sağlamıştır. ABD ve batı ülkeleri ile yakın ilişkileri olan IKBY, bölgedeki ABD müttefiki olan ve Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu olan Türkiye'yi kendilerini Batıya götürecek bir yol olarak gördüğü için Türkiye ile sınır komşusu olmanın avantajlarını kullanarak ilişkilerini arttırmak istemiştir (Dalar, 2015: 59-60). Bölgede yalnızlaştırılmak istenen IKBY, batıya açılmak için Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir (Oğuzlu, 2009: 21-28).

Karşılıklı bağımlılık ilişkileri sadece hükümet temsilcileri aracılığıyla değil, sivil kişiler, özel ve kamusal kurum ve kuruluşlarca da yürütülmektedir. Bu aktörler aynı zamanda hükümetlerin politikalarını yaklaştıran ve aralarındaki anlaşmazlıkları giderebilen işlevlere de sahiptirler (Dalar, 2015: 49-52). Bu bağlamda yöneticiler arasında yumuşamanın sağlanmasıyla, sayısı hızla artan Türk girişimcileri, 2008 sonrası IKB'ye yönelik ticaret ve yatırımlarını artırmışlardır. Ekonomik ilişkilerin zamanla daha güçlü siyasi ilişkilere yol açacağı düşüncesiyle Türk işadamlarını, bölgelerine yatırım yapmaya davet etmişlerdir. IKBY, ihalelerde, Türkiye'den gelen şirketlere yakın ilgi göstermiş ve öncelik tanımıştır. Türkiye IKBY'nin bu ilişkileri artırma isteğine kayıtsız kalmamış, IKB'nin yeniden yapılanması kapsamında, Türkiye bütün kurumlarıyla aktif olarak yer almıştır.

Bu dönemden sonra, ilişkilerin yönlendiricisi ekonomi aktörleri olmuş ve dış ticaret ilişkilerinin gelişiminde özel sektörün büyük bir katkısı olmuştur (Öniş, 2011: 55). Özel sektörü temsil eden bu kuruluşların başında meslek odaları gelmiştir (Kutlay, 2011b: 67-88). Kamu kuruluşu olarak da özellikle Dış Ticaret Müsteşarlığı (Ekonomi Bakanlığı) dış politikanın ekonomi ilişkilerine destek veren etkili bir kurum rolüne bürünmüştür. Türkiye bu dönemde ekonomik dinamiklerle dış politikasını şekillendirme

noktasında irade ortaya koymuş ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)⁵ imzalamıştır. Türkiye'den girişimciler IKB'de birçok alanda yatırımlar yapmışlardır. Bu yatırımlar sonucunda Türk dış ticaret hacminde, IKB'nin payı giderek artmıştır.

Irak'ın diğer bölgelerinden, çok daha güvenli olan IKB'de, Türk şirketlerine Türk yatırımcılarına şu ana kadar bilinen bir saldırı, baskı ve tehdit olmamıştır. Ekonomik bakımdan, Türk şirketleri IKB'de faaliyet gösteriyorsa Türkiye'nin menfaatleri korunuyor denilebilir.

Hükümetler Arası ilişkiler yaklaşımına göre ulusüstü aktörler siyasi bir güce sahip olamazlar. Bunları, hükümetlerin tercihleri yönlendirir. Sonuç olarak, çıkarlarına uygun olduğu sürece çizilen sınırlar dâhilinde işbirliği, taraflarca desteklenmektedir. Bunun ötesinde ise gerektiğinde durdurulmaktadır (Huelshoff, 1993: 623). Hükümetler Arası bir işbirliği süreci olarak tanımlanan bu perspektif, bu işbirliğini "ulusal çıkarların uyumu" ile açıklamaktadır (Toprak, 2013: 18).

İstatistik verilerine göre, 2007'de Türkiye IKBY arasındaki ekonomik hacim 1,4 milyar dolar iken, 2011'de 5,1'e, 2013'te ise 8 milyar dolara ulaşmıştır. IKBY'de beş yüzün altında bulunan Türkiye kökenli firma sayısı, 2013'te bin beş yüzün üstüne çıkmıştır (Çağaptay, Fidan ve Saçıkara, 2015: 2-3). Türkiye-IKBY arasındaki ticaret hacminin 20 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmiştir. İnşaat alanında Türk firmaları, bölgenin yeniden yapılandırılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Türk müteahhitleri IKB'de milyarlarca dolar değerinde projeler gerçekleştirmiştir (El-Iraq, 2007: 45).

Taraflar arasında ekonominin temeli, bölgeden ithal edilen petrol ve Türkiye'nin ihraç ettiği inşaat, sanayi ve hizmet sektörünün bileşenlerine dayanmaktadır. Bölge büyük ölçüde ithalata bağımlı durumda olduğu için ihtiyaçlarının büyük bölümünü Türkiye'den sağlamaktadır. Türkiye ile IKBY ticaretinde tüketim ürünlerinin payı yüksektir. IKB'deki tüketim mallarının yaklaşık %80'i Türkiye merkezlidir. IKBY'nin Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin büyük kısmı ihraç edilen mallardan birçoğu bölgede müteahhit firmalarının inşaat malzemeleri, makine ve inşaat ürünleri, temel gıda ve temizlik maddeleri ile elektrik ve elektronik ürünlerdir. Bu ürünlerin dışında tekstil, mobilya, gıda, elektrik, elektronik, gibi ürünler yer almaktadır. IKB tüketicisinin Türk ürünlerinin kalitesi ile ilgili olarak olumlu bir yaklaşımı vardır. Türkiye menşeli ürünler IKB'de kaliteli görülmektedir (Üstün, 2013: 4-5).

⁵ Serbest Ticaret Anlaşması (STA): Hükümetler arasında ticaret önündeki engelleri aşmak, girişimcilere ticareti kolaylaştırmakla birlikte, tarafların üçüncü taraflarla yapacağı ticarete kolaylık sağlayan ticari anlaşmanın bir türüdür.

IKB'de Türkiye'den giden binlerce insan işçi veya işveren olarak çalışmaktadır. Bu durum, Güneydoğu bölge ekonomisinin gelişmesine de önemli katkı sağlamıştır. IKB'de faaliyet gösteren şirketlerin yarısı Türkiye kökenli olup, çoğunlukla inşaat, enerji, ulaşım, bankacılık gibi sektörlerde yatırım yaparak faaliyetlerini sürdürmektedirler (Dalar, 2015: 59).

Taraflar ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde hedeflenen politikalar konusunda uzlaşmada zorlandıklarında, iki tarafta belirli imtiyaz vererek, ortak çıkarlar bulup uzlaşmaya çalışmaktadırlar (Burley ve Walter, 1993: 55-56). Bu yaklaşıma göre hükümet dışı (piyasa) aktörler daha fazla önemsenmelidir. Ekonomik ilişkiler süresince, piyasa ticaret aktörleri aktifken, devlet veya hükümet ise pasif bir durumda bulunmaktadır (Milward ve Sorensen, 1993: 8). Taraf hükümetlerinin vazifesi bu aşamada, genellikle iç veya dış baskıları engellemektir.

IKBY savaş sonrasında tahrip olan yapıyı yeniden inşa etmek, Türk firmalarına avantajlı alanlar sağlamıştır. Yapı sektörü için en büyük maliyet gideri olan bedelsiz arsalar tesis etmiştir. Türk yapı firmaları IKB'de güçlü bir rekabet potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin büyük yapı firmaları nakliye maliyetlerini düşürmek için IKB'ye daha yakın olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde birçok yapı malzemesinin üretimini yapacak fabrikalar ve tesisler kurmuşlardır. Bu durum Habur'a yakın şehirlerde Serbest Organize Sanayi Bölgeleri'nin inşa edilmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin yakaladığı siyasi istikrarın bir getirisi olan ekonomik gelişmeler, dış ticarete yeni pazarlara açılma ve yeni ticaret havzaları ile ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Pazar çeşitlenmesinin artışı ile birlikte alternatif politikalar üretme konusunda başarılı örnekler sergilenmiştir. Dış ticaretteki pazar çeşitliliği, Türkiye'nin muhtelif konularda bağımlılığını azaltarak, pazarlık gücünü artıran bir araç olmuştur (Kutlay, 2011a: 101-127).

Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin siyasi ilişkilerinin üzerinde belirleyici etkisi olduğu bir gerçektir. Avrupa Birliği projesinin hayata geçirilmesi aşamasında Fransa ve Almanya arasındaki yakınlaşma ve sonrasındaki işbirliği çalışmaları buna örnektir (Keohane ve Nye, 1975: 2-3). Türkiye ve IKBY arasında yakın bir gelecekte Avrupa Birliği benzeri bir yapının kurulması uzak gözükse de, ekonomik karşılıklı bağımlılık temelli yakınlaşma, birçok alanda işbirliğini artırmıştır. Uzmanlar, bölgenin güçlü ekonomisi olan Türkiye'nin IKBY ile ekonomik işbirliği içine girmesi gerektiğini savunarak, ortak bir ekonomik pazar oluşturulması, gümrüklerin kaldırılması, kişilerin, malların, hizmetlerin serbest dolaşımlarının

sağlanması, Türk lirasının bölgede geçerli kılınması gibi birçok ekonomik işbirliği aracının yürürlüğe konulmasını önermiştir (Erhan, 2010: 181).

Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan, bölgesel güçler kalkınmalarını hızlandırmak için çeşitli işbirliği modellerinde birlik oluşturmaktadırlar. Aktörlerin farklı rejimlere sahip olmaları işbirliğine engel olmamaktadır. İşbirliği çerçevesinde taraflar, serbest ticaret anlaşmaları ile sanayi, tarım, hizmet sektörü, ulaştırma, enerji, çevre, fikri mülkiyet hakları ve uluslararası ticaret müzakereleri gibi konularda ortak stratejiler geliştirmeyi öngörmüştür. Bu bağlamda Türkiye ile IKBY arasında da taraflarca yeni projeler üretilmektedir.

Türkiye siyasi istikrar ortamı sayesinde ekonomisinde yapısal dönüşüm sağlamış, yatırım ve ticari faaliyetlerde aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomi ve dış politikanın karşılıklı etkileşimini önceleyen bir politika anlayışı benimsemiş ve güç kapasitesine dayanmak yerine ticari anlamda işbirliği politikalarına öncelik verilmiştir (Bağcı, 2006: 21-37).

Türkiye, yakın komşusu IKBY ile ilişkiler kurarak ticaret hacmini arttırmanın, taraflar arasında karşılıklı bağımlılığı arttıracağı varsayımına dayanan yaklaşımla, diplomatik diyalog ve yakınlaşma siyasetini benimsemiştir. Bu durum Türkiye'nin dış politikasını ekonomik dinamikler ile şekillendiren ekonomik gelişimi ve küresel ekonomiyle işbirliğini hedefleyen bir kimliğe dönüşmesini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölgede askeri etkiyi değil, temelde ekonomik etkiyi belirleyici olarak görmüştür (Davutoğlu, 2004: 501-563). Türkiye, bu dönemde çerçevesi Davutoğlu tarafından çizilen "komşularla sıfır sorun" stratejisine uygun olarak, IKBY ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Ekonomik karşılıklı bağımlılığın özellikle bölgede "düzen" sağlayacağı öngörülmüştür (Davutoğlu, 2004: 396). Sıfır sorun kavramı, taraflar arasındaki sorunların tamamen bitirilmesi değil, bir niyet ve irade beyanı olarak işbirliği olanaklarının öne çıkarılmasını ifade etmektedir (Canbolat, 2003: 64).

Türkiye'nin uzun vadeli hedef ve çıkarı, yapıdan kaynaklanan problemlerin yegâne çözümü, IKB'de Türkiye'ye dost ve Türkiye ile ekonomik ve kültürel olarak entegre olmuş bir yapıdan geçmektedir (Pamir, 2004: 63-66). Mitrany'e göre, savaşların temel nedeni siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklardır. Aktörler arasında siyasi kaygıları dışlayan yaklaşımla kurulacak işbirliği, bölgede istikrar sağlayacaktır (Açıkmeşe, 2004: 12). Karşılıklı bağımlılığı esas alan taraflar arasında işbirliği, çatışmaları tetikleyen milliyetçilik fikirleri dâhil birçok olumsuz yaklaşımın ortaya çıkışını engelleyecektir (Bock, 1992: 534).

Komşularla sıfır sorun politikasının başarılı olması için IKBY ile her türlü tecrit uygulamasına karşı çıkılarak bölgede karşılıklı ekonomik işbirliği oluşturmak, bölgede aktörlerle devamlı diyalog içinde olmak bölgenin çok kültürlü etnik ve dinsel dokusunun korunması gerekir. Ekonomik işbirliğini, sıfır sorun politikasının vazgeçilmez temel koşulu olarak öngören Davutoğlu, komşularla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle çatışma ve savaş ihtimalinin yok olacağını belirtmiştir (Zengin, 2010: 89). IKB, bu dönemde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı bölge olmuş, zorunlu komşuluk dost komşuluğa dönüşmüştür. Türkiye ve IKBY ekonomi ilişkilerinin daha fazla geliştirilmesi için Tercihli Ticaret Sistemi vb. modellerinin uygulanabilirliği hususunda çalışmalar sürdürülmektedir.

Türkiye, çeşitli firmaların, IKB'ye ulaşabilmesi, kendi sanayisine gerekli olan hammaddeyi komşu IKB'den temin edilmesi, bazı sektörlerdeki rekabet gücünün artırılması amacıyla, yatırımların ve teknolojinin IKB'ye kaydırılmasını, yapı firmalarının IKB'deki rekabet gücünün yükseltilmesini, kısa vadeli hedefleri arasında görmüştür (Dış İşleri Bakanlığı, 2018b: 1-2).

Çıkarların uyumu ilkesine göre iki taraf için doğru olan bölge içinde doğrudur. Karar alıcılar, Türkiye'nin bölgede hatırı sayılır saygın bir kimliğe bürünmesi için bölge insanların tümünün iç işleri bakanı gibi davranmalıdır. Ekonomik eşitsizliğin giderilmesi, pazar ekonomisinin ve serbest ticaretin yaygınlaşması, yaşam standartlarının yükselmesi, ekonomideki büyüme, bölgesel barışın korunmasında büyük rol oynayacaktır. Bu dönemde Türkiye'nin IKBY politikasının temelini ekonomi ilişkileri oluşturmuştur. Türkiye'nin hedefi, tarihinden gelen ilişkilerin en iyi koşullara kavuşması olmuştur. Türkiye, güvenilir, yerel şartları kollayan ve kalıcı çözüm arayan ülke konumuna gelmiştir.

Karşılıklı bağımlılık ve işbirliği teorileri çoğulculuk ve yüksek düzeyde sanayileşmeyi öngörür (Bozkurt, 1997: 37). Bölgeyi analiz eden birçok uzmana göre IKB'nin imha edilmesi değil inşa edilmesi daima Türkiye'nin yararına olmuştur (Tan, 2015: 219-311). Türkiye'nin bölgede Federal Yönetime karşı IKBY'yi desteklemesi gerekir. Türkiye-IKBY ekonomik ilişkileri, Türkiye'nin toplam ticareti içerisindeki yeri, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlara rağmen oldukça düşük seviyededir ve henüz sahip olduğu potansiyele ulaşmamıştır. Türkiye-IKBY ilişkileri işbirliği ekseninde henüz stratejik ortaklık seviyesine çıkamamıştır.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bölge 1514 yılında Osmanlı egemenliğine geçmesi ile Kürtler ve Türkler 1918 yılına kadar Osmanlı idaresinde beraber yaşamıştır. Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlıda Millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İslam Ümmeti'nin üyeleri olarak kabul edilmiştir Bu sistemde Müslüman olan halklar diğerlerine üstün sayılmıştır. Kürtler halk tabanında Osmanlı ve İslam kimliğini içselleştirdikleri için batılı literatüre yerleşen milliyetçilik kavramına büyük ölçüde uzak durmuşlardır.

Kürtlerde milliyetçiliğin ilk ortaya çıkışı, ortak kabul görmüş üç şahsiyetin düşünceleri üzerinden şekillenmiştir. Kürt milliyetçiliği ilk olarak, 16. yüzyılda Şeref Han'ın Kürtleri ayrı bir topluluk olarak ele almasıyla ortaya çıkmış, 17. yüzyılda Ahmedî Hani'nin bir Kürt lider özlemi ile dile getirilmiş ve 18. yüzyılda Hacı Qadiri Koyî tarafından halka önem veren özgün yapısıyla şekillenmiştir. İlk Kürt siyasal hareketleri, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan hareketlerdir. Kürt toplumsal tabanın güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak gören Kürtleri, ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinden uzak tutmuştur.

Şeyhlerin gözünde ideal Halife olan Abdülhamid'in devrilmesi ve Hamidiye alaylarının ittifak ve terakki partisi tarafından kaldırılmasıyla, Şeyhler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, padişah tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermeyi tercih etmişlerdir. Bu desteğin verilmesinde, milli mücadelenin Türk-Kürt birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde kurtarılabilecek topraklar olarak kabul edilmesi etkili olmuştur. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ile Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuş ve dini esas alan millet yerine ikame edilen Türk milliyetçiliğine karşı Kürt milliyetçiliği bugünkü "çok-katmanlı" niteliğe bürünmüş ve 1926 Ankara Anlaşmasından sonra ivme kazanmıştır.

Kimlikler zamanla değiştiği için, yoğun bir sreklielik ve dinamizm içerir. Kimliği inşa eden pratikler, toplumların ulus olma sürecinde olgunlaşır. Kimlik oluşumu yaşanmış tarihi olaylardan etkilenir. Kimliği inşa eden pratik ve tarihi olayların belki de en önemlisi bağımsızlık savaşlarıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin devlet kimliğinin inşasında en önemli dönüştürücü olay İştiklal Harbidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile benimsenen "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" ideali, beraberinde "batıcı ve statükocu" bir dış politika anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış yadırganacak bir durum değildir. Türkiye Cumhuriyet'inin kurucusu Gazi Mustafa Kemal, kendisini Batının modern yanlarını benimseyen tarafta konumlandırış ve Osmanlı dönemimde başlayan Batılılaşma yaklaşımını benimsemiştir.

Cumhuriyet yönetiminin ontolojik kimliğinin z Batı medeniyetidir. Bu yüzden Cumhuriyet yönetimi, Batı medeniyetinin pratiklerini kimlik inşa sürecinde benimseyerek içselleştirmiştir. Kurucu kadronun bölgeyi kimliği üzerinden ötekileştirmesi ve bölgenin İngiltere mandaterliğinde olması ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. zal dönemine kadar, Türkiye uzun süre Kürt varlığını görmezden gelen içine kapanık bir siyaset izlemiş ve bölgeye yabancılaşmıştır. Bölge ile ilişkilerin başlaması PKK terör rgtnn IKB'de kamplar kurmasıyla başlamıştır.

Kürtlerde "biz" tanımlaması uzunca bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. 1926'dan sonra aşiret etkisi hâlâ söz konusu olsa da, Kürtlerde biz tanımlamasında dini unsurlar yerine daha çok dil ve kültür temeline dayalı milli hassasiyetlere ve Kürt kimliğine vurgu yapılmıştır. 20. yüzyılda self determinasyon kavramı halklar ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Kürtler self determinasyon çerçevesinde ulusu meydana getirdiklerini ispatlayabilmek için gayret sarf etmişlerdir.

Kürtler bu tarihten Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de, bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi de içine alan halkçı bir temelden kaynaklanmamıştır. Bilakis aşiretin önemli olduğu ve liderin krallık kurma düşüncesiyle beslenmiştir. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek milli bir bütünleşmeyi zorlaştırmış toplumda bağımsızlık fikrinin oluşmasını engellemiştir. Buna rağmen milliyetçi çizgi mücadele gücünü tamamen bu yapıdan almıştır.

şeyh Ahmed Barzani liderliğinde Kürt topraklarındaki petrolün İngilizler tarafından sömürüldüğü gerekçesiyle ve İngiltere'nin Irak hükümetiyle 1930 yılında imzaladığı anlaşmada Kürtleri ilgilendiren maddelerin olmaması nedeniyle

ayaklanmalar olmuştur. Fakat Irak Hükümeti, İngiliz hava kuvvetlerinin desteğiyle ayaklanmaları bastırmıştır.

Bu dönemden itibaren Kürt hareketinin lideri Ahmed Barzani'nin kardeşi Molla (Mele) Mustafa Barzani olmuştur. Mustafa Barzani Kürtlerle ilgili talepleri kabul edilmeyince Ekim 1943'te bir ayaklanma başlatmış, ayaklanma Barzani güçlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Barzaniler tek çıkış kapısı olan İran'daki Sovyet işgali altındaki Mahabad bölgesine göç etmiştir. İran'da Kadı Muhammed'in liderliğini yaptığı Mahabad yöresinde bulunan Kürtler, Sovyet desteğini alarak 22 Ocak 1946'da Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini kurmuşlardır.

Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) örgütlü bir yapı inşa edebilmek için 1946'da Bağdat'ta ilk kongresini yapmış başkanlığına Mustafa Barzani seçilmiştir. İngiltere'nin Irak'la olan bağı 1958 darbesi ile kesilmiştir. Darbeciler, Irak siyasetinde etkin olan Kürt hareketi ile uzlaşma yöntemini ve hareketi sisteme entegre etmeyi tercih etmişlerdir. Mustafa Barzani 1958'de Irak'a gelmiş fiili olarak Kürt hareketinin başına geçmiştir. Irak'taki kurucu şiddetin denkleme dâhil ettiği en önemli aktör KDP'dir. Milliyetçiliğin bir iç savaş ideolojisi olmasından dolayı da KDP'nin beslendiği temel kanal milliyetçilik olmuştur. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 Devrimi ile hızlanmıştır. Baas iktidarıyla birlikte sorunlarında temelini oluşturan krizler ortaya çıkmıştır.

Kürt hareketinin siyasi hedefleriyle Baas partisinin siyasi beklentileri arasında uzlaşılması zor derin ayrılıklar mevcuttu. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir. Bu dönemden sonra Kürt etnik hareketinin niteliğini büyük oranda ulusçuluk ideolojisiyle hareket eden KDP liderliği belirlemiştir. İnşacılara göre tam bir güvenlik için, kimliğin güvenliği de zorunludur. Buna göre, bir ulusun güvenliği, yalnız fiziki tehditten korunması değil, ulusun kimliğini oluşturan bütün unsurları da güvende hissetmesine bağlıdır. Hiçbir ulus kimliğini tehlike altında hissetmek istemez veya önemsizleştirildiğini kabul etmez. Irak'ta meydana gelen çatışmaların çoğunun temeli Kürt kimliğinin tanınmamasına dayanmaktadır. Irak'ta kimliğe dayalı önyargılar pratikle sınırlı kalmayıp kuramsal alana da sirayet etmiştir. Bu bağlamda 1958'den sonra Kürt milliyetçiliği Arap milliyetçiliğine tepki olarak gelişmiştir. Baas rejimi Irak'ta Sünni Arapları esas alıp Kürtleri ötekileştirme asimile etme üzerine kurduğu baskı politikaları Kürt milliyetçiliğinin artmasına neden olmuş, buda sayısız çatışmalara yol açmıştır.

Temmuz 1968'de Baas taraftarlarından muhalifler, çatışmasız bir darbe yaparak Abdurrahman Arif yerine Hasan El-Bekr ve yardımcısı Saddam Hüseyin getirilmiştir. Bu dönemde İran Şahı, Barzani'ye Bağdat hükümetiyle anlaşma imzalamazsa tüm taleplerinin karşılanacağını bildirmiştir. 1970 yılında Irak'ın temel silah destekçisi Sovyetler Birliğine giden, Saddam Hüseyin'e, Barzani ile anlaşma yapması şartı koşulmuştur. Bunun üzerine Saddam Hüseyin, Mustafa Barzani ile 1970 yılında 15 maddelik dört yılda uygulanması planlanan bir otonomi anlaşması yapılmıştır. Barzani'nin 1960'ta başlattığı silahlı mücadele 1970 yılında otonomi anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiştir.

Irak yönetiminin, SSCB yönetiminin desteğini alınca Özerklik antlaşması konusunda Kürtlere karşı daha tavizsiz bir politika izlemiştir. ABD'nin teşviki ile İran Şahı ve Saddam Hüseyin, 6 Mart 1975'de Cezayir anlaşmasını imzalamıştır. Barzani Kerkük'ün otonomi bölgesi içinde kalması konusunda tavizsiz politika izlemiştir. Barzani bu anlaşma ile İran üzerinden gerçekleştirilen yardımdan mahrum kalması neticesinde Kürt hareketini sona erdirdiğini ilan etmiştir. Muhalif ve sosyalist kimliğe sahip Celal Talabani 1 Haziran 1975'te KDP'den ayrılarak KYB'ni kurmuştur. Mustafa Barzani'nin ölümü üzerine, Parti başkanlığına oğlu Mesud Barzani seçilmiştir. 1979'da Irak'ta bütün yönetim Saddam'ın kontrolü altına girmiştir.

Saddam, 1980 yılında İran ile 1975'te imzaladığı Cezayir Anlaşmasını yırtarak bu anlaşmayı tanımadığını belirtmiştir. Saddam yönetiminin İran'a hava saldırısı ile İran-Irak savaşı başlamıştır. Savaşın sonlarına doğru mücadele Kürtlerle Bağdat savaşına dönüşmüştür. İran'ın KDP desteğiyle Halepçe'ye saldırması üzerine, Mart 1988'de Irak misilleme olarak Halepçe ve etrafındaki yerleşim yerlerine yaptığı hava saldırısında, sinir gazı ve kimyasal silahlar kullanmıştır. Bu katliamda çoğu çocuk ve kadın olan beş bin Kürt zehirlenerek yahut yanarak ölmüştür. Bu operasyonlarda bağımsız kaynaklara göre 150-200 bin arasında insanın katledildiği, planlı bir etnik soykırım yapılmıştır. Kürt-İran cephesi Halepçe katliamından sonra çökmüştür.

1983 yılında Anavatan Partisi iktidara gelmiştir ANAP, muhafazakâr liberal politik kimliği benimsemiştir. Özal, bu bağlamda, dış politikada Müslümanları dışlayan devlet kimliğini eleştiren yeni bir söylem içine girmiştir. Türkiye'nin bu dönemde dış politikasının temelini askeri kaygılar değil ekonomik ilişkilerin artırılması üzerine kurmuştur. Bu yapısal paradigma değişikliği sonucunda İKB ile ilişkilerin başlatılıp geliştirilmesine karar verilmiştir. 1990'larda uluslararası ortamın en önemli gelişmesi Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Körfez savaşıdır. Özal bu dönemde bölgesel kural

inşa sürecine katılarak, Türkiye lehine sonuçlar elde etmek istemiştir. Soğuk Savaş sonrasında Küreselleşmenin de etkisiyle aktörler, kendini korumak, güvende hissetmek ve öz varlığını garanti altına almak için kimliğini ve grup aidiyetini giderek ön plana çıkarmıştır. Çünkü yönetimler, benzer kimlikler arasında kendilerini güvenli, farklı kimlikler arasında ise güvensiz hissederler. İnşacılar kolektif kimlik edinimi ile güvenlik ikileminin aşılabileceğini belirtmektedirler.

İnşacılık, iletişim ve ulaşım da meydana gelen gelişmelerin aktörler arası etkileşimi artırması nedeniyle, kolektif kimlik kurmayı gerekli görmüştür. Kolektif kimlikte tarihsellik ön plandadır. Aktörler kendilerini ortak geçmişte tanırlar ve Kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilir. Bu teorik bilgiler bağlamında Özal, IKB ile kolektif bir kimlik inşasına yönelik politikalar uygulamıştır. Özal, IKB'deki gelişmeler hakkında birinci elden bilgi sahibi olmak ve PKK'yı diğer Kürt gruplardan izole etmek amacıyla Kürt liderlerle ilişki kurmuş, bu doğrultuda Talabani ve Barzani Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuştur. Özal'ın Kürt liderlerle diyalogu sayesinde kolektif biz kimliği oluşturulmuş, yeni inşa edilen bu kimlik söylem ve eylemlere de yansımıştır. Özal'a göre, IKB'de bulunan Kürtler Osmanlı vatandaşıydı. Hiç bir gerçekle bağdaşmayan sınır nedeniyle dışarıda kalmış ve Türkiye vatandaşı olamamışlardır. Özal, Irak Kürtlerinin Türkiye'nin tarihi parçası olduğunu, aynı dine mensup ve daha önemlisi aynı mezhepten olduklarını dile getirip, ülke politikasını onlara yardım ederek ilgilerini Türkiye'ye yönlendirmek üzerine inşa etmiştir. IKB'de sağlam bir Kürt varlığının, Türkiye'nin çıkarına olduğunu düşünen Özal, Irak Kürtlerine destek amaçlı politikalar uygulamış ve IKB'de inisiyatif sahibi olmuştur.

Ocak 1991'de Körfez Savaşı başlamıştır. 7 Mart günü Kürt gruplar ayaklanmıştır. Saddam Hüseyin güçlerinin kuzeye doğru ilerlemesi üzerine, Kürtler Saddam'ın yine kimyasal silah kullanacağı endişesiyle şehirleri terk edip Türkiye ve İran sınırına yönelmiştir. Kürtleri saldırılardan korumak için IKB'de çok uluslu bir askeri gücün bulundurulmasına karar verilmiştir. Nisan 1991'de 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin, hava sahası Irak hava kuvvetlerine yasaklanmıştır. Bu alan Kürtler için fiili güvenli bölge haline getirilmiştir. Böylece bölgede Irak egemenliği fiilen sona ermiştir. 1991'de Huzur operasyonu ile Kürt halkı, otonom yapının ortaya çıkışıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır.

Saddam Hüseyin, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, IKB'deki tüm idari görevlilerini bölgeden çıkarmıştır.

Saddam'ın düşüncesinin aksine Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak yönetim boşluğunu hızlıca doldurmuş ve Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Kürdistan Parlamentosu kurulmuştur. Bu dönemden sonra Kürt milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine sahip olmuştur. Kürtler Soğuk Savaş sonrası tekrar gündeme gelen milliyetçilik akımlarının etkisiyle kendi kendilerini yönetme hakkının ancak güçlü bir federasyon çatısı altında gerçekleşebileceğine inanmış ve federasyon hedefini benimsemeye başlamışlardır. 1992'de Kürt Federe Devleti'nin ilanı da bunu göstermiştir.

Özal'ın 17 Nisan 1993'te ani ölümüyle, uygulamaya koyduğu politikalar sona ermiştir. Türkiye'nin IKB politikası bu dönemden sonra askeri bürokrasinin etkili olduğu bir güvenlik perspektifiyle ele alınmıştır. Uygulanan politikalar, vizyon eksikliği, stratejik konsept yoksunluğu, politika yapımının askeri kurumlara bırakıldığı ve hükümetlerin politika üretmedikleri nedeniyle eleştirilmiştir. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve rejiminin tehdit altında olduğu fikrine dayanan Sevr Sendromunu düşüncesi dış politikaya hâkim olmuştur. Üç yanı denizlerle, dört yanı düşmanlarla çevrili söylemi bir kurgu olarak dönemin sloganı haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye ve IKB'nin, kurumsal kimliklerinin birbirini "Öteki" olarak algılamaları ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

İki yıllık bir sürenin ardından Mayıs 1994'ten itibaren Mesud Barzani ve Celal Talabani arasında anlaşmazlık silahlı bir çatışmaya dönüşmüş ve federe devlet işlemez duruma gelmiştir. Barzani ve Talabani arasındaki anlaşmazlığın nedeni, Türkiye'den Irak'a giden kamyonlardan elde edilen gelirin paylaşılabilmesi ve bölgede tek egemen olma isteğidir. 1998 yılında Washington Mutabakatıyla KDP-KYB arasındaki anlaşmazlıklar sona ermiştir.

Kürt liderler, PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Türkiye'ye getirilmesi ve PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesinden sonra, Türkiye'nin Irak Kürtlerine ihtiyacı kalmadığını düşünerek farklı davrandığını belirtmiştir. Türkiye, Kürtlerin Saddam'la anlaşıp merkeze bağlı yaşamaları için zorlamıştır. Türkiye'nin Kürtlere karşı Haziran 2001'de vize şartı uygulamıştır. Daha önce IKB'ye, gitmek isteyen Türkiye vatandaşları pasaportla Habur sınır kapısından geçerken, o dönemde Irak'ın Ankara'daki konsolosluğundan temin edilmiş vize ile sınır kapısından geçebilmiştir. Bu vize uygulamasıyla Türkiye, IKB'nin ekonomik olarak zayıflamasını hedeflerken, sınır ticaretinden geçimini sağlayan kendi vatandaşlarını daha çok zor durumda bırakmıştır.

11 Eylül 2001 terör saldırısına karşı ABD, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur. TBMM'nin tezkereyi reddetmesiyle, Iraklı Kürtler, savaş sırasında ABD'yle tam bir işbirliği yaparak Irak ordusuna karşı savaşmış ve ABD'nin müttefiki olmuştur. 2003 yılında koalisyonla bağlı güçler "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adı ile bilinen işgal operasyonunu başlatmış ve askeri birlikler 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş, 15 Nisan'da Irak tamamen koalisyon güçlerinin kontrolüne geçmiştir

8 Mart 2004 tarihli Irak Geçici Anayasası Federal Sistem'in genel niteliğini 4. maddede, coğrafi ve tarihi gerçeklikler ile güç paylaşımı üzerinde temellendirmiştir. Irak Kürt Bölgesinin statüsü 53. maddenin a fıkrasında; Kürdistan Bölgesel Yönetimi belirtilen vilayetlerin hükümeti olarak tanınarak taraflar arasında hukuksal olarak meşrulaştırılmıştır. Kürtlerin 1991-2005 yılları arasında kimliğini yeniden inşa etmesiyle Irak'ın devlet kimliğine karşı geliştirdiği politik tutum, IKBY ile federal yönetim arasındaki ilişkileri belirlemiştir. Türkiye'nin IKB politikasını etkileyen temel gelişme, Irak'ta 2005 yılında yeni Anayasanın yürürlüğe girmesiyle Irak'ın Federal bir devlete dönüşmesidir. Bu anayasayla IKBY'de Federe bir birim haline gelmiştir. IKB'de yönetimin yasallaşması, Türkiye'nin IKB politikasının mevcut koşullar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Türkiye, merkezi otoritenin yeniden güçleneceğini umut etse de 2005'te federe bir yapıyla sınır komşusu olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır. 2005 seçiminde Türkmen partilerin %1'in altında oy alarak yönetimde söz sahibi olamaması Türkiye'nin yıllarca ürettiği politikaların bölge gerçekleriyle ne kadar bağdaştığını da gün yüzüne çıkarmıştır.

AK Parti iktidara geldikten sonra kendi içinde bir dönüşüm yaparak yeni bir kimlik inşa etmeye başlamış ve geleneksel değerlerin korunması ile küreselleşme sürecini aynı potada eritmeye çalışmıştır. Komşularla sıfır sorun politikası bağlamında, IKBY ile kimlik ve kültürel vurguya dayalı, ekonomik karşılıklı bağımlılıkla belirlenen bir dış politika stratejisi geliştirmiştir. AK Parti uygulamaları birçok yönden, Özal'ın yaklaşımıyla benzeşmiştir. AK Parti, Özal'ın pragmatizmi ve işleri nihayete erdiren bürokrasinin dışında ekonomik çevrelerin katkılarından istifade etme yaklaşımını benimsemiştir.

Ak Parti Türkiye'nin tarihi kimliğinin niteliklerine güçlü vurgu yaparak yumuşak güç araçlarını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda AK Parti tarihi kimlik değerleri ile küreselleşme sürecini bütünleştiren bir kimlik inşa etmiştir. Bu dönemde uzlaşma ve işbirliği öne çıkmıştır. Bu paradigma komşularla sıfır sorun politikası, olarak

özetlenmiştir. Türkiye uzlaşma, diyalog ve sıfır sorun politikasını bölge halkı ile sağlamaya çalışmıştır. Komşularla Sıfır Sorun kurgusu ise dört tarafın düşmanla çevrildiği mantalitesinden kopuştur. AK Parti döneminde en temel metinlerinden biri olarak kabul edilen Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan Stratejik Derinlik eserinde çerçevesi çizilen politika yaklaşımı benimsenmiştir.

2007 yılı Türkiye'nin IKBY politikalarına yönelik karar alma süreçleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de siyasal iktidarda yaşanan dönüşümler (AK Parti'nin seçim zaferi ve Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olması) ve MGK'nın yapısının değişmesi, dış politika süreçlerinde sivil unsurların, özellikle iş çevrelerinin artan ağırlığı ile birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. 5 Kasım 2007 mutabakatından sonra ise Türkiye, geleneksel güvenlik odaklı kırmızı çizgi politikasını terk etmiştir. Karşılıklı güvensizliklerin ve psikolojik engellerin aşılması gerektiği üzerinde durulurken, bu anlayışa paralel olarak bölge halklarının tarihi, kültürel, akrabalık bağlarına, ortak tarih ve ortak kadere vurgu yapılmıştır. Bu dönemden sonra Türk yetkililer, IKBY Başkanı Barzani ile çok sayıda resmi görüşme gerçekleştirmiştir.

Anayasada Kerkük'ün geleceği için öngörülen planın, 2007 sonuna kadar yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. 2007 sonuna kadar yapılması ön görülen referandum, günümüze kadar çatışma ve siyasi nedenlerle yapılmamıştır. 2009 yılında IKB'de Başkan meclis üyeleri ve yerel yöneticileri belirlemek için üç seçim aynı günde yapılmıştır. Seçim sonucunda, Mesud Barzani IKBY Başkanı olmuştur.

ABD 15 Aralık 2011'de Irak'taki tüm askeri gücünü geri çekmesiyle, ülkede siyasi istikrarsızlık belirginleşmiş, Maliki, Irak'ın kuruluşundan beri ülkenin siyasi, ekonomi ve askeri kurumlarında görevli Sünnilerin tümünü yönetimden uzaklaştırmıştır. Maliki'nin, Sünni Arapları dışlayan otoriter yaklaşımı politikacılara karşı izlediği tecrit politikaları, Irak'ta sosyal ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Bu durum Irak'ta mezhep temelli çatışmaların artmasına ve El-Kaide'nin güçlenmesine neden olmuştur. 2005 seçimi sonrasında iktidara gelen Şii ağırlıklı kadronun Irak'ta gücünü artırması özellikle Maliki'nin etkisinin daha açık görüldüğü 2010 seçimleri sonrasında İran'ın artan etkisi ile çevrelenen IKBY için Türkiye, zorunlu çıkış kapısı konumuna gelmiştir. Bağdat yönetimi ile olan gerginlik Türkiye ile IKBY'yi birbirine yakınlaştırmıştır. Ayrıca Türkiye'deki çözüm süreci döneminde de Türkiye-IBKY ilişkileri olumlu yönde ilerlemiştir.

Irak'ta Anbar krizi, Sünni Arapların radikal unsurlara sıcak bakmasına sebep olmuştur. Nisan 2014'te Irak'ta genel seçim yapılmıştır. IŞİD Haziran 2014'te Musul'u

olarak, buradan Kerkük'e saldırıyı planlamıştır. Bu saldırı karşısında Irak ordusu yetersiz kalmış, IKBY güçleri Kerkük ve çevresini kontrol altında tutmuştur. Irak'ta hükümet kurma çalışmaları Kürtlerin Maliki'ye destek vermemesi ve IŞİD'in oluşturduğu siyasi kaos nedeniyle kurulamamıştır.

2004'de "Irak El Kaidesi", 2013'de "Irak Şam İslam Devleti (IŞİD)" adını alan terör örgütü Irak'ın yakın tarihindeki siyasal gelişmeler eşliğinde büyümüştür. Sadece bundan dolayı ortaya çıkmamıştır, ama büyük oranda bundan beslenmiştir. Sünniler Maliki'ye tepkileri nedeniyle, Musul işgalinde IŞİD'i desteklemiştir. Bölgede durmadan değişen dinamik yapı sebebiyle koalisyonlar ittifaklar, kamplaşmalar çok hızlı değişmiştir. ABD bölgeden askerlerini çektikten sonra Irak içerisinde siyasi güç mücadeleleri başlamış, Maliki, merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışmıştır. Barzani bunu diktatörce bir tavır ve eskiye dönüş fikri olarak değerlendirmiş ve bunun Kürtlerin bağımsızlık arayışına sebep olacağını belirtmiştir.

KDP ile KYB'nin ortak kararı ile alınan ve IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda halk %93.2 bağımsızlık yönünde "evet" oyu kullanmıştır. Referandum sonuçları, Bağdat Federal Yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi, İsrail dışında uluslararası alanda da bir destek bulamamıştır. IKB'de gerçekleşen bağımsızlık referandumu, Kendi Kaderini Tayin Hakkı ilkesi, açısından değerlendirildiğinde, Irak'ın tümünün görüşü alınmadığı için "devletleşme" yönünde sonuç doğurmamıştır.

Kürt toplumuna anayasal düzlemde tanınan Federe Yapı, Irak yönetimince yeterli görülse de, Kürtlerin nihai amacı bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır. Bu nedenle federatif yapıyı, bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. IKB'de Kürtlerin bağımsız devlet olma arzusu referandumda da gözüktüğü gibi çok güçlüdür. Referandum sonucuyla Kürtler Irak'ta kaybetmiş gibi görünebilir, ama bu bir yanılsamadır. Bölgesel güçler tarafından referandum sonucu etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Ama orta ve uzun vadede bu referandum tekrar tekrar ortaya çıkabilir. Irak'ta sorunların çözüldüğü bir yönetim modeli üretilmedikçe Kürtler bağımsızlık taleplerinden vazgeçmeyeceklerdir. Bölgede Kürtleri kazanan, güçlü oyun kurucu bir aktör olmaktadır. Kürtleri karşısına alan, kısa vadede bir şeyler elde edebilir ama orta ve uzun vadede kaybetmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin önceliği IKBY'nin her açıdan güçlü bir yapıya kavuşturulması olmalıdır.

Türkiye, IKBY ilişkilerini krizlerden krizlere hatırlayan ve başka aktörlerin politikalarına göre kendi politikasını güncelleyen bir zihniyetten kurtulmalıdır. Türkiye

IKB'de etkili olabileceği yapı kuramadığı takdirde bölgede inşa edilen her yeni düzende kurucu değil uyan bir konumda kalacaktır. Türkiye aynı anda hem IKBY ile ilişkilerini geliştirebilmeli hem de bölgede aranan yeni düzenin nasıl olması konusunda taraflarca kabul edilebilir projeler üretmelidir.

İran, Federal yönetimle, Irak'ı adım adım işgal eden çok yakın bir ilişki içerisinde. Irak ordusu ve Haşdi Şaabi güçleri Kerkük'ü, peşmerge yöneticileriyle pazarlık ederek, onları bir şekilde ikna ederek çatışmasız bir şekilde almıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin öncelikleri arasında, IKBY'nin bölgede yalnızlaşmayacağını Türkiye tarafından destekleneceğini hissetmesi ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun aksi politikalar İran'ın IKBY üzerinde daha fazla etkili olmasına sebep olacaktır. Türkiye'nin, IKBY'yi referandum sürecinde desteklememesi, İran'ın bölge üzerinde etki alanını genişletmiştir.

Türkiye-IKB toplum ilişkileri, yoğun bir tarihi derinliğe sahip olmakla birlikte, modern döneme yansıyan ve süreklilik arz eden bir mahiyettedir. Bu tarihi derinlik, iki toplum ilişkilerini, diğer toplumlarla olan ilişkilerinden çok daha farklı boyutlara taşımaktadır. Türkler ve Kürtleri bölgenin diğer toplumlarından farklı kılan temel unsur tarihi ortak geçmiş ve coğrafi konumdur. Türkler ve Kürtler arasında diğer ortak bir payda inanç yapısıdır. Türkler ve Kürtler aynı dine mensup ve daha önemlisi aynı mezhepten olan iki toplumdur.

Kürtlerin anadilleri Kürtçedir. En yaygın kullanılan Kırmançi diyalektiğidir. Kırmançi genellikle Türkiye'deki Kürtlerinde konuştuğu dildir. Türkiye ve IKB'de yaşayan Kürtlerin dil, din, sosyal ve toplumsal açıdan benzerlikleri olması, halkın Türkiye'ye yönelik ilgisi, sosyal ve politik etkileşimleri, bireyden topluma doğru yayılan kişilik özellikleri ikili ilişkilerde toplumun yaklaşımını ve bölgesel çaptaki siyasal süreci olumlu etkilemektedir.

Bölgede iki toplumu bütünleştirecek, toplumsal bağları kuvvetlendirecek aktif politikalara sinema ve diziler önemli katkı sunmaktadır. İki toplumda pozitif algıyı oluşturacak veya geliştirecek ve sonucunda siyasi ilişkilerin gelişimine katkı sunacak sinema yapımlarına ihtiyaç vardır. Türkler ve Kürtlerin aynı görüş ve düşüncüyü paylaşmasını sağlamak için sinemada kullanılan metaforların evrensel değerlerle birlikte sunulması elzem bir gerekliliktir. Uluslararası siyasette stratejik bir değer olarak sinema unsurunun kullanımı evrensel değerlere dayandığı ölçüde insanları ikna edebilmektedir. Demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi evrensel değerlere dayanmadan sadece sahip olunan yerel değerlere ve kültüre göre sinema filmleri

yapılması söylemlerin paylaşılmamasına neden olmaktadır. Tarihi birikim ve kültürel derinlikle evrensel değerleri bir araya getiren sinema yapımları iki toplumu birbirine daha fazla yaklaştırabilir. Yumuşak bir güç unsuru olan sinema, paylaşılan ortak değerleri iki topluma da sevdirmeye, hayranlık uyandırma ve algıları olumlu yönlendirme konusunda etkin bir yöntemdir.

Türk dizileri, tarihi ve kültürel bağlarında yer aldığı yakın komşusu IKB'de Türkiye'ye olan ilginin ve sempatinin artmasına ve Türk toplumuna bakış açısının olumlu yönde değişmesine yardımcı olmuştur. Türk dizilerinin IKB televizyon kanallarında gösterilmesiyle, Türk toplumunun hayat tarzı ve kültürel değerleri tanıtılmaya başlamıştır. Dizilerin tahminlerinde ötesinde popüler hale gelmesi, iki toplumun kültürel yakınlaşmasına yardımcı olmuştur. Türk dizileri Kürt toplumunda büyük beğeniyle izlenmekte ve toplumun geniş kesiminde beğeni kazanmaktadır.

Türk dizilerinin ilgi çekmesinin temel nedenleri, Kürtlerin dizilerde gelenek ve modernleşmeyi dengede tutan bir toplum görmeleri, her iki toplumunda din, tarih, adetler gibi benzer bir kültürel altyapıya sahip olmalarına rağmen Türklerin Kürtlere nazaran daha seküler bir hayat tarzına sahip olmalarıdır. Seküler hayatın İslami bir kültür içerisinde var edilebilmesinin örneği olması, geleneği reddetmeyen modern hayat Kürtlere çekici gelmektedir. Türkiye'nin hem modern hem de doğulu ve Müslüman olarak kalması, Kürt toplumunda hayranlık duygusu uyandırmaktadır. Türkiye'deki doğu-batı sentezi ve halkın hissedip yaşattığı özgür ve seküler ortam, Kürtlerde bu enerjiyi kendi toplumuna taşıma isteği uyandırmaktadır. Kimliklerini bırakmadan da modern dünyanın bir parçası olunabileceğinin farkına varmaktadırlar.

Türkiye'nin kendisini aracısız olarak Kürt toplumuna aktardığı diziler, kültürel diplomasi ekseninde stratejik bir değere sahiptir. Diziler Türk kamu diplomasisi için çok önemli bir konuma yükselmiş bir yumuşak güç unsuru haline gelmiştir. Kültürel diplomasi bağlamında yumuşak bir güç unsuru olan Türk sinema ve dizileri, Türkiye'yi cazibe merkezi ve merak edilen ülke hale getirmiştir. IKB'ye gidiş gelişlerde uygulanan vizelerin kolaylaştırılmasıyla da bu etki doğrudan Türkiye'nin turizm potansiyeline yansımıştır. Dini ve kültürel açıdan yakınlık olan Kürt toplumunda Türkiye hayranlığı/sevgisi Türkiye'yi görme merakı, Türkiye'ye doğru yoğun bir turizm hareketine dönüşmüştür. Türkiye'nin kendiliğinden doğan bu fırsatı kullanıp, Kürt toplumu ile yakınlaşma, kendini tanıtırma yoluna gittiği söylenebilir. Televizyon dizileri, Kürtlerin Türklere bakış açılarını değiştirip şekillendirebilmektedir. Bu bağlamda IKB'de Türkiye'ye yönelik algıda olumlu yönde temel değişiklikler meydana gelmiştir.

Enerji kaynaklarını düşük maliyetle edinen ve kaynak çeşitliliği sağlayan ülkeler, diğer ülkelere göre avantajlı durumdadır. Enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, dış politikada etkin olamadığı gibi bölgesel ve küresel enerji krizlerinden olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle enerji, ekonomik ilişkilerde olduğu gibi, siyasi ve diplomatik ilişkilere de yön veren önemli olgulardan biridir. 2005'ten sonra Türkiye-IKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir.

Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye, IKBY ile ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir. Enerjinin işbirliğini artırma potansiyeli nedeniyle tarafları karşılıklı olarak işbirliğine razı edecek çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Bu nedenle IKBY'nin petrol ve doğalgazı, Türkiye'nin teknolojik imkânlarına sahip olması nedeniyle taraflar arasındaki işbirliği, karşılıklı bağımlılık ve "kazan kazan" ilişkisi temelinde yürütülmektedir. Türkiye IKBY ile Enerji ilişkilerinde, Türkiye'nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlalaşan petrol talebini uygun fiyatla kaynak çeşitliliğini artırarak boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılgan olmayan olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY'nin enerji ilişkilerini artırma isteği bu çerçevede şekillenmektedir.

Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Enerji boru hatları ülkeler arasında bölgesel işbirliğini ortaya çıkarmıştır. Bölgesel aktörler arasında işbirliğinin artması da karşılıklı bağımlılık olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye ve IKBY 2007'den sonra kimlik tanımlamasını değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin IKBY'ye yönelik tutumu değişmeye başlamış, güvenlik eksenli ilişkiler terk edilip karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştiği bir döneme girilmiştir. Enerji güvenliği enerji ithal eden Türkiye ve enerji ihraç eden IKBY için geçerli olan bir olgudur. Bu kimlik tanımlamasında Enerji alanındaki gelişmeler, yaşanan ekonomik ve siyasal krizler nedeniyle, Türkiye ve IKBY enerji arz/talep güvenliğini tehdit altında hissetmeleri ve bu tehdit algılamasını aşmak için, enerji

politikalarını revize etmeleri de etkili olmuştur. Enerji ile başlayan işbirliği taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına da yardımcı olmuştur. Birçok güç dengesinin gözetilmesini gerektiren bu ilişki, söz konusu zorlukları aşabildiği ölçüde taraflar enerji hedeflerine ulaşacaklardır. Bu çerçevede bir araya gelen Türkiye ve IKBY, iki tarafında kazanacağı bir ilişki geliştirmeye başlamışlardır. Taraflar bu zorlukları birlikte aşmak için riskleri paylaşma konusunda kararlı görünmektedirler. Çünkü baskıya rağmen bu ilişkiden vazgeçmemiş ve daha ileriye taşımışlardır. Üst düzeyde tarafların karşılıklı ziyaretleriyle daha fazla pekişmeye devam etmektedir.

Türkiye ilişkilerinde, enerjiyi çatışmanın bir aracı değil, barışın ve bölge insanının daha müreffeh bir gelecek kurma idealinin aracı ve teminatı olarak kabul ederek, aktörlerle çok taraflı işbirliği yürütmelidir. Dış siyasette önemli bir alan olan enerji, Türkiye ile IKBY ilişkilerinde ortak bir payda olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Tarihi İpek yolu gibi, Enerji yolu kurulmalıdır. Türkiye'den geçen enerji hatları barış ve istikrar için bir araç olarak görülmelidir. Enerji hatları üzerinden siyasi taleplerde bulunulmamalıdır. Türkiye'den geçen her boru hattı o kadar güçlü barış köprüleri olacaktır.

Günümüzde dış politika ile dış ekonomik ilişkiler, birbirinden ayrılmaz, karşılıklı etkileşim içinde ve daha fazla iç içe geçmiş durumdadır. Ekonomik ilişkiler bir devlete dış politika aracı olarak ilişki kurduğu tarafların davranışlarını etkileme ve yönlendirme yetisi kazandırmaktadır.

Küreselleşme süreci, pazarların birleşmesine ve büyük ölçeklerin yaratılmasına olanak sağlamıştır. Bu ölçeklerden yararlanabilen ülkeler büyük ekonomik faydalar sağlarken, gerek ölçek, gerek nitelik nedeniyle bu yeni, büyük pazara ve yaşanan büyük değişime hazırlıklı olmayan ülkeler ise zarara uğramıştır. Ekonomide karşılıklı bağımlılık ilişkisinin artması öngörülen gelecek yıllarda bir ülkenin toplam gücü sınırları içindeki ve bölgesel ekonomik etkisinin toplamı olarak görülecektir. Bu bağlamda Türkiye, en yakın coğrafi komşusu olan IKB ile ilgili yaklaşımını gözden geçirip revize etmek durumunda kalmıştır.

1983-1993 yılları arasında ekonomi karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ve ekonomik işbirliği için oluşturulan kurumsal altyapı Türkiye-IKBY ilişkilerinde 2007 sonrası yakınlaşma döneminin öncüsü ve başlangıç noktası olmuştur. Türkiye uzun süre (1993-

2008) IKB ile ilgili konulara kayıtsız kalarak hem bölgeye yabancılaşmış, hem de bölgenin zengin ekonomik yapısı üzerinde yeterince etkili olamamıştır.

Uluslararası sistem (Yapı), aktörleri işbirliğine yöneltirken, dış politika stratejilerini bu dinamiklere göre şekillendirmesi bağlamında yönlendirmektedir. Bu nedenle karşılıklı bağımlılık teorisi, ana akım teorilerden farklı bir dış politika perspektifi sunmaktadır. Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi, IKBY'ye merkezi bir konum kazandırmıştır. İlişkilerde değişimin en önemli dinamiği olarak devreye giren ekonomik ilişkiler, IKBY'nin ekonomisini güçlendirirken Türkiye'yi bölgede etkin bir aktör konumuna taşımıştır. Güçlü bir işbirliği oluşturabilmenin ön koşulu olan, taraflar arasında ortak çıkarların bulunması da buna ivme kazandırmıştır.

IKBY, bölgede ABD müttefiki olan ve AB'ye üyelik başvurusu olan Türkiye'yi kendilerini Batıya götürecek bir yol olarak gördüğü için Türkiye ile sınır komşusu olmanın avantajlarını kullanarak ilişkilerini arttırmak istemiştir. Iraklı Kürtlerin Arap unsurlara karşı kendilerini yalnız hissetmeleri, IKBY'yi Türkiye'ye daha fazla önem vermeye yöneltmiştir. Ekonomik ilişkilerin zamanla daha güçlü siyasi ilişkilere yol açacağı düşüncesiyle Türk işadamlarını, bölgelerine yatırım yapmaya davet etmişlerdir. IKBY, ihalelerde Türkiye'den gelen şirketlere yakın ilgi göstermiş ve öncelik tanımıştır. Türkiye IKBY'nin bu ilişkileri artırma isteğine kayıtsız kalmamış, IKB'nin yeniden yapılanması kapsamında Türkiye bütün kurumlarıyla aktif olarak yer almıştır.

Ekonomik işbirliğinin temeli Siyasi olmayan teknik konularda bir alanda başlayan işbirliğinin, diğer alanlara da taşınması, yayılması (spill-over) beklentisidir. Ekonomi alanında başlayan işbirliği sonucunda elde edilen fayda, diğer alanlarda da aynı tecrübeyi teşvik etmektedir.

Türkiye-IKBY arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 13 milyar dolardır. Bunun 20 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmiştir. İnşaat alanı başta olmak üzere Türk firmaları, bölgenin yeniden yapılandırılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Taraflar arasında ekonominin temeli, bölgeden ithal edilen petrol ve Türkiye'nin ihraç ettiği inşaat, sanayi ve hizmet sektörünün bileşenlerine dayanmaktadır. Bölge büyük ölçüde ithalata bağımlı durumda olduğu için ihtiyaçlarının büyük bölümünü Türkiye'den sağlamaktadır. Türkiye ile IKBY ticaretinde tüketim ürünlerinin payı yüksektir. IKB'deki tüketim mallarının yaklaşık %80'i Türkiye merkezlidir. IKBY'nin Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin büyük kısmı, bölgedeki müteahhit firmalarının ihtiyaç duyduğu ürünlerdir. Bu ürünlerin dışında tekstil, mobilya, gıda, elektrik, elektronik, gibi ürünler yer almaktadır. IKB tüketicisinin Türk ürünlerinin kalitesi ile ilgili olarak olumlu bir

yaklaşımı vardır. IKB'de binlerce Türkiye'den giden insan, işçi veya işveren olarak çalışmaktadır. Bu durum, güneydoğu ekonomisinin gelişmesine de önemli katkı sağlamıştır. IKBY'de faaliyet gösteren şirketlerin yarısı Türkiye kökenli olup, çoğunlukla inşaat, enerji, ulaşım, bankacılık gibi sektörlerde yatırım yaparak faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Türkiye ve IKBY arasında yakın bir gelecekte AB benzeri bir yapının kurulması uzak gözüktüğü de, ekonomik karşılıklı bağımlılık temelli yakınlaşma birçok alanda işbirliğini artırmıştır. Bölgesel işbirliği kültürel değerler üzerine inşa edilmektedir. Türkiye ile IKBY arasındaki tarihsel bağ bu bölgesel işbirliğine örnektir. Bu nedenler Türkiye ile IKBY arasında diğer bölge ülkelerine nazaran daha fazla ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerini kurabilmesine olanak sağlamıştır.

Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan, bölgesel güçler kalkınmalarını hızlandırmak için çeşitli işbirliği modellerinde birlik oluşturmaktadırlar. Aktörlerin farklı rejimlere sahip olmaları işbirliğine engel olmamıştır. İşbirliği çerçevesinde taraflar, serbest ticaret anlaşmaları ile sanayi, tarım, hizmet sektörü, ulaşım, enerji, çevre, rekabet, fikri mülkiyet hakları ve uluslararası ticaret müzakereleri gibi konularda ortak stratejiler geliştirmeyi öngörmüştür. Türkiye ile IKBY arasında da taraflarca yeni projeler üretilmektedir.

Türkiye, siyasi istikrar ortamı sayesinde ekonomisinde yapısal dönüşüm sağlamış, ekonomi ve dış politikanın karşılıklı etkileşimini önceleyen bir politika anlayışı benimsemiş ve güç kapasitesine dayanmak yerine ticari anlamda işbirliği politikalarına öncelik verilmiştir. Türkiye, ayrıca yakın komşusu IKBY ile ilişkiler kurarak ticaret hacmini arttırmanın, taraflar arasında karşılıklı bağımlılığı arttıracağı varsayımına dayanan yaklaşımla, diplomatik diyalog ve yakınlaşma siyasetini benimsemiştir. Bu durum Türkiye'nin dış politikasını ekonomik dinamikler ile şekillendiren ekonomik gelişimi ve küresel ekonomiye işbirliğini hedefleyen bir kimliğe dönüşmesini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölgede askeri etkiyi değil, temelde ekonomik etkiyi belirleyici olarak görmüştür.

Savaşların temel nedeni siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardır. Aktörler arasında siyasi kaygıları dışlayan yaklaşımla kurulacak işbirliği, bölgede istikrar sağlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin uzun vadeli hedefleri, yapıdan kaynaklanan problemlerin yegâne çözümü burada Türkiye'ye dost ve Türkiye ile ekonomik ve kültürel olarak entegre olmuş bir yapıdan geçmektedir. Karşılıklı bağımlılığı esas alan

taraflar arasında işbirliği, çatışmaları tetikleyen milliyetçilik fikirleri dâhil birçok olumsuz yaklaşımın ortaya çıkışını engelleyecektir.

IKB, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı bölge olmuş, zorunlu komşuluk dost komşuluğa dönüşmüştür. IKB'nin imha edilmesi değil inşa edilmesi daima Türkiye'nin yararına olmuştur. Türkiye'nin bölgede etkili olması, bölgenin istikrarını sağlaması, gerektiğinde Irak Federal Yönetimi'ne karşı IKBY'yi desteklemesi gerekir.

KAYNAKLAR

- ABD Dışışleri Bakanlığı, (2008). "SOFA Agreement", <http://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2019.
- Açıkmeşe, Sinem Akgöl (2004). "Uluslararası İlişkiler Işığında Avrupa Bütünleşmesi". *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 1-32.
- Adler, Emanuel (2002). "Constructivism and International Relations". *Handbook of International Relations*. Edt. Walter Carlsnaes, Thomas Risse and Beth A. Simmons, Londra: Sage Publications, 91-109.
- Adler, Emanuel and Barnett, Michael (1998). *Security Communities*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- AK Parti (2012). "2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya", <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf> . Erişim Tarihi: 04 Eylül 2019.
- AK Parti, (2002). "Her şey Türkiye İçin, 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bölüm_ . Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- AK Parti, (2002). "Seçim Beyannamesi", <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>. Erişim Tarihi: 07 Eylül 2019.
- AK Parti, (2002). "Türkiye Hazır Hedef 2023, 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", <http://www.akparti.org.tr/media/272799/secim-beyannamesi-2011.pdf>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- AK Parti, (2007). "Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", <http://www.akparti.org.tr/media/272213/2007-2007-secim-beyannamesi-ozet.pdf>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.

- AK Parti, (2013). "37 Yıllık Özleme Son Veriyoruz", <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>. Erişim Tarihi: 06 Eylül 2019.
- Ak Parti, (5 Eylül 2011). "Basın Raporu", <http://www.akparti.org.tr/site/basin-raporlari>. Erişim Tarihi: 08 Eylül 2019.
- Akbaş, Zafer ve Düzgün, Zeynep Arslan (2008). "Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 57-81.
- Akdemir, Erhan (2009). "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı". *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 1-26.
- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer (2001). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.
- Akgündüz, Ahmet (1997). *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor* 4. 1. basım. İstanbul: OSAV Yayınları.
- Aksu, Fuat (2008). *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*. 1. basım. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Aljazeera Türk, (2014). "Kronoloji: Türkiye-Irak ilişkileri", <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/kronoloji-turkiye-irak-iliskileri>. Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2019.
- Anaid, Anwar (2014). "Turkish Economic Expansion and its implications". *Kurdistan Review Invest in Group*, Issue 5, 41-53.
- Andreasson, Stefan (2015). "British and US Strategies In the Competition for Energy Resources in Sub-Saharan Africa". *A New Scramble for Africa: The Rush for Energy Resources in Sub-Saharan Africa*. Ed. Sören Scholvin. Farnham: Ashgate Publishing, 13-31.
- Appiah, K. Anthony (2010). "Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma: Çokkültürlü Toplamlar ve Toplumsal Yeniden Üretim". *Çok Kültürcülük: Tanınma Politikası*. Ed. Amy Gutmann. Çev. Nazlı Ökten. İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 162-175.

- Aral, Berdal (2003). "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik yada Kopuş". *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*. Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 2003, 225-227.
- Aras, Bülent (2009). "Turkey's Rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(1), 29-41.
- Aras, Bülent ve Karakaya, Rabia Polat (2007). "Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination". *Australian Journal of Affairs*, 61(4), ss. 471-488.
- Arı, Tayyar (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. 1. basım. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2006). *Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. 4. basım. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 8. basım. Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, Tayyar (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegomanya, İşbirliği*. 8. basım. İstanbul: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar (2014). "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler". *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*. Der. Tayyar Arı. Bursa: Dora Yayınları, 1-48.
- Atabey, Ayşegül, Saraç, Taha Bahadır ve Develi, Abdulkadir (2006). *Dış Ticarete Giriş*. 1. basım. Ankara: Nobel Kitap.
- Ateş, Hazal (26 Nisan 2008). "MGK'nın Açılımı Memnun Etti", *Sabah Gazetesi*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/04/26/haber,259733E4800B4E43953B936508F24F69.html>. Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2019.
- Aydın, Ahmet (1992). *Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan*. 1. basım. Ankara: KİYAP Yayınları.
- Aydın, Ayhan (1995). *Musul Meselesi 1900- 1926*. 1. basım. İstanbul: Turan Yayıncılık.

- Aydın, Mustafa (2004). "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği". *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Aydın, Mustafa, Özcan, Nihat Ali ve Kaptanoğlu, Neslihan (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*. 1. basım. İstanbul: TEPAV Yayınları.
- Aydın, Mustafa ve Aras, Damla (2005). "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq and Syria". *Arap Studies Quarterly*, 27(1), 25-38.
- Aydın, Mustafa ve Aras, Damla (2004). "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları". *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 103-128.
- Aydoğan, Bekir (2016). "Türkiye-İKBY İlişkilerinde Yeni Dönem mi?". *Ortadoğu*, 8(72), 38-41.
- Ayhan, Veysel (2009). "Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz". *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 22-31.
- Ayhan, Veysel (2009). *Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu*. 2. basım. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ayhan, Veysel ve Duru, Ogün (2010). "Irak Yüksek İslam Konseyi Başkanı Seyyid Ammar El Hekim: Irak Yüksek İslam Konseyi'nin Seçimlerde Düşmanı Yoktur", <https://www.orsam.org.tr/tr/irak-yuksek-islam-konseyi-baskani-seyyid-ammar-el-hekim-irak-yuksek-islam-konseyi-nin-secimlerde-dusmani-yoktur/>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Ayhan, Veysel; Barzani, Aziz ve Demir, Hakan (2013). "Enerji Siyaseti, Türkiye Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat'ın Pozisyonu". *IMPR*, Kasım 2013, 1-31.
- Aykan, Mahmut Bali (1996). "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95". *Middle Eastern Studies*, 32(4), 343-366.
- Aziz, Mahir A. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. Çev. Zülâl Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Aziz, Serdar (2014). "Musul'un Düşmesinden Sonra Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin İlişkileri", ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5130>. Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2019.
- Bağcı, Hüseyin ve Sinkaya, Bayram (2006). "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: Ak Parti'nin Perspektifi". *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 21-37.
- Bakan, Selahaddin (2001). "Teoriler Işığında Politika". *21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*. Der. İdris Bal. İstanbul: Alfa Yayınları, 7-23.
- Balcı, Ali (2012). "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi", <https://stratejikoperasyon.files.wordpress.com/2014/04/trkyenn-irak-politkasi-2012-k-irak-hkyes.pdf>. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019.
- Balcı, Ali (2013). "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi". *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*. Der. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, Ankara: SETA Yayınları, 117-136.
- Balcı, Ali (2014). "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97(1), 7-26.
- Balcı, Ali (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. 1. basım. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Balcı, Ali ve Yeşiltaş, Murat (2006). "Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 29(4), 18-37.
- Ballı, Rafet (1992). *Kürt Dosyası*. 1. basım. İstanbul: Cem Yayınları.
- Banerjee, Sanjoy (1997). "The Cultural Logic of National Identity Formation: Contending Discourses in Late Colonial India". *Culture and Foreign Policy*. Ed. Valerie M. Hudson. Londra: Lynne Rienner Publishers, 30-47.
- Bard, O'Neill (1996). "The United States And The Middle East: Continuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy in The Post-Cold War Era*. Ed. Howard Wierda. USA: Greenwood Press, 120-139.

- Barkey, Henri (2010). "Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan". United States Institute of Peace, Special Report, 237(1), 1-16.
- Barzani, Mesud (2005). *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. Çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Doz Yayınları.
- Barzani, Mesud (1 Temmuz 2014a). "Barzani: Referandum birkaç ay içinde", *BBC Türkçe*, 1.
- Barzani, Mesud (2010). "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin 4 Haziran 2010'da ORSAM'da Yaptığı Konuşma", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201065_barzani.orsamda.pdf. Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Baylis, John (2005). "International and Global in the Post-Cold War Era". *The Globalization of World Politics*. Eds. John Baylis and Steve Smith. New York: Oxford University Press, 297-325.
- Bayramoğlu, Ali (2006). "Asker ve Siyaset", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*. Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 59-118.
- Bell, Joseph ve Saunders, Cheryl (2006). "Iraq Oil Policy-Constitutional Issues Regarding Federal Government and Regional Authority", http://iraqi.economists.net/eng/wp-content/uploads/sites/7/2013/04/PL-Bell-Saunders-07_06.pdf. Erişim Tarihi: 14 Haziran 2019.
- Bengio, Ofra (1996). "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında". *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 54-66.
- Bila, Fikret (1 Kasım 2009). "Barzani'den Söz", *Milliyet Gazetesi*, 1.
- Bila, Fikret (2007a). *Ankara'da Irak Savaşları*. 6. basım. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Bila, Fikret (2007b). *Komutanlar Cephesi*. 5. basım. İstanbul: Detay Yayınları.
- Bilgin, M. Sıraç (1992). *Barzani*. 1. basım. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Bilgin, Nuri (1999). *Kollektif Kimlik*. 1. basım. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, Nuri (2007). *Kimlik İnşası*. 1. basım. Ankara: Aşina Kitaplar Yayınevi.

- Birand, Mehmet Ali ve Yalçın, Soner (2007). *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, 10. basım. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birdişli, Fikret (2016). *Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası*. 1. basım. Kahramanmaraş: Sakınmaz Ofset.
- Blanchard, Christopher M (2009). *Iraq: Oil and Gas Legislation, Revenue Sharing, and U.S. Policy*. 1st edition. Washington: Congressional Research Service.
- Blanche, Ed (2013). "Kurds: Attaining the Impossible Dream?". *The Middle East*, 3(1), 1-16.
- Bloom, William (1990). *Personal Identity, National Identity and International Relations*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bock, P.G. (1992). "Functionalism and Functional Integration". *International Encyclopedia of Social Sciences*, 2(4), 521-549.
- Bostanoğlu, Burcu (1998). "Uluslararası Politikada Kuramın Gerekliliği: Türk-Amerikan İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış". *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. Der. İhsan D. Dağı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 65-77.
- Botaş, (2018). "Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı", <http://www.botas.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 24 Nisan 2019.
- Boykett, Tim (2012). *Oil Contracts: How to Read and Understand Them*. 2nd edition. Avusturya: Times Up Press.
- Bozarslan, Hamit (2003). "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik*. Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 841-871.
- Bozarslan, Hamit (2006). "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)". *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma*. Der. Erik Jan Zürcher. İstanbul: İletişim Yayınları, 89-123.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity, A Constructivist Approach*. Ed. Charles G. MacDonald. 1st edition. New York, London: Routledge.

- Bozdağlıoğlu, Yücel (2007). "Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)". *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler"*. Ed. Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları, 149-154.
- Bozkurt, Veysel (1997). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Breslin, Shaun, Higgott, Richard and Rosamond, Ben (2002). "Regions in Comparative Perspective". *CSGR Working Paper*, 107(2), 30-37.
- Brown, Chris and Ainley, Kirsten (2008). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. Çev. Arzu Oyacıoğlu. İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*. Çev. Banu Yalkut. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. Çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. Çev. Levent Kafadar, Selda Somuncuoğlu, Bülent Peker, Halil Turansal, Nevzat Kırac ve Leyla Keskiner. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Faik (2003). *Ehmedê Xanî'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*. 1. basım. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Burley, Anne and Marie, Walter Mattli (1993). "Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration". *International Organization*, 3(1), 41-58.
- Buzan, Barry and Waever, Ole (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 1st edition. New York: Cambridge University Press.
- Buzan, Barry, Waever, Le and Wilde, Jaap De (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. 1st edition. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, Bary (1991). *People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War*. 2nd edition. Kopenhag: Lynne Rienner.

- Büyükanıt, Yaşar (2007). "Orgeneral Büyükanıt 'Kuzey Irak'a Girmeliyiz' Deyip Topu Hükümete Attı", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218252>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Büyükbaş, Hakkı (2013). "Kimlik, Göç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 245-276.
- Cameron, Peter D. (2011). "Contracts and Constitutions: The Kurdish Factor in the Development of Oil in Iraq". *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 5(1), 81-99.
- Campbell, David (1998). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. 1st edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Canbolat, İbrahim S. (2003). *Savaş ve Barış Arasında Dünya, Korku ve Umut Arasında İnsan*. 1. basım. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cemal, Hasan (2003). *Kürtler*. 1. basım. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal, Hasan (2004). *Özal Hikâyesi*. 1. basım. İstanbul: Doğan Kitap.
- Charountaki, Marianna (2012). "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government". *Perceptions, Winter*, 17(4), 185-208.
- Chazan, Guy (9 Aralık 2012). "An Ocean of Reserves Waiting to be Tapped", *Financial Times*, 1.
- Cini, Michelle (2007). *European Union Politics*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev: Mehmet Harmanacı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Connolly, William E. (1995). *Kimlik ve Farklılık*. Çev. Ferma Lekesizalın. 1. basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Cumhurbaşkanlığı (2008). "Cumhurbaşkanlığı, "Irak Cumhurbaşkanı ile Yapılan Görüşmelerin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama", <http://www.tccb.gov.tr/basin/basin/basinDetay.aspx?id=4275>. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2019.
- Çağaptay, Soner ve Evans, Tyler (2012). "Turkey's Changing Relations with Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down". *Washington Institute for Near East Policy*, (122), 1-12.
- Çağaptay, Soner, Fidan, Christina Bache ve Saçıkara, Ege Cansu (2015). "Turkey and the KRG: An Undeclared Economic Commonwealth" <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkey-and-the-krg-an-undeclared-economic-commonwealth>. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2018.
- Çakır, (2017). "Irakta-Kurtler-sahiden-kaybetti-mi", <http://rusencakir.com/Irakta-Kurtler-sahiden-kaybetti-mi/659123>. Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2019.
- Çakır, A. Emre (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*. 1. basım. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çakır, Armağan Emre (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kurumları*. 1. basım. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çakmak, Haydar (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. 1. basım. Ankara, Platin Yayınları.
- Çandar, Cengiz (2007). "Tarihçiler, Türkiye ve Kuzey Irak'ı yarın nasıl yazacaklar?", http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=81556. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019.
- Çandar, Cengiz (2012). "İşin İçine Kürdistan Petrolü Girerse", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/ isin_icine_kurdistan_petro lu_ girerse-1089153. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.
- Çandar, Cengiz (2013). "Turgut Özal Twenty Years After: The Man and the Politician", *Insight Turkey*, 15(2), 21-35.
- Çelik, Hüseyin (2014). "AK Parti'den Kürdistan'a Yeşil Işık", <http://t24.com.tr/haber/ akpden-kurdistan-a-yesil-isik>. Erişim Tarihi: 02 Haziran 2019.

- Çetinsaya, Gökhan ve Özhan, Taha (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*. 1. baskı. Ankara: SETA Yayınları <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24299.pdf>
- Çiftçi, Kemal (2007). "Tarih, Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası". *Akademik İncelemeler*, 2(1), 97-131.
- Dağı, Zeynep (2002). *Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika*. 1. basım. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dağı, Faysal (1994). *Birakuji: Kürtlerin İç Savaşı*. 1. basım. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dalar, Mehmet (2015). "Türkiye-Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-70.
- Dalar, Mehmet (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. 1. baskı. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Danilovich, Alex and Owtram, Francis (2014). "The Federalization of Natural Resources". *Iraqi Federalism and the Kurds*. Ed. Danilovich Alex. New York: Ashgate Publishing Ltd, 113-141.
- Davutoğlu, Ahmet (1997). "Medeniyetlerin Ben-idraki". *Divan İlmi Araştırmalar*, 2(3), 1-53.
- Davutoğlu, Ahmet (2002). *Küresel Bunalım*. 1. basım. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. 15. basım. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2008). "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007". *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2012). *2013 Yılına Girerken Dış Politikamız*. 1. baskı. Ankara: Dışişleri Bakanlığı yayını.
- Davutoğlu, Ahmet (2013). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. 1. basım. İstanbul: Küre Yayınları.

- Deek, Ashley ve Burton, Matthew D. (2007). "Iraq's Constitution: A Drafting History". *Cornell International Law Journal*, 40(1), 2-84.
- Delanty, Gerard (1995). *Inventing Europe, Idea, Identity, Reality*. 1st edition. London: Macmillan Publisher.
- Demir, Faruk (2007). *Enerji Güvenliği, Diplomasisi, Ekonomisi*. 1. basım. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Demirel, Emin (2004). *Ölüm Arabaları*. 1. basım. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Demirel, Taner (2010). "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset". *SETA Analiz*, 18(1), 1-27.
- Demirtaş, Birgül (2012). "Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme". *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. Der. Tayyar Arı. Bursa: MKM Yayınları, 127-150.
- Dessler, David (1989). "What is at Stake in the Agent-Structure Debate?". *International Organization*, 43(1), 441-473.
- Dış İşleri Bakanlığı (2018a). "Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi", <http://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 28 Mart 2019.
- Dış İşleri Bakanlığı (2018b). "Komşu ve Çevre Ülkeler İle Ticareti Geliştirme Stratejisi", <http://www.mfa.gov.tr/komşu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 29 Mart 2018.
- Dışişleri Bakanlığı (2018a). "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2019.
- Dışişleri Bakanlığı (2008). "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Belgesi", <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bölgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2019.
- Dışişleri Bakanlığı (2010). "IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin Ülkemizi Ziyareti Hakkında", http://www.mfa.gov.tr/no_-117_-2-haziran-2010_-ikby-Baskani-mesud-barzani_nin-ulkemiziziyareti-hk. Erişim Tarihi: 05 Mart 2018.

- Dinç, Rıza (2004). *Ek Belgeler ve Anayasa Taslaklarıyla Geçici Irak Anayasası ve Kürdistan*. 1. basım. İstanbul: Komal Yayınları.
- Dougherty, James E. and Pfaltzgraff, Robert LJr. (1990). *Contending Theories of International Relations*. 1st edition. New York: Harper Collins Publishers.
- Duman, Bilgehan (2014). "Irak'ta 2014 Seçimleri, IŞİD Operasyonları ve Irak'ın Geleceği". *ORSAM Rapor*, 190(1), 8-14.
- Duru, Cenap ve Hoşder, Mehmet (1994). *Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması*. 1. basım. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Dünya Bülteni, (30 Ekim 2009). "Davutoğlu, Barzani ile görüşüyor", <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/davutoglu-barzani-ile-gorusuyor-h94107.html>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Ecevit, Bülent (16 Mayıs 2001) Kürt Devleti "Casus Belli", *Hürriyet Gazetesi*, 1.
- Edmonds, Cecil J. (2003). *Kürtler Türkler ve Araplar: Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*. Çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Efegil, Ertan (2009a). "Türkiye Kürt Sorununa Çözüm Bulabilir mi? Karar Vericilerin Önerilerinin Karşılaştırılmalı Analizi". Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog (24-27 Eylül 2009). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Efegil, Ertan (2009b). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. *Ortadoğu Yıllığı 2008*. Der. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları, 445-494.
- Efegil, Ertan (2012). "Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 5(10), 189-206.
- El-Iraq, El-Nizaa Fi (2007). *Diynamiyat Es-Sıraat Fil-Iraq. Ettebbetül Awla*. Baghdad: El-Dirasat wel-Bahuth El-Stratejiye.
- Emeklier, Bilgehan ve Ergül, Nihal (2010). "Petrolün Uluslararası ilişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik". *Bilge Strateji*, 2(3), 59-86.

- Emre, Akif (2014). *Yeni Selefilik ve IŞİD*. 1. basım. İstanbul: Dübam Yayınları.
- Enerji Bakanlığı, (2018a). "Türkiye'nin 2017 yılı doğal gaz tüketimi", <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Enerji Bakanlığı (2018b). "Türkiye'de Doğalgaz Depoları", <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Erdoğan, Mustafa (2003). "Türk Politikasında Bir Reformist". *Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. Ed. İhsan Dağı ve İhsan Sezal. İstanbul: Boyut Kitapları, 22-42.
- Erdoğan, Recep Tayyip (12 Haziran 2007). "Erdoğan'dan Sınır Ötesi Operasyon Yorumu", <http://www.milliyet.com.tr/2007/06/12/son/sonsiy09.asp>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Erdoğan, Recep Tayyip (15 Ekim 2009). "Erdoğan: Irak'la İki Devlet Tek Hükümet'iz", <http://yenisafak.com.tr/Politika/Default.aspx?t=15.10.2009&c=2&area=4&i=216972>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Erdoğan, Recep Tayyip (18 Şubat 2003). "AK Parti Grup Konuşması", <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/18.02.2003%20grup%20kon.doc>. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2019.
- Erdoğan, Recep Tayyip (31 Mart 2003). "My Country is Your Faithful Ally and Friend", *The Wall Street Journal*, 1.
- Erdoğan, Recep Tayyip (7 Haziran 2007). "Türkiye'nin Muhatapı Kabile Reisi Değildir", <http://yenisafak.com.tr/politika/?t=07.06.2007&i=49338>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Ergün, Çağdaş Evrim (2007). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku*. 1. basım. Ankara: Çakmak Yayınevi,
- Erhan, Çağrı (2010). *Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunları*. 1. basım. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Eriksen, Thomas Hylland (1997). "Ethnicity, Race and Nation". *The Ethnicity Reader*. Ed. Montserrat Guibernau ve John Rex. Cambridge: Polity Press, 33-42.

- Eriksen, Thomas Hylland (2002). *Etnisite ve Milliyetçilik*. 1. basım. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Erkmen, Serhat (2008). "Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası". *Stratejik Analiz Dergisi*, 96(1). 32-41.
- Erkmen, Serhat (2009). "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak Ziyareti Işığında Türkiye-İrak İlişkileri". *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 6-13.
- Erkmen, Serhat (2015). "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü". *Dergi Park*, 72(1), 171-196.
- Ertem, Helin Sarı (2012). "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği". *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 177-237.
- Euan Mears, The Oil Potential of Iraqi Kurdistan, www.theoil Drum.com/node/8820. Erişim Tarihi: 02 Haziran 2019.
- Failat, Yanal Aabdul (2013). "The Iraqi Federal Oil and Gas Law 2011: Exploration, Exploitation and Expropriation", (<http://law.kingston.ac.uk/sites/default/files/federaloil.pdf>). Erişim Tarihi: 11 Haziran 2019.
- Falk, Jorn (2004). "Ferdinand Tönnies". Çev. Lülüfer Körükmez. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(2), 45-60.
- Falk, Richard A. and Friel, Howard (26 May 2004). "The Record of the Paper", *The New York Times*, 6.
- Ferris, Elizabeth Stoltz, Kimberly (2008). "The Future of Kirkuk: The Referendum and Its Potential Impact On Displacement", <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2008/3/03%20iraq%20ferris/0303siraqsferris.pdf>. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2019.
- Ferris, Elizabeth, Fellow, Senior and Stoltz, Kimberly, (2008). *The Future of Kirkuk: The Referendum and its Potential Impact on Displacement*. 1st edition. Bern: The Brookings Institution, University of Bern.

- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2003). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 551-586.
- Fominaya, Cristina Flesher (2010). "Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates". *Sociology Compass*, 4(6), 393-404.
- Frost, Warwick. (2006). "From Backlot to Runaway Production: Exploring Location and Authenticity in Film-Induced Tourism". *Monash University Working Paper*, 36(06), 1-11.
- Fuller, Graham E. (2008). *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. Çev. Mustafa Acar. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galbraith, Peter (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus-devletlerin Çöküşü mü?* Çev. Mehmet Murat İnceayan. İstanbul: Doğan Kitap.
- Gavin, Brigid and Lombaerde, Philippe De. (2005). "Economic Theories of Regional Integration". *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, 28(3), 66-83.
- Gellner, Ernest (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. Büşra Ersanlı Bahar ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Genel Energy (2013). "Genel Energy'ye Kuzey Irak Piyangosu", <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2013/04/10/karamehmete-kuzey-irakpiyangosu>. Erişim Tarihi: 07 Haziran 2019.
- Genel Energy, (2016). "Kri Oil Production" <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production>. Erişim Tarihi: 03 Haziran 2019.
- Genelkurmay Başkanlığı, (22 Şubat 2008). "Basın Açıklaması", http://www.tsk.tr/10_ARIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2008/BA_14.html. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2019.
- Gent, Werner Van (2004). *Dehşetin Kokusu, Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar*. Çev. Mesut Keskin. İstanbul: Avesta Yayınları.

- Ghandi, Abbas ve Lin, Cynthia Lawell (2013). "Oil and Gas Service Contracts around the World: A Review", https://itspubs.ucdavis.edu/wp.../download_pdf.php?id. Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2019.
- Glaser, Charles L. (1997). "The Security Dilemma Revisited". *World Politics*, 50(1), 171-201.
- Gönlübol, Mehmet (1996). "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi". *Olaylarla Türk Dış Politikası (1915-1995)*. Der. Mehmet Gönlübol. Ankara: Siyasal Kitabevi, 611-632.
- Gözen, Ramazan (1996). "Turgut Özal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision". *Foreign Policy*, 20(3), 53-74.
- Gözen, Ramazan (2000). *Amerikan Kıskaçında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası*. 1. basım. Ankara: Liberte Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2003). "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 307-351.
- Gözen, Ramazan (2004a). "Kuzey Irak Sorunu". *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ed. İdris Bal. Ankara: Nobel Yayınevi, 769-790.
- Gözen, Ramazan (2004b). "Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika". *Türk Dış Politikasının Analizi*. Der. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 289-295.
- Gray, John (2004). *El Kaide Modern Olmanın Anlamı*. Çev. Zehra Savan. İstanbul: Everest Yayınları.
- Griffiths, Martin, Roach, Steven C. ve Salamon, M. Scott (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. Çev. CESRAN. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Guibernau, Montserrat (1997). *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*. Çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Gunter, Michael M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 294-312.
- Gunter, Michael M. (1996). "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq". *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.
- Gunter, Michael M. (1997). "The Foreign Policy of Kurds". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XX(3), 1-17.
- Gunter, Michael M. (2008a). "Permanent and New Realities Facing the Kurdistan Regional Government: Options and Prospects". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28(2), 237-249.
- Gunter, Michael M. (2008b). *The Kurds Ascending: The Evolving Solution Kurdish Problem Iraq And Turkey*. 1st edition. New York: Palgrave Macmillan.
- Guzzini, Stefano (2000). "A Reconstruction of Constructivism in International Relations". *European Journal of International Relations*, 6/12, 160-172.
- Güller, Mehmet Ali (24 Kasım 2012). "Kerkük Düğümü", <http://www.aydinlikgazete.com/yazarlar/mehmet-ali-gueller/17090-kerkuk-duğumu.html>. Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2019.
- Güneş, Hakan (2012). "Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler". *İktisat Dergisi*, 520(1), 1-13.
- Gürkaynak, Muharrem ve Yalçiner, Serhan (2009). "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 73-92.
- Gürler, Recep Tayyip ve Özdemir, Ömer Behram (2014). "Tevhid ve Cihad Örgütü'nden İslam Devleti'ne", *SETA Perspektif*, 60(1), 1-8.
- Güvenç, Bozkurt (1994). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. 1. basım. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (1997). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. 2. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Güztoklusu, Murat (2008). *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi: Musul Özdemir Harekâtı*. 1. basım. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Hassanpour, Amir (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. Çev. İbrahim Bingöl ve Cemil Gündoğan. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Haas, Ernst B. (1964). *Beyond The Nation-state: Functionalism And International Organization*. 1st edition. California: Stanford University Press.
- Haas, Ernest B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. 1st edition. Stanford: Stanford University Press.
- Haas, Ernst B. (1998). *The Uniting of Europe" in The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Ed. Brent F. Nelsen and Alexander C-G. Stubb. 1st edition. Colorado: Rienner Publishers.
- Haass, Richard N. (1998). *Economic Sactions and American Diplomacy*. 1st edition. New York: Council on Foreign Relations Press.
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. Petek Demir. İstanbul: Mart Matbaası.
- Hale, William (2009). "Turkey and The Middle East in the New Era", *Insight Turkey*, 11(3) 146-165
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2004). *Çokluk: imparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hettne, Björn (2008). "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi". *Uluslararası İlişkiler*", 5(18), 87-106.
- Heywood, Andrew (2006). *Siyaset*. Çev. Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla ve Hasan Yücel Başdemir. Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, Andrew (2013). *Küresel Siyaset*. Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir. Ankara: Adres Yayınları.
- Hinnebusch, Raymond A. (2003). *The International Politics of The Middle East*. 2nd edition. New York: Manchester University Press.

- Holland, Ben (2012). "Are Kurdistan's oil contracts constitutional?", <http://www.cms-cmck.com/Hubbard.FileSystem/files/Publication/63538de4-c6c3-47ee-aea9-c58e03f60e57/Presentation/PublicationAttachment/de7979f5-590b-44a9-ae76-c5d5fc52b686/ADIPEC%20BH%20Kurdistan%20copy.pdf>. Erişim Tarihi: 09 Haziran 2019.
- Holsti, Kal J. (1978). "A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence". *International Organization*, 32(2), 511-532.
- Hopf, Ted (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory". *International Security*,
- Huelshoff, Micheal (1993). "The Case of the Social Charter". *Political Research Quarterly*, 46(3), 617-634.
- Hurrell, Andrew (1995). "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics" *Review of International Studies*, 21(4), 331-358.
- Hurrell, Andrew (2007). "One World? Many worlds? The place of regions in the study of international society," *International Affairs*, 83(1), 132-141.
- Hürriyet, (20 Nisan 2012) "Barzani: PKK beni dinlerse iyi eder", <http://www.hurriyet.com.tr/planet/20387562.asp>. Erişim Tarihi: 22 Mart 2019.
- IEA, (2012). *Iraq Energy Outlook*, Paris: IEA Rapor.
- IEA, (2016). "Energy Policies of IEA Countries Turkey 2016" Paris: OECD/IEA. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2019.
- International Crisis Group, (2012). "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit". *Middle East Report*, 120(1), 1-31.
- International Expert Finds, (2008). "KRG oil contracts "in the national interests, far superior for Iraq than model contract proposed by Baghdad federal oil ministry", <http://www.krg.org/a/d.aspx?l=12&s=02010100&r=223&a=24710&s=010000>. Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2019.
- İnaç, Hüsamettin (2010). *AB Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*. 1. baskı. Bursa: MKM Yayınları.

- İnan, Aybüke (2013). "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)". *Orta Doğu Analiz Dergisi*, 5(56), 68-85.
- İpek, Pınar (2012). "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası". *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*. Der. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı. Ankara: Nobel Yayıncılık, 225-249.
- İşeri, Emre (2014). "Barış Boru Hattı Vizyonu". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(61), 10-13.
- İşyar, Ömer Göksel (2008). "Uluslararası İlişkilerde Krizlerin Tanımlanması ve Yönetimi". *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ed. İdris Bal. Ankara: Lalezar Kitabevi, 255-271.
- Izady, Mehrdad R. (2011) *Bir El Kitabı: Kürtler*. Çev. Cemal Atilla. İstanbul: Doz Yayıncılık.
- İnat, Kemal ve Duran, Burhanettin (2005). "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama". *Demokrasi Platformu*, 1(4), 1-39.
- İzzeti, İzzetullah (2006). *Soğuk Savaş Döneminde Irak*. Çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Küre Yayınları.
- Jawad, Saad (2013). *The Iraqi Constitution: Structural Flaws And Political Implications*. 1st edition. Londra: LSE Middle East Centre.
- Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander and Katzenstein, Peter J. (1996). *"Norms, Identity, and Culture in National Security". The Culture of National Security*. Der. Peter J. Katzenstein. New York: Cambridge University Press, 33-75.
- Johnson, Chalmers (2005). *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*. Çev. Hasan Kösebalaban. İstanbul: Küre Yayınları.
- Jwaideh, Wadie (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. Çev. İsmail Çekem ve Alper Duman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçar, Ali (2014). "El Kaide'den IŞİD'e, Irak ve Suriye'deki Direniş-II". *Genç Birikim*, 17(183), 52-57.

- Kalkan, Yılmaz (1991). *Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin*. 1. baskı. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kantörün, Ufuk (2010). "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye". *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Kanun Tasarısı ve Dışışleri Komisyonu Raporu (2010). TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanakları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışışleri Komisyonu Raporu (1/988), Yasama Yılı: 5, Dönem:23, 10 Aralık 2010, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2018. Ankara: TBMM Yayınları.
- Karacasulu, Nülfir (2012). "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları". *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. Der. Tayyar Arı. Bursa: MKM Yayınları, 109-126.
- Kardaş, Şaban (2009). "Liberalization of the Turkish Energy Market Sparks Russian and European Interest", *Eurasia Daily Monitor*, 6(176), 1-13.
- Kardaş, Şaban (2011c). "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?". *Akademik Orta Doğu*, 5(2), 19-42.
- Kardaş, Tuncay ve Erdağ, Ramazan (2015). "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Ramazan Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 379-404.
- Katzenstein, Peter J. (1996a). "Norms, Identity and Culture in National Security". *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Ed. Peter J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 33-75.
- Katzenstein, Peter J. (1996b). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. 1st edition. New York: Columbia University Press.
- Katzenstein, Peter J. (2004). "Regionalism and Asia". *New Regionalisms in the Global Political Economy*. Eds. Shaun Breslin, Christopher W. Hughes, Nicola Philips and Ben Rosamond. London: Routledge, 104-118.

- Kaya, İbrahim (2001). "11 Eylül saldırıları ve sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale". *Strateji Dergisi*, 3(1), 99-112.
- Kayar, Mustafa (2003). *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. 1. basım. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Kaymaz, İhsan Şerif (2003). *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme*. 1. basım. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Kelly, Michael (2010). "The Kurdish Regional Constitution within the Framework of Iraqi Federal Constitution". *Penn State Law Review*, 114(3), 707-808.
- Keohane, Robert O. (2002). *Power and Governance in A Partially Globalized World*. 2nd edition. New York: Routledge.
- Keohane, Robert O. and Nye, Joseph S. (2001). *Power and Interdependence*. 3rd edition. New York: Addison Wesley Longman.
- Keohane, Robert O. and Nye, Joseph S. (1975). "International Interdependence and Integration". *Handbook of Political Science*. Eds. Fred Greenstein and Nelson Poisby. Reading, set (8), California: Addison-Wesley, 1-45.
- Keyman, E. Fuat (2006). "Küreselleşme, Uluslararası ilişkiler ve Hegemonya". *Uluslararası ilişkiler*, 3(9), 1-20.
- Keyman, E. Fuat (2012). "Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunu ve Demokratik Dünya Düzeni". *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. Der. Tayyar Arı. Bursa: MKM Yayınları, 37-58.
- Keyman, E. Fuat (2011). "Bugünkü Dış Politika Anlayışı Paradigmatik Bir Farklılık İfade Ediyor". *Mülakatlarla Türk Dış Politikası Cilt: 4*. Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin. Ankara: Usak Yayınları, 209-229.
- Khalil, Lydia (2009). "Stability in Iraqi Kurdistan". *Saban Center for Middle East*, 2(1), 1-41.
- Kırımlı, Meryem (2001). "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası". *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. Der. İdris Bal. İstanbul: Alfa Yayınları, 359-371.

- Kışlalı, Mehmet Ali (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*. 1. basım. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Kızıltan, Alaattin ve Kaya, Yasemin (2005). "Avrupa Birliğinin Ortak Dış İşleri ve Güvenlik Politikasına Bir Bakış". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1). 1-16.
- Kirişçi, Kemal ve Wintrow, Gareth M. (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Knutsen, Torbjon L (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. Çev. Mehmet Özay. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Kona, Gamze Güngörmüş (2004a). *Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar*. 1. basım. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kona, Gamze Güngörmüş (2004b). "Türkiye'nin Güvenlik Politikaları ve Stratejik Düzeyi". *Uluslararası Güvenlik Sorunları*, Der. Kamer Kasım ve Zerrin A. Bakan. Ankara: Asam Yayınları, 74-86.
- Kowert, Paul A. (2002). "Ulusal Kimlik: İçsel ve Dışsal". *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*. Der. Erol Göka ve Işık Kuşçu. Ankara: ASAM Yayınları, 48-62.
- Köroğlu, Nergiz Özkural (2015). "Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*. Ed. Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu. Bursa: Dora yayıncılık, 66-104.
- Kösebalaban, Hasan (2013). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. Çev. Hüsamettin İnaç. Ankara: BigBang Yayınları.
- Kroll, John A. (1993). "The Complexity of Interdependence". *International Studies Quarterly*, 37(3), 321-333.
- Kurdistan Regional Government, (2012). "Ministry of Planning, Regional Development Strategy for Kurdistan Region 2012-2016". *Monthly Report*, 2(1), 1-55.
- Kurdistan Regional Government, (2013). "Ministry of Natural Resources". *Monthly Report*, 2(1), 1-35.

- Kurdistan Regional Government, (2014). "MNR Announcement", <http://mnr.krg.org/index.php/en/pressreleases/379-kr-g-statement-on-oil-exports>. Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2019.
- Kurubaş, Erol (2004). "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 147-179.
- Kutlay, Naci (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. 1. basım. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay, Naci (2011a). *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*. 2. basım. İstanbul: Peri Yayınları.
- Kutlay, Mustafa (2011b). "Economy as the Practical Hand of New Turkish Foreign Policy: A Political Economy Explanation". *Insight Turkey*, 13(1), 67-88.
- Kutschera, Chris (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. Çev. Fikret Başkaya. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Küçük, Mustafa (2009). "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak". *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 771-795.
- Küçük, Mustafa (2015). "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Ramazan Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 325-377.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. 1. basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakóltesi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1972). "Türkiye'nin Arap Orta Doęusu'na Karşı Politikası". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakóltesi Yayınları*, 340(1), 60-68.
- Laçiner, Sedat (2003). "Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-Irak ilişkileri Örneği". *Irak Krizi (2002-2003)*. Der. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen, Ankara: ASAM yayımları, 243-244.
- Larrain, Jorge (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı*. Çev. Neşe Nur Domaniç. 1. basım. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Lazarev, M. S. (2013). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılmasının Arefesinde Kürdistan". *Kürdistan Tarihi*. Der. M.S. Lazarev, Ş. X. Mihoyan, E.İ. Vasilyeva, M.A. Gasratyan ve O.İ. Jigalina. Çev. İbrahim Kale. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Lebow, Richard Ned (2008). "Identity and International Relations". *International Relations*, 22 (4), 473-492.
- Lewis, Bernard (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. 1st edition. London: Oxford University Press.
- Lindberg, Leon N. (1963). *The Political Dynamics of European Economic Integration*, California: Stanford University Press.
- Lindenstrauss, Gallia and Aksoy, Furkan (2012). "Turkey and Northern Iraq: Tightening Relations in a Volatile Environment". *Strategic Assessment*, . 15(3), 49-58.
- Lowry, Richard S. and Gerrard, Howard (2006). *US Marine in Iraq: Operation Iraqi Freedom 2003*. 1st edition. Florida: Osprey publishing.
- Mansfield, Edward D. and Milner, Helen V. (1999). "The New Wave of Regionalism," *International Organization*, 53(3), 587-593.
- Mardin, Şerif (2006). *Türk Modernleşmesi*, Makaleler 4. 16. basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marolda, Edward J.,-Schneller, Robert J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. 1st edition. Washington: Government Reprints Press.
- Marshall, German (2003). "Fund Transatlantic Trends Survey 2013", <http://trends.gmfus.org/issue-poll-2013-surveillance/>. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019.
- Mazzanti, Maria Rita and Dutz, Mark (2005). "Institutional Endowment And Regulatory Reform in Turkey's Natural Gas Sector". *Turkey: Economic Reform and Accession The European Union*. Eds. Hoekman Bernard M. and Togan Sübidey. Washington: The World Bank, 209-220.
- McDowall, David (1994). *Tarihsel Bir Bakış, Kürtler*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Cep Kitapları.

- McDowall, David (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. Neşe Nur Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- McSweeney, Bill (1999). *Security, Identity and Interest: Sociology of International Relations*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meray, Seha L. (1978). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*. 1. basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mert, Nuray (2006). Muhafazakârlık ve laiklik. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce Muhafazakârlık cilt 5*. Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 314-345.
- Meurs, Pedro van (2008). "Comparative Analysis of Ministry of Oil and Kurdistan fiscal terms as applied to the Kurdistan Region", http://mnr.krg.org/images/pdfs/Pedro_Van_Meurs_report_Iraq_KRG_oil_fiscal_regimes_comparative_analysis_15_June_2008.pdf. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2019.
- Meurs, Pedro van (2009). "Commentary on the Iraq Draft Technical Service Contract", <http://www.petrocash.com/documents/free/80080006.pdf>. Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2019.
- MGK Genel Sekreterliği, (2018). "Kamuoyunda MGK Genel Sekreterliği, Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi nasıl hazırlanmaktadır?", http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_34. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2018.
- MGK, (24 Ekim 2007). "MGK Toplantısı Basın Bildirisi", <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2007/24ekim2007.htm>. Erişim Tarihi: 12 Eylül 2019.
- MGK, (25 Şubat 2005). "MGK Toplantısı Basın Bildirisi", <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2005/25subat2005.htm>. Erişim Tarihi: 11 Eylül 2018.
- Miller, Judith and Mylroie, Laurie (1990). *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*. 1st edition. New Haven: Yale University Press.
- Milliyet, (31 Ekim 2014). "Peşmergeler Kobani'ye geçti", <http://www.milliyet.com.tr/pesmerge-kobani-ye-neden-gitmedi--gundem-1963087/>. Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2019.

- Milward, Alan S. and Sorensen, Georg (1993). "Vibeke, Interdependence or Integration? A national Choice". *The frontier of National Sovereignty: History and Theory*, 3(2), 1-28.
- Mitrany, David (1948). "The Fuctional Approach to World Organization". *Royal Institute of International Affairs*, 24(3), 350-363.
- Moradi, Jahanbakhsh and Saie, Ahmad (2013). "Energy Strategy of A Study of Obstacles on the Way of Federalism in Iraq". *Journal of American Science*, 8(9), 589-597.
- Murinson, Alexander (2006). "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 42(6) 940-953.
- Müderrişoğlu, Okan (31 Ekim 2009). "Barzani Demokratik Açılıma Destek Verdi", http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2019.
- Nacos, Birigitte L. (2002). "Mass-Mediated Terrorism: The Central Role of the Media in Terrorism and Counterterrorism". 19(2), 135-144.
- Nelsen, Brent F. and Alexander Stubb (2003). *The European Union (Readings on the Theory and Practice of European Integration)*. 1st edition. Colorado: Lynne Rienner Publications.
- Nesadurai, Helen (2002). "Globalisation and Economic Regionalism: A Survey and Critique of the Literature". *CSGR Working Paper*, 108(2), 1-23.
- Nevzat, Altay (2005). *Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave*. 1st edition. Oulu: Oulu University Press.
- Nikitine, Basil (2010). *Kürtler*. Çev. Nurer Uğurlu, Enver Karahan ve Hüseyin Akkuş. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Nye Joseph S. Jr. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. 1st edition. New York: PublicAffairs.
- Oğuzlu, H.Tarık (2009). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Obama Etkisi". *OrtaDoğu Analiz Dergisi*, 1(1), 21-28.

- Oğuzlu, Tarık (2008). "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West". *Turkish Studies*. 9(1), 3-20.
- Oktav, Özden Zeynep (2005). "Whither Turkish-US Relations in Northern Iraq? A Turkish Perspective". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 28(1), 25-48.
- Oktav, Özden Zeynep (2010). "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-Irak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri". *Ortadoğu Etütleri*, 1(2), 53-74.
- Okyar, Osman (1984). "Ataturk's Quest For Modernism". *Ataturk And Modernization Of Turkey*. Ed. Jacob M. Landau. Leiden: Westview Press, 45-53.
- Olson, Robert (1987). "The Second Time around: British Policy toward the Kurds (1921-22)". *Brill Die Welt Des Islams*, 1(3), 91-102.
- Olson, Robert (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırac. Ankara, Öz-ge Yayınları.
- Oniş, Ziya (2004). "Turgut Ozal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective". *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Onuf, Nicholas Greenwood (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. 1st edition. New York: Columbia University Press.
- Oran, Baskın (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. 2. basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oran, Baskın (2001). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 203-242.
- Oran, Baskın (2013). "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 13-248.

- Orhan, Osman Z. (2015). *Sınır Ticaretinin Türk Ekonomik Hayatına Etkileri*. 1. basım. İstanbul: TO Yayınları.
- ORSAM, (2006). "Irak Anayasası (2005)", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20101224_irakanayasasi.pdf. Erişim Tarihi: 08 Haziran 2019.
- Ortaylı, İlber (1981). "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 479(1), 89-98.
- Öğür, Berkan, Baykal, Zana ve Balcı, Ali (2014). "Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği". *Sakarya ORMER Rapor*, 2014(1), 1-58.
- Öke, Mim Kemal (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi: 1918-1926*. 1. basım. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Öksüzler, Oktay ve İpek, Evren (2011). "Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişimin Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(7), 15-34.
- Öniş, Ziya (2011). "Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique". *Insight Turkey*, 13(1), 47-65.
- Över, Kıvanç Galip (1999). *Vaadedilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası*. 1. basım. İstanbul: Papirus Yayınları.
- Özcan, Ahmet (2000). *İdrîs-i Bitlisî. İslam Ansiklopedisi Cilt 5*. 3. basım. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, Gencer (1998). "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı". *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. Der. Gencer Özcan ve Şule Kut. İstanbul: Boyut Kitapları, 13-43.
- Özcan, Gencer (2003a) "Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması". *Foreign Policy*, 25(1), 38-49.
- Özcan, Gencer (2004). "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi*. Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der yayınları, 828-894.

- Özcan, Gencer (2006). "Milli Güvenlik Kurulu". *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*. Ed. Ümit Cizre. İstanbul: TESEV Yayınları, 30-35.
- Özcan, Gencer (2009). "Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in The Foreign Policy-Making Process". *New Perspectives on Turkey*, 40(1), 83-102.
- Özcan, Mesut (2003b). *Sorunlu Miras Irak*. 2. basım. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özcan, Mesut (2010b). "Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009". *Perception*, 15(3-4), 113-132.
- Özdabak, Mustafa (6 Haziran 2010). "Gel, Yap Paranı Alıp Git", *Milliyet Gazetesi*, 1.
- Özdağ, Ümit (1999). *Türkiye IKB ve PKK: Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*. 1. basım. Ankara: ASAM Yayınları.
- Özdağ, Ümit (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. 2. baskı. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Özev, Muharrem H. (2013). "Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*. Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar. İstanbul: Beta Yayıncılık, 483-522.
- Öznur, Hakkı (2003). *Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Özoğlu, Hakan (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. 1. baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özoğlu, Hakan (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. 1. basım. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özpek, Burak Bilgehan (2012a). "Democracy or Partition: Future Scenarios for the Kurds of Iraq". *Insight Turkey*, 14(3), 127-140.
- Özpek, Burak Bilgehan (2012b). "Türkiye ve Irak: Egemenlik ve Çatışma". *Ortadoğu Analiz*, 4(45), 34-43.

- Özpek, Burak Bilgehan (2013). "Securing Energy or Energising Security: The Impact of Russia's Energy Policy on Turkey's Accession to the European Union". *Journal of International Relations and Development* 16(1), 358-379.
- Özşahin, Mustafa Cüneyt (2013). "Barışın Ekonomi Politikası: Uluslararası İlişkilerde Liberal Kuram ve Ticari Liberalizm". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(35), 90-99.
- Palabıyık, Mustafa Serdar (2010). "Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme". *Ortadoğu Etütleri*, 2(3), 147-179.
- Pamir, Necdet (2003). "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Tüketimi". *Metalurji Dergi*, 1-39.
- Pamir, Necdet (2004). "Kafkasya'daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri". *ATASE*, 34(1), 63-66.
- Pamir, Necdet (2005). "Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye". *Stratejik Analiz*, 5(11), 74-81.
- Pazarcı, Hüseyin (2007). *Uluslararası Hukuk*. 5. basım. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pehlivanoglu, A. Öner (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. 1. basım. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Pentland, Charles (1973). *International Theory and the European Community Method of Integration*. 1 st edition. New York: Free Press.
- Pollack, Kenneth (2002). *The Threatening Storm*. 1st edition. New York: Random House.
- Reus-Smit, Christian (2013). "Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Andrew Linklater, Scott Burchill. Çev: Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 279-310.
- Romano, David (2008). "İraçî Kurdistan and Turkey: Temporary Marriage?". *Middle East Policy*, 22(1), 89-90.
- Rosamond, Ben (2000). *Theories of European Integration*. 1st edition. Londra: Palgrave.

- Ruggie, John Gerard (1998). "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge". *International Organization*, 52(4), 855-885.
- Saatçi, Suphi (2004). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. 3. basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sabah Gazetesi, (7 Mart 2008). "Gül-Talabani Görüşmesi Sona Erdi", <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/07/haber,E5E60B5691744E0CB747770D096CC13E.html>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Sabah, (20 Eylül 2014). "49 rehinenin 101 günlük serüveni", <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/09/20/49-rehinenin-100-gunluk-seruveni>. Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019
- Saeed, Yereven (2015). "Kurdish Official: US Has Assured Iraq's Kurds They Will Get The Arms They Need", <http://rudaw.net/english/kurdistan/080520157>. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2019.
- Salihi, Emin (2008). *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*. 1. basım. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Sardan, Tolga ve Sık, Barkın (22 Ekim 2007). "PKK'dan Dağlıca Baskını: 12 Şehit", <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/guncel/agun.html>. Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019.
- Sarıkoyuncu, Esra Değerli (2007). "Lozan Barış Konferansı'nda Musul". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(18), 127-140.
- Selvi, Songül (31 Ekim 2009a). "Basra İstanbul Ekseni Oluşuyor", *Radikal Gazetesi*, 16.
- Selvi, Songül (31 Ekim 2009b). "Çağlayan: Siz bize petrol verin, Türk işadamları da Irak'a yatırım yapsın", *Radikal Gazetesi*, 5.
- Sevgen, Nazmi (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*. 1. basım. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Sevim, Cenk (2009). "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri". *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 93-105.
- Sevim, Hüseyin (2006). "Uluslararası ilişkilerde Küreselleşme Olgusu ve Ulus-Devlet Kavramını Yeniden Düşünmek", *Uluslararası ilişkiler*, 3(9), 89-124.
- Shaffer, Brenda (2013). "Natural Gas Supply Stability And Foreign Policy". *Energy Policy*, 3(2), 1-12.
- Sheppard, David, Reed, John and Raval Anjli, (23 August 2015). "Israel Turns to Kurds for Three-Quarters of its Oil Supplies", *Financial Times*, 1.
- Sinha, Faguni Ram (1993). *Instant Encyclopaedia of Geography*. 1st edition. New Delhi: Mittal Publications, Mohan Garden.
- Sipahioğlu, Uğur (2006). *Musul Meselesi*. 1. basım. Ankara: TDV Yayınları.
- Smith, Anthony D. (1999). *Millî Kimlik*. Çev. Bahadır Sina Sener. 3. basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2000). "The Sacred Dimension of Nationalism". *Millenium: Journal of International Studies*, 29(3), 791-814.
- Smith, Anthony D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. 1. basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2008). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Stansfield, Gareth R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*. 1st edition. London: Routledge Curzon.
- Stansfield, Jarith (2009) *El-Irak El-Şaab Wel-Tarikh Wel-Siyase*. Ettebbetül Awla. Abu Dhabi: El-Dirasat wel-Bahuth El-Stratejiye.
- Stoter, Brenda (2015). "Kurdish fighters struggle to pay bills", <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/>. Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.

- Sunar, Ekrem (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. 1. baskı. İstanbul: Doz Yayınları.
- Şahin, Hasan (2013). "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Enerji". *Süreç Analiz*, 5(1), 23-35.
- Şakeli, Ferhad (1996). *Mem-ü Zin'de Kürt Milliyetçiliği*. 1. basım. İstanbul: Doz Yayınları.
- Şimşir, Bilal N. (2004). *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*. 1. basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Talabani, Celal (20 Kasım 2003). "Talabani'den övgüler", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=96173>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Talabani, Celal (2015). "Deputy Prime Minister's Speech at the Oil and Gas Conference in London", <http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx-?s=010000&l=12&a=53984>. Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019.
- Talabani, Celal (21 Temmuz 2007). "Talabani: Kedi bile teslim etmeyiz", <http://yenisafak.com.tr/dünya/default.aspx?t=21.10.2007&i=76263>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Talabani, Nuri (2005). *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*. Çev. Zafer Avşar. 1. basım. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Tan, Altan (2015). *Değişen Ortadoğu'da Kürtler*. 1. basım. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Taşdemir, Hakan (2007). "Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunları". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8), 25-35.
- Taştekin, Mesut (2006). "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı". *II. Körfez Savaşı*. Der. Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin. Ankara: Platin Yayınları, 245-282.
- Telatar, Gökhan (2015). "AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu". *Alternatif Politika*, 7(3), 490-523.

- Tellal, Erel (2001). "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 769-783.
- Toprak, Elif (2013). "Entegrasyon Teorileri" Uluslararası İlişkiler Kuramları-II. Ed. Tayyar Arı Elif TOPRAK Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2-23.
- TPAO, (2011). *2010 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Ankara: Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü Yayını.
- TPAO, (2018a). "Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz (<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=98>). Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018b). "Türkiye'de Petrol Rezervi", (<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=36>). Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018c). "Türkiye'de Petrol Tüketimi", (<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=38>). Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018d). "Türkiye'de Ülkeler Bazında Petrol İthalatı", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018e). "Türkiye'de Doğal Gaz Rezervi", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=40>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018f). "Türkiye'de Doğal Gaz Üretimi", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=41>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018g). "Türkiye'de Doğal Gaz Tüketimi", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=42>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- TPAO, (2018h). "Ülkeler Bazında Doğalgaz İthalatı", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=43>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Uluğbay, Hikmet (2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*. 1. basım. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Uslubaş, Tolga (2013). *Alfabetik Osmanlı Tarihi: Geçmişten Günümüze Osmanlı, "Eyalet Başlığı"*. 1. basım. İstanbul: Venedik Yayınları.

- Uz, Abdullah (2007). "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı". *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 3(9), 60-81.
- Uzgel, İlhan (1998). "Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği". *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 307-326.
- Uzgel, İlhan (2004). "Ordu Dış Politikanın Neresinde?". *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*. Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 311-334.
- Uzgel, İlhan (2009). "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü". *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 11-39.
- Uzgel, İlhan (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 243-325.
- Uzgel, İlhan (2014). "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele". *Mülkiye*, 30(252), 69-84.
- Uzgel, İlhan ve Kürkçüoğlu, Ömer (2001). "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 258-313.
- Ülman, Burak (2000). "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük". *Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar: En Uzun On Yıl*. Der. Gencer Özcan ve Şule Kut. İstanbul: Buke Yayınları, 101-134.
- Ülsever, Cüneyt (12 Haziran 2007). "Kuzey Irak ve AKP'nin hal-i pür melali", *Hürriyet Gazetesi*, 1.
- Ülsever, Cüneyt (27 Ekim 2005). "Bush, Barzani'yi başkan olarak görüyor!", *Hürriyet Gazetesi*, 16.
- Üstün, Nazlı (2013). "Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları". *Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi*, 1-12.

- Varol, Tuğçe Sevim (2013). "Ankara'nın Kuzey Irak Politikasında Genel Enerji ve Siyah Kalem". *21. Yüzyıl Dergisi*, 55(1), 5-13.
- Vali, Abbas (2005). *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Çev. Sema Kılıç, Ümit Aydoğmuş ve Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta Yayınevi.
- Vali, Abbas (2013). *Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti: Kuramsal Bir Yaklaşım*. Çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayınevi.
- Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*. Çev. Metin Aksoy. İstanbul: Nobel akademik yayıncılık.
- Vries, Michiel S. De. (1990). "Interdependence, Cooperation and Conflict: An Empirical Analysis". *Journal of Peace Research*, 27(4), 429-444.
- Wagner, R. Harrison (1988). "Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence". *International Organization*, 42(3), 468-470.
- Walt, Stephen M. (1991). "The Renaissance of Security Studies". *International Studies Quarterly*, 2(35), 211-239.
- Warner, Carolyn ve Manfred, Wenner (2001). "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis". *Foreign Policy Analysis*, 7(1), 113-135.
- Weber, Cynthia (2005). *International Relations Theory A critical introduction*. 2 nd edition. London: Psychology Press.
- Welton, George and Piccoli, Wolfango (2003). "Konstrüktivizme Yönelik Problemler". *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*. Der. Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: Bağlam Yayınları, 79-109.
- Wendt, Alexander (1994). "Collective Identity Formation and the International State", *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396.
- Wendt, Alexander (1995). "Constructing International Politics". *International Security*, 20(1), 71-81.

- Wendt, Alexander (1996). "Identity and Structural Change in International Politics, The Return of Culture and Identity in IR Theory" *Lynne Rienner Publisher*, (1), 47-64.
- Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander (2009). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapı-Yapan Sorunu". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(23), 3-44.
- Wendt, Alexander (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer, İhlamur Öner. İstanbul: Küre Yayınları.
- Wendt, Alexander (2013). "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası". *Uluslararası İlişkiler*, 10(39) 3-43.
- Wendt, Alexander (2013). "Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet". *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler 1*. Ed. Esra Diri Çev. Emre Erşen. İstanbul: Röle Akademik Yayınları, 679-707.
- Wildenburg, Wladimir (2012). "Breaking from Baghdad". *World Affairs*, 175(4), 45-54.
- World Bank Institute, (2013). "Guide to Extractive Industries Documents - Oil & Gas", <http://www.eisourcebook.org/cms/Jan%202014/Guide%20to%20Petroleum%20Documents.pdf>. Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2019.
- WTO, (2016). "List of all RTA's", <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2018.
- Wunderlich, Jens Uwe (2013). "Regionalism, Globalisation and International Order- Europe and Southeast Asia". *UK: Routledge*, 3(1). 551-583.
- Yalvaç, Faruk (2011). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi". *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99.
- Yalvaç, Faruk (2015). "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Der. Ramazan Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 31-65.

- Yamaner, Şerafettin (2000). *Misak-ı Milli ve Musul Sorunu*. 1. basım. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.
- Yaşlı, Fatih (2014). *AK Parti, Cemaat ve Sünni Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. 1. basım. İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Yavuz, M. Hakan (1998). "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)". *Türk Dış Politikasının Analizi*. Ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 567-583.
- Yavuz, Turan (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. 1. basım. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yeğen, Mesut (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. 1. basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, Mesut (2009). "Kemalizm ve Hegemonya". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*. Der. Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim Yayınları, 56-74.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1315-1343.
- Yeşiltaş, Murat ve Balcı, Ali (2011). "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita". *Bilgi Dergisi*, 23(2), 9-34. <http://bilgidergi.com/uploads/AKPvedispolitika.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2018.
- Yeşilyurt, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay (2013). "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası". *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. Der. İlhan Uzgöl ve Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 381-409.
- Yetkin, Murat (2004). *Tezkere, Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*. 1. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yetkin, Murat (25 Aralık 2005). "Irak ve Kürt federasyonu MGK'da," *Radikal Gazetesi*, 6.
- Yetkin, Murat (31 Aralık 2005). "29 Aralık MGK'sının önemi", *Radikal Gazetesi*, 6.
- Yıldız, Ahmet (2004a). "Ne Mutlu Türküm Diyebilene", *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. 2. basım. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yıldız, Hakan (2004b). *Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni*. 1. basım. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayımcılık.
- Yıldız, Kerim (2005). *Irak Kürtleri*. 1. baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yıldız, Süleyman (2007). "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği". *Milli Folklor*, 19(74), 9-16.
- Yıldız, Taner (2013). *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TBMM Genel Kurul Konuşması*. 1. baskı. Ankara: TBMM Yayınları.
- Yılmaz, Mustafa (2000). "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası 1922-1938". *Askeri Tarih Bülteni*, 25(49), 32-49.
- Yılmaz, Necip Fazıl (2005). "Petrol ve Doğalgaz Boru hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, 87(1), 1-14.
- Yılmaz, Sait (2006). *21'inci Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. 1. basım. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yılmaz, Türel (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. 1. basım. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yurdusev, A. Nuri (1997). "18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da Türk Kimliği". Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik. Der. Nuri Bilgin. İstanbul: Bağlam Yayınları, 98-110.
- Yurdusev, A. Nuri (1997). "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği". *Türkiye ve Avrupa*. Der. Atila Eralp. Ankara: İmge Kitabevi, 1-21.
- Yüksek, Fatma Sibel (26 Aralık 2003). "AKP'nin Yeni Zarfı", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=100157>. Erişim Tarihi: 04 Eylül 2018.
- Zedalis, Rex J. (2009). *The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zehfuss, Maja (2002). *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Zengin, Gürkan (2010). *Hoca: Türk Dış Politikası'nda "Davutoğlu Etkisi"*. 1. basım. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Zeyrek, Deniz (6 Kasım 2007). "Operasyona Yeşil Işık", *Radikal Gazetesi*, 10.

Zürcher, Erik Jan (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

